ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

Ο Πρωτοψάλτης Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος (1920-1988)

Συμβολή στην ιστορία, ερμηνεία και εκτέλεση της ψαλτικής στη Θεσσαλονίκη κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνος

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2019

Ο Πρωτοψάλτης
Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος (1920-1988)

Συμβολή στην ιστορία, ερμηνεία και εκτέλεση της ψαλτικής στη Θεσσαλονίκη κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνος

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ
«*Ο Πρωτοψάλτης Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος (1920-1988). Συμβολή στην ιστορία, ερμηνεία και εκτέλεση της ψαλτικής στη Θεσσαλονίκη κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνος*»

TITLE OF THE THESIS
«*Protopsaltis Chrysanthos Theodosopoulos (1920-1988). Contribution to the history, interpretation and performance of church music in Thessaloniki during the second half of the 20th century*»

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Νεκτάριος Πάρης, Αναπλ. Καθηγητής Π.Α.Μ.Α.Κ
Αθανάσιος Ζέρβας, Καθηγητής Π.Α.Μ.Α.Κ
Άννα Μαρία Ρεντζεπέρη, Αναπλ. Καθηγήτρια Π.Α.Μ.Α.Κ

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Νεκτάριος Πάρης, Αναπλ. Καθηγητής Π.Α.Μ.Α.Κ
Αθανάσιος Ζέρβας, Καθηγητής Π.Α.Μ.Α.Κ
Άννα Μαρία Ρεντζεπέρη, Αναπλ. Καθηγήτρια Π.Α.Μ.Α.Κ
Αγγελική Καθαρίου, Επίκ. Καθηγήτρια Π.Α.Μ.Α.Κ
Διονύσιος Πολίτης, Επίκ. Καθηγητής Τμ. Πληροφορικής Α.Π.Θ
Κυριάκος Χατζηκυριακίδης, Επίκ. Καθηγητής Έδρας Ποντιακών Σπουδών Α.Π.Θ
Χρυσόστομος Νάσσης, Επίκ. Καθηγητής Τμ. Ποιμαντικής Θεολογίας Α.Π.Θ

«*Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης της Σχολής Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών και Τεχνών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, δεν υποδηλοί αποδοχή των γνωμών του συγγραφέως*». (Νόμος 5343 / 32, αρθμ. 202, παρ. 2 καὶ Νόμος 1268 / 82, αριθμ. 50, παρ. 8).

«Δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία δεν προσβάλει πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν συκοφαντεί πρόσωπα και δεν προσβάλει επίσης εθνικά, ιατρικά και προσωπικά δεδομένα».

Στον σεβαστό μου Δάσκαλο
Ιωάννη Παπαχρόνη
με ευγνωμοσύνη...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ..... 8
ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ..... 9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ 10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1.1. Πόντος: Συνοπτική και ιστορική αναδρομή (εκπαιδευτικός-πολιτιστικός και εκκλησιαστικός βίος)..... 16
1.2. Ο ξεριζωμός των Ελλήνων του Πόντου και η υποδοχή - εγκατάσταση των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη..... 23
1.3. Η πόλη της Θεσσαλονίκης: Σύντομη ιστορική περιγραφή……..... 25
1.4. Ευσύνοπτη αναδρομή στην ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης από τον 3ο έως τον 20ο αιώνα.……..... 26

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

2.1. Βιογραφικά στοιχεία: Γέννηση, εκπαίδευση, οικογενειακή κατάσταση..... 32
2.2. Ιεροψαλτική σταδιοδρομία κατά τα έτη 1940 - 1988…….. 38
2.3. Εκδημία και γεγονότα στη μνήμη αυτού……..….... 46
2.4. Τιμητικές διακρίσεις και αφιερωματικές εκδηλώσεις……..... 62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟ

3.1. Μαρτυρίες Κληρικών..... 67
3.1.1. Πρωτ. Κωνσταντίνου Παπαγιάννη……..…….…… 67
3.1.2. Πρωτ. Δημητρίου Βακάρου……..……..…… 68
3.2. Μαρτυρίες Ιεροψαλτών..... 70
3.2.1. Χαριλάου Ταλιαδώρου…….…… 70
3.2.2. Θρασύβουλου Παπανικολάου…….. 72
3.2.3. Νέστορος Παπαλεξίου…….……. 74
3.2.4. Βασιλείου Σπυριδοπούλου..... 76
3.2.5. Φωτίου Γεωργιάδη..... 77
3.2.6. Ιωάννου Λιβιτσάνου……. 79
3.2.7. Αναστασίου Πορφυρίδη..... 81
3.2.8. Φωτίου Τζανίδη..... 82
3.2.9. Αθανασίου Δημόπουλου..... 84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

4.1. Ιεροψαλτικό έργο..... 85
4.1.1. Βυζαντινή χορωδία του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.. 85
4.1.2. Παράλληλες ιεροψαλτικές δραστηριότητες…..…….…… 90
4.1.3. Σωματείο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*.. 96
4.2. Διδακτικό έργο..... 99
4.3. Μελογραφικό έργο: *"Επτάτομος Μουσική Κυψέλη"*..... 106
4.4. Η συμβολή της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης στη διάδοση και προβολή της Βυζαντινής Μουσικής και στο έργο του Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου κατά τα έτη 1950 - 1988..... 110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ
ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

5.1. Ανάλυση των έργων - Μέθοδος αναλύσεως……..……. 119
5.1.1. Στίχοι από τον Πολυέλαιο *"Δούλοι Κύριον"*, μέλος Πέτρου Λαμπαδαρίου, σε ήχο πλ. α΄..... 119
5.1.1.1. Ο Πολυέλεος γενικά…….…… 119
5.1.1.2. Τροπική ανάλυση…….…… 120
5.1.1.3. Ήχος πλάγιος του πρώτου..... 121
5.1.1.3. Μελική και Συγκριτική ανάλυση: Μεταγραμματισμός (Transnotation), Σχηματική μεταγραφή και Αναγωγική ανάλυση - Ambitus..... 123
5.2.2. Δογματικό Θεοτοκίο *"Τις μη μακαρίσει Σε"*, μέλος Πέτρου Λαμπαδαρίου, σε ήχο πλ. β΄..... 164
5.2.2.1. Τα Δογματικά Θεοτοκία..... 164
5.2.2.2. Ήχος πλάγιος του δευτέρου…….…..... 166
5.2. Συμπεράσματα.....…… 191
5.3. Η συμβολή του Χρύσανθου Θεοδόσοπουλου στη Βυζαντινή Μουσική παράδοση……..... 194

ΕΠΙΛΟΓΟΣ 197
SUMMARY 198
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ……. 199

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. Μέλη χορωδίας Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου κατά τα έτη 1968-1969…...…..... 206
2. Χορωδοί συναυλίας στο Ηρώδειο κατά το έτος 1971……..….. 207

ΠΑΝΟΜΟΙΟΤΥΠΑ

1. Χειρόγραφα κείμενα……..... 209
2. Διάφορα έγγραφα…….……..... 213

ΤΙΜΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ

1. Έγγραφα.....……..... 225
2. Αναμνηστικά Διπλώματα……..……. 226
3. Μετάλλια - Πλακέτες..... 230

ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Χειρόγραφα – Κώδικες……..... 233
2. Έντυπα βιβλία……. 235

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ……..…….…….. 240

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η αγάπη και ο θαυμασμός που από νεαρή ηλικία έτρεφα για τον Πρωτοψάλτη του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο, με ώθησαν στη συλλογή πληροφοριών για τη σπουδαία αυτή ιεροψαλτική προσωπικότητα του εικοστού αιώνα. Η προσπάθεια αυτή ξεκίνησε το έτος 2006, στο ευρύτερο πλαίσιο της ενασχόλησής μου με τη Βυζαντινή Μουσική, και μου έδωσε την ευκαιρία να συναντηθώ με πολλούς ανθρώπους, φορείς της ψαλτικής παράδοσης της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι μου παραχώρησαν συνεντεύξεις και αρχειακό υλικό (κείμενα, επιστολές, ηχητικά αποσπάσματα, φωτογραφίες) για τον Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο. Πολλοί εξ αυτών σήμερα δυστυχώς δεν είναι πλέον στη ζωή, όπως οι Πρωτοπρεσβύτεροι Δημήτριος Βακάρος και Κωνσταντίνος Παπαγιάννης, οι Άρχοντες Πρωτοψάλτες και Μουσικοδιδάσκαλοι Αθανάσιος Καραμάνης, Θρασύβουλος Παπανικολάου, Ζαχαρίας Πασχαλίδης, Νέστωρ Παπαλεξίου και ο Ιεροψάλτης Μιχαήλ Ελευθεριάδης, ο οποίος με έφερε σε επαφή με το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον του Χρύσανθου. Συνεπώς, το προϊόν της συγκεκριμένης έρευνας διέσωσε πολύτιμο υλικό, το οποίο θα χανόταν στο διάβα των χρόνων.

Η ιδέα, ωστόσο, για την αξιοποίηση του αρχειακού αυτού υλικού στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής δόθηκε από τον π. Νεκτάριο Πάρη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, και επιβλέποντα Καθηγητή της παρούσας, που θεώρησε ότι, με την ανάδειξη ιεροψαλτικών μορφών που λάμπρυναν με την παρουσία τους τα αναλόγια της Θεσσαλονίκης, θα προβαλλόταν η ψαλτική παράδοση της πόλης. Στο πλαίσιο αυτό, η επεξεργασία και αξιοποίηση των πληροφοριών που συλλέχθηκαν κατά τη δεκαετή και πλέον έρευνά μου, παρέχει τη δυνατότητα να αναδειχθεί σε επιστημονικό, ιστορικό και μουσικολογικό επίπεδο η ιεροψαλτική προσωπικότητα του Χρύσανθου και μέσω αυτού να διασωθεί ο μουσικός πλούτος της Θεσσαλονίκης, ως αδιάκοπη συνέχεια της μακραίωνης ψαλτικής της παράδοσης.

π. Βασίλειος Γ. Αποστολίδης

Θεσσαλονίκη, 26-10-2019

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

ά. χρ.	άνευ χρονολογήσεως
αρ.	αριθμός
αρ. φύλ.	αριθμός φύλλου
Α/α	Αύξων αριθμός
Α.Ι.Μ.Θ.	Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης
Α.Ι.Ν.Α.Δ.	Αρχείο Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου
Βλ.	Βλέπε
Γ.Γ.	Γενικός Γραμματέας
Ε.Β.Ε.	Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος
Ε.Μ.Κ.	Επτάτομος Μουσική Κυψέλη
Ε.Π.Ε.	Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας
Θ.Η.Ε.	Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια
Ι.Μ.	Ιερά Μονή
κ.τ.λ.	και τα λοιπά
κα	κυρία
κ.	κύριος
Μ.Ε.Ε.	Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια
Μ.τ.Χ.Ε.	Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία
ό.π.	όπως παραπάνω
Πρβλ.	Παράβαλε
Πρωτ.	Πρωτοπρεσβυτέρου
π.	πατέρας ή πατέρα
πλ.	πλάγιος
σ.	σελίδα
σσ.	σελίδες
στ.	στήλη
σύζ.	σύζυγος
Τ.Α.	Ταμείον Ανθολογίας
τ.	τόμος
φ.	φύλλο
χφ.	χειρόγραφο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη και καταγραφή της τοπικής εκκλησιαστικής ιστορίας αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο στη σύνολη ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ιδίως όταν αυτή αφορά προσωπικότητες που ανάλωσαν τη ζωή τους στη διακονία της Εκκλησίας και επισφράγισαν με την παρουσία τους στο αναλόγιο τη διδασκαλία και διάδοση της ψαλτικής τέχνης. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η παρούσα διατριβή με τίτλο: *"Ο Πρωτοψάλτης Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος (1920-1988): Συμβολή στην ιστορία, ερμηνεία και εκτέλεση της ψαλτικής στη Θεσσαλονίκη κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνος",* η οποία κατατέθηκε στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, για την απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος.

Η βυζαντινή μουσική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα εκπροσωπείται από τα αναλόγια των Ναών της πόλης, τα οποία κοσμούν αξιόλογοι ιεροψάλτες. Η μακραίωνη μουσική παράδοση που είχε ανέκαθεν η πόλη της Θεσσαλονίκης, αλλά και οι άρρηκτοι δεσμοί που αυτή είχε με την πρωτεύουσα του Βυζαντίου, την Κωνσταντινούπολη, διαμόρφωσαν μεταξύ των άλλων και τη βυζαντινή εκκλησιαστική παράδοση της πόλης. Στο πέρασμα των αιώνων, η Θεσσαλονίκη αναδείχθηκε κέντρο καλλιέργειας της μουσικής παράδοσης και έδρα αξιόλογων μουσικών διδασκάλων, οι οποίοι μετέδωσαν τις γνώσεις και τη μουσική τους εμπειρία και στις επόμενες γενιές.

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, αποτελεί μια προσπάθεια να ερευνηθεί και να καταγραφεί πιο συστηματικά το έργο του μεγάλου αυτού Ιεροψάλτη, που επί σειρά ετών έψαλλε σε διάφορους Ιερούς Ναούς, κυρίως όμως υπήρξε Πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Οι μαρτυρίες στις οποίες στηρίζεται η εργασία αυτή προέρχονται τόσο από συλλογή χειρόγραφων και εκδεδομένων κειμένων, όσο και από προφορικές συνεντεύξεις του προσωπικού μας αρχείου.

Ιδιαιτέρα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την εγκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών στην Ελλάδα από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο, παρατηρήθηκε έντονο ενδιαφέρον για τη βυζαντινή ψαλμωδία. Κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα, συναντούμε στα αναλόγια της πόλης μεγάλους δασκάλους ως συνεχιστές αυτής της παράδοσης, όπως τον Χαρίλαο Ταλιαδώρο και τους μακαριστούς Αθανάσιο Καραμάνη, Αθανάσιο Παναγιωτίδη, Αβραάμ Ευθυμιάδη και Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο. Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε ο τελευταίος, είναι διότι τριάντα ένα

χρόνια μετά από τον θάνατό του είμαστε πλέον σε θέση να ερευνήσουμε και να εκτιμήσουμε την προσφορά του στη διαμόρφωση της βυζαντινής μουσικής στη Θεσσαλονίκη, μέσα από γραπτές μαρτυρίες, που προέρχονται κυρίως από το αρχείο του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, αλλά και από προφορικές μαρτυρίες του στενού οικογενειακού του περιβάλλοντος, φίλων και μαθητών του.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρέχονται διάφορα ιστορικά και κοινωνικά στοιχεία, που σχετίζονται με τη γενικότερη ιστορία του Πόντου, της Τραπεζούντας και της Θεσσαλονίκης και διαιρείται σε τέσσερις ενότητες. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη ενότητα επιχειρείται σύντομη ιστορική αναδρομή της περιοχής του Εύξεινου Πόντου από την αρχαιότητα μέχρι και την Οθωμανική κατοχή, εστιάζοντας στον εκπαιδευτικό, πολιτιστικό και εκκλησιαστικό βίο της Τραπεζούντας, με έμφαση στην ψαλτική της παράδοση. Στη δεύτερη κατά σειρά ενότητα αναφερόμαστε στον ξεριζωμό τον Ελλήνων του Πόντου και το προσφυγικό ζήτημα που ανέκυψε. Εν συνεχεία, στην τρίτη ενότητα παρέχονται συνοπτικά στοιχεία που αφορούν την ιστορία της Θεσσαλονίκης. Τέλος, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την τέταρτη κατά σειρά ενότητα, που παρουσιάζει συνοπτικά τη μακραίωνη ψαλτική παράδοση της πόλης, από τον 3ο μέχρι και τον 20ο αιώνα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η προσωπικότητα του Χρύσανθου και απαρτίζεται από πέντε ενότητες. Στην πρώτη από αυτές, δίνονται βιογραφικά του στοιχεία που αφορούν τη γέννηση, την εκπαίδευση και την οικογενειακή του κατάσταση. Η επόμενη ενότητα προσεγγίζει την ιεροψαλτική του σταδιοδρομία, από τον πρώτο του διορισμό μέχρι και το τέλος της ζωής του. Στην τρίτη ενότητα γίνεται λόγος για την εκδημία του, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτή αντιμετωπίστηκε από διάφορες προσωπικότητες. Τέλος, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παράθεση των τιμητικών του διακρίσεων και των αφιερωματικών εκδηλώσεων που τελέσθηκαν στη μνήμη του.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρατίθενται οι έντυπες μαρτυρίες κληρικών και ιεροψαλτών που τον γνώρισαν και συνεργάστηκαν μαζί του, όπου αποτυπώνεται η άποψη τους για την προσωπικότητα και το έργο του Χρύσανθου.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αποτυπώνονται στοιχεία από το έργο του εν λόγω Πρωτοψάλτη και διαρθρώνεται σε τέσσερις ενότητες. Η πρώτη αφορά το αμιγώς ιεροψαλτικό του έργο και διαιρείται σε τρεις υποενότητες, όπου αποτυπώνονται αντιστοίχως στοιχεία για: τη βυζαντινή χορωδία του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, τις παράλληλες ιεροψαλτικές του δραστηριότητες για τη διάδοση της

βυζαντινής μουσικής και σελίδες της ιστορίας του Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*, όπου ο Χρύσανθος έθεσε την προσωπική του σφραγίδα. Στη δεύτερη ενότητα του κεφαλαίου, γίνεται αναφορά στο διδακτικό του έργο, ενώ στην τρίτη, αποτυπώνονται στοιχεία που αφορούν τη μελογραφική του ενασχόληση. Άκρως ενδιαφέρουσα είναι η τέταρτη ενότητα, στην οποία αποτυπώνεται η συμβολή της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης στη διάδοση και προβολή της Βυζαντινής Μουσικής και στο έργο του Χρύσανθου, κατά τα έτη 1950 - 1988.

Το κύριο σώμα της εργασίας ολοκληρώνεται με το πέμπτο κεφάλαιο, όπου γίνεται διεξοδική παρουσίαση και ανάλυση επιλεγμένων μουσικών καταγραφών του Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου και αποτελείται από τρεις ενότητες. Στην πρώτη, παρουσιάζονται επιλεγμένοι στίχοι από τον Πολυέλαιο *"Δούλοι Κύριον"*, τονισμένο σε ήχο πλάγιο του πρώτου, και το *Δογματικό Θεοτοκίο "Τις μη μακαρίσει σε"*, σε ήχο πλάγιο του δευτέρου, αμφότερα μέλη του Πέτρου Λαμπαδαρίου. Αναλυτικότερα, επιχειρείται η λειτουργική και θεολογική τους προσέγγιση, ακολουθεί η μουσικολογική τους ανάλυση (τροπική, μελική και συγκριτική) και γίνονται οι αναλύσεις των στίχων τους διηρημένες σε Μουσικοποιητικά Ημιστίχια (Κώλα). Κατόπιν, κατατίθενται συγκριτικά σε βυζαντινή σημειογραφία τα επιλεγμένα μουσικά κείμενα του Πολυελαίου που χρησιμοποιήθηκαν (Παλαιάς Γραφής, Γρηγορίου Πρωτοψάλτου και Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου), καθώς και του *Δογματικού Θεοτοκίου "Τις μη μακαρίσει σε"* (Παλαιάς Γραφής, Πέτρου Εφεσίου, Ιωάννου Πρωτοψάλτου και Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου). Τέλος, ακολουθεί η καταγραφή Μεταγραμματισμού, Σχηματικής μεταγραφής και Αναγωγικής ανάλυσης (Ambitus) στο μουσικό πεντάγραμμο. Στη δεύτερη κατά σειρά ενότητα, καταγράφεται η εν γένει συμβολή του Χρύσανθου στη Βυζαντινή Μουσική παράδοση και το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παράθεση των συμπερασμάτων τα οποία εξήχθησαν με την ανωτέρω διερεύνηση. Στο κεφάλαιο αυτό καταβλήθηκε προσπάθεια να περιγραφεί η κίνηση της φωνής -κατά την εκτέλεση των ποικιλμάτων- που αναλύει τις συνοπτικές θέσεις των χαρακτήρων. Επιπλέον, όπου ήταν δυνατόν, έγινε αναγωγή της ερμηνείας των συγκεκριμένων θέσεων στην ποιότητα που περιγράφει ο εκ Μαδύτων Χρύσανθος στο *"Μέγα Θεωρητικόν"* του, καθώς και άλλοι θεωρητικοί της Βυζαντινής Μουσικής.

Ακολουθούν ο Επίλογος, η Βιβλιογραφία -με ανέκδοτες πηγές, δημοσιευμένα έργα και βοηθήματα- και το Παράρτημα, όπου παρατίθενται ενδιαφέροντες Πίνακες, Πανομοιότυπα και Μουσικά Παραδείγματα, στα οποία συμπεριλαμβάνονται αξιόλογα

έγγραφα (χειρόγραφα και έντυπα), καθώς και τα μουσικά κείμενα που χρησιμοποιήθηκαν. Η εργασία ολοκληρώνεται με παράθεση Φωτογραφιών, που αποτυπώνουν ιστορικές στιγμές από τη ζωή και τη δράση του Χρύσανθου, των οποίων την ψηφιακή επεξεργασία επιμεληθήκαμε προσωπικά.

Η παρούσα μελέτη είναι άκρως πρωτότυπη, καθώς δεν υπάρχει προηγούμενη μονογραφία ή κάτι αντίστοιχο για το εν λόγω θέμα και εξ αφορμής της δημοσιμοποιήθηκαν στοιχεία χρήσιμα για τον μελετητή της ιστορίας της Βυζαντινής Μουσικής. Επομένως, είναι ιδιαιτέρως σημαντική η συμβολή της στην ανάδειξη της ψαλτικής τέχνης στο πλαίσιο της νεότερης και σύγχρονης εκκλησιαστικής μουσικής της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Επιπλέον, μέσα από την ενδελεχή -κατά το δυνατόν- μελέτη της προσωπικότητας και του έργου του Πρωτοψάλτη Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, καταδεικνύεται η αδιάκοπη ιστορική συνέχεια στην ερμηνεία και εκτέλεση της σημειογραφίας της ψαλτικής τέχνης, στοιχείο χρήσιμο και μοναδικό τόσο για την επιστημονική κοινότητα, όσο και για τον σύγχρονο ερμηνευτή της Βυζαντινής Μουσικής.

Ο σκοπός της παρούσας διατριβής είναι διττός. Αφ΄ ενός η συστηματική καταγραφή της ζωής και του έργου του επί τριάντα οκτώ έτη Πρωτοψάλτη του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου και αφ΄ ετέρου η προσπάθεια προσέγγισης των εξηγήσεων - καταγραφών ποιοτικών, ποσοτικών και χρονικών χαρακτήρων. Η διερεύνηση αυτή περιορίσθηκε στον Πολυέλαιο *"Δούλοι Κύριον"* και το Δογματικό Θεοτοκίο *"Τις μη μακαρίσει Σε"* και οι καταγραφές των συγκεκριμένων συνθέσεων που χρησιμοποιήθηκαν καλύπτουν μία χρονική περίοδο από τα μέσα του 18^{ου} έως τον 20^{ου} αιώνα. Στις καταγραφές αυτές της μακραίωνης χειρόγραφης και έντυπης παράδοσης έγινε ενδελεχής προσέγγιση-επισήμανση των μελωδικών αναλύσεων ποιοτικών, ποσοτικών και χρονικών χαρακτήρων, με στόχο την κατάδειξη του πλούτου των αναλύσεων. Κατά την ανάλυση αυτή εντοπίστηκαν, καταγράφηκαν και μελετήθηκαν οι διαφορετικές αποδόσεις των συγκεκριμένων χαρακτήρων από τον συγκεκριμένο Πρωτοψάλτη, οι οποίες αποτελούν απόρροια της Νέας Μεθόδου Γραφής της Βυζαντινής Μουσικής. Αναδεικνύεται, επομένως, μέσα από την εργασία και τα τελικά της συμπεράσματα, ότι μία σύνθεση μπορεί να καταγραφεί με ποικίλους τρόπους, χωρίς όμως να αλλοιωθεί η ουσία της μελωδικής φόρμας και της μουσικής γραμμής, αρκεί η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση να στηρίζεται στην ορθογραφία και να ανάγεται στην προφορική παράδοση.

Κατά τη συγγραφή της παρούσας, καταβλήθηκε προσπάθεια για την κατά το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια στις τοποθετήσεις, διότι τεκμηριώνονται από τις πηγές, που επεξεργαστήκαμε και συμπληρώσαμε μάλιστα σε αρκετά σημεία με υψηλή διάκριση και κριτική σκέψη. Αξίζει, επίσης, να υπογραμμιστεί ότι καθ΄ όλη τη διάρκεια της διερεύνησης και της καταγραφής του υπάρχοντος υλικού, πραγματοποιήθηκαν επανειλημένες επισκέψεις σε αρχεία -οπώς αυτά μνημονεύονται στη Βιβλιογραφία-, βιβλιοθήκες και ανθρώπους του περιβάλλοντος του Χρύσανθου, από όπου αντλήθηκαν χρήσιμες πληροφορίες και συνεπώς η εικόνα του χαρακτήρα και της μουσικής του ιδιοσυγκρασίας, που εκτίθενται στα συμπεράσματα και τον επίλογο, θεωρούμε ότι είναι ακριβής. Μετά την κριτική αξιοιποίηση και των παραμικρών αγνώστων λεπτομερειών, τον έλεγχο των ασαφειών, αβλεψιών και λαθών, την αποφυγή αντιγραφικών εξαρτήσεων και με την πλήρη κατανόηση ότι υπάρχει περιθώριο για περαιτέρω έρευνα και παράθεση πλουσιότερης βιβλιογραφίας, κατατίθεται με αίσθημα ταπείνωσης και διάκρισης στην επιστημονική κοινότητα η παρούσα εργασία, ώστε να αποτελέσει ένα μικρό λιθαράκι στο μουσικό, καλλιτεχνικό και επιστημονικό στερέωμα της Ορθοδόξου Εκκλησιαστικής Βυζαντινής Μουσικής.

Πριν ολοκληρωθεί η ειαγωγική αυτή αναφορά, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους με τον τρόπο τους βοήθησαν στη συλλογή πληροφοριών και τη συγγραφή της εργασίας αυτής. Τον επιβλέποντα Καθηγητή μου, π. Νεκτάριο Πάρη, Αναπληρωτή Καθηγητή στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, για τις κατάλληλες υποδείξεις και τις πολύτιμες συμβουλές του για την οργάνωση και εκπόνηση της παρούσας διατριβής, καθώς και τα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής κ. Αθανάσιο Ζέρβα, Καθηγητή στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, και Άννα-Μαρία Ρεντζεπέρη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του ιδίου Τμήματος, για τις καίριες παρεμβάσεις και την υποστήριξή τους.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης για την άδεια έρευνας του ιστορικού της αρχείου, καθώς και στον αξιότιμο κ. Χρήστο Μουμιδάκη, υπεύθυνο του εν λόγω αρχείου· στους σεβαστούς πατέρες του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Λαγκαδά κ.κ. Ιωάννη (Τασσιά) -τ. Προϊστάμενο του εν λόγω Ναού-, μακαριστό Πρωτοπρεσβύτερο Δημήτριο Βακάρο, Αιδεσιμολογιώτατο και αγαπητό εν Χριστώ αδελφό Γεώργιο Θεοδωρή, καθώς και τον αξιότιμο κ. Χρήστο Ντάγκα , που πρόθυμα μου επέτρεψαν να αντλήσω πληροφορίες από το αρχείο του Ναού.

Επίσης, ευχαριστώ θερμά τη σύζυγο του μακαριστού Χρύσανθου, Μαρία Θεοδοσοπούλου, την κόρη τους, Δαρεία Θεοδοσοπούλου, και την αδελφή του, Θεογνωσία Θεοδοσοπούλου, για την εμπιστοσύνη που έδειξαν στο πρόσωπό μου, επιδίδοντάς μου πολύτιμο υλικό του οικογενειακού τους αρχείου.

Ευχαριστίες οφείλω και στους στενούς φίλους, μαθητές, συνεργάτες και συναδέλφους του μακαριστού Χρύσανθου, μακαριστό Πρωτοπρεσβύτερο Κωνσταντίνο Παπαγιάννη, τους αξιότιμους κυρίους Χαρίλαο Ταλιαδώρο, Βασίλειο Σπυριδόπουλο, Φώτιο Γεωργιάδη, Αναστάσιο Πορφυρίδη, Φώτιο Τζανίδη, Αθανάσιο Δημόπουλο και ιδιαιτέρως τον Ιωάννη Λιβιτσάνο, καθώς και τους μακαριστούς Αθανάσιο Καραμάνη, Θρασύβουλο Παπανικολάου, Ζαχαρία Πασχαλίδη, Νέστωρα Παπαλεξίου και Μιχαήλ Ελευθεριάδη για τις πολύωρες συνεντεύξεις και το πολύτιμο αρχειακό υλικό που μου παραχώρησαν, καθώς και τη διάθεσή τους να αποτυπώσουν εγγράφως την εκτίμηση, την αγάπη και τον σεβασμό τους στον μακαριστό Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο.

Επιπλέον, αισθάνομαι την ανάγκη να μνημονεύσω τον πρώτο μου δάσκαλο και πνευματικό, τον αείμνηστο πατέρα Φραγκίσκο Βαμβακάρη, ο οποίος μου ενέπνευσε την αγάπη για την ιεροσύνη και το αναλόγιο και μου έδωσε τις πρώτες γνώσεις της ψαλτικής τέχνης. Εγκάρδιες ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη θα ήθελα να εκφράσω στο σημείο αυτό και στον σεβαστό δάσκαλό μου, κ. Ιωάννη Παπαχρόνη, που με καθοδήγησε και συνεχίζει να με καθοδηγεί με υπομονή και συνέπεια στο υπέροχο ταξίδι της μουσικής γνώσης.

Ακολούθως θα ήθελα να μνημονεύσω τους γονείς μου, τον πατέρα μου Γεώργιο και τη μακαριστή μητέρα μου Αγγελική, οι οποίοι με πίστη και αφοσίωση προίκισαν τόσο εμενα, όσο και τον αδελφό μου Νικόλαο, με όλα τα απαραίτητα πνευματικά και υλικά εφόδια, ώστε να πετύχουμε τους στόχους που ο καθένας έθεσε για τη ζωή του. Είμαι βέβαιος ότι δικαιώθηκαν οι κόποι και οι προσδοκίες τους.

Οφειλετικό ευχαριστήριο καταθέτω στον οικείο μου επίσκοπο, Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας, κ.κ. Ιωήλ, για την αμέριστη συμπαράσταση και κατανόηση καθ΄ όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Τέλος, μέσα απ’ αυτές τις εισαγωγικές γραμμές, θα ήθελα να ευχαριστήσω εγκαρδίως τη σύζυγό μου Ελισάβετ και τον υιό μου Νικόλαο, που συμμερίζονται αμέριστα την αγωνία και τους κόπους μου και χωρίς την δική τους συγκατάβαση και υπομονή δεν θα ήταν δυνατόν να ολοκληρωθεί η εκπόνηση της εργασίας αυτής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1.1. Πόντος: Συνοπτική και ιστορική αναδρομή (εκπαιδευτικός-πολιτιστικός και εκκλησιαστικός βίος)

Με τον όρο «*Πόντος*» προσδιορίζεται η γεωγραφική περιοχή της Βορειοανατολικής Μικράς Ασίας που εκτείνεται προς βορρά έως το παράλιο τμήμα της μικρασιατικής χερσονήσου, προς νότο μέχρι την Καππαδοκία, ανατολικά μέχρι την Κολχίδα και δυτικά έως την Παφλαγονία. Τα διοικητικά όρια του Πόντου μεταβάλλονταν στο πέρασμα των αιώνων. Ο ιστορικός Πόντος οροθετούνταν από την περιοχή του Σοχούμ στα ανατολικά και της Σινώπης στα δυτικά. Οι ακτές του, από το άκρο του Βοσπόρου μέχρι την Κολχίδα είναι γεμάτες από παραθαλάσσιες πόλεις και διαρρέεται από πολυάριθμα ποτάμια, τα οποία δημιουργούν εύφορες καλλιεργήσιμες κοιλάδες[1].

Κατά την αρχαιότητα, η λέξη Πόντος συναντάται στους Έλληνες αρχαίους συγγραφείς Ησίοδο και Πίνδαρο, για να περιγράψει την θαλάσσια περιοχή του Εύξεινου Πόντου. Ο Πόντος κατοικήθηκε κατά την αρχαιότητα από Έλληνες με γνωστότερο το βασίλειο επί Μιθριδάτη. Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, υπήρξε ανεξάρτητο κράτος και μέχρι τον εκτοπισμό τους από της πατρογονικές τους εστίες[2]. Το 1923, αλλά και με την Συνθήκη της Λωζάνης που ακολούθησε, όπου κατέστη υποχρεωτική η ανταλλαγή των πληθυσμών, οι Έλληνες χριστιανοί υπήρξαν πληθυσμιακά η πλειοψηφία και ακολουθούσαν οι μουσουλμάνοι.

Με τη άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους κατά την Δ΄ Σταυροφορία το 1204 μ.Χ. ιδρύεται από τον Αλέξιο Κομνηνό η αυτοκρατορία των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας και μετά από 257 χρόνια το 1461 καταλύεται από τους Τούρκους μόλις οκτώ χρόνια μετά την άλωση της Πόλης (1453)[3]. Με την

[1] Ξανθοπούλου - Κυριακού Άρτεμις, Γεωργανόπουλος Ευριπίδης, Χατζηκυριακίδης Κυριάκος, *Οι Έλληνες του Πόντου και η Οθωμανική Αυτοκρατορία (1461-1923).* «*Αρχείον Πόντου*». *Παράρτημα 36*, Αθήνα 2015, σ. 22 και σ. 26.

[2] *ό.π.*, σσ. 24-26.

[3] Σαββίδης Αλέξιος, *Το κράτος των μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας (1204-1461μ.Χ.),* Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 2016. σ. 47 και σ. 85. Πρβλ. και Μαρμαρίδης Σεραφείμ, «*Αρχείον Πόντου*», τ. 55, σσ. 16-17.

κατάλυση της αυτοκρατορίας του Πόντου καθίσταται ο Εύξεινος Πόντος μια κλειστή μουσουλμανική θάλασσα. Χιλιάδες Έλληνες Πόντιοι κατέφυγαν σε ορεινές περιοχές, προκειμένου να αποφύγουν την οθωμανική εκδικητικότητα. Αρκετοί μετοίκησαν στα παράλια της μεσημβρινής και νότιας Ρωσίας, προσβλέποντας σε μελλοντική απελευθέρωση και επαναπατρισμό στις εστίες τους, ιδρύοντας νέες πόλεις. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες οι Έλληνες του Πόντου θα ζήσουν τους επόμενους αιώνες κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, με σκοπό των Οθωμανών να αφομοιώσουν τον Ελληνικό πληθυσμό δια της βίας του εξισλαμισμού. Περιοχές υποχρεώνονταν να επιλέξουν ανάμεσα στη γλώσσα και τη θρησκεία τους. Πολλοί ήταν οι εξισλαμισμοί ολόκληρων περιοχών τον δέκατο έβδομο και δέκατο όγδοο αιώνα, που συνεχίστηκαν με νέες διώξεις και εξισλαμισμούς τον εικοστό αιώνα, μέχρι και τις ημέρες του οριστικού ξεριζωμού[4].

Η «*χρυσή*» εποχή του Ποντιακού Ελληνισμού στα τέλη του δεκάτου ενάτου με αρχές του εικοστού αιώνα μέχρι δηλαδή και τον ξεριζωμό, οφείλεται στην δημογραφική αύξηση των Ελλήνων στις παραθαλάσσιες περιοχές του Πόντου, καθώς και στην μεταβολή των οικονομικών συνθηκών ιδιαίτερα με την αύξηση το εμπορίου μέσα από θαλάσσιες διαδρομές με την χρήση της ατμοπλοΐας. Η αστική τάξη αναπτύσσεται και οι παραθαλάσσιες πόλεις όπως η Τραπεζούντα, η Σινώπη, η Κερασούντα, τα Κοτύωρα, η Οινόη και η Σαμψούντα ευημερούν[5].

Η εκπαιδευτική κίνηση στην περιοχή του Πόντου υπήρξε ανέκαθεν μεγάλη, ενώ επηρεαζόταν από τις κυρίαρχες πνευματικές τάσεις που διαμορφώνονταν στην Κωνσταντινούπολη, με την οποία οι Έλληνες του Πόντου διατηρούσαν πάντοτε προνομιακές σχέσεις. Πλήθος λογίων του Πόντου, κυρίως κληρικοί, φρόντιζαν για την καλλιέργεια των γραμμάτων και ιδιαίτερα τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και ιστορίας[6]. Τα γράμματα συνέχισαν να καλλιεργούνται, παρά τις δυσκολίες που πέρασε ο ποντιακός ελληνισμός μετά την άλωση της Τραπεζούντας, στα Μοναστήρια και στις Εκκλησίες. Οι οικοδιδάσκαλοι επιτέλεσαν σημαντικό ρόλο, αφού αντικατέστησαν τα ανύπαρκτα οργανωμένα σχολεία, όπως και τα ιδιωτικά γραμματοδιδασκαλεία όπου δίδασκαν ιερείς, γραφή ανάγνωση και βασικές έννοιες της αριθμητικής. Τον δέκατο έβδομο αιώνα η Τραπεζούντα γίνεται πάλι σημαντικό

[4] Ξανθοπούλου κ.α., *Οι Έλληνες του Πόντου*, σσ 17-21. Πρβλ. και Μαρμαρίδης Σεραφείμ, «*Αρχείον Πόντου*», τ. 55, σ. 17.

[5] Ξανθοπούλου κ.α., *Οι Έλληνες του Πόντου*, σ. 25.

[6] *ό.π.*, σελ. 18.

εμπορικοοικονομικό κέντρο της ανατολής, με σημαντικές εξαγωγές προϊόντων όπως χαλκός, κερί, νήματα, φουντούκια, υφάσματα, καπνός, δραστηριότητες που κατά κύριο λόγο επιτελούσαν Έλληνες. Από την οικονομική αυτή άνθιση, ωφελείται και η εκκλησία, η οποία αποκτά έσοδα από δωρεές, με τα οποία καλύπτει τις βιοτικές ανάγκες των ιερέων της και διευρύνει τις δραστηριότητες της, με σκοπό την πιο αποτελεσματική μόρφωση του ποιμνίου της[7].

Η Τραπεζούντα παραθαλάσσια πόλη του Εύξεινου Πόντου, εξελίσσεται στο μεγαλύτερο εμπορικό και πνευματικό ταυτόχρονα κέντρο της περιοχής, με ξένα εμπορικά πρακτορεία, προξενικές αρχές, τράπεζες, σχολεία, φροντιστήρια κ.τ.λ. Ιδρύθηκε από Ίωνες αποίκους το έτος 756 π.Χ. Αναπτυσσόταν στους βόρειους πρόποδες του λόφου Πόζ-Τεπέ (σκοτεινή κορυφή), όπου εκεί κατά την παράδοση στρατοπέδευσαν οι Μύριοι της «*Κύρου αναβάσεως*» το έτος 400 μ.Χ. Πόλη αυτόνομη μέχρι την ίδρυση του βασιλείου του Πόντου από τον Μιθριδάτη τον Γ΄, η οποία καταργήθηκε το έτος 63 μ.Χ. από τους Ρωμαίους[8].Υπήρξε κατά την αρχαιότητα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών και παρέμεινε μεγάλο πολιτιστικό και οικονομικό κέντρο, μέχρι και τον ξεριζωμό των Ελλήνων του Πόντου το έτος 1922. Μετά την άλωση της αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών μέρος των κατοίκων της Τραπεζούντας έφυγε στα βουνά, ένα άλλο έφτασε στην Κωνσταντινούπολη και αλλού, και ένα τρίτο μέρος κατοίκησε στην ευρύτερη περιοχή της Τραπεζούντας, ανατολικά προς τον Άγιο Φίλιππο και δυτικά στην Αγία Σοφία, ως δουλοπάροικοι των κατακτητών Οθωμανών[9]. Τον εικοστό αιώνα διαδραματίζει βασικό ρόλο στα γράμματα και τις επιστήμες, οικοδομώντας το εντυπωσιακό τετραώροφο Φροντιστήριο προσφέροντας γνώσεις για στελέχη στις ραγδαία αναπτυσσόμενες εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις[10]. Με φημισμένα για την εποχή τμήματα μαθηματικών και αστρονομίας, εξελίχθηκε σε σημαντικό πνευματικό κέντρο. Ο Ελληνισμός του Πόντου, ως φιλομαθής, διατηρούσε πολλά σχολεία ακόμα και στις

---

[7] Χατζησαββίδης Σωφρόνης. *Ελληνική εκπαίδευση και πνευματική ζωή στην Τραπεζούντα του Πόντου 1461-1922.* Εκδόσεις αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 46-48.

[8] *ό.π.*, σσ 17-21. Πρβλ. και Αποστολίδης Παύλος, (νυν Μητροπολίτης Δράμας), *Ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος Φιλιππίδης (1913-1923).* Έκδ. Παναγία Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 16.

[9] Σαββίδης Αλέξιος, *Το κράτος*, σελ. 85. Πρβλ. και Ιωαννίδης Σάββας, *Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος και της περί ταύτην χώρας ως και τα περί της ενταύθα ελληνικής γλώσσης,* Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 117.

[10] Παυλίδης Αντώνης, *Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας (1900-1914)*, Αθήνα 2004, σ. 36.

πλέον απομακρυσμένες περιοχές τα οποία ασκούσαν μικρή επίδραση της δυτικής σκέψης και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού[11]. *Οκτώηχος*, *Ψαλτήριο*, *Ευχολόγιο*, *Απόστολος*, *Τριώδιο*, *Πεντηκοστάριο*, ήταν τα διαθέσιμα βιβλία για τους μαθητές των σχολείων, για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, διατηρώντας με τον τρόπο αυτό τη βυζαντινή παράδοση[12]. Σημαντικό μνημείο της πόλης αποτελεί ο βυζαντινός ναός της Αγίας Σοφίας, μια βασιλική με τρούλο, με τοιχογραφίες του δεκάτου τρίτου αιώνα, που αποκαλύφθηκαν και συντηρήθηκαν κατά τα έτη 1958 έως 1962[13].

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα των Ελλήνων του Πόντου[14]. Ιδρύθηκε το έτος 1682 και ο εμπνευστής της ιδέας αυτής ήταν ο λόγιος Σεβαστός Κυμινήτης, από τη παραλιακή κώμη Κύμινα του Πόντου. Μετά από πρόσκληση των συμπατριωτών του, εγκαταλείπει τη «*Μεγάλη του Γένους Σχολή*» στην οποία διδάσκει και οργανώνει το νέο εκπαιδευτικό ίδρυμα, που στην ιστορία του θα παίξει σημαντικό ρόλο στις κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις της περιοχής[15]. Το Φροντιστήριο εγκαταστάθηκε αρχικά στο μετόχι της Παναγίας Σουμελά. Το περιεχόμενο διδασκαλίας στηριζόταν στην κλασσική αρχαιοελληνική και χριστιανική παράδοση και, παράλληλα, παρείχε βασικές γνώσεις ιατρικής και γεωγραφίας.[16]. Η περιοχή άκμασε ραγδαία, γεγονός που βοήθησε να ανθίσουν τα γράμματα και οι τέχνες. Στο Φροντιστήριο οι μαθητές έρχονταν σε επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό. Οι απόφοιτοι του είναι αυτοί που αργότερα θα βοηθήσουν με έμψυχο υλικό αλλά και οικονομικά στη δημιουργία του νέου Ελληνικού κράτους.

Παράλληλα με την ανάπτυξη της παιδείας, υπήρξε και πολιτιστική δραστηριότητα του Ελληνισμού στην Τραπεζούντα. Λειτουργεί Φιλαρμονική και θέατρο, όπου δίδονται παραστάσεις από ελληνικούς, ρωσικούς και εντόπιους ερασιτεχνικούς θιάσους. Επίσης εκδίδονται τα περιοδικά «*Εύξεινος Πόντος*» 1880-

[11] Χατζησαββίδης, *Ελληνική εκπαίδευση,* σσ. 66-67.

[12] Φωτιάδης Κωνσταντίνος, Ηλιάδου - Τάχου Σοφία, *Η παιδεία στον Πόντο (1682-1922) : Από τον σεβαστό Κυμινήτη και τον Περικλή Τριανταφυλλίδη ως τον Νίκο Καπετανίδη*. Εκδ. Κυριακίδη Αφοί, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 32. Πρβλ. και Χατζησαββίδης, *Ελληνική εκπαίδευση,* σ. 66.

[13] Παπαδοπούλου - Συμεωνίδου Παρύσατις, *Τραπεζούς, η πόλη στο φως του πολιτισμού της: Ιστορία, κοινωνία, μνημεία αρχιτεκτονική.* Εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2011, σ.337.

[14] Χατζησαββίδης, *Ελληνική εκπαίδευση*, σσ. 66-67. Πρβλ. και Παυλίδης, *Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας*, σ. 119.

[15] Φωτιάδης κ.α., *Η παιδεία στον Πόντο*, σσ. 36-39

[16] Χατζησαββίδης, *Ελληνική εκπαίδευση,* σσ. 49-50, 56-58 και σ. 63.

1882, «*Οι Κομνηνοί*» 1917-1918, «*Επιθεώρησις*» 1910-1911, κ.ά. Παράλληλα με τα περιοδικά υπάρχουν οι εφημερίδες «*Φάρος* «*Εποχή*» 1918-1921, «*Ελεύθερος Πόντος*» 1920, η σατιρική εφημερίδα «*Ποντικός*» κ.ά[17]. Ιδιαίτερη μνεία μπορεί να γίνει στα «*παραμύθια*» και τις «*παροιμίες*», ως δημιουργήματα του υπόδουλου ελληνισμού, με τα οποία εξέφραζε τα συναισθήματα του, προσπαθώντας να ξεπεράσει τα προβλήματα του, ιδιαιτέρως μέσα από το δημοτικό ποντιακό τραγούδι. Ο τομέας της λαϊκής τέχνης, ανέδειξε την χρυσοκεντητική με δείγματα υψηλής ποιότητας, όπως αυτό του Επιταφίου της μονής Σουμελά, έργο της Θεοδοσίας Κασυμπρούρη το έτος 1738[18]. Σημαντική ήταν και η προσφορά συλλόγων και σωματείων στην επιμόρφωση του Ποντιακού Ελληνισμού, με κυριότερο τον φιλεκπαιδευτικό σύλλογο «*Ξενοφών*» που ιδρύθηκε στην Τραπεζούντα το έτος 1870, η «*Φιλόπτωχος Αδελφότης*» με κοινωνική προσφορά και δραστηριότητα καθώς και «*Αδελφότης Κυριών Τραπεζούντος*» που ιδρύθηκε το έτος 1904. Μετά τον ξεριζωμό στην πόλη της Θεσσαλονίκης, όπου κατέφυγε μεγάλος αριθμός προσφύγων του Πόντου, ιδρύθηκε το έτος 1923 το σωματείο «*Μέριμνα Ποντίων Κυριών*» με σημαντική πολιτιστική και φιλανθρωπική προσφορά[19].

Η Εκκλησίας της Τραπεζούντας ιδρύθηκε από τον Πρωτόκλητο Απόστολο Ανδρέα. Προς τιμήν του και ανάμνηση της κήρυξης του ευαγγελίου, κάθε χρόνο στις 30 Νοεμβρίου τελείται Θεία Λειτουργεία σε ναΐσκο που φέρει το όνομα του, πλησίον του σπηλαίου όπου κήρυξε για πρώτη φορά. Εκεί βρισκόταν και ο Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης. Μεγάλη συμβολή στο έργο της στερέωσης του Χριστιανισμού στην Τραπεζούντα είχε το πλήθος των Αγίων, όπως ο Άγιος Ευγένιος και οι συναθλητές του Ουαλεριανός, Κάνδινος και Ακύλας, ο Άγιος Γρηγόριος Νεοκαισαρείας κ.α. Αξίζει να σημειωθεί ότι προς τιμήν του Αγίου Ευγενίου και των συναθλητών του αναγέρθηκε ναός που μετεξελίχθηκε σε ανδρική μονή, η μνήμη των οποίων τιμάται την 21^{η} Ιανουαρίου. Επίσης, γεννήματά της υπήρξαν οι Άγιοι Αθανάσιος ο Αθωνίτης, Νίκων ο μετανοείτε και ο Επίσκοπος Τραπεζούντας Δόμνος που μετείχε στις εργασίες της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου στην Νίκαια. Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας ανέδειξε πολλούς μάρτυρες όπως ο Πέτρος, ο Ρήτωρ

[17] Παπαδόπουλος, *Ζωντανές μνήμες,* σ. 16.

[18] Χατζησαββίδης, *Ελληνική εκπαίδευση,* σσ. 68-71.

[19] Χατζηκυριακίδης Κυριάκος, *Μέριμνα Ποντίων Κυριών (1904 - 2004). 100 Χρόνια* Προσφοράς. Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 41-49.

Μανουήλ, Ιωάννης, Ιορδάνης, Συμεών, Παρασκευάς και Ηλίας, οι οποίοι συγκαταλέγονται στον συναξαριστή Νεομαρτύρων της Ορθοδοξίας μας[20].

Το ιερότερο προσκύνημα του Ποντιακού Ελληνισμού ήταν ανέκαθεν η μονή της Παναγίας στο όρος Μελά, νότια της Τραπεζούντας[21]. Ένας πραγματικός θρησκευτικός και πνευματικός φάρος της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού. Η ίδρυσή της ανάγεται στον δέκατο αιώνα, από δύο Αθηναίους μοναχούς, τον Βαρνάβα και τον Σωφρόνιο, όπου με παρέμβαση της Παναγίας ανακαλύφθηκε η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας Αθηνιώτισσας, έργο του ευαγγελιστή Λουκά. Την ιερά μονή προίκισαν με μεγάλη περιουσία και πολλά προνόμια, κτήματα, αναθήματα και κειμήλια, οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου και αργότερα κυρίως οι αυτοκράτορες της Τραπεζούντας Ιωάννης Β΄ Κομνηνός (1285-1293), Αλέξιος Β΄ Κομνηνός (1293-1330), Βασίλειος Β΄ Κομνηνός (1332- 1340). Μεγάλοι ευεργέτες της μονής υπήρξαν ο Μανουήλ Γ΄ Κομνηνός (1390-1417) και ο Αλέξιος Γ΄ (1349-1390). Ο πρώτος, προσέφερε στη μονή ανεκτίμητης αξίας Σταυρό με τίμιο ξύλο. Από τα ιερά κειμήλια της μονής διασώθηκαν μόνο τρία, η εικόνα της Παναγίας, ο Σταυρός που δώρισε στη μονή ο αυτοκράτορας Μανουήλ Γ΄ Κομνηνός και το ευαγγέλιο του οσίου Χριστοφόρου. Τα κειμήλια έκρυψαν οι μοναχοί κατά την αποχώρησή τους από τη μονή το έτος 1923, στο μετόχι της αγίας Βαρβάρας. Μετά την ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας το έτος 1930, και με την μεσολάβηση του πρωθυπουργού της Ελλάδας Ελευθέριου Βενιζέλου σε συνεννόηση με τον τούρκο ομόλογό του Ισμέτ Ινονού, τα κειμήλια μεταφέρθηκαν στο Βυζαντινό Μουσείο. Το έτος 1952 μεταφέρθηκε η εικόνα της Παναγίας από το Βυζαντινό Μουσείο στη μονή Παναγίας Σουμελά στο όρος Βέρμιο στο χωριό Καστανιά της Βέροιας, και αποτελεί το σημαντικότερο προσκύνημα απανταχού του Ποντιακού Ελληνισμού [22].

Στην καλλιέργεια και διάδοση της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής, συνέδραμε τα μέγιστα η Εκκλησία της Τραπεζούντας[23]. Οι κορυφαίοι δάσκαλοί της, Παναγιώτης Χαλάτζογλου ο Τραπεζούντιος, Ιωάννης ο Τραπεζούντιος και

[20] Αποστολίδης, *Ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας*, σσ. 17-21.

[21] Κορομηλά Μαριάννα (κείμενα), Λίζας Έβερτ, Ντόρας Μηναΐδη, Μαρίας Φακίδη, *Πόντος- Ανατολία, φωτογραφικό οδοιπορικό*, εκδ. Λούση Μπρατσιώτη, Αθήνα, 1989.

[22] Σαμουηλίδης Χρήστος, *Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 101.

[23] Χρύσανθος Φιλιππίδης, Μητροπολίτης Τραπεζούντος, *Η Εκκλησία της Τραπεζούντος*, Ανατύπωσις εκ του τετάρτου και πέμπτου τόμου του Αρχείου Πόντου, Αθήναι, 1933, σσ. 740-742.

Τριαντάφυλλος Γεωργιάδης, υπήρξαν Πρωτοψάλτες της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Ο Παναγιώτης Χαλάτζογλου διδάχθηκε τη μουσική στη γενέτειρά του από κάποιον Τραπεζούντιο στην καταγωγή συγγενή του μοναχό και διακρίθηκε από μικρό παιδί για την καλλιφωνία του. Για τον εμπλουτισμό των γνώσεών του μετέβη στο Άγιον Όρος και συγκεκριμένα στην ιερά μεγίστη μονή Βατοπεδίου, όπου μαθήτευσε κοντά στον μοναχό Δαμιανό Βατοπεδινό. Στη συνέχεια προσκλήθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως Πρωτοψάλτης, όπου διέπρεψε αναδεικνύοντας πολλούς μαθητές. Συνέγραψε μικρό Εγχειρίδιο περί μουσικής, υπό τον τίτλο, «*Σύγκρισις της αραβοπερσικής μουσικής προς την ημετέραν εκκλησιαστικήν*» στο οποίο αναφέρεται περί θέσεων, φθορών καθώς και στη σχέση μεταξύ Βυζαντινής και Αραβοπέρσικης μουσικής. Γνωστότερα από τα μελοποιητικά του έργα είναι ο καλοφωνικός ειρμός «*Έφριξε γη*» σε ήχο πλάγιο του πρώτου με κράτημα, ένα κράτημα σε ήχο βαρύ διατονικό και άλλα. Απεβίωσε το έτος 1748 την ημέρα της Μεγάλης Παρασκευής[24].

Ο Ιωάννης Τραπεζούντιος υπήρξε μαθητής του Παναγιώτη Χαλάτζογλου και ως Λαμπαδάριος συνέψαλε με τον δάσκαλό του. Αργότερα τον διαδέχτηκε στη θέση του Πρωτοψάλτου της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Ως Πρωτοψάλτης είχε Λαμπαδάριο τον Δανιήλ, μετέπειτα Πρωτοψάλτη του Πατριαρχείου, και Δομέστιχο τον Ιάκωβο τον Πελοποννήσιο, τον επίσης μετέπειτα Πρωτοψάλτη της Μεγάλης Εκκλησίας. Ως Μελοποιός διακρίθηκε στη σύνθεση ειρμολογικών μελών, Κανόνων, Καταβασιών, σύντομων και αργοσύντομων μαθημάτων. Το έτος 1756 με προτροπή του Πατριάρχη Κύριλλου του Ε΄, συνέθεσε αργά Πασαπνοάρια, Πολυελέους, Δοξολογίες, Χερουβικά, Κοινωνικά και άλλα μέλη, επιχειρώντας την απλούστευση της παλαιάς σημειογραφίας, που τελικά κατέστησε ο μετέπειτα μαθητής του Πέτρος ο Πελοποννήσιος[25].

Ο Τριαντάφυλλος Γεωργιάδης διδάχθηκε τα πρώτα στοιχεία της εκκλησιαστικής μουσικής στο δημοτικό σχολείο της ιδιαίτερης πατρίδας του Ακ-σαζ της Κυζίκου και στη συνέχεια, στην Μεγάλη του Γένους Σχολή. Μαθήτευσε κοντά στους Γεώργιο Ραιδεστινό, Κυριακό Ιωαννίδη (Καλόγερο) και Κωνσταντίνο Φωκαέα. Ασχολήθηκε συστηματικά με τη συγγραφή και μελοποίηση της μουσικής, και το μελογραφικό του έργο (Εσπερινός, Όρθρος, Θεία Λειτουργία, Δοξαστάριο,

[24] Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Ιστορική Επισκόπησις της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Αθήναι 1904, σ. 164. Πρβλ. και Χρύσανθος, *Η Εκκλησία της Τραπεζούντος*, σ. 741.

[25] Παπαδόπουλος, *Ιστορική Επισκόπησις,* σ. 165. Πρβλ. και Χρύσανθος, *Η Εκκλησία της Τραπεζούντος*, σσ. 741-742.

Αναστασιματάριο κ.α.), διασώζεται σε πέντε τόμους υπό τον τίτλο «*Κήπος Χαρίτων*» χάριν του υιού αυτού, μακαριστού Μητροπολίτου Λαοδικείας κυρού Μαξίμου. Συνέγραψε επίσης και δημοτικά τραγούδια της περιοχής του Πόντου, καθώς και το «*μουσικό εγχειρίδιο*» προς διδασκαλία της θεωρίας της εκκλησιαστικής μουσικής. Κληθείς από τον Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρύσανθο, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Αθηνών, ανέλαβε την Πρωτοψαλτία του Μητροπολιτικού ναού Αγίου Γρηγορίου Τραπεζούντας. Ιδιαίτερο μέλημά του υπήρξε η σύσταση χορωδιών, αφού αγαπούσε τη χορωδιακή ψαλμώδηση της μουσικής. Το 1922 εγκαταστάθηκε στη Κωνσταντινούπολη και το 1925 κλήθηκε από τον Πατριάρχη Βασίλειο τον Γ΄ και ανέλαβε για δύο έτη, ως Τοποτητηρής, την Πρωτοψαλτία του Πατριαρχικού Ναού, αντικαθιστώντας τον Ιάκωβο Ναυπλιώτη. Ανάμεσα στους μαθητές του και μέλος της χορωδίας του στην Τραπεζούντα συγκαταλέγεται και ο Θεόδωρος Θεοδοσόπουλος πατέρας του Χρύσανθου Θεοδοσόπολου. Ο Τριαντάφυλλος Γεωργιάδης απεβίωσε την 29η Ιουνίου του έτους 1934[26].

1.2. Ο ξεριζωμός των Ελλήνων του Πόντου και η υποδοχή - εγκατάσταση των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και κυρίως με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Τουρκία προχωρεί σε οργανωμένο σχέδιο εξόντωσης των ελληνικών πληθυσμών της Ιωνίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης. Το έτος 1914 ξεκινούν οι διώξεις των Ανατολικοθρακιωτών και των Ελλήνων της Ιωνίας και το έτος 1915 του Μικρασιατικού Ελληνισμού[27]. Ο Μουσταφά Κεμάλ πασάς ευρισκόμενος στη Σαμψούντα στις 19 Μαΐου 1919, συγκροτεί εθνικιστικό τουρκικό κίνημα σε συνεργασία με συμμορίες εγκληματιών και οργανώνει στρατό, ξεκινώντας το έτος 1919 τον δεύτερο και σκληρότερο διωγμό των Ελλήνων του Πόντου. Ένας ικανός αριθμός Ελλήνων του Πόντου καταφεύγει σε χώρες της Ε.Σ.Σ.Δ. (Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών) και σταδιακά μέχρι το τέλος του εικοστού αιώνα επιστρέφουν στην Ελλάδα. Με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τους Νεότουρκους, αλλά και τις βλέψεις των Βουλγάρων, ξεκινά ένα μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης από τις περιοχές της

[26] Γεωργιάδης Τριαντάφυλλος, (Άρχων Πρωτοψάλτης της Μ.τ.Χ.Ε), *Κήπος Χαρίτων*, τόμος πρώτος, Αθήνα 1973.

[27] Μαρμαρίδης, *Αρχείον Πόντου*, τ. 55, σσ. 17-18.

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μικρασιάτες, Θρακιώτες και Πόντιοι είναι αυτοί που εγκαθίστανται σε όλη την Μακεδονία και κυρίως στο μεγαλύτερο αστικό της κέντρο την Θεσσαλονίκη. Ο βίαιος ξεριζωμός από της πατρογονικές τους εστίες και τα συνεχόμενα προσφυγικά ρεύματα προς της Ελλάδα, πριν ακόμα υπογραφεί η Σύμβαση Ανταλλαγής, βρίσκει ανέτοιμη και ανοργάνωτη την χώρα να υποδεχθεί τους πρόσφυγες.[28] Δύσκολες και οι συνθήκες μετακίνησης των προσφύγων από τα λιμάνια της Κωνσταντινούπολης και της Μαύρης Θάλασσας. Οι θάνατοι από τις αρρώστιες και τις ταλαιπωρίες, έφταναν κάθε εβδομάδα τους τετρακόσιους. Οικογένειες ξεκληρίστηκαν και από τις 20.000 ποντίων που βρίσκονταν σε καραντίνα στο Σελιμιέ, μόνο οι 9.000 έζησαν[29].

Ο ξεριζωμός από τις πατρογονικές εστίες αποτέλεσε και τον βασικότερο παράγοντα διαμόρφωσης της πολιτισμικής ταυτότητας[30]. Η Ελλάδα αγκάλιασε ως φιλόστοργη μητέρα όλα τα προσφυγόπουλα παιδιά της και εκείνα με την σειρά τους την έκαναν ακόμη πλουσιότερη με τον πολιτισμό και την εργατικότητά τους και σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα ορθοπόδησαν και διέπρεψαν σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Τα τραγούδια, η μουσική, οι χοροί, ο τρόπος ζωής, τα ήθη και έθιμα αναβιώνουν σε περιοχές με έντονο το ποντιακό στοιχείο, καθώς και από συλλόγους που πολύ νωρίς φρόντισαν να ιδρύσουν, με σκοπό την διατήρηση αλλά και διάδοση του ποντιακού πολιτισμού.

Οι πρώτοι χώροι υποδοχής των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη ήταν η περιοχή Καραμπουρνού. Πρόχειροι καταυλισμοί με παράγκες και εγκαταλειμμένα εργοστάσια και αποθήκες, ήταν οι πρώτοι χώροι που φιλοξένησαν τους πρόσφυγες. Οι ίδιες συνθήκες επικρατούσαν και στις περιοχές Καλαμαριάς και Χαρμάν Κιοΐ της Θεσσαλονίκης, δυσχέραιναν αφάνταστα τη ζωή των ταλαιπωρημένων προσφύγων[31]. Η βόρεια Ελλάδα και συγκεκριμένα η Θεσσαλονίκη ήταν ο χώρος που υποδέχθηκε και φιλοξένησε το μεγαλύτερο ποσοστό των προσφύγων γενικά, αλλά και των Ελλήνων του Πόντου ειδικότερα[32].

---

[28] Πελαγίδης Στάθης, *Β΄ Παγκόσμιο Συνέδριο Ποντιακού Ελληνισμού*, σ. 153.

[29] Σαμουηλίδης, *Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*, σσ. 268-269.

[30] Μαρμαρίδης,, *Αρχείον Πόντου*, τ. 55, σσ. 18-19.

[31] Βεργέτη Μαρία, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα*, εκδ, Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 176.

[32] Βαλαβάνης Γεώργιος, *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*, Εκδ, Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989[2], σ. 300.

1.3. Η πόλη της Θεσσαλονίκης: Σύντομη ιστορική περιγραφή

Η Θεσσαλονίκη είναι μία πόλη χτισμένη κατά μήκος του Θερμαϊκού κόλπου, στους πρόποδες του όρους Χορτιάτη. Ιδρύθηκε το έτος 315 π.Χ. από τον Βασιλιά της Μακεδονίας Κάσσανδρο ο οποίος έδωσε το όνομα της αδερφής του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Θεσσαλονίκης. Κατά την Ρωμαϊκή περίοδο αποτελεί ένα μεγάλο κέντρο και Μητρόπολη της Μακεδονίας, ως πρωτεύουσά της και την εποχή των αυτοκρατόρων Διοκλητιανού και Γαλερίου κατέχει δικούς της νόμους και προνόμια. Την βυζαντινή περίοδο χαρακτηρίζεται ως «*Συμβασιλεύουσα*» της Κωνσταντινούπολης. Είναι η πόλη που ως επίκεντρο ιστορικών και κοινωνικών εξελίξεων θα αποτελέσει την απαρχή της εξάπλωσης του Χριστιανισμού προς βορρά, με τους φωτιστές των σλάβων αδερφούς αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο (826-869, 815-885). Το έτος 1430 η πόλη καταλαμβάνεται από τους Τούρκους και είκοσι τρία χρόνια μετά, η χιλιόχρονη βυζαντινή αυτοκρατορία θα καταρρεύσει με την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) [33]. Παραμένει όμως σπουδαίο κέντρο και κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Με τους βαλκανικούς πολέμους απελευθερώνεται το έτος 1912. Δοκιμάστηκε από τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 και έπειτα από την επικράτηση του Κεμάλ Ατατούρκ το 1922, φιλοξένησε χιλιάδες πρόσφυγες που ξεριζώθηκαν από τις εστίες τους[34].

Με πλήθος τζαμιών και τρούλλων, περικυκλωμένη από ψηλά οχυρωματικά τείχη της Βυζαντινής περιόδου και ένα μείγμα λαών, Χριστιανών, μουσουλμάνων, εβραίων, τσιγγάνων συνέθεταν την όλη εικόνα της. Η απογραφή του έτους 1913 κατέγραψε 158.000 κατοίκους κάθε φυλής και θρησκείας, όπως Έλληνες, Τούρκους, Σέρβους, Βούλγαρους, Αρμένιους και Ισραηλίτες που οι τελευταίοι, απαριθμούσαν μία από τις μεγαλύτερες εβραϊκές κοινότητες του κόσμου[35]. Η γεωγραφική της θέση αλλά και το ανήσυχο πνεύμα των ανθρώπων που την κατοίκησαν για είκοσι τρεις αιώνες, την κατέστησαν σπουδαίο πολιτισμικό, οικονομικό, και θρησκευτικό κέντρο της χερσονήσου του Αίμου, αλλά και της Ανατολικής Μεσογείου γενικότερα[36]. Το λιμάνι της είχε την πιο μεγάλη κίνηση της βαλκανικής χερσονήσου, όπου κανείς έβλεπε έναν οργασμό συναλλαγών χρυσού, ασημιού, πολύτιμων πετρών, μεταξιού χαλκού κ.α.

[33] Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ. - 1983*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997.

[34] *ό.π.*, σσ.392-394.

[35] Ντηλ Κάρολος, *Η Θεσσαλονίκη*, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 9-13.

[36] *Α΄ Παγκόσμιο Ποντιακό Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 35.

Κάθε χρόνο στα τέλη του Οκτώβρη οργανώνονταν περίφημες εκθέσεις εμπόρων, όπου προσκαλούνταν πραγματευτές από Ρωσία, Σερβία, Βουλγαρία, Ιταλία, Ισπανία, διάρκειας οχτώ ημερών, γεμίζοντας η πόλη με πολύτιμα εμπορεύματα[37].

Κατά την απογραφή του έτους 1920 ο πληθυσμός της ανέρχεται στους 170.321 κατοίκους, με το ελληνικό στοιχείο να ανέρχεται στο 47% του συνολικού πληθυσμού. Η Θεσσαλονίκη υποδέχθηκε ένα μεγάλο κομμάτι του ξεριζωμένου προσφυγικού Ελληνισμού και δη του Ποντιακού. Η εγκατάσταση τους σήμαινε για την πόλη, ομοιογένεια του πληθυσμού, δημιουργία μεγάλης αγοράς, τεράστιο εργατικό δυναμικό, προώθηση νέων ιδεών, ανάπτυξη του πολιτιστικού επιπέδου.[38]. Περί τις 30.000 εγκαταστάθηκαν στον αστικό ιστό της πόλης και άλλοι 33.000 στην ευρύτερη περιοχή[39]. Η παρουσία τους έδωσε νέα ώθηση στην πόλη. Άνθρωποι φιλότιμοι, φιλόπονοι και φιλομαθείς μετέτρεψαν τον πόνο του ξεριζωμού σε δημιουργική δύναμη και διέπρεψαν σε όλους τους τομείς ως εργάτες, τεχνίτες, έμποροι και επιστήμονες και έτσι συνέβαλαν τα μέγιστα στην οικονομική και πνευματική ανάπτυξη της πόλης. Ίδρυσαν σωματεία και βοήθησαν στην αποκατάσταση των προσφύγων. Ένα από τα σωματεία αυτά που είχαν σκοπό την αποκατάσταση των ποντίων αστών και αγροτών, ήταν ο «*Κεντρικός Σύνδεσμος Ποντίων Μακεδονίας - Θράκης*» που ιδρύθηκε το 1923 καθώς και η αδερφότητα «*Μέριμνα*» που προϋπήρχε στη Τραπεζούντα και εγκαταστάθηκε με τον ξεριζωμό στη Θεσσαλονίκη ως «*Μέριμνα Ποντίων Καυκασίων Κυριών Μακεδονίας*» με σκοπό την προστασία χηρών και ορφανών. Το 1933 ιδρύεται η «*Εύξεινος Λέσχη*» Θεσσαλονίκης με σκοπό την διατήρηση και διάδοση της ποντιακής παράδοσης και πολιτισμού.

1.4. Ευσύνοπτη αναδρομή στην ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης από τον 3ο έως τον 20ο αιώνα

Η Αποστολική προέλευση της Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης, με το πλήθος των Αγίων και των ιστορικών προσώπων της, που την ανέδειξαν «*Συμβασιλεύουσα*» της βυζαντινής αυτοκρατορίας, υπήρξε σταυροδρόμι πολιτισμών αλλά και μουσικής που δέχθηκε επιρροές από λαούς που σχετίζονταν με αυτήν. Ως γέφυρα που ένωσε την

[37] Ντηλ, *Η Θεσσαλονίκη*, σσ.12-13 και σ. 16.

[38] Παπαγιαννόπουλος Απόστολος, *Η ιστορία της Θεσσαλονίκης*, εκδόσεις Ρέκος, σελ. 236 και σελ. 241.

[39] Θεοφυλάκτου Άννα, *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1922, Συμπόσιο. Οι Πόντιοι στις παλιές και νέες εστίες*, σ. 329.

Δυτική Ευρώπη με τους λαούς των Βαλκανίων αλλά και της Ανατολής, γνώρισε διαφορετικές μουσικές παραδόσεις. Από τον 19ο αιώνα υπάρχει πλούσια μουσική ζωή από ανατολίτικες μελωδίες, αμανέδες, παραδοσιακά τραγούδια της Μικράς Ασίας, τραγούδια των Βαλκανίων και του Πόντου μετέπειτα[40]. Ήδη από την εποχή του Αποστόλου Παύλου και την ίδρυση της τοπικής Εκκλησίας των Θεσσαλονικέων, η πόλη πρωτοπορεί στις εκκλησιαστικές τέχνες και έτσι η προτροπή του Αποστόλου Παύλου «*στήκετε και κρατείτε τας παραδόσεις*»[41], βρήκε την εφαρμογή της όλους τους επόμενους αιώνες, στα γράμματα, τη θεολογία και τις τέχνες[42]. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, η πόλη αναπτύσσεται καλλιτεχνικά. Σε αυτήν ζούνε οι βυζαντινοί χρονογράφοι, εκδότες, αντιγραφείς χειρογράφων, ο Μανουήλ Πανσέληνος, οι αδερφοί Κύριλλος και Μεθόδιος οι φωτιστές των σλάβων, οι Ζηλωτές και το κίνημα των Ησυχαστών, και ένας από τους σημαντικότερους Πατέρες της Εκκλησίας, ο Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς. Η υπεροχή της Θεσσαλονίκης έναντι των άλλων πόλεων, οφείλεται και στην επίδραση του Αγίου Όρους, όπως αναφέρει ο Άγιος Νικόλαος ο Καβάσιλας. Η επιρροή αυτή βοήθησε στην ανάπτυξη της πνευματικότητας των κατοίκων, γεγονός που αποτυπώνεται στον ιδιαίτερο κοινό εορτασμό του πολιούχου αγίου Δημητρίου με την Υπεραγία Θεοτόκο, δείχνοντας έτσι την πίστη των κατοίκων της. Μια πόλη που τον δέκατο τέταρτο αιώνα ήταν γεμάτη από Εκκλησίες και Μοναστήρια, ήχους των καμπανών και των σημάντρων και πλήθος ρασοφόρων. Η πλειοψηφία των είκοσι έξι μονών που υπήρχαν στην ευρύτερη περιοχή, ήταν μετόχια μονών του Αγίου Όρους, στοιχείο που καταδεικνύει την επιρροή του Αγίου Όρους. Απόδειξη τούτου είναι και η επικράτηση του μοναχικού τυπικού έναντι του ασματικού κατά τον δέκατο πέμπτο αιώνα[43]. Η αρχή της ψαλτικής παράδοσης της Θεσσαλονίκης, ανάγεται στην εποχή του πολιούχου της Αγίου Δημητρίου κατά τα έτη 280 - 306 μ.Χ. Διαβάζουμε στο Συναξάρι του ότι κατά

[40] Λιάκος Ιωάννης, *Η παρουσία του Ιωάννη Σακελλαρίδη στον χώρο της Εκκλησιαστικής μουσικής στις αρχές του Κ΄ (20ού) αιώνα*, Πρακτικά επιστημονικής διημερίδας. Η ζωή και το έργο του Ιωάννη Θεοφάνους Σακελλαρίδη και η μουσική κίνηση στο Λιτόχωρο, από τις αρχές το 19ου αιώνα μέχρι σήμερα, Λιτόχωρο 2016, σσ. 33-34.

[41] *Β΄ Θεσ*. 2, 15.

[42] Γιαννόπουλος Εμμανουήλ, *Ο κεντρικός ρόλος της Θεσσαλονίκης στην εξέλιξη και διάδοση της ψαλτικής*, Πρακτικά ΙΘ΄ Διεθνούς επιστημονικού συμποσίου, Θεσσαλονίκη και χερσόνησος του Αίμου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 275.

[43] Λιάκος Ιωάννης, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ΄-ΙΕ΄ αιώνα.* Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, μελέται 15, έκδοση Γρ. Στάθη, Αθήνα 2007, σσ. 64-66.

την φυλάκισή του και λίγο πριν το μαρτύριό του, αναπέμπει ύμνους στο Θεό με τα ψαλμικά χωρία, «*Ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω*», «*διά τοῦτο ἀγαλλιάσεται τά χείλη μου, ὅταν ψάλλω σοι…*». Τα παραπάνω μαρτυρούν την πρώιμη παρουσία της ψαλτικής, τα χρόνια των διωγμών. Στα δύσκολα χρόνια οι κάτοικοί της ζούσαν την συνεχή παρουσία και προστασία του Αγίου και ευχαριστούσαν άδοντας και ψάλλοντας άσματα προς τον Άγιο και το Θεό[44]. Στο πέρασμα των χρόνων διαμορφώθηκαν προς τιμήν του Αγίου Δημητρίου ασματική ακολουθία, λατρευτικές συνάξεις και τελετές που είχαν συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη της ψαλτικής τέχνης[45]. Το 904 μ.Χ. με την άλωση της πόλης από τους Σαρακινούς, ο αυτόπτης Ιωάννης Καμινιάτης, δίνει σημαντικές πληροφορίες για την ψαλτική στους σημαντικότερους ναούς, την Αγία Σοφία, την Παναγία Αχειροποίητο, αλλά και του ναού του Αγίου Δημητρίου. Οι μαρτυρίες του βεβαιώνουν, ότι υπήρχαν από τότε οργανωμένες σχολές ψαλτικής[46]. Οι ψαλτικές σχολές της Θεσσαλονίκης, επηρέασαν και όλες τις χώρες τις χερσονήσου του Αίμου. Οι μουσικές παραδόσεις των σλάβων, έλκουν άμεσα την καταγωγή τους από την πόλη της Θεσσαλονίκης, καθώς σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι Θεσσαλονικείς φωτιστές Κύριλλος και Μεθόδιος και η τροποποιημένη ελληνική γραφή του κυριλλικού αλφαβήτου[47]. Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής έως και τον δέκατο τέταρτο αιώνα, είναι η ανωνυμία της ψαλτικής παράδοσης, όπως καταγράφεται σε μουσικούς κώδικες του λεγομένου ψαλτικού βιβλίου, που καταγράφονταν συνθέσεις πρωτοψαλτών και μονοφωνάρηδων και του ασματικού βιβλίου που έψαλλε ο χορός. Οι προσδιορισμοί που χρησιμοποιούνταν στα χειρόγραφα για να δηλώσουν την ανώνυμη παράδοση, ήταν αγιορείτικη, αγιοσοφίτικη, πολίτικη, θετταλική – θεσσαλονικέα, βατοπαιδινή, διονυσιάτικη, ιβέρικη, αθηναϊκή, ναυπλιώτικη, χιώτικη. Τον δέκατο τέταρτο αιώνα, η νέα ασματική πράξη διαφοροποιείται και εμφανίζει επωνυμία στις συνθέσεις, καταγράφοντας τα ονόματα των μελοποιών. Απόρροια αυτού είναι η ανάδειξη δασκάλων και μαϊστόρων εκφραστών της ψαλτικής τέχνης[48].

---

[44] Γιαννόπουλος, *Ο κεντρικός ρόλος της Θεσσαλονίκης*, σ. 277.

[45] Φουντούλης Ιωάννης, *"Μεγάλη Εβδομάς" του Αγίου Δημητρίου*, Κείμενα Λειτουργικής, τεύχος Β΄, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 5-10.

[46] Γιαννόπουλος, *Ο κεντρικός ρόλος της Θεσσαλονίκης*, σ. 279. Πρβλ. και Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ΄ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, Αθήναι 1890, σ. 256.

[47] Γιαννόπουλος, *Ο κεντρικός ρόλος της Θεσσαλονίκης*, σ. 280.

[48] Λιάκος, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση*, σ. 99.

Πλήθος υμνογραφικών ποιημάτων αφιερωμένα στον Άγιο Δημήτριο μελοποιήθηκαν, όπως για παράδειγμα οι *ειρμοί* ψαλλόμενοι στη μνήμη του Αγίου μελοποιημένοι από τον Πρωτοψάλτη Θεσσαλονίκης Μανουήλ Πλαγίτη (14ος αιώνας). Τον Κανόνα συνέθεσε ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος[49]. Επίσης το *οκτάηχο Δοξαστικό,* ποίημα του Χαρτοφύλακος Θεσσαλονίκης Ιωάννου Σταυρακίου (13ος αιώνας). Ποίημα του Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ευσταθίου το *«Σήμερον καθείργνυται ἐν ζόφῳ ὁ μάρτυς φωσφόρος λάμπων…»*, κατά το *Σήμερον κρεμᾶται ἐπί ξύλου…*[50] Ο Δανιήλ Αχράδης[51] μελοποίησε ποιήματα προς τιμήν του Αγίου Γρηγορίου Δεκαπολίτου και του Αγίου Φωτίου, κτήτορα της μονής Ακαπνίου στη Θεσσαλονίκη. Ο Κωνσταντίνος Μοσχιανός (13ος -14ος αιώνας) μελοποίησε ποίημα του Μάρκου Βλατή, ενός από τους ιδρυτές της μονής Βλατάδων[52]. Άλλο ένα θεοτοκίο, υμνογραφικό ποίημα του Μάρκου Βλατή, μελοποιήθηκε στα πρότυπα του μαθήματος Μέγα Ίσον Ιωάννου Κουκουζέλη. Ο Πρωτοψάλτης της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης Νικόλαος Καμπάνης, του οποίου οι συνθέσεις απαντώνται σε κώδικες μουσικών χειρογράφων, καθώς και μουσικά ποιήματά του υπάρχουν καλλωπισμένα από τον Ιωάννη Γλυκύ, έτσι χρονολογείται η παρουσία του στην πόλη πριν το έτος 1300. Ο μοναχός Κορνήλιος την ίδια περίοδο δραστηριοποιήθηκε μουσικά στη Θεσσαλονίκη, αν και ο ίδιος δεν καταγόταν από την πόλη, ωστόσο τα μέλη του ήταν γνωστά στους Θεσσαλονικείς, η επιγραφή του χειρογράφου Ε.Β.Ε 2406 επιβεβαιώνει το γεγονός αυτό, «*ἀλλάγματα παλαιά Θεσσαλονικαία, οἱ Θεσσαλονικεῖς γράφουν ὅτι εἰσί τοῦ μοναχοῦ Κορνηλίου*». Την εποχή του Αγίου Συμεών, ο Δομέστικος της Αγίας Σοφίας Μανουήλ Βλατηρός, έγραψε το έτος 1425 τον κώδικα Ιβήρων 985, στον οποίο περιλαμβάνονται πολλά μέλη του ίδιου, αλλά και άλλων Θεσσαλονικέων μελουργών. Κατά τον δέκατο πέμπτο αιώνα μαρτυρείται στον κώδικα Ε.Β.Ε 2406, άλλη μια μεγάλη προσωπικότητα της Θεσσαλονίκης, ο ιερομόναχος Γεράσιμος Χαλκεόπουλος, μαθητής του Μανουήλ Χρυσάφη τελευταίου βυζαντινού μαΐστορα του παλατιού. Το χειρόγραφο Κωνσταμονίτου 86 περιλαμβάνει μελοποιήσεις των δύο δομεστίκων της Θεσσαλονίκης, Φίλιππου Γαβαλά και Μανουήλ Πατρίκιου. Άλλοι σπουδαίοι μουσικοί Θεσσαλονικείς κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα είναι, ο πρωτοψάλτης Μανουήλ Γούτα, ο

[49] Γιαννόπουλος, *Ο κεντρικός ρόλος της Θεσσαλονίκης*, σ. 280.

[50] *ό.π.*, σελ. 281.

[51] Λιάκος, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση*, σ. 108.

[52] Γιαννόπουλος Εμμανουήλ, *Η Ψαλτική Τέχνη. Λόγος και μέλος στη λατρεία της ορθόδοξης Εκκλησίας, Β΄*, Εκδ. Κυριακίδη, σσ. 171-172.

Λαυρέντιος εκ Θεσσαλονίκης, ο Αθανάσιος Θεσσαλονικέας, ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Δαμασκηνός (1769-1780), ο οποίος μετέπειτα έζησε ως μοναχός με το όνομα Δανιήλ στη Βατοπαιδινή σκήτη του Αγίου Δημητρίου, ο ιερομόναχος Γερμανός εκ Θεσσαλονίκης και άλλοι[53].

Η πλούσια παραγωγή μουσικών κειμένων Θεσσαλονικέων μελουργών που υπάρχουν σε χειρόγραφα, αλλά και το πλήθος των μαθητών τους που ως αντιγραφείς χειρογράφων αλλά και σπουδαίοι μουσικοί διέπρεψαν, αποτελούν αδιάψευστο μάρτυρα, ότι η Θεσσαλονίκη διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη μουσική και την ψαλτική τέχνη, διαμορφώνοντας μια ξεχωριστή μουσική παράδοση και αποτέλεσε κέντρο μουσικής δημιουργίας ιδίως κατά την Παλαιολόγεια περίοδο[54].

Τον εικοστό αιώνα η Θεσσαλονίκη συνέχισε την πλούσια μουσική παράδοση. Θεσσαλονικείς ψάλτες μαθήτευαν στη Μουσική Πατριαρχική Σχολή στη Κωνσταντινούπολη. Με την έλευση των προσφύγων στις αρχές του εικοστού αιώνα εγκαταστάθηκαν στην πόλη ικανοί δάσκαλοι και πρωτοψάλτες από όλη την ξεριζωμένη ρωμιοσύνη, Κωνσταντινούπολη, Πόντο, Μικρά Ασία, οι οποίοι εμπλούτισαν τον μουσικό λειτουργικό χώρο. Μεταξύ των πολλών αξίων υμνωδών ξεχωρίζουμε τους Χαρ. Καλογερόπουλο, Θεόδωρο Θεοδοσόπουλο, Δημήτριο Βαφειάδη, Χριστοφόρο Κουτζουράδη, Σωκράτη Παπαδόπουλο, με κορυφαία την παρουσία του Κωνσταντίνου Πρίγγου, ο οποίος προήγαγε το λεγόμενο «*πατριαρχικό ύφος*», κατά την οκταετή παραμονή του στην πόλη της Θεσσαλονίκης[55].

Το έτος 1932 ιδρύεται το σωματείο ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης «*Ιωάννης ο Δαμασκηνός*» με πρόεδρο τον Πασχάλη Δημητριάδη. Κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα, συνεχίζεται η ψαλτική παράδοση με σπουδαίες προσωπικότητες στον χώρο της ψαλτικής τέχνης με ιδιαίτερα χαρίσματα ο καθένας τους, οι οποίοι κοσμούν τα αναλόγια της πόλης. Καταγράφουν τη ζώσα ψαλτική παράδοση της εποχής τους και συμβάλουν με τη διδασκαλία τους και το εν γένει ιεροψαλτικό τους έργο, στη γενική πολιτιστική κληρονομιά της Θεσσαλονίκης και ιδιαιτέρως στη διάδοση της βυζαντινής μουσικής της παράδοσης. Μεταξύ των πολλών ξεχωρίζουν οι Αθανάσιος Παναγιωτίδης, Αθανάσιος Καραμάνης, Αβραάμ Ευθυμιάδης, Δημήτριος Σουρλατζής,

[53] Γιαννόπουλος, *Η Ψαλτική Τέχνη,* σ. 174.

[54] Λιάκος, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση*, σ. 85.

[55] Κοψαχείλης Στέλιος, *Μουσική ιστορία της Θεσσαλονίκης*. Εκδ. Μουσικού Μουσείου 1994, σ. 48.

Χαρίλαος Ταλιαδώρος, και οι νεώτεροι Θρασύβουλος Παπανικολάου, Ζαχαρίας Πασχαλίδης, Νέστωρ Παπαλεξίου, Λυκούργος Πετρίδης, Περικλής Μαυρουδής, κ.α.[56].

Ένας απ' τους κορυφαίους Πρωτοψάλτες της Θεσσαλονίκης υπήρξε και ο Χρύσανθος Θεοδώρου Θεοδοσόπουλος. Γένος ποντιακής καταγωγής από την Τραπεζούντα, Άρχων Πρωτοψάλτης της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως και Πρωτοψάλτης του πολιούχου Αγίου Δημητρίου, για τον οποίο εκτενής αναφορά παρουσιάζεται στα επόμενα κεφάλαια, καθώς αποτελεί το κύριο θέμα της παρούσας διατριβής.

[56] Κοψαχείλης, *Μουσική ιστορία της Θεσσαλονίκης*, σσ. 36,48,54.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

2.1. Βιογραφικά στοιχεία: Γέννηση, εκπαίδευση, οικογενειακή κατάσταση

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος γεννήθηκε το Σεπτέμβριο του έτους 1920 στην Τραπεζούντα του Πόντου. Οι γονείς του, Θεόδωρος και Σοφία (οι οποίοι κατάγονταν και οι δύο από την Τραπεζούντα), τον ανέθρεψαν σε ένα περιβάλλον, όπου το άκουσμα της λύρας και των ποντιακών τραγουδιών έσμιγε με τους θείους ύμνους. Το όνομα Χρύσανθος δόθηκε στο μικρό παιδί προς τιμήν του εθνάρχη Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρυσάνθου Φιλιππίδη, του μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών, τον οποίον ευτύχησε να έχει πνευματικό πατέρα[57].

Το έτος 1922, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, η οικογένεια του Θεοδώρου Θεοδοσοπούλου, ακολουθώντας τη μοίρα πολλών άλλων χιλιάδων Ελλήνων του Πόντου, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πατρώα γη και να ταξιδέψει με προορισμό τη Θεσσαλονίκη. Το ταξίδι όμως αυτό ήταν πολύ επικίνδυνο, γιατί πολλοί έχαναν τη μάχη με τη ζωή, εξαιτίας των πολλών λοιμωδών ή και άλλων ασθενειών, καθώς δεν υπήρχε τρόπος αντιμετώπισής τους είτε λόγω ελλείψεως υγιεινής, είτε λόγω απουσίας γιατρών ή κατάλληλων φαρμάκων[58].

Θύμα, λοιπόν, μιας από τις ασθένειες αυτές υπήρξε και ο μόλις δύο ετών μικρός Χρύσανθος, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού[59]. Όταν το καραβάνι τους σταμάτησε για να ξεκουραστεί στην Κωνσταντινούπολη, κοντά στην περιοχή του Γαλατά, ο μικρός Χρύσανθος ασθένησε από διφθερίτιδα[60] και μεταφέρθηκε άμεσα στο κοντινότερο νοσοκομείο της περιοχής του Γαλατά, όπου τον εγχείρισε με απόλυτη επιτυχία ένας πολύ καλός γιατρός, αφήνοντάς του μόνο ένα σημάδι στο λαιμό. Πολλοί στενοχωριούνταν για το μικρό παιδί και έλεγαν μεταξύ τους: *«κρίμα, το παιδί τώρα με*

---

[57] Μαρία Θεοδοσόπουλου. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006. Το σύνολο των προφορικών μαρτυριών και συνεντεύξεων, πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 2006-2019 και αποτελούν μέρος του προσωπικού μας αρχείου.

[58] Θεογνωσία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 24.19.2019.

[59] *ό.π.*

[60] Διφθερίτις: παιδική λοιμώδης ασθένεια, Πρβλ. Τεγόπουλος - Φυτράκης, *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, εκδ. Αρμονία 1997, σ. 344.

αυτήν την επέμβαση δεν θα έχει και φωνή». Αυτό όμως όχι μόνο δεν του άφησε κάποιο ελάττωμα, αλλά ενισχύθηκε η φωνή του κι έφτασε σε εντυπωσιακά φωνητικά επίπεδα[61].

Όταν τελικά ο Χρύσανθος και οι γονείς του έφτασαν στη πόλη της Θεσσαλονίκης, πρώτη τους κατοικία έγινε ο νάρθηκας του Ιερού Ναού της Αγίας Αικατερίνης και στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν στα προσφυγικά καταλύματα της περιοχής της Τούμπας, κοντά στη σημερινή ενορία του Αγίου Φανουρίου[62].

Στα δύσκολα αυτά χρόνια ο Χρύσανθος έχασε τη μητέρα του και έμεινε ορφανός, σε ηλικία μόλις πέντε ετών, ενώ ο πατέρας του άρχισε να εργάζεται σε κατάστημα με ταπετσαρίες επίπλων, που βρισκόταν απέναντι σχεδόν από την Ιερά Μονή Αγίας Θεοδώρας. Ο μικρός Χρύσανθος, βοηθώντας τον, κουβαλούσε καθημερινά το φαγητό στον πατέρα του, διανύοντας με τα πόδια την απόσταση από τον Άγιο Φανούριο, όπου έμεναν, ως εκεί[63].

Παράλληλα όμως, ο πατέρας του, Θεόδωρος Θεοδοσόπουλος, διορίστηκε Πρωτοψάλτης στον Ιερό Ναό Θείας Αναλήψεως, καθώς είχε κατά το παρελθόν διατελέσει ιεροψάλτης στην Αρχιεπισκοπή Τραπεζούντος τόσο λόγω της καλλιφωνίας του, όσο και των γνώσεών του σχετικά με τη Βυζαντινή Μουσική, αφού υπήρξε μαθητής και μέλος της χορωδίας του Πρωτοψάλτη Τραπεζούντος Τριανταφύλλου Γεωργιάδη[64]. Να επισημάνουμε εδώ ότι στον Πόντο την εποχή εκείνη υπήρχε μεγάλη πνευματική παράδοση και καταλυτική ήταν η επίδραση που άσκησαν στην όλη παιδεία το φημισμένο φροντιστήριο της Τραπεζούντας, ο Ναός της Αγίας Σοφίας και το μέγα μοναστήρι της Παναγίας του Σουμελά[65].

Εκεί, κοντά στον πατέρα του, λοιπόν, από πολύ νεαρή ηλικία, ο Χρύσανθος μυήθηκε στα μυστικά της Βυζαντινής Μουσικής και ο ίδιος ο Χρύσανθος σε συνέντευξή του στο Λυκούργο Αγγελόπουλο θα πει: «*Πολύ νέος είχα μάθει τη θεωρία και πράξη της Βυζαντινής Μουσικής. Βοηθούσα πάντοτε τον πατέρα μου, ο οποίος ήταν*

[61] Μαρία Θεοδοσόπουλου. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

[62] Θεογνωσία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 24.19.2019.

[63] *ό.π.*

[64] Περιοδικό *Μουσική*, τεύχος 24, σελ 278.

[65] Εφημερίδα *Ορθόδοξος Τύπος*, έτος κθ΄, αριθ. φύλλου 858, σελ. 4.

άριστος ιεροψάλτης στην Ανάληψη Θεσσαλονίκης. Το έτος 1936, όταν ο πατέρας μου αρρώστησε από εγκεφαλικό επεισόδιο, ήμουν σχεδόν τέλειος ιεροψάλτης» [66].

Τη βασική του εκπαίδευση ο Χρύσανθος την ολοκλήρωσε το έτος 1938, αποφοιτώντας από το 3ο Γυμνάσιο αρρένων, αλλά την έφεσή του για τη μουσική τη φανέρωσε πολύ νωρίτερα, όταν, μαθητής ακόμα του Δημοτικού, έμαθε κιθάρα και μαντολίνο από τον δημοδιδάσκαλο Σεραφείμ Κατσομήτρο και βιολί από τον Αλέκο Σπάθη[67]. Αργότερα, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Χρύσανθος, ως μαθητής Γυμνασίου, συνέχισε τη μουσική του παιδεία δίπλα στον Πρωτοψάλτη του Ιερού Ναού Αγίας Τριάδος και μεγάλο θεωρητικό δάσκαλο Σωκράτη Παπαδόπουλο[68], από τον οποίο διδάχθηκε τη θεωρία της μουσικής[69].

Τον τρόπο όμως να ψάλλει κατά το πατριαρχικό ύφος, ο Χρύσανθος τον διδάχθηκε από τον Άρχοντα Πρωτοψάλτη Κωνσταντίνο Πρίγγο[70], ο οποίος διέπρεψε ως Πρωτοψάλτης στο Πατριαρχικό αναλόγιο, αλλά και σε άλλα αναλόγια, και ιδίως στην Παναγία την Αχειροποίητο και στον Ιερό Ναό της Υπαπαντής Θεσσαλονίκης. Ο

---

[66] Απόσπασμα από την εκπομπή της Ελληνικής Ραδιοφωνίας Τηλεόρασης, "*Από την Ορθόδοξη και Ανατολική Παράδοση της Εκκλησίας*", που μεταδόθηκε στις 23 Οκτωβρίου 1988, έναν μήνα περίπου μετά τον θάνατο του Χρύσανθου. Στη συγκεκριμένη εκπομπή, λόγω της επικείμενης εορτής του Αγίου Δημητρίου, ο Λυκούργος Αγγελόπουλος παρουσίασε ύμνους του Αγίου Δημητρίου, τους οποίους ηχογράφησε ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος για τις ανάγκες εκπομπής προηγούμενου έτους, καθώς και απόσπασμα συνέντευξής του. Το συγκεκριμένο ηχητικό απόσπασμα της εν λόγω εκπομπής παραχωρήθηκε ευγενικά από το αρχείο του Παναγιώτη Σκούφη, τ. μέλος Ε.Ε.Π του Τμήματος Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., ο οποίος πραγματοποίησε τη συνέντευξη με τον Χρύσανθο στη Θεσσαλονίκη, κατά παραγγελία του Λυκούργου Αγγελόπουλου.

[67] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 19.5.2006.

[68] **Σωκράτης Παπαδόπουλος**: Απόφοιτος της Πατριαρχικής Σχολής και της Μεγάλης του Γένους Σχολής, καλλίφωνος πρωτοψάλτης και έγκριτος θεωρητικός. Έψαλλε στον Ιερό Ναό Αγίας Τριάδος, ο οποίος διέθετε και Βυζαντινή Χορωδία, στην οποία συμμετείχε και ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος. Βλ. σχετικά: Οικονόμου Φίλιππος, *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία, ιστορικομουσικολογική μελέτη*, τόμος Β΄, Αίγιο 1994, σ. 264-265.

[69] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 19.5.2006.

[70] **Πρίγγος Κωνσταντίνος**: Μαθητής του Ιακώβου Ναυπλιώτου και άρχων Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Είχε μεγάλο φωνητικό ταλέντο και διέθετε τεράστια μνήμη. Ήταν άριστος εκτελεστής των κλασσικών κειμένων, σύμφωνα με την παράδοση και την έκφραση του Πατριαρχικού Ύφους. Βλ. σχετικά: Παπαμανωλάκης, Σταμάτης, *Κωνσταντίνος Πρίγγος, Άρχων Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας,1892-1964*, άρθρο στο βιβλίο *Άρθρα και Μελέτες για την Πατριαρχική τάξη και Παράδοση*, Κέντρο Παραδοσιακών Μουσικών Εκδόσεων, Αθήνα 2007, σσ. 293-313.

τρόπος της ψαλμωδίας και η διδασκαλία του άσκησαν μεγάλη επίδραση σε πάρα πολλούς Ιεροψάλτες, καθιστώντας τη Θεσσαλονίκη αξιοζήλευτο κέντρο καλλιέργειας της Βυζαντινής Μουσικής και ψαλμωδίας[71]. Το γεγονός αυτό συνετέλεσε αποφασιστικά στη δημιουργία του Εκκλησιαστικού Φροντιστηρίου "*Άγιος Δημήτριος*", το οποίο στη συνέχεια εξελίχθηκε σε Σχολή Βυζαντινής Μουσικής υπό την προστασία της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης με αξιόλογη προσφορά, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να αναφέραμε παρακάτω.

Ο Κωνσταντίνος Πρίγγος, λοιπόν, χαρακτήριζε το Χρύσανθο ως τον καλύτερό του μαθητή και φίλο[72] και συχνά ανέφερε ότι ο μόνος που του έμοιασε πάρα πολύ και στο ύφος και στο ήθος ήταν ο Χρύσανθος. Το έτος 1958, όταν ο Πρίγγος αρρώστησε, μετέβη ο Χρύσανθος στο Λουτράκι για να τον επισκεφθεί μαζί με τον Αθανάσιο Παναγιωτίδη και τον Χαρίλαο Ταλιαδώρο[73]. Ανάμεσά τους ήταν και ο Κωνσταντίνος Λαντίκας, φαρμακοποιός στο επάγγελμα, που είχε μαζί του ένα μαγνητόφωνο. Σε κάποια στιγμή λέει ο Πρίγγος στο μαγνητόφωνο: «*Και τώρα, στο μαγνητόφωνο, εις εκ των καλυτέρων μαθητών και Πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης κύριος Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος τον οποίον εκτιμώ και αγαπώ πολύ».* Ακολούθως ο Χρύσανθος ψάλλει τον στίχο, *Μαρία*, από το *Θεοτόκε Παρθένε* του Πέτρου Μπερεκέτη, σε γ΄ ήχο με κράτημα. Στο τέλος του ύμνου αυτού, τού λέει ο Πρίγγος: «*Μπράβο, Χρύσανθε, σε συγχαίρω, μπράβο»*· και ο Χρύσανθος ανταπέδωσε: «*Ευχαριστώ, Δάσκαλε μου. Εύχομαι ο Θεός να σου χαρίζει υγεία και πάντα να σε ακούμε»*. Και ο Πρίγγος απάντησε: «*Ευχαριστώ πολύ»* [74].

Εκτός από το γεγονός αυτό, που είναι καταγεγραμμένο στη μαγνητοταινία, υπάρχουν και πολλά άλλα που δείχνουν την ψαλτική και φωνητική ικανότητα του Χρυσάνθου. Σε κάποια άλλη στιγμή, κατά τη διάρκεια της ίδιας επίσκεψης, ο Χρύσανθος ζήτησε από τον Πρίγγο να ψάλλει κάτι και ο Πρίγγος ξεκίνησε να λέει ένα *Χερουβικό* σε γ΄ ήχο. Ο Χρύσανθος, πάνω σε ένα πακέτο από τσιγάρα, έγραψε κάποιες γραμμές από το *Χερουβικό*. Όταν αργότερα έγινε καλά ο Πρίγγος και επισκέφτηκε τη Θεσσαλονίκη, πήγε να ψάλλει στον Άγιο Δημήτριο. Δεξιά έψαλλε ο Πρίγγος και

---

[71] Εφημερίδα *Ορθόδοξος Τύπος*, έτος ΚΗ΄, αριθ. φύλλου 787, σ. 1.

[72] Φωκαΐδης Φωκάς, *Βιώματα και ύμνοι, Αναμνηστική έκδοσις*, Λευκωσία-Κύπρος 1992, σ. 51.

[73] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

[74] Απόσπασμα από μαγνητοταινία η οποία παραχωρήθηκε στις 9.3.2009, από τον αείμνηστο πλέον Άρχοντα Μουσικοδιδάσκαλο του Οικουμενικού Θρόνου, Θρασύβουλο Παπανικολάου, για τις ανάγκες της παρούσης μελέτης. Αρχείο Πρωτ. Βασιλείου Αποστολίδη.

αριστερά πήγε ο Χρύσανθος. Μόλις έφτασε η ώρα του *Κοινωνικού*, αρχίζει ο Χρύσανθος να ψάλλει ως *Κοινωνικό* τις γραμμές που έλεγε ο Πρίγγος στο Λουτράκι στο Χερουβικό. Ο ίδιος δε, γνώριζε ότι ο Χρύσανθος τα είχε καταγράψει και καθώς άκουσε το Χρύσανθο να ψάλλει, δείχνοντας τον ενθουσιασμό του τού φώναξε χαριτολογώντας: «*είσαι κλέφτης, είσαι κλέφτης*». Όταν δε, ο Πρίγγος συμμετείχε σε πανηγυρικές ακολουθίες στη Θεσσαλονίκη, προτιμούσε να ψάλλει αριστερά ή ο Χρύσανθος ή ο Αθανάσιος Παναγιωτίδης[75].

Ταυτόχρονα όμως με την εκμάθηση της Βυζαντινής Μουσικής, ο Χρύσανθος σπούδασε και Ευρωπαϊκή Μουσική. Μετά την εκπλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων, γράφτηκε το έτος 1948 στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, όπου σπούδασε Ευρωπαϊκή Μουσική με καθηγητή τον Γεώργιο Βακαλόπουλο, και το έτος 1951 έλαβε Πτυχίο Αρμονίας με βαθμό άριστα. Το έτος 1958 κατέβηκε στην Αθήνα, προκειμένου να δώσει εξετάσεις στο Ελληνικό Ωδείο για το Δίπλωμα του Μουσικοδιδασκάλου. Ο Κύπριος συγγραφέας και ιεροψάλτης Φωκάς Φωκαΐδης μάς δίνει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τις εξετάσεις αυτές. Στο βιβλίο του *Βιώματα και ύμνοι* αναφέρει ότι παρών στις εξετάσεις ήταν και ο τότε Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων ο Α΄ (Παπαγεωργίου), που έτυχε να βρίσκεται στην Αθήνα και τίμησε με την παρουσία του τους υποψηφίους. Εισηγητής και καθηγητής του Χρυσάνθου ήταν ο αείμνηστος Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου[76], καθηγητής και πρωτοψάλτης, ενώ πρόεδρος της εξεταστικής επιτροπής[77] ο Αντίοχος Ευαγγελάτος[78].

---

[75] Μιχαήλ Ελευθεριάδης. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

[76] **Χατζηθεοδώρου Θεόδωρος:** Διαπρεπής Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικής, εμβριθής μουσικός και εξαίρετος μουσικοδιδάσκαλος και χοράρχης. Γεννήθηκε στην παλαιά Φώκαια της Μ. Ασίας το 1893. Διδάχθηκε τη μουσική από τον πρωτοψάλτη Κωνσταντίνο Τζινανέ και τελειοποίησε τις σπουδές του κοντά στον Κωνσταντίνο Ψάχο. Υπήρξε ιδρυτής της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής *Πέτρος ο Πελλοπονήσιος* και δίδαξε την ψαλτική τέχνη σε πλήθος μαθητών (Μ. Χατζημάρκο, Δ. Σουρλατζή, Γ. Τσατσαρώνη κ.ά.) στο Ελληνικό Ωδείο Αθηνών. Έλαβε πάρα πολλές τιμητικές διακρίσεις και διπλώματα από διάφορα Πατριαρχεία και ήταν άριστος μελοποιός. Μελοποίησε τρίτομη Ανθολογία, Δοξαστικά του Ενιαυτού και Δημοτικά τραγούδια, ενώ εξέδωσε τρίπτυχο Θεωρητικό της Βυζαντινής Μουσικής κ.ά.. Ήταν άνθρωπος απλός, σεμνός, εύχαρις και γενικά μια ξεχωριστή φυσιογνωμία, που έχαιρε πανελληνίου φήμης και ήταν αγαπητός απ' όλον τον ψαλτικό κόσμο, ενώ ήταν γνωστός με το χαρακτηρισμό *ο Άγιος του Μετοχίου*, μιας και στο μετόχι του Παναγίου Τάφου Άγιοι Ανάργυροι έψαλλε για 73 χρόνια. Ο Χατζηθεοδώρου απεβίωσε το έτος 1985, σε ηλικία 92 ετών. Βλ. σχετικά: Οικονόμου, *Βυζαντινή εκκλησιαστική Μουσική*, τόμος Β΄, σ.348.

[77] Φωκαΐδης, *Βιώματα και ύμνοι*, σ.51.

Όταν ο Χρύσανθος στάθηκε μπροστά στον πίνακα και άρχισε να αναλύει κάτι που του είχε ζητηθεί και να αναπτύσσει το θέμα, προκάλεσε ιδιαίτερα θετική εντύπωση η κατάρτισή του σε όλα τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής και ο Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου αναφώνησε: «*Ποιος διδάσκει ποιον τώρα».* Τις ενδιαφέρουσες αυτές λεπτομέρειες πληροφορήθηκε ο κ. Φωκαΐδης από διήγηση του κ. Αγγέλου Πανίδη, που ήταν παρών και αυτός στις εξετάσεις[79].

Το έτος 1945 παντρεύτηκε τη Μαρία Μαϊδώνη, με την οποία απέκτησε τέσσερις θυγατέρες, τη Σοφία, την Ελισάβετ, τη Δαρεία και τη Θεοδώρα. Η σύντροφος της ζωής του, κυρία Μαρία, αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Περίμενε με αγωνία να αποκτήσει ένα αγόρι, για να δώσει το όνομα του πατέρα του, που τόσο πολύ αγαπούσε. Όμως ἄλλαι μέν βουλαί ἀνθρώπων, ἄλλα δέ Θεός κελεύει. Έτσι, το τέταρτο κορίτσι που του χάρισε ο Θεός, το βάπτισε δίνοντας του το όνομα Θεοδώρα*[80]».

Ο Χρύσανθος εκτός από ιεροψάλτης εργαζόταν παράλληλα και ως λογιστής σε εταιρεία πώλησης αυτοκινήτων, ενώ διετέλεσε λογιστής και στον Ιερό Ναό Αγίου

---

[78] **Αντίοχος Ευαγγελάτος:** Γεννήθηκε στο Ληξούρι Κεφαλληνίας στις 25 Δεκεμβρίου 1903. Το 1910 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα με την οικογένειά του, όπου άρχισε σε πολύ νεαρή ηλικία μαθήματα βιολιού με τον Τόνυ Σούλτσε. Μετεγράφη από την ιατρική στη νομική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ παράλληλα ασχολήθηκε πολύ με τη λογοτεχνία. Παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας στη Λειψία, εγκαταλείποντας τα νομικά, και ταυτόχρονα παρακολούθησε μαθήματα μουσικής με δάσκαλο το Μαξ Λούντβιχ. Συνέχισε τις μουσικές του σπουδές στη Βιέννη, και αργότερα στη Βασιλεία, και όταν επέστρεψε στην Ελλάδα διηύθυνε τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ωδείου Αθηνών, ενώ στη συνέχεια ίδρυσε τη Νέα Συμφωνική Ορχήστρα. Το 1933 διορίστηκε καθηγητής στο Ελληνικό Ωδείο, του οποίου υπήρξε και διευθυντής από το 1967 μέχρι το 1974. Το 1935 μάλιστα, βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών (Σουίτα για ορχήστρα 1933-34). Συνεργάστηκε ως μόνιμος αρχιμουσικός με την Εθνική Λυρική Σκηνή, ίδρυσε το Τρίτο Πρόγραμμα σε συνεργασία με το Διονύσιο Ρώμα και το 1957 εξελέγη Πρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Μουσουργών. Πλήθος έργων φωνητικών, ορχηστρικών, μουσικής δωματίου, μουσικής για αρχαίο δράμα, κ.ά. δείχνουν το ταλέντο του, ενώ η μουσική των έργων του είναι στη βαθύτερή της έμπνευση ελληνική. Τιμήθηκε από την Πολιτεία με το Χρυσό Σταυρό Γεωργίου του Α΄ και με τον Ταξιάρχη του Φοίνικα. Απεβίωσε στην Αθήνα, στις 17 Δεκεμβρίου του έτους 1981. Βλ. σχετικά: Συμεωνίδου Αλέκα, *Λεξικό Ελλήνων Συνθετών, βιογραφικό εργογραφικό*, α΄ έκδοση, Φίλλιπος Νάκας, Αθήνα, Μάιος 1995, σ. 111.

[79] Φωκαΐδης, *Βιώματα και ύμνοι*, σ. 51.

[80] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

Δημητρίου Θεσσαλονίκης για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα[81]. Τέλος, στον ομώνυμο Ιερό Ναό διετέλεσε και γραμματέας του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου κατά έτη 1950 - 1952[82].

2.2. Ιεροψαλτική σταδιοδρομία κατά τα έτη 1940 - 1988

Η ιεροψαλτική του σταδιοδρομία για τον αείμνηστο Χρύσανθο ξεκίνησε το έτος 1940, όταν διορίστηκε αριστερός ψάλτης στον Ιερό Ναό Νέας Παναγίας, σύμφωνα με το υπ' αριθμόν 495/26-2-1940 έγγραφο-διοριστήριο της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης[83]. Την εποχή εκείνη πρωτοψάλτης στο Ναό της Νέας Παναγίας ήταν ο μακαριστός Κωνσταντίνος Χαλίσογλου και ο Χρύσανθος διορίσθηκε ως αντικαταστάτης του Μιλτιάδη Κατρανιά, ο οποίος δεν μπορούσε να συνεχίσει να υπηρετεί το αναλόγιο, λόγω σοβαρής ασθένειας. Στη θέση αυτή ο Χρύσανθος έμεινε μέχρι το έτος 1941, οπότε ξεκίνησε η γερμανική κατοχή. Τότε, ενώ ήταν της κλάσεως του έτους 1940, δεν έγινε δεκτός ως στρατιώτης, διότι θεωρήθηκε πολύ «*δημοκρατικός*». Λόγω της μόρφωσης που είχε (απόφοιτος εξατάξιου Γυμνασίου) θα υπηρετούσε ως αξιωματικός και δεν κλήθηκε τότε, διότι φαίνεται ότι οι υπηρεσίες θέλανε να αποφύγουν το ενδεχόμενο αυτό[84].

Την περίοδο του πολέμου ο Χρύσανθος έφυγε από τη Θεσσαλονίκη με προορισμό την Κοζάνη, όπου κατοικούσαν συγγενείς του. Στην Κοζάνη τοποθετήθηκε ως πρωτοψάλτης στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Νικολάου, όπου και έμεινε μέχρι το 1945. Την ίδια χρονιά επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη και έγινε Α΄ ψάλτης στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά. Μετά από λίγους μήνες όμως κλήθηκε στο στρατό και έτσι άφησε το αναλόγιο του Αγίου Γρηγορίου, για να υπηρετήσει την πατρίδα[85].

Το δυσμενές πολιτικό κλίμα της εποχής του εμφυλίου πολέμου βρίσκει τον Χρύσανθο εξόριστο στη Μακρόνησο, έπειτα από μια μεγάλη περιπλάνηση. Παρουσιάστηκε στην Αθήνα και υπηρετούσε τη θητεία του στο Α΄ Τάγμα Σκαπανέων, το οποίο συνεχώς μετακινείτο λόγω του εμφυλίου, διαγράφοντας την εξής πορεία: Από

[81] Αρχείο Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου, έτος 1960.

[82] Α.Ι.Ν.Α.Δ, έτη 1951, 1952.

[83] Α.Ι.Ν.Α.Δ, έτος 1940.

[84] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

[85] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

το Λιόπεσι στον Άγιο Νικόλαο Κρήτης, ύστερα στη Γυάρο και τέλος στη Μακρόνησο. Ακόμη και εκεί ο Χρύσανθος επιτελεί με ζήλο τα ιεροψαλτικά του καθήκοντα. Μια πολύ σημαντική προσφορά του κατά το δύσκολο αυτό χρονικό διάστημα στο νησί της εξορίας ανθρώπων και συνειδήσεων, ήταν η χορωδία που δημιούργησε εκεί. Η χορωδία απαρτιζόταν από εκατόν πενήντα μέλη[86] και σε αυτήν συμμετείχαν γνωστοί και άγνωστοι καλλιτέχνες και δημόσιοι άνδρες της πολιτικής ζωής του τόπου, μεταξύ των οποίων ο πρώην Γ.Γ. του Υπουργείου Μακεδονίας - Θράκης Μερκούρης Κυρατσούς, ο μεγάλος μουσουργός Μίκης Θεοδωράκης (ο οποίος σε συνέντευξή του σε τηλεοπτικό σταθμό επιβεβαίωσε την ύπαρξη αυτής της χορωδίας και τη σύστασή της από τον χοράρχη Χρύσανθο), καθώς και ο λαϊκός τραγουδιστής Γρηγόρης Μπιθικώτσης[87].

Την περίοδο αυτή ο Χρύσανθος είχε να δει την οικογένεια του τρία ολόκληρα χρόνια (1945-1948). Την πρώτη του κόρη Σοφία την άφησε σε ηλικία μόλις έξι μηνών και την ξανασυνάντησε όταν είχε γίνει τρισήμισι ετών. Το μικρό κορίτσι δυσκολευόταν να τον φωνάξει μπαμπά και, παρ' όλες της προσπάθειας που κατέβαλε η σύζυγός του κ. Μαρία δείχνοντάς της φωτογραφίες του από τα γράμματα που ο Χρύσανθος τους έστελνε, δυσκολεύτηκε πολύ να τον συνηθίσει όταν επέστρεψε[88].

Εν τω μεταξύ, όταν ο Χρύσανθος έφυγε από τη Θεσσαλονίκη για να εκπληρώσει τη στρατιωτική του θητεία, τη θέση του στο αναλόγιο του Ναού του Αγίου Γρηγορίου κατέλαβε ο Αθανάσιος Καραμάνης, ο οποίος προηγουμένως ήταν Πρωτοψάλτης στον Ιερό Ναό των Αγίων Πάντων. Επιστέφοντας, λοιπόν, από το στρατό τον Οκτώβριο του 1948, ο Χρύσανθος δεν θέλησε να αναλάβει πάλι το παλιό του αναλόγιο, από σεβασμό προς τον δάσκαλο, ενώ την ίδια χρονιά γράφτηκε στο Κρατικό Ωδείο, για να σπουδάσει Ευρωπαϊκή μουσική, όπως προαναφέραμε[89]. Ο χαρακτήρας του ήταν τέτοιος, που τον εμπόδιζε να διεκδικήσει την παλιά του θέση και έτσι βρέθηκε να ψάλλει στον Ιερό Ναό Αγίας Βαρβάρας, που ήταν γνωστή σε όλους ως «παράγκα», στην περιοχή της Άνω Τούμπας, δίπλα στο σημερινό γήπεδο του ΠΑΟΚ, όπου αντικατέστησε τον ψάλτη Γεώργιο Δάφφα.

---

[86] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

[87] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

[88] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

[89] Μιχαήλ Ελευθεριάδης. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

Κάνοντας μια μικρή παρένθεση εδώ, να αναφέρουμε ότι την εποχή εκείνη στη Θεσσαλονίκη μεσουρανούσαν μεγάλοι ψάλτες, όπως ο Δημήτριος Βαφειάδης, ο Γεώργιος Δάφφας, ο Χριστόφορος Κουτσουράδης, οι αδελφοί Μετασσαράκη και Μυλαράκη, ενώ είχαν εμφανιστεί στο ιεροψαλτικό της στερέωμα και οι Αθανάσιος Παναγιωτίδης, Αθανάσιος Καραμάνης και Χαρίλαος Ταλιαδώρος, με τους οποίους ο Χρύσανθος θα συνεργαστεί αγαστώς μέχρι το τέλος της ζωής του.

Ο διορισμός του Χρυσάνθου στον μικρό ναό της Αγίας Βαρβάρας ήταν προσωρινός, καθώς είχε αποσπάσει από τον τότε Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο την υπόσχεση ότι θα τοποθετηθεί στον ανακαινισμένο Ιερό Ναό του Αγίου Δημητρίου, που είχε εγκαινιασθεί τον Οκτώβριο του έτους 1948[90]. Και πράγματι, ο Μητροπολίτης Γεννάδιος ήθελε να τοποθετήσει το Χρύσανθο στον ανακαινισμένο και εγκαινιασμένο πλέον Ναό του Αγίου Δημητρίου[91], αφού κατόπιν σχετικού αρχιερατικού γράμματος επετράπη στον Χρύσανθο να ψάλλει σε μια Κυριακάτικη Θεία Λειτουργία[92]. Ακολούθησε έπειτα γραπτή αίτηση του ιδίου στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού, η οποία αναφέρει τα εξής:

«*Πρός τό Ἐκκλησιαστικόν Συμβούλιον Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου,*
Ἐνταῦθα.

Κατόπιν τοῦ ὑπό ἡμερομηνίαν 7/2/50 σημειώματος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, δι' οὗ μοι ἐπετράπη ὅπως ψάλλω κατά τήν Θείαν Λειτουργίαν τῆς προσεχοῦς Κυριακῆς, παρακαλῶ ὑμᾶς ὅπως εὐαρεστούμενοι δεχτεῖτε τήν πρόσληψίν μου εἰς τήν χηρεύουσαν θέσιν τοῦ δεξιοῦ ἱεροψάλτου τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Εὐπειθέστατος,
ὁ αἰτῶν,
Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος»[93].

---

[90] Φωκαΐδης, *Βιώματα και ύμνοι,* σ. 49.

[91] Σχετικά με τη φωνητική δεινότητα του Χρύσανθου ο μακαριστός πλέον π. Κωνσταντίνος Παπαγιάννης ανέφερε στη συνέντευξή του: *"...νομίζω ο μόνος που μπορούσε τότε να ανταποκριθεί σ' αυτόν τον τεράστιο ναό, ήταν ο Χρύσανθος"*. Κωνσταντίνος Παπαγιάννης (Πρωτ.). Προφορική συνέντευξη. 9.10.2008.

[92] "*Τόσο ο Καραμάνης όσο και ο Παναγιωτίδης εκδήλωναν ενδιαφέρον για να προσληφθούν στον άγιο Δημήτριο. Η θεία χάρις όμως τα οικονόμησε έτσι, ώστε να προσληφθεί Πρωτοψάλτης ο Χρύσανθος"*. Νέστωρ Παπαλεξίου. Προφορική συνέντευξη. 19.3.2009.

[93] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ, 9 Φεβρουαρίου 1950.

Την περίοδο εκείνη δεξιός ψάλτης του Ναού του Αγίου Δημητρίου ήταν ο Γεώργιος Ασβεστάς, ο οποίος τόσο λόγω ηλικίας, όσο και μιας παθήσεως των οφθαλμών, δεν ήταν σε θέση να συνεχίσει να ψάλλει[94]. Επίσης, ήταν αδύνατο να παραμείνει ως βοηθός ψάλτου, διότι η φωνή του δεν μπορούσε να συνδυασθεί με τη φωνή του Χρυσάνθου. Το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού, λοιπόν, αφού συνεδρίασε, με το υπ' αριθμόν 09/18 Μαρτίου 1950 έγγραφό του προς το Μητροπολιτικό Συμβούλιο, ζήτησε την απόλυση του Γεωργίου Ασβεστά και την έγκριση ενός χρηματικού βοηθήματος προς αυτόν, λόγω του ότι δεν εδικαιούτο αποζημίωση, βάσει του Νόμου 2112. Το Μητροπολιτικό Συμβούλιο με τη σειρά του, ενέκρινε την απόλυση του Γ. Ασβεστά και την καταβολή σε αυτόν βοηθήματος ύψους έξι εκατομμυρίων (6.000.000) δραχμών[95].

Κατά την ίδια συνεδρίαση επίσης, το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο αποφάσισε την πρόσληψη του Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου, βάσει απόφασης που είχε ληφθεί σε προηγούμενη συνεδρίασή του στις 19 Φεβρουαρίου, και ζήτησε από το Μητροπολιτικό Συμβούλιο να καθορίσει τις μηνιαίες αποδοχές του. Το Μητροπολιτικό Συμβούλιο έκανε δεκτή την πρόταση του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και έστειλε το υπ' αριθμόν 3717/5 Σεπτεμβρίου 1950 έγγραφο, στο οποίο αναφέρονται τα εξής:

«Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης.

Λαβόντες ὑπ' ὄψιν τήν ὑπ' ἀριθ. Πρωτ. 10 τῆς 18/3/50 πρότασιν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου, προτείνοντος κατά νόμον τόν διορισμόν ὡς Α΄ Ψάλτου τοῦ κ. Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου ἀπό τῆς 11/3/50,

Ἀποφασίζομεν.

Δεχόμεθα τήν πρότασιν καί διορίζομεν τόν ὡς ἄνω ἱεροψάλτην εἰς τήν θέσιν ταύτην ἀπό τῆς 11/3/50 παρέχοντες αὐτῷ τήν ἡμετέραν κανονικήν καί κυριαρχικήν ἄδειαν ψάλλειν καί διευθύνειν τόν πρῶτον χορόν καί ἀπολαμβάνειν τάς ὡρισμένας ἀποδοχάς[96]*.*

Ὁ Θεσσαλονίκης Γεννάδιος».

[94] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ, 18 Μαρτίου 1950.

[95] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ, 18 Μαρτίου 1950.

[96] Α.Ι.Μ.Θ, (Διορισμοί Ιεροψαλτών) έτος 1950.

Με σχετικό έγγραφο πάλι, το Μητροπολιτικό Συμβούλιο έκανε γνωστό στον Ναό ότι οι σύμφωνα με το νόμο αποδοχές του Α΄ ψάλτου είναι ο βασικός μισθός, που ανέρχεται στις τριακόσιες χιλιάδες (300.000) δραχμές μηνιαίως, και αυτός προσαυξάνεται κατά τριάντα τοις εκατό (30%) για τα οικογενειακά βάρη και την πολυετή υπηρεσία του στο αναλόγιο[97].

Την εποχή εκείνη ήταν δύσκολο να βρεθεί στη Θεσσαλονίκη κάποιος απόλυτα κατάλληλος, που θα μπορούσε να σταθεί ως αριστερός ψάλτης απέναντι στον Χρύσανθο. Μετά από λίγες μέρες, κατόπιν αιτήσεώς του[98], διορίσθηκε αριστερός ψάλτης ο Ανδρέας Σωφρονιάδης, κάτοικος Άνω Τούμπας, με την απόφαση 195/22 Απριλίου 1950[99] του Μητροπολιτικού Συμβουλίου. Ο Ανδρέας *«απαντούσε»* πολύ καλά στον Χρύσανθο ως Λαμπαδάριος και ως δίδυμο ήταν πάρα πολύ αρμονικό[100]. Μερικές φορές, όταν έλειπε ο Ανδρέας, ο Χρύσανθος έστελνε αριστερά τον Ιωάννη Λιβιτσάνο μαζί με άλλα παιδιά να ψάλλουν μέχρι το τέλος του Όρθρου, ως το *"Σήμερον σωτηρία"*.

Ο Χρύσανθος υποστήριζε πολύ τα νέα παιδιά και η συμπεριφορά του ήταν τέτοια, ώστε γινόταν πόλος έλξης για πάρα πολλούς επίδοξους ψάλτες και φιλόμουσους. Ήθελε όμως αυτό που έλεγε να το καταλαβαίνει ο καθένας με την πρώτη, ώστε να μη χρειάζεται να το ξαναπεί. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο μαθητής του Ιωάννης Λιβιτσάνος:

> *«Ήθελε από όλους τους μαθητές του να είναι διαβασμένοι και να προσέχουν τις κινήσεις τους πάνω στο αναλόγιο. Μια Κυριακή ήταν να έρθει κάποιος Δεσπότης για τη Θεία Λειτουργία και είχε αργήσει λίγο. Έτσι, μέχρι να έρθει ψάλλαμε τον Κανόνα του α΄ ήχου. Ψάλλαμε την πρώτη ωδή και μου έδωσε εντολή να συνεχίσω. Και ψέλνοντας την τρίτη ωδή, κάπου έκανα ένα λάθος. Τότε θύμωσε και μου είπε να διαβάζω και να μελετώ τους κανόνες».*

Στο αναλόγιο σκεκόταν σχεδόν ακίνητος και δεν κινούσε το κεφάλι του ούτε δεξιά, ούτε αριστερά, ούτε και έκανε χειρονομίες. Κινούσε μόνο τους δείκτες των χεριών του κυκλικά, και αυτό διότι γνώριζε πού βρισκόταν και τι είδους έργο επιτελούσε. Δεν ήταν ένας απλά καλλίφωνος επαγγελματίας, αλλά και ένας κατ'

[97] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ, 152 / 29 Μαρτίου 1950.

[98] Α.Ι.Μ.Θ, 21 Φεβρουαρίου 1950.

[99] Α.Ι.Μ.Θ, (Διορισμοί Ιεροψαλτών) έτος 1950.

[100] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

εξοχήν «λειτουργικός ψάλτης»[101]. Για τον τρόπο ψαλμώδησης και τη στάση του στο αναλόγιο ο μακαριστός πλέον Εφημέριος του ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Δημήτριος Βακάρος έλεγε[102]:

«Ο Χρύσανθος είχε το "ανδροπρεπώς ψάλλειν" δηλαδή είχε αυτό το επιβλητικό, αυτόν τον επίσημο χαρακτήρα την ώρα που ανέβαινε στο στασίδι επάνω, σεβόταν την θέση του, την διακονούσε ενώπιον Θεού κι ανθρώπων και είχε αυτή την "πίστη" μέσα του και αυτό το συναίσθημα, κι αυτό το «πιστεύω» μέσα του που τον έκανε πραγματικά να αισθάνεται δέος ανεβαίνοντας στο στασίδι επάνω. Πολλές φορές έλεγε σε μένα και στα παιδιά που τον πλαισίωναν στο στασίδι ότι "πρέπει να τα λέμε όλα σωστά από τη αρχή που ανεβαίνουμε στο στασίδι. Δεν ξέρουμε ποιος μπορεί να είναι πίσω από μια κολώνα και να μας ακούει"».

Στο δεξιό αναλόγιο του Ιερού Ναού του Αγίου Δημητρίου κατέθεσε ο μακαριστός Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος επί τριανταοκτώ συναπτά έτη όλο το πάθος και την αγάπη του για την Εκκλησιαστική Μουσική. Κατα κοινή ομολογία ουδέποτε άλλοτε εμφανίστηκε στο αναλόγιο του Ναού κάποιος άλλος τόσο καλλίφωνος και βαθυγνώστης Ιεροψάλτης. Αλλά βέβαια, όλη αυτή η ενασχόληση και συνέπεια απαιτούσε πολύωρη μελέτη και εξάσκηση. Μια από τις οικογενειακές στιγμές του, ήταν η εξής[103]:

«Όταν είχε μωρά τα παιδιά του, τα έπαιρνε το σαββατόβραδο στην αγκαλιά του και τα νανούριζε με ύμνους και ψαλμωδήματα. Παράλληλα, ολοκλήρωνε τις διορθώσεις των Κυριακάτικων μαθημάτων (Χερουβικά, Λειτουργικά κ.ά.). Πήγαινε την άλλη μέρα στο αναλόγιο, έψελνε τον Χερουβικό Ύμνο και τον ρωτούσαν οι μαθητές του κατάπληκτοι: "Δάσκαλε ποιο Χερουβικό ήταν αυτό που μας είπες σήμερα;" Δυστυχώς όμως πάρα πολλά τέτοια μαθήματα δεν έχουν διασωθεί λόγω μη ηχογράφησής τους. Η σύζυγός του, που ήταν πάντα αρωγός και συμπαραστάτης του σε κάθε στιγμή της ζωής του, τού έλεγε να πάρει μαζί του ένα μαγνητόφωνο να ηχογραφεί αυτά που ψάλλει, αλλά εκείνος χαρακτηριστικά της

[101] *ό.π.*

[102] Δημήτριος Βακάρος (Πρωτ.). Προφορική συνέντευξη. 23.10.2008.

[103] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

απαντούσε "Ουφ καημένη, άσε με τώρα. Μπορούν να τα ηχογραφήσουν από το ραδιόφωνο"» [104].

Πολλοί από τους μαθητές και φίλους του τον προέτρεπαν να πάει σε κάποιο studio ηχογράφησης για να ψάλλει βυζαντινούς ύμνους και να αποτυπωθούν σε δίσκο και σε κασέτα, ο ίδιος όμως δεν θέλησε ποτέ κάτι τέτοιο. Χαρακτηριστικά έλεγε στον φίλο του Ιωάννη Λιβιτσάνο[105]:

«Βρε Γιάννη, πώς να πάω σε studio να πω το "Τριάδι", να πω το "Ἀποθώμεθα", να πω "Τῶν ἁγίων Πατέρων ὁ χορός"; Πώς θα τα πω; Τι είναι το studio μέσα; Θέλει κάποιος να με ακούσει να ψέλνω; Ας έρθει στον άγιο Δημήτριο να με ηχογραφήσει. Εκεί έχω εγώ την έμπνευση».

Σήμερα πάντως, σε εκκλησιαστικά βιβλιοπωλεία της Θεσσαλονίκης, των Αθηνών, και άλλων μεγάλων πόλεων, κυκλοφορούν κασέτες μαγνητοφώνου με ζωντανές ηχογραφήσεις του από το αναλόγιο, καθώς και ένας διπλός ψηφιακός δίσκος (CD) με ύμνους της Μεγάλης Εβδομάδος[106].

Ο καθηγητής Αντώνιος Αλυγιζάκης, μαθητής του Χρυσάνθου, σημειώνει σχετικά:

«Όπως όλοι οι μεγάλοι Δάσκαλοι, ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος είχε ορισμένα μοναδικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Πρώτα απ' όλα, εκτός από την ευρύτατη μουσική του Παιδεία και τη γνωστή καλλιφωνία του, ήταν εξαιρετικά οξύφωνος. Η εκτέλεσή του ήταν όμοια με βιολί· περνούσε όλους τους φθόγγους σταθερά, σχηματίζοντας μακρές περιόδους, χωρίς να αντιλαμβάνεται κανείς εύκολα πότε έπαιρνε αναπνοή. Στους οξείς φθόγγους η φωνή του σύγκλινε, γινόταν λεπτή, υπεργήινη. Ακόμη, ήταν ακίνητος, ευθύς, μεγαλοπρεπής. Στους μέσους φθόγγους δεν αντιλαμβανόσουν ότι η ευθυτενής αυτή μορφή έψαλλε· στους οξείς φθόγγους ελαφρώς κοκκίνιζε. Στα χορωδιακά μέλη κινούσε ελαφρώς τους βραχίονες ή μόνο τις παλάμες των χεριών και τα δάχτυλα. Έτσι, με μια σειρά ελαφρών κωδικοποιημένων

[104] Γινόταν αναμετάδοση της Θείας Λειτουργίας από την Ελληνική Κρατική Ραδιοφωνία.

[105] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

[106] Βλ. Παράρτημα της παρούσας: Αναλυτικός κατάλογος εκδόσεων "*Χρυσάνθου Αναλόγιον*".

χειρονομιών γνωρίζαμε την κάθε γραμμή που θα εκτελούσε. Ακόμη, η εκτέλεσή του ήταν απλή, αλλά διανθισμένη με το μεγαλείο του Πατριαρχικού ύφους. "Μη φωνάζετε" μας έλεγε συχνά. Με όλα αυτά κατάφερνε να ενώνει όλες τις φωνές με τη δική του, επιβεβαιώνοντας τη ρήση του Μ. Βασιλείου για τη λειτουργική Μουσική "Εἰς μίαν φωνήν τόν λαόν συναρμόζουσα". Σίγουρα, λοιπόν, η ψαλμωδία με το Χρύσανθο έπαιρνε την πραγματική και αυθεντική της διάσταση. Πράγματι, ο Χρύσανθος υπέβαλε, και υπέβαλε μόνο για Προσευχή, επενδύοντας την εντυπωσιακή -πράγματι-καλλιφωνία του με την αισθητική και το χαρακτήρα της Ορθόδοξης Τέχνης, της τέχνης των Αγγέλων και του άρρητου θείου κάλλους. Η οξυφωνία του π.χ. δεν ενοχλούσε, αντίθετα σε χειραγωγούσε και σε ξεναγούσε στους χώρους της μυστικής Θεολογίας. Έτσι, η εμμονή του να ανεβαίνει συνεχώς στο "Τριάδι" του Χερουβικού ύμνου έδινε την εντύπωση ότι ήθελε να εισχωρήσει στο γνόφο του Θεού. Το ίδιο έκανε και στο "ἀποθώμεθα", τονίζοντας με αυστηρότητα τη μυσταγωγία της στιγμής[107]*».*

Στον Ιερό Ναό του Αγίου Δημητρίου κλείνει ο κύκλος της ιεροψαλτικής περιπλάνησης και της αναζήτησης για τον Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο. Στις 26 Μαΐου 1988, με έγγραφό του προς το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο, υποβάλλει την παραίτησή του από τη θέση του Πρωτοψάλτη, δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι επιθυμεί να εξακολουθήσει να προσφέρει δωρεάν τις ιεροψαλτικές του υπηρεσίες, για αόριστο χρόνο. Η παραίτηση του έγινε αποδεκτή από το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο στη συνεδρία της 1ης Ιουνίου 1988. Ταυτόχρονα, το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο αποφάσισε ομόφωνα την απόδοση μηνιαίας καταβολής του συμβολικού -όπως αναφέρει- ποσού των 10.000 δρχ., ως έξοδα κινήσεως για τις ιεροψαλτικές του υπηρεσίες[108]. Με το νέο

[107] Το κείμενο αυτό προέρχεται από το αρχείο του Ιωάννου Λιβιτσάνου, το οποίο έπειτα από παράκληση του ιδίου συνέγραψε ο Καθηγητής Αντώνιος Αλυγιζάκης.

[108] 9ο Πρακτικό συνεδριάσεως Εκκλησιαστικού Συμβουλίου, Ι.Ν.Α.Δ. 1η Ιουνίου 1988. Θέμα 2ον: *"Παραίτηση Πρωτοψάλτου κ. Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου από τη θέση του"*. Α.Ι.Ν.Α.Δ., *Βιβλίον Πρακτικών Συνεδριάσεων Συμβουλίου Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Πολιούχου*. Να επισημάνουμε ωστόσο, ότι δε γνωρίζουμε τις αιτίες που ώθησαν τον Χρύσανθο να λάβει μια τέτοια απόφαση. Δυστυχώς, κατα την έρευνά μας -παρότι ήταν επισταμένη- δεν κατέστει δυνατόν να βρεθεί το κείμενο που υπέβαλλε, στο οποίο θεωρούμε ότι θα εξέθετε τους λόγους παραίτησής του.

αυτό οικονομικό κεθεστώς, συνέχισε να ψάλλει ως Πρωτοψάλτης μέχρι και το Σεπτέμβριο του 1988, όπου αιφνιδίως απεβίωσε.

2.3. Εκδημία και γεγονότα στη μνήμη αυτού

Τον Αύγουστο του 1988 γινόταν στο *Παλατάκι*, στην περιοχή της Καλαμαριάς, το Β΄ Πανποντιακό Συνέδριο. Το Σωματείο Ποντίων Θεσσαλονίκης, διά του Πρέδρου του, κ. Τανιμανίδη, που είχε αναλάβει την οργάνωση του Συνεδρίου, κάλεσε τον Χρύσανθο να οργανώσει μια εκδήλωση, όπου θα έψαλλε η χορωδία του Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*. Ο Χρύσανθος συγκέντρωσε περίπου τριάντα χορωδούς, οι περισσότεροι από τους οποίους στην καταγωγή τους ήταν πόντιοι, και επιμελήθηκε το πρόγραμμα της χορωδίας. Το καλοκαίρι εκείνο έμελλε να είναι το τελευταίο για τον Άρχοντα Πρωτοψάλτη. Ήταν πολύ θερμό και κουραστικό καλοκαίρι και οι πρόβες γίνονταν δύο φορές την εβδομάδα στον Ναό του Αγίου Δημητρίου. Ο Χρύσανθος επέστρεφε στο σπίτι κατάκοπος, μούσκεμα στον ιδρώτα. Η εκδήλωση τελικά ολοκληρώθηκε με μεγάλη επιτυχία και όλοι έμειναν ενθουσιασμένοι από τη χορωδία.

Για το ίδιο συνέδριο είχε κληθεί και ο αείμνηστος εκ Πόντου τραγουδιστής, ο ξακουστός Χρύσανθος (Θεοδωρίδης). Σε κάποια στιγμή, αφού είχε τελειώσει όλο το πρόγραμμα της εκδήλωσης, πλησιάζει κάποιος το δάσκαλο και του λέει: *«Δάσκαλε θέλει να σε γνωρίσει ο Χρύσανθος, ο τραγουδιστής»*. *«Ας έρθει να γνωριστούμε»*, απάντησε ο Δάσκαλος. Στη μεταξύ τους συνάντηση, μόλις τον είδε ο τραγουδιστής τον ασπάστηκε, τον έσφιξε με τα χέρια του στους ώμους και κοιτώντας τον κατάματα του λέει: *«Εγώ σο τραγούδιν κι εσύ σο ψάλσιμον δάσκαλε, α κρατούμε τα ηνία, α κρατούμε την Ελλάδα»*[109].

Στις 24 Σεπτέμβριου του 1988, ημέρα Σάββατο, στον Ναό του Αγίου Δημητρίου είχε τρεις γάμους: στις 6:00μ.μ., στις 7:00 και στις 8:00. Μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου γάμου ο Χρύσανθος έχασε τη διάθεσή του και άρχισε να μην αισθάνεται καλά. Έψαλλε όμως και στον τελευταίο γάμο, των 8:00, παρόντος και του Μητροπολίτου Χίου, ο οποίος τον εκτιμούσε πολύ. Αμέσως μετά τον γάμο αναχώρησε για το σπίτι του, αλλά στον δρόμο, λίγο έξω από τον Ναό, έχασε τις αισθήσεις του και λιποθύμησε. Δέχτηκε τις πρώτες βοήθειες από μια αγροτική ιατρό, που βρέθηκε

[109] Μιχαήλ Ελευθεριάδης. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

συμπτωματικά στο σημείο εκείνο, και κατόπιν μεταφέρθηκε στο Κεντρικό Νοσοκομείο, όπου και άφησε την τελευταία του πνοή[110].

Αξιοσημείωτο παραμένει πάντως ότι την προηγούμενη Πέμπτη, στις 22 Σεπτεμβρίου, τον είχαν καλέσει να ψάλλει στην Κηδεία του Σταύρου Τερκενλή, γνωστού επιχειρηματία της πόλης. Όταν επέστρεψε στο σπίτι του, κρατούσε στα χέρια του ένα βιβλίο της Νεκρώσιμης Ακολουθίας και είπε χαρακτηριστικά: *«εγώ αυτήν την ακολουθία θα τη μελοποιήσω, θα την ψάλλω και, όταν με το καλό πεθάνω, να τη βάλλετε στην κηδεία μου, να ψάλλω εγώ»* [111].

Η Εξόδιος Ακολουθία του έγινε δύο μέρες μετά, το απόγευμα της Δευτέρας. Από το πρωί της Δευτέρας η σορός του ήταν εκτεθειμένη για προσκύνηση και πέρασε πλήθος κόσμου να τον ασπασθούν. Όλοι οι συνάδελφοι του, οι μαθητές του, οι φίλοι και οι γνωστοί του ήρθαν να του πουν το τελευταίο αντίο και την ημέρα της κηδείας του η Εκκλησία ήταν κατάμεστη. Το γεγονός της εκδημίας του, μάλιστα, ανακοινώθηκε από την Κρατική Τηλεόραση και το Ραδιόφωνο, ενώ τα έξοδα της Κηδείας του έγιναν δαπάνη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Ναού του Αγίου Δημητρίου.

Στην Εξόδιο Ακολουθία έψαλλε από το αριστερό αναλόγιο ο Άρχοντας Πρωτοψάλτης Χαρίλαος Ταλιαδώρος, με πληθώρα μαθητών και φίλων του αειμνήστου Χρυσάνθου, ενώ προΐστατο ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων κυρός Κλεόπας, στενός φίλος του αειμνήστου, καθότι ο Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κυρός Παντελεήμων ο Β΄ απουσίαζε σε προγραμματισμένο ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη και εκφώνησε τον παρακάτω επικήδειο λόγο[112]:

Αγαπητέ Χρύσανθε,

Επί 50 χρόνια διηκόνησες την Στρατευομένην Εκκλησίαν του Χριστού. Παντού εθριάμβευσες. Όπου εστάθης εδοξολόγησες το όνομα του Κυρίου. Σε εκκάλεσε ο Κύριος πολύ ενωρίς, ν' ανέβεις τώρα εις την Θριαμβεύουσαν Εκκλησίαν, για να συνεχίσεις με την ωραίαν, μελωδικήν σου φωνήν με τις αγγελικές φωνές γύρω από τον θρόνον της μεγαλωσύνης,

[110] Δημήτριος Βακάρος (Πρωτ.). Προφορική συνεύντευξη. 23.10.2008. Επίσης, Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνεύντευξη. 4.7.2006.

[111] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 17.5.2006.

[112] Αρχείο Ιωάννη Λιβιτσάνου.

δοξάζων υμνών και ευλογών Αυτόν. Ο Παναγιώτατος εκφράζει την λύπην του, διότι ευρίσκεται εκτός Ελλάδος. Δι᾽ εμού στέλνει τας πατρικάς ευχάς και την παρηγορίαν του εις την οικογένεια σου. Εις σε δε, θα εύχεται πάντοτε εις το Άγιον Θυσιαστήριον δια την ανάπαυσιν της αγνής ψυχής σου. Εύχομαι εις την οικογένειαν σου, την αγαπημένη γυναίκα σου τη Μαρίκα, τις θυγατέρες σου και τα εγγόνια σου, να έχουν υπομονήν και χάριν πάρα του Ιησού Χριστού.

Κατα τη διάρκεια της Ακολουθίας κρέμονταν στο δεξιό αναλόγιο, που τίμησε τριάντα οκτώ συναπτά έτη, το ράσο και το καλπάκι του[113], όλα τα αναμνηστικά διπλώματα, βραβεία και μετάλλια με τα οποία τιμήθηκε, καθώς και μια μεγάλη φωτογραφία του, τα οποία παρέμειναν εκεί για σαράντα περίπου μέρες.

Κατά το τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο, πλήθος συναδέλφων, φίλων και μαθητών του συμμετείχαν ψάλλοντας, για τον αγαπημένο τους Χρύσανθο. Μεταξύ αυτών ο επιστήθιος φίλος του και μαθητής από τη Δράμα, Ηλίας Παπαδόπουλος, απηύθηνε προς όλο το εκκλησίασμα τον παρακάτω επικήδειο λόγο[114]:

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟ,
ΑΡΧΟΝΤΑ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ.

Πρωτοψάλτη Αγίου Δημητρίου, Διευθυντή Βυζαντινής Σχολής Θεσσαλονίκης

Σ᾽ εμέ, αγαπητέ και δάσκαλε έλαχε ο κλήρος να γράψω μερικές σκέψεις για τον αιώνιο χωρισμό σου από τους οικείους, τους αγαπητούς φίλους, αφοσιωμένους μαθητές, καθώς και πολυπληθείς θαυμαστές σου ανά το Πανελλήνιο.

Αδυνατούμε να συνοικειωθούμε με τη «θυμοφθόρα» ιδέα ότι δε θα βρίσκεσαι πλέον ανάμεσά μας, γιατί ανήκεις απ᾽ εδώ και πέρα στη θριαμβεύουσα Εκκλησία. Αναμένουμε τον ερχομό σου στον Περικαλλή Ναό του Αγίου Δημητρίου, για να ψάλεις τα «τραγούδια» του Θεού, όπου για 38 (τριάντα οχτώ) χρόνια «αδιαλείπτως» διακόνησες με απαράμιλλο ζήλο και θείο έρωτα το αναλόγιο. Ορθώς σ᾽ αποκάλεσαν «ο γίγαντας του αναλογίου». Και τώρα κοιμάσαι γλυκά και ήρεμα, για να ξυπνήσεις, όταν δοθεί το κέλευσμα και ακουσθεί η φωνή του Αρχαγγέλου και ηχήσει η θεία σάλπιγγα.

---

[113] Δηλώνει το Οφφίκιο τιμής, που απονέμεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

[114] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος Γεννήθηκε στην Ευδαίμονα Τραπεζούντα του Ευάνδρου το 1920 σ' ένα περιβάλλον, όπου ακουόταν οι θείοι ύμνοι και τα ποντιακά τραγούδια. Στην Τραπεζούντα, εργαστήριο των Μουσών «Πολλή μέν Ελλάς φωνή», κληρικοί και λαϊκοί καλλιέργησαν στα μοναστήρια και στο «φροντιστήριό της τις επιστήμες και διατήρησαν την ελληνική παιδεία, την τέχνη και τον πολιτισμό. Ο Ελληνισμός και η Ορθοδοξία ήσαν τα ζώπυρα που διατήρησε ακραιφνές και αλώβητο το Έθνος. Με πείσμα άντεξαν στις επιδρομές των Φράγκων, των Σταυροφόρων και των Σελτζούκων Τούρκων. Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης αναφερόμενος στην αυτοκρατορία της Τραπεζούντας σημειώνει: «ήγεμονία Ἑλλήνων καὶ εἰς ἤθη καὶ δίαιταν τετραμμένη Ἑλλήνων». Από τον Πόντο, λοιπόν, η ρίζα και οι πρώτες καταβολές. Η Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και τα ποντιακά δημοτικά τραγούδια τρέφανε πνευματικά τους «Τραντέλλενας».

Και ο γράφων την αγάπη του για την Ορθοδοξία, τη Βυζαντινή Μουσική και τον έρωτά του για την αρχαία Ελληνική κλασική φιλολογία τα οφείλει στον πατέρα του Νικόλαο από ιερατικό γένος, θρεμμένο με τα Ελληνικά γράμματα και τα άσματα της Εκκλησίας. Κατά το μυστήριο του θείου Βαπτίσματος παίρνει το όνομα του Μεγάλου Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθου, του μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος. Ο πατέρας του Θεόδωρος, καλλίφωνος Ιεροψάλτης, υπήρξε μαθητής του Κρατίστου Μουσικολόγου και Πρωτοψάλτου Τραπεζούντος Τριανταφύλλου Γεωργιάδη. Ο αείμνηστος Θεόδωρος Παρασκευόπουλος, φαρμακοποιός και μουσικολόγος, από τους άριστους μαθητές του Γεωργιάδη, μ' ανάφερε τακτικά πως τον Θεόδωρο Θεοδοσόπουλο τον αποκαλούσαν «το αηδόνι της Ανατολής».

Κατά το έτος 1978 ο Θεόδωρος Παρασκευόπουλος, θαλερός πρεσβύτης, γιατί απεβίωσε «εις λισαρόν γήρας» όταν άκουσε τον Χρύσανθο έμεινε κατάπληκτος. Μάλιστα χαρακτηριστικά είπε: «πού είσαι Θεόδωρε ν' ακούσεις το γιό σου». Ο Χρύσανθος κληρονόμησε από τον πατέρα του τη φωνή. Πολλές φορές μ' έλεγε πως η φωνή του πατέρα του ήταν καλύτερη από τη δική του και πως τη διατήρησε καθαρή, δυνατή και ακούραστη ως τη τελευταία του πνοή.

Σε ηλικία δύο ετών βρίσκεται με την οικογένειά του στην Κωνσταντινούπολη, όπου προσβάλλεται από διφθερίτιδα. Ο γιατρός τον τρύπησε το λαιμό με κίνδυνο να

χάσει τη φωνή του. Μικρός χάνει την μητέρα του χωρίς να γευθεί τη μητρική στοργή και όμως ο Θεός «ὁ δοτὴρ παντὸς ἀγαθοῦ» του χάρισε μία σπάνια φωνή και πλούσιο ψυχικό κόσμο. «Και τη σπίθα το νου που μία φωτιά είχε γίνει» κατά τον ποιητή. Πέρασε πολλές δυσκολίες χωρίς ν' αλλάξει το χαρακτήρα του. Οι γερές καταβολές δεν φεύγουν εύκολα, θα πει χαρακτηριστικά ο Πίνδαρος.

Η οικογένειά του, ακολουθώντας το κύμα των προσφύγων, εγκαθίσταται μόνιμα στη Θεσσαλονίκη. Από πολύ μικρό παιδί έδειξε τη μουσική του ιδιοφυΐα. Κοντά στο Σωκράτη Παπαδόπουλο, βαθύ γνώστη της βυζαντινής μουσικής, μαθαίνει τη βυζαντινή μουσική. Πάντα με ευλάβεια και σεβασμό μιλούσε για το δάσκαλό του. Αργότερα παίρνει το πτυχίο της Ευρωπαϊκής Μουσικής με άριστα. Τον Ιούνιο του 1958 παίρνει το δίπλωμα Μουσικοδιδάσκαλου βυζαντινής μουσικής από το Ελληνικό Ωδείο Αθηνών με άριστα. Το πτυχίο της αρμονίας το παίρνει από το Ωδείο Θεσσαλονίκης στις 20-9-1973 με άριστα.

Βαθύς γνώστης της βυζαντινής και ευρωπαϊκής μουσικής, απλός και απέριττος για τη μουσική του καλλιέπεια, γίνεται γνωστός και αγαπητός ανά το Πανελλήνιο. Μαζί με τον Αβραάμ Ευθυμιάδη το σοφό και ακούραστο καθηγητή της βυζαντινής μουσικής και τους κορυφαίους πρωτοψάλτες Χαρίλαο Ταλιαδώρο και Αθανάσιο Καραμάνη ιδρύουν το «φροντιστήριο του Αγίου Δημητρίου, όπου με επιτυχία διδάσκουν μουσική σε πολλούς μαθητές. Μετά δημιουργούν τη «Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Θεσσαλονίκης», όπου τη Διεύθυνση αναλαμβάνει ο Χρύσανθος.

Είναι γνωστές οι εμφανίσεις του Συλλόγου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης με χοράρχες το Χρύσανθο, το Ταλιαδώρο και το Καραμάνη. Παντού είχαν αποσπάσει το δημόσιο έπαινο και προκαλέσει το θαυμασμό και την ιερή συγκίνησης στους «θεόφρονες». Μπορούσε σ' ελάχιστο χρονικό διάστημα να συγκροτήσει θαυμάσια μία πολυμελή χορωδία. Και εδώ ισχύει ο κανόνας «Ποέτα νάσκιτουρ». Καμμιά δύναμη δε μπόρεσε να τον αποσπάσει από την όμορφη Θεσσαλονίκη – αν και του γίνανε κατά καιρούς δελεαστικές προτάσεις – και τον Ιερό Ναό του Αγίου Δημητρίου. Εδώ κατανάλωσε τη ζωή του εργαζόμενος εν αγαστή σύμπνοια μ' όλον τον κόσμο.

Για τέτοιο δάσκαλο και φίλο αρμόζουν τα λόγια του Αριστοτέλη για το μεγάλο του δάσκαλο Πλάτωνα.

«ἐλθὼν δ᾽ ἐς κλεινὸν Κεκροπίης δάπεδον
εὐσεβέως σεμνῆς φιλίης ἱδρύσατο βωμὸν
ἀνδρὸς ὃν οὐδ᾽ αἰνεῖν τοῖσι κακοῖσι θέμις·
ὃς μόνος ἢ πρῶτος θνητῶν κατέδειξεν ἐναργῶς
οἰκείῳ τε βίῳ καὶ μεθόδοισι λόγων,
ὡς ἀγαθός τε καὶ εὐδαίμων ἅμα γίνεται ἀνήρ»·

Και από τον ύμνο για την αρετή. «Τοιγὰρ ἀοίδιμος ἔργοις, ἀθάνατόν τε μιν αὐξήσουσι Μοῦσαι, Μνυμοσύνας θύγατρες, Διὸς Ξενίου σέβας αὔξουσαι φιλίας τε γέρας βεβαίου». Το «δάπεδον» της Θεσσαλονίκης θα τον κρατήσει για πάντα κοντά του.

Μας είχε συνδέσει ακατάλυτη φιλία από το 1953 με άσβεστη λάμψη. Εδώ μας βρήκε σύμφωνους η αρχαία ρήση «ποιεῖ δε τὰς φιλίας, ὡς τὰ πολλά, τῆς γνώμης ἡ ὁμοιότης». Από την πρώτη μας γνωριμία διέγνωσα τις αρετές του και το ακένωτο φωνητικό θησαυροφυλάκιό του, καθώς και τη μελλοντική του εξέλιξη. Ήταν η εορτή της Παγκοσμίου Υψώσεως του Τιμίου και ζωοποιού Σταυρού. Στ᾽ αυτιά μου ακόμη αντηχούν το «Ἀνέθηκε Μωϋσῆς, ἐπὶ στήλης ἄκος, φθοροποιοῦ λυτήριον, καὶ ἰοβόλου δήγματος.

Όταν άκουσα το δοξαστικό «Σήμερον προέρχεται ὁ Σταυρὸς τοῦ Κυρίου», και στη συνέχεια τη δοξολογία του Πέτρου Πελοποννησίου σε ήχο Άγια άνοιξε μπροστά μου καινή κτίση με υπερκόσμια αρμονία. Έψαλλε με δωρική λιτότητα και Ιωνική χάρη. Αμέσως αβίαστα έβγαλα το συμπέρασμα και είπα: Να ένας θεράπων της μουσικής, της «ἄνω καλιᾶς τῶν Ἀγγέλων». Από τότε το παρακολουθούσα και τον άκουα συνεχώς. Μάλιστα φέτος τη Μεγάλη Εβδομάδα τον άκουσα όπου έψαλε σε υψηλούς τόνους και ιδιάζουσα τέχνη το «Μυσταγωγῶν σου, Κύριε, τοὺς μαθητάς». Ήταν ένα ξένο άκουσμα για μένα. Στην μνήμη μου έρχονται οι λόγοι του Λιβανίου προς το Μέγα Βασίλειο: «σοί μὲν γὰρ ἐν τῷ στόματι λόγων οἰκοῦσι πηγαὶ κρείσσους ναμάτων ἐπιρροῆς, ἡμεῖς δέ ἥν μή καθ᾽ ἡμέραν ἀρδώμεθα, λείπεται τὸ σιγᾶν».

Από το στόμα του έρρεαν κρουνοί θείων μελωδημάτων. Ήταν εραστής και ποιητής της μουσικής. Ο Πλατωνικός λόγος «μουσικὴν ποίει καὶ ἐργάζου» βρίσκει

εδώ την εφαρμογή του. Όταν έψαλε από μέσα του πηδούσαν σμήνη μουσικών ακουσμάτων. Και όλα αυτά φύγανε αμέσως. «Ω χρόνων εκείνων, εν οις πάντα ήμεν αλλήλοις, νυν δε διωκίσμεθα πικρώς. Η μελιχρά σου φωνή δεν ακούεται πλέον.

Στις αρχές της γνωριμίας μας είχα πει στους φίλους μου το εξής χαρακτηριστικό: Ο Ελληνικός χώρος των γραμμάτων και της τέχνης έχει να παρουσιάσει δύο απαράμιλλους Διοσκούρους δημιουργούς: Τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, το θεσπέσιο αοιδό του ορθοδόξου Ελληνισμοῦ, στην πεζογραφία και το Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο την «Εὔλαλον ἀηδόνα» τον καταφαιδρύναντα «ἄσμασιν ἐνθεαστικώτατα» τους μουσολήκτους. Και οι δύο τους μουσοτραφείς καταθέλγουν τη διάνοιαν των πιστών και κατευφραίνουν οία τροφεύς πλουτοποιός. Πολλοί στο άκουσμα των σκέψεων μου αντέδρασαν. Τελικά ο χρόνος τους ανάγκασε να συμφωνήσουν μαζί μου και να δικαιώσουν πλήρως τις θέσεις μου.

Και κατά το 1960 στην Εφημερίδα «Μακεδονία» στη στήλη «Η Θεσσαλονίκη και ο κόσμος» Ο Βόρειος πάνω σε μια διαμάχη σχετικά με την αξία του Χρύσανθου γράφει: Ο κ. Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος προικισμένος με πλουσίαν και ηγεμονικήν φωνήν, βαθύς γνώστης αμφοτέρων των μουσικών είναι μία μουσική ιδιοφυία. Η παναρμόνιος κινήρα, το μουσικώτατον όργανον, είναι εις θέσιν να αποδίδει τας ποικίλας αποχρώσεις της πατρώας ταύτης μουσικής. Χάρις εις την μουσικήν του ιδιοφυίαν ο εκλεκτός αυτός υμνωδός κατορθώνει να εμπνέει εις την ψυχήν των ακροατών του τον ενθουσιασμόν, την κατάνυξιν, και το δέος ανάλογα προς το υπό εκτέλεσιν μέλος της Ιεράς Υμνωδίας. Η Βυζαντινή μουσική είναι αδάμας Ελληνικός του οποίου την αξίαν, δυστυχώς, δεν κατενόησαν ακόμη τινές, οίτινες λατρεύουν μόνο τα οθνεία. Δια ν' εκτιμηθεί δεόντως ο αδάμας ούτος έχομεν ανάγκην αρίστων συνθετών και εκτελεστών της μουσικής ταύτης.

Τονίζω ότι η εκτέλεσις και ο τονισμός της Βυζαντινής μουσικής γίνεται από άνδρα εγκρατέστατον ταύτης. Δεν παραλείπει ουδέ κεραίαν και ιώτα. Ακολουθών ούτος πιστώς το Πατριαρχικόν ύφος και αποδίδων τούτο ακραιφνώς, ευχαριστεί όλο το εκκλησίασμα, το οποίον συνωστίζεται εις τον Άγιον Δημήτριον.

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος είναι μουσική ιδιοφυΐα. Δεν δυνάμεθα από την δεκάλεπτον επίσημην δοξολογίαν ενώπιον πασών των αρχών ήτις εγένετο εις απλούν τετραγωνικόν ύφος (δεν γνωρίζω τους λόγους, δι ους εγένετο η εκτέλεσις

εις απλούν τετραγωνικόν ύφος, ίσως να εγένετο και τη υποδείξει ανωτέρων, να κατακρίνωμεν τον κ. Χρύσανθον Θεοδοσόπουλον, όστις καθ' όλην την διάρκειαν του έτους ψάλλει από διφθέρας την σεμνήν και απέριττον βυζαντινήν μουσικήν. Οι ύμνοι της εκκλησίας, και πάλιν τονίζω:Εύρον τον καλλικέλαδον αοιδόν και άριστον ερμηνευτήν των.

Μ' έγραφε σε μια επιστολή του:

Θεσσαλονίκη 9 Δεκεμβρίου 1959

> *«Στην Αθήνα έψαλα δύο Κυριακές, μία στον Άγιο Παντελεήμονα Δραπετσώνας και μία στον Άγιο Χρυσόστομο Νικαίας με πολύ μεγάλη επιτυχία. Συνεκίνησα τους πάντας. Έτσι που σε πολλά σημεία ν' κλαίν ορισμένοι άνθρωποι, νοσταλγοί του Πατριαρχικού για γενικά της ξακουστής πόλης του Φαναρίου.*
>
> *Αγαπητέ Ηλία, Στις περιπτώσεις αυτές καταλαβαίνουμε κι εμείς οι καλλιτέχνες την αξία που έχουμε. Δυστυχώς όμως στην πατρίδα του ουδείς προφήτης».*

Μ' έλεγε πώς, όταν τον άκουσαν οι γέροντες Κωνσταντινουπολίτες, εξέφρασαν το θαυμασμό τους και τον παρομοίασαν με τον Ιάκωβο Ναυπλιώτη. Και αυτοί κι άλλοι πολλοί τα έλεγε χωρίς οίηση αλλά με μία απέριττη αφέλεια και φυσικότητα. Η αξία του και η μεγάλη προσφορά φαίνονται από τη μεγάλη μουσική παιδεία και την απήχηση που είχε στου μουσικούς κύκλους. «Αλλ' ημείς σε τάττομεν εν τοις Μουσικοίς χοροίς, επεί και αυτό τούτο παιδείας μέρος το τους πεπαιδευμένους θαυμάζειν ειδέναι». Μάλιστα και γι' αυτό ο ορθόδοξος κόσμος σε εθρήνησε «η πόλις εμπέπλησται της σής μεγαλοπρεπείας».

Επύρωνε τις ακοές των φιλακόλουθων, γιατί η φωνή του ήταν θρεμμένη με τη μουσική παράδοση της Εκκλησίας. Η θεία τέχνη του Ιερού Δαμασκηνού βρήκε στο πρόσωπό του ένα δόκιμο εργάτη, που δεν είχε τίποτε να ζηλέψει από την ορφική λύρα και τη μαγική δύναμη του τραγουδιού των Αμφιόνων, που κινούσαν δένδρα και πέτρες, ενώ η δική του λύρα κινούσε ψυχές. Μετά από πολυχρόνια και συστηματική μελέτη της αρχαίας Ελληνικής Κλασικής Φιλολογίας των πατέρων της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, της Εκκλησιαστικής ποιήσεως και τη γνώση της Βυζαντινής

μουσικής με δασκάλους το Χρύσανθο στο θεωρητικό και πρακτικό μέρος και τον πρύτανη καθηγητή και συγγραφέα Αβραάμ Ευθυμιάδη, στον οποίο οφείλω τη βαθιά γνώση της θεωρίας της μουσικής και της μελέτης των κλασικών μουσικών κειμένων, μπορώ να πω πως μ' άνοιξαν την κεκλεισμένη πύλη της μουσικής των Αγγέλων και να διακρίνω –προσδιορίσω τί κληρονομήσαμε από την αρχαία Ελληνική κλασική φιλολογία και την ανεκτίμητη αξία των κλασικών Ορθοδόξων υμνωδών μουσουργών, που πήραν πολλά από την γλώσσα και τη μουσική των Αρχαίων Ελλήνων.

Θα ήταν μεγάλη παράλειψη, αν δεν αναφέρω πως και οι δύο διδάξανε τη μουσική εντελώς δωρεάν. Και αυτό μαρτυρεί το χρηστό ήθος των ανδρών, που με τίποτε δεν εξαργυρώνεται.

Ο Χρύσανθος προικισμένος με ωραία και γλυκιά φωνή, ικανή ν' αποδώσει όλες τις λεπτές προχρώσεις της Βυζαντινής μουσικής σ' ό,τι αφορούσε τα γένη, τις χρόες τη χρονική αγωγή πάνω στην κλίμακα, έκανε εύληπτο και το πιο δύσκολο μάθημα.

Από το ευρύ στήθος του με τους ευρύχωρους πνεύμονες, σαν τα φυσερά του Ηφαίστου, τη θαυμαστή στοματική κοιλότητα, έβγαινε μία πρωτότυπη και αστείρευτη φωνή σαν να ήταν ένα κράμα ανδρικής, γυναικείας και παιδικής, την οποία διατήρησε ως το τέλος της ζωής του. Με άνεση και τέχνη έβγαινε η φωνή του και εκτελούσε όλους τους μουσικούς φθόγγους, σε οποιαδήποτε θέση της κλίμακας και αν βρισκόταν. Κατά την εκτέλεση των διαστημάτων δεν τον ξέφευγε ούτε το ελάχιστο μόριο και αν υποθέσουμε πως ξέφευγε, μπορούσε με τη φωνητική του ευστροφία με τις διέσεις και υφέσεις να επανέλθει. Και το καταπληκτικό ήταν πως δεν γνώριζε κούραση η φωνή του. Ήταν αναξάντλητος, δεν χόρταινες να το ακούς. Κάθε φορά και ανακάλυπτες καινούργιους μαργαρίτες στην τέχνη του.

Ήταν αείροος πηγή μελωδικών γραμμάτων και είχε το χάρισμα να αναστήσει όλο το βυζαντινό μεγαλείο. Ακλόνητος και ακίνητος στο αναλόγιο χωρίς θεατρινισμούς, και επιδείξεις. Οι «Μελωδικαί Ευτυχίαι» χόρταιναν το εκκλησίασμα. Υπάρχουν και άλλοι μεγάλοι ψάλτες. Την πρώτη φορά, όταν τους ακούσεις, εντυπωσιάζεσαι. Με την πάροδο του χρόνου μειώνεται η εντύπωση. Ο θαυμασμός και η συγκίνηση με το Χρύσανθο αυξάνεται. Κάθε φορά που τον άκουες σου

πρόσφερε κάτι καινούργιο και δεν σε κούραζε. Ήταν δεινός ερμηνευτής, που οφειλόταν στο ταλέντο του, αλλά και στην καλλιέργεια. Η μουσική του καλλιέπεια ως καλλίρροη κρήνη κατάρδευε το πλήρωμα της εκκλησίας.

Μπορούσε να συναγωνισθεί την «ήδύφωνον ἀηδόν», την «μεγαλόφωνον σάλπιγγα», την «κινύραν τὴν ἐναρμόνιον, το μουσικώτατον ὄργανον, τὴν κιθάραν την μελουργόν» και «εμπιπλοίς θείου γλυκασμού» να ανεπτερώνει το φρόνημα. Και αυτά και άλλα πολλά χωρίς έπαρση και επιτήδευση, αλλά με φυσικότητα. Ήταν άνθρωπος, φίλος και δάσκαλος. Όσοι τον γνώρισαν, μπορούν να μαρτυρήσουν και «πλήσας μελῶν γῆν ἡδέων κάν οὐρανοῖς ἄνεισι συνθεῖναι μέλη». Ήταν προπάντων λειτουργικός και αυτό τα λέει όλα.

Απέδιδε με ακρίβεια όλους τους ύμνους του ενιαυτού, ακολουθώντας πιστά το φιλολογικό και το μουσικό κείμενο. Στον κάθε ύμνο η εύστροφη και καλλικέλαδη φωνή του με πλέρια γνώση και σπάνια τέχνη ζωντάνευε όλο το ποιητικό κόσμο. Ήταν ένας γνήσιος ποιητής των μουσικών κειμένων. Είχε την ευχέρεια και την δυνατότητα όχι μόνο να ψάλει «ἀπὸ διφθέρας», αλλά και από μνήμης σπάνια και δύσκολα κομμάτια, τηρώντας αυστηρά το ήθος-ύφος και τη χρονική αγωγή! Δεν προχειρολογούσε, πάντα δούλευε με σύνεση και συνείδηση. Είναι προς τιμήν του, ενώ θα μπορούσε να ευδοκιμήσει και στο χώρο της ευρωπαϊκής μουσικής, έμεινε για πάντα στην εκκλησία. Έλεγε πολλές φορές: Έχει και η εκκλησία μας τους Μπετόβεν και τους Μόζαρτ και δεν έχει την ανάγκη να ζηλέψει τίποτε από τα ξένα. Ένα μάθημα διδακτικό για τους ξενομανείς εν ταυτώ και ημιμαθείς.

Η γαλήνια μορφή του και το γαληνό του βλέμμα φώτιζαν τους μαθητές του και τους έδιναν θάρρος και ελπίδα. Ο καλύτερος παιδαγωγικός τρόπος, για να οδηγήσεις τους μαθητές στο Ιερό τέμενος των Μουσών. Πώς έκλεισες τα βλέφαρά σου και έδυς υπό την γήν και μας άφησες ορφανούς; Το όνομά σου δεν πρόκειται ν α εξαλειφθεί από τη μνήμη μας «ἔστ' ἄν ὕδωρ ρέη καὶ δὲν ὄρεα μακρά τεθήλη». Η όμορφη μακεδονική γη θα σε κρατήσει στους κόλπους της και άφθιτος θα είναι η μνήμη σου μετ' εγκωμίων.

Δεν μπορούμε να το χωνέψουμε. Ο Χρύσανθος ήταν άνθρωπος ισχυρής κράσεως, δεινός κολυμβητής, με αθλητική ρώμη, και γενικά είχε ακμαίες τις

σωματικές και πνευματικές του δυνάμεις. «Ἐπεὶ δὲ μεῖζον με ἴσχυσεν ὁ φθονερὸς δαίμων τῶν εὐλόγων ἐλπίδων».

Πριν φύγει για την Κύπρο, συναντηθήκαμε οικογενειακώς στο σπίτι του και συνδειπνήσαμε. Ήταν μία χαρά. Στην Κύπρο έψαλε στην Αρχιεπισκοπή και στη μονή Κύκκου. Σκόπευε να κάνει και άλλο ταξίδι για την Κύπρο ατμοπλοϊκώς τη φορά αυτή, για να ψάλει από την Κυπριακή τηλεόραση. Η Κύπρος τον είχε μαγέψει.

Στις 23 Σεπτεμβρίου ημέρα Παρασκευή συναντηθήκαμε και πάλι στο σπίτι του με τη μεγάλη κόρη μου Ευανθία, τον εγγονό του Κωστάκη, και τον κουμπάρο του Χαράλαμπο. Ήταν λίγο κρυωμένος. Συζητήσαμε μία χαρά. Κατά τις 8,30 μ.μ. φύγαμε για την Δράμα. Με είπε στο καλό και θα σε πάρω τηλέφωνο.

Στις 24-10-1988, αφού έψαλε σε τρεις γάμους στον Άγιο Δημήτριο, που ήταν και το κύκνειο άσμα του, κατά τις 9 μ.μ., σε απόσταση περίπου 100 μέτρων από το ναό, έπεφτε ο γίγαντας και κατεβλήθη ως δρύς γιγαντόσωμος. «Φθονερὴ δέ σε μοίρα ἐκάλυψεν, θεσπέσιε φθινομένου δ' ἄφθιτον ἐστι κλέος» και ἔτσι έφυγε για πάντα από κοντά μας «ὡς ρόδον ἐξ ἀκανθῶν, ὡς δρόσος ἐκ πετάλων».

Τέτοια γεγονότα σε κτυπούν αμείλικτα και δε μπορεί η λογική σου να δώσει απάντηση. Ο νους ιλιγγιά και η σκέψη συσκοτίζεται «ῥεῖν γὰρ αἰεὶ τὰ πράγματα καὶ δι ' ὀξύτητα τῆς ῥεύσεως τὴν ἡμετέραν ἐκφεύγειν ἀντίλημψιν».
Δυστυχώς έφυγε σχετικά νέος, «ὃν ὁ θεὸς φιλεῖ ἀποθνήσκει νέος». Πολλά ακόμη είχε να προσφέρει. Μελέτησε, μόχθησε, πόνεσε, για να φθάσει ψηλά. Καρπός της εργασίας του είναι το Πεντηκοστάριον, το Τριώδιον, η Μεγάλη Εβδομάδα και η θεία Λειτουργία. Δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει το επτάτομο έργο του.

Παντού και πάντοτε εθριάμβευσε. Από τη φύση του ήταν ταπεινώφρων και δε φιλοδοξούσε κοσμικές επιτυχίες. Για όλα ήταν άξιος στο βαθμό άριστα. Τις πιο πολλές διακρίσεις που πήρε τις οφείλει στις παροτρύνσεις και παρακινήσεις των φίλων του. Ένας άλλος με τα δικά του προσόντα θα ήταν απλησίαστος και δε ξέρω πόσους τίτλους και πόσα διπλώματα θα έπαιρνε.

Κατά καιρούς πήρε τις παρακάτω διακρίσεις:

1. *Μετάλλιο Αποστόλου Ανδρέου Πρωτοκλήτου από την Ιερά Μητρόπολη Πατρών, 8-6-1971.*

2. *Οφφίκιον Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως.*
3. *Αργυρούν Μετάλλιον του Αγίου Δημητρίου από την Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.*
4. *Δίπλωμα «τιμής ένεκεν» από το σύλλογο Ελλήνων λογοτεχνών, 27-9-1980.*
5. *Δίπλωμα τιμής από το σύλλογο Κωνσταντινουπολιτών, 30-9-1981.*
6. *Χρυσό μετάλλιο της μουσικής Εταιρίας Β. Ελλάδας 18-121982.*
7. *Τιμητικό δίπλωμα από το Δήμο Θεσσαλονίκης.*
8. *Δίπλωμα «ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ» από το Σύλλογο Ιεροψαλτών Νομού Ηρακλείου. 8-7-1984*
9. *Αναμνηστικό Δίπλωμα από το Δήμο Θεσσαλονίκης Σεπτέμβριο 1985.*
10. *Χρυσούν Μετάλλιον του Αγίου Δημητρίου από την Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης 2-2-1986.*
11. *Αναμνηστικόν Μετάλλιον Παναγίας Γουμενίσσης από την Ιερά Μητρόπολη Πολυανής και Κιλκισίου.*

Με τη ζωή του και το παράδειγμά του έγινε πόλος έλξης για την καλλιέργεια της εκκλησιαστικής μουσικής «…ἅ' ἀρετὰ κλειναῖς ἀοιδοῖς χρονία τελέθει».

Η απέραντη αγάπη προς τους μαθητές του και η μεγάλη προσφορά του στην προαγωγή και πρόοδο της εκκλησιαστικής μουσικής τον κάνανε μοναδικό και ανεπανάληπτο. Σ' όλες τις εκδηλώσεις του πρώτευε με άνεση και με μοναδικό όπλο το πλούσιο ταλέντο του.

Και όλα αυτά ενώ ήταν οικογενειάρχης και πατέρας τεσσάρων κοριτσιών και έπρεπε να εργασθεί σκληρά για την αποκατάστασή τους. Πράγματι και με αμέριστο ενδιαφέρον και τις άοκνες προσπάθειες της κατά πάντα άξιας γυναίκας του Μαρίκας τακτοποίησε όλες τις κόρες του. Ο πολύτιμος αυτός χρόνος, που διέθετε για την επιβίωση της οικογένειάς του, θα μπορούσε να διατεθεί για την καλλιέργεια του ταλέντου του.

Η φλόγα της θείας τέχνης έκαιε μέσα του. Δυστυχώς υπάρχουν πολλοί καλλιτέχνες κενοβατούντες και κορδακίζοντες, όπου με άνεση εισπράττουν «τὰ εἴδωλα τῶν ἐνθῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργον χειρῶν ἀνθρώπων». Η διαβουκόληση

και η αγυρτεία ανενόχλητες αλωνίζουν την ανθρωπότητα «τὴν ἀγριωπὸν ἀκρατῶς γαυρουμένην ἄσεμνα βακχεύουσαν ἐξοιστρουμένην». Και ενώ γράφω αυτά, η ψυχή μου πλανάται γύρω μας. «ἐγὼ καθεύδω καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ».

Ο Χρύσανθος κατανόησε και εφάρμοσε αυτό που γράφει ο Μ. Βασίλειος στην ερμηνεία του πρώτου ψαλμού 24-25. «...τὸ ἐκ τῆς μελωδίας τερπνὸν τοῖς δόγμασιν ἐγκατέμιζεν, ἵνα τῷ προσηνεῖ καὶ λείῳ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγω ὠφέλιμον λανθανόντως ὑποδεξώμεθα».

Τα ψαλιμικά «ψαλτὰ ἦσαν μοι τὰ δικαιώματά σου ἐν τόπῳ τῆς παροικίας μου» και το «ἐπότισας με οἶνον κατανύξεως» ήσαν οι θεμέλιοι λίθοι και μετά το όλο οικοδόμημα, όπου εγκατέστησε τον εαυτό του. Όλη του η ζωή ήταν ένας ευχαριστήριος ύμνος, όπου «θεοπρεπῶς ἄσμασιν ἐνθέοις ὑμνολογοῦσε τὴν τρισυπόστατον θεότητα». Η τέχνη και γενικά το ταλέντο του βρήκαν δικαίωση, γιατί πέτυχαν το στόχο τους. «ὅλην οὖν τὴν καρδίαν ἐκδόντες πρὸς μελωδίαν τῷ πλείοντι τὰς καδρίας ὑμνωδίαν ἐξυφάνατε». (Ρωμανός ο Μελωδός)

Ο Χρύσανθος δεν είχε τυποποιημένους μαθητές, είχε φίλους επιστήθιους μαθητές σ' όλη του τη ζωή. «Ἀλλὰ συγγινωσκέτω μὲν ἡ θεία ψυχή, καὶ πάντ' ἐμοὶ σεβασμία καὶ νῦν καὶ πρότερον». Ο ορθόδοξος κλήρος και λαός μας έδειξε αυθόρμητα την αγάπη του. Η κηδεία του έγινε λαϊκό προσκύνημα. Άνθρωποι από κάθε κοινωνική τάξη κατάθεσαν στη σεπτή σωρό του με άφθονα δάκρυα τα λουλούδια τους. Με πονεμένη καρδιά και άφατη θλίψη το ασπάζονταν για τελευταία φορά. Οι έχοντες ελπίδα θα τον συναντήσουν στη θριαμβεύουσα εκκλησία να συμψάλει ομόστεγος και συνέστιος με τις ουράνιες στρατιές, τα πολυόμματα χερουβείμ και τα εξαπτέρυγα Σεραφείμ. Ο Κύριος της ζωής και του θανάτου τον δέχθηκε κοντά Του «ἀπαρχὴν τῆς ἡμετέρας ἀποδημίας» καὶ «ἤθελεν ὑμνοπόλον κεῖθι χοροστασίῃ» κατά το θεολόγο Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό.

Πάνω στο τάφο του ψάλουμε το «Μέγαν εὕρατο..., τὸ Μετὰ τῶν ἁγίων ἀνάπαυσον... καὶ τὸ αἰωνία ἡ μνήμη». Όλοι οι φίλοι «ὀλολύξατε νῦν ἐπὶ μολπαῖς». Απ' εδώ και πέρα ανήκει στη χορεία των μεγάλων αοιδών και στις δέλτους της Ιστορίας.

Το σεπτό του σκήνωμα από το ψήλωμα του Ιερού χώρου του κοιμητηρίου της Αναστάσεως του Κυρίου, νανουριζόμενο από τις λεπτές αύρες της ηρωικής

μακεδονικής γης, αγναντεύει την ευλίμενη και πολυάνθρωπη πόλη του Αγίου Δημητρίου, όπου η θεσπέσια φωνή ως δάνειος ιαχή θα αντηχεί καθ' εκάστην εσπέραν και πρωίαν, ενώ το δεξιό αναλόγιο του Αγίου Δημητρίου θα τον αναμένει και το χριστεπώνυμο πλήρωμα θα σπεύσει για να σ' ακούσει «Σὺ δὲ ἡμᾶς ἐποπτεύεις ἄνωθεν, ὦ θεία και ἱερὰ κεφαλή».

Ευχόμαστε προς τον Θεό «τὸν βάθει σοφίας φιλανθρώπως πάντα οἰκονομοῦντα» να σ' αναπαύσει και «ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγα ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου τοῦ Κυρίου Ἰησοῦν Χριστόν ν' σὲ δικαιώσει».

«Ἄϊλινά μοι στοναχεῖτε νάπαι καὶ δώρειον ὕδωρ»

Αιωνία σου η μνήμη

Ηλίας Ν. Παπαδόπουλος

Φιλόλογος

Δράμα 25-10-1988.

Πληθώρα συλλυπητηρίων γραμμάτων κατέφθαναν καθημερινά στο σπίτι του από φίλους, συναδέλφους Ιεροψάλτες και σωματεία απ' όλην την Ελλάδα, αποδεικνύοντας το πόσο αγαπητός ήταν σε όλους ο μακαριστός Πρωτοψάλτης. Μέσω των εφημερίδων *"Μακεδονία"* και *"Θεσσαλονίκη"*, η οικογένειά του ευχαρίστησε όλους εκείνους, συγγενείς, φίλους και συναδέλφους, που της συμπαραστάθηκαν στο βαρύ της πένθος[115], ενώ ένα χρόνο μετά τον θάνατό του, η οικογένειά του αντί μνημοσύνου κατέθεσε στην εταιρεία σπαστικών Βορείου Ελλάδος ένα σεβαστό ποσό στη μνήμη του[116].

Ακόμη, στη μνήμη του η ποιήτρια Μαίρη Κωνσταντινίδου αφιέρωσε την ποιητική της συλλογή *"Στο βράχο της υπομονής",* καθώς και παρακάτω ποίημά της[117].

---

[115] Εφημερίδα *Μακεδονία*, Τετάρτη 28 Σεπτεμβρίου 1988, έτος 78, αριθ. φύλλου 22.810, σελ.3, και εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, Τετάρτη 28 Σεπτεμβρίου 1988, έτος 26, αριθ. φύλλου 7.710, σελ. 2.

[116] Εφημερίδα *Μακεδονία*, Κυριακή 24 Σεπτεμβρίου 1989, έτος 79, αριθ. φύλλου 23.111, σελ.3.

[117] Κωνσταντινίδου, Μαίρη, *Στο βράχο της Υπομονής,* φιλολογική επιμέλεια Ν.Γ. Παπαδόπουλος, έκδοση Α΄, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 121.

«Με κεραυνού τη δύναμη τ' άγγελμα του θανάτου σου χτύπησε τις καρδιές μας.
Και σαν το φύλλο έπεσες, που το χτυπάει ο αγέρας,
Μια φθινοπωρινή επάνω στο στασίδι,
Που μέχρι χθες ξεχωριστό ήσουν σ' αυτό στολίδι,
Σπάνιο κι ανεκτίμητο επί σαράντα χρόνια.

Με την κρυστάλλινη φωνή και το χρηστό σου ήθος
Άφωνο πάντα άφηνες κάθε φορά το πλήθος
Που πάντοτε σε θαύμαζε κι ένιωθε περηφάνια,
Και νοερά ταξίδευε μαζί σου στα ουράνια.

Ήσουνα φίλος στοργικός μ' όλους τους μαθητές σου
Και με καρδιά μικρού παιδιού χάριζες τις σπουδές σου,
Όπως σου χάρισ' ο Θεός κι εσέ το θείο δώρο,
Που άρρηκτο έκανε δεσμό μ' αυτόν εδώ το χώρο.

Ακούραστε του πνεύματος, αείμνηστε εργάτη,
Όσα κι αν πω θα 'ναι φτωχά, άρχοντα πρωτοψάλτη.
Μέσα στο σπίτι του Θεού άφησες την ψυχή σου
Και ορφανοί απομείναμε κι εμείς και οι δικοί σου.
Δεν έμεινε αμούσκευτο μαντίλι μες στην τσέπη,
Κι αν θα σε κλαίνε γενεές, σ' αξίζει και σου πρέπει.

Το έργο που μας άφησες θα μείνει στους αιώνες.
Κι αν έκανες το μακρινό και ατέλειωτο ταξίδι,
Άφησες τα βιβλία σου για μια αιώνια μνήμη.
Όπου σε κάθε φύλλο τους, στην κάθε μια σελίδα
Είν' η ψυχή σου άρχοντα η ίδια απλωμένη.
Που όσα χρόνια κι αν διαβούν θα 'ναι ζωγραφισμένη
Με χρώματα ανεξίτηλα κι αθάνατη θα μένει.

Διπλή την περηφάνια, μα και διπλό το χρέος
Όλοι εμείς οι πόντιοι έχομε απέναντί σου,
Να γονατίσουμε μπροστά στο νου και στη μορφή σου.

Γιατί του Πόντου το παιδί, της Τραπεζούντας γέννα,
Ήσουν καμάρι όλων μας, δεν πίκρανες κανένα.

Πως μπόρεσε σε μια στιγμή ο χάρος να γκρεμίσει
Τον κολοσσό της μουσικής, της σπάνιας ψαλμωδίας,
Το μαχητή του πνεύματος, ακοίμητο αστέρα,
Που φώτιζε και έλουζε με τ' άπλετό του φως
Την ψατλική οικογένεια με σπάνιες συγκινήσεις,
Τέτοιες που δε γεννά συχνά σήμερα η μάνα φύση.

Τον τάφο σου αμάραντα λουλούδια θα σκεπάσουν
Και της ψυχής σου η φορεσιά πάντα τα γιορτινά της
Θα ντύνεται και φοράει στις μνήμες ολωνών μας.
Και νοερά θ' ακούγεται μέσα σ' αυτόν το χώρο
Πάντα η δική σου η φωνή, εκείνη η μελωδία!
Ας είν' το χώμα σου ελαφρό κι η μνήμη σου αιωνία!...»

Ο Κύπριος συγγραφέας και δημοσιογράφος Φωκάς Φωκαΐδης αφιερώνει κι αυτός το βιβλίο του *"Βιώματα και ύμνοι"* στη μνήμη του Χρύσανθου, καθώς και πλήθος εγκωμιαστικών στίχων[118].

Προς τιμήν του μεγάλου του δασκάλου -όπως τον χαρακτηρίζε-, ο Σωτήρης. Σταθάκης έγραψε το παρακάτω ποίημα και το προσέφερε στην οικογένεια χρυσοκεντημένο[119].

ΧΑΙΡΕ ΜΕΓΑΛΕ ΧΡΥΣΑΝΘΕ
ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ Η ΧΑΡΙΣ
ΑΝΑΛΟΓΙΟΥ ΚΑΥΧΗΜΑ
ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΤΟ ΚΑΜΑΡΙ

[118] Φωκαΐδης, *Βιώματα*, σ.42, σσ. 44-48 και σσ. 53-54.

[119] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

ΩΣ ΑΝΘΟΣ ΕΜΑΡΑΝΘΗΚΕΣ
ΜΕ ΤΟ ΧΛΩΡΟ ΚΛΩΝΑΡΙ
ΚΑΙ ΧΑΘΗΚΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΛΑΜΠΡΟ ΜΑΣ ΠΑΛΛΙΚΑΡΙ

ΣΤΕΦΑΝΟΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΤΕΘΟΥΝ
ΧΡΥΣΟΙ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΗ ΣΟΥ
ΝΑ ΣΕ ΘΥΜΑΤΑΙ Ο ΛΑΟΣ
ΚΑΙ ΟΛΟΙ ΟΙ ΥΜΝΩΔΟΙ ΣΟΥ

ΘΑ ΥΜΝΟΛΟΓΟΥΜΕ ΟΛΟΛΑΜΠΡΑ
ΟΛΟΙ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΣΟΥ
ΔΟΞΑΖΟΝΤΑΣ ΚΑΙ ΨΑΛΛΟΝΤΑΣ
ΤΟ ΜΕΓΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΟΥ

Τέλος, εις μνήμην του, ο στενός του φίλος και κουμπάρος, Ιωάννης Λιβιτσάνος, έγραψε έναν επιμνημόσυνο ύμνο-δέηση που παρατίθεται εδώ αυτούσιος[120]:

Ἦχος γ΄ Μέγαν εὕρατο

Μέγαν εὕραντο οἱ μαθηταί σου
ἄλλον Χρύσανθον ἐκ Τραπεζοῦντος,
Πρωτοψάλτα, τά ἔθνη διδάσκοντα·
τῆς μουσικῆς γάρ τόν μύστην τόν μέγιστον
Δαμασκηνοῦ τέ τήν τέχνην λαμπρύνοντα.
Μέγα Χρύσανθε, ἀναλογίου τό καύχημα,
Χριστῷ τῷ Θεῷ δεόμεθα,
παράσχῃ τῇ ψυχῇ σου τήν ἀνάπαυσιν.

2.4. Τιμητικές διακρίσεις και αφιερωματικές εκδηλώσεις

Για την πολύτιμη προσφορά του στη Βυζαντινή Μουσική, ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος τιμήθηκε το 1975 από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με το Οφφίκιο του Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, τον

[120] Αρχείο Ιωάννη Λιβιτσάνου. Το παραπάνω ποίημα γράφτηκε στις 30.9.1988. Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη.4.7.2006.

υψηλότερο τίτλο που μπορεί να κατέχει ένας Ιεροψάλτης. Η χειροθεσία του έγινε στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου στο Νεοχώρι Κωνσταντινουπόλεως, στις 17 Αυγούστου 1975 από τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Χαλδίας κυρό Κύριλλο. Παραθέτουμε αυτούσια την ευχαριστήριο ομιλία του Χρύσανθου[121].

Σεβασμιώτατε Δέσποτα

Σεβάσμιοι Ἱεράρχαι

Πεφιλημένη ὁμήγυρις,

Ὑπό τό κράτος βαθείας συγκινήσεως τόσον διότι εὑρίσκομαι τό πρῶτον εἰς τήν Βασιλίδα τῶν Πόλεων, ὅσον καί, κυρίως, διότι ἠξιώθην ὅπως ἐν τῇ Πόλει ταύτῃ λάβω πάρα τῶν ἁγίων χειρῶν τῆς Ὑμετέρας περισπουδάστου Σεβασμιότητος, τήν τιμητικοτάτην ταύτην ἐκκλησιαστικήν διάκρισιν, τό Ὀφφίκιον τοῦ Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς Ἁγιωτάτης Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, προάγομαι ἵνα ὑποβάλω ἅπαξ ἔτι εὐγνώμονας εὐχαριστίας τῇ Ἁγίᾳ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, τῇ αὐτοῦ Θειοτάτῃ Παναγιότητι, τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ κ.κ, Δημητρίῳ καί ὅλως ἰδιαιτέρως τῇ Ὑμετέρᾳ σεμνυνομένῃ καί σοφῇ Σεβασμιότητι διά τήν ἐπιδαψιλευθήσαν μοι ὑψίστην ταύτην τιμήν καί διάκρισιν.

Σταθμός σημαντικός εἰς τόν δρόμον τῆς ζωῆς μου. Σταθμός δέ ἀνεπανάληπτος εἰς τόν δρόμον τῆς ἱεροψαλτικῆς ζωῆς μου. Καταπλήττει μου τόν νοῦν καί ἐξιστᾷ τόν λογισμόν ἡ δόξα καί ἡ αἴγλη, ἡ ἐκ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐκπεμπομένη.

Εἴη τό ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον καί δεδοξασμένον, διότι, ἐκ Θεσσαλονίκης, ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Πολιούχου τῆς Πόλεως ταύτης Ἁγίου Δημητρίου, μέ ἠξίωσεν, ἵνα εὑρεθῶ σήμερον ἐν μέσῳ Ὑμῶν, ἐν μέσῳ τοιούτων ἀνθρώπων καί λάβω τήν ὄντως τιμητικήν καί ὑψηλήν ταύτην διάκρισιν.

Καί ἰδού ὅτι, εὑρισκόμενος ἐγγύς τῶν Αὐλῶν τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τῇ εὐγενῇ προσκλήσει τοῦ οἰκογενειακοῦ μας φίλου Ἐντιμολογιωτάτου κ. Θεοδώρου Χρυσοπούλου, Ἄρχοντος Κανστρισίου της Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀτενίζω μετά δέους πρός τήν

[121] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

ἀτέρμονα φάλαγγα τῶν θιασωτῶν καί τῆς πατρίου ἐκκλησιαστικῆς μούσης ὑπερμάχων, Ἱεροψαλτῶν καί Μουσικοδιδασκάλων, οἵτινες παρέμειναν πιστοί φύλακες τοῦ ἀπ' αἰῶνος παραδοθέντος ἡμῖν ἐκκλησιαστικοῦ μουσικοῦ κειμηλίου, τῆς πατρώας ἡμῶν Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, τοῦ ἱεροψαλτικοῦ τούτου Δαιμονίου, τό ὁποῖον τέρπει, θέλγει, συγκινεῖ καί ἐξευγενίζει πᾶσαν ἀνθρώπων τάξιν καί ὑπόστασιν.

Κορυφοῦται ὅμως ἡ συγκίνησις μου, μνημονεύων ἐνώπιον Ὑμῶν, τῶν μεταδωσάντων μοι τό ἱεροψαλτικόν τοῦτο δαιμόνιον, Μουσικοδιδασκάλων καί Πρωτοψαλτῶν της Ἁγίας του Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Κωνσταντίνου Πρίγγου καί τοῦ πατρός μου Θεοδώρου, μαθητοῦ τοῦ Τριανταφύλλου Γεωργιάδου, οὗτινος ὁ υἱός, Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Λαοδικείας κ.κ. Μάξιμος, ἀντάξιος καί οὕτως μύστης τῆς πατρώας ἡμῶν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, τιμᾶ διά τῆς παρουσίας αὐτοῦ τήν σεμνήν καί λαμπράν ταύτην ἱεράν τελετήν.

Μέ αὐτούς τούς ἀπέριττους λόγους ἐπιθυμῶ νά εὐχαριστήσω τήν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καί νά χαιρετίσω τόν εὐγενῆ λαόν τῶν Πολιτῶν, οἵτινες ἐκθύμως ἔσπευσαν σήμερον νά ἑνώσουν τάς προσευχάς τῶν ὁμοῦ μέ τούς ἀναπαυθέντας ὑπ' ἐμοῦ πρός τόν Ὕψιστον Ἐκκλησιαστικούς Ὕμνους καί νά τιμήσουν διά τῆς παρουσίας των τήν ἱεράν καί ἀνεπανάληπτον ταύτην στιγμήν τῆς ζωῆς μου.

Εἴη τό ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον!

Πολυχρόνιον ποιῆσαι Κύριος ὁ Θεός,
τόν Σεβασμιώτατον καί Θεοπρόβλητον Ἱεράρχην ἡμῶν,
τόν Μητροπολίτην Χαλδίας, κύριον, κύριον, Κύριλλον
Κύριε φύλαττε αὐτόν εἰς πολλά ἔτη (τρίς).

Μετά τη χειροθεσία, ακολούθησε μια μικρή δεξίωση, στην οποία ανταλλάχθηκαν ευχαριστήριες προσφωνήσεις και αντιφωνήσεις. Στην προσφώνησή του ο Χρύσανθος, αφού ευχαρίστησε τον Οικουμενικό Πατριάρχη, έκλεισε λέγοντας: «*εύχομαι ο πανάγαθος Θεός, να με αξιώσει να έρθω να ψάλλω στη Αγία Σοφία*». Όλοι

στην αίθουσα μούδιασαν και φοβήθηκαν ακούγοντας τον λόγο αυτό, αλλά για καλή τους τύχη δε διαδόθηκε παραέξω το περιστατικό, γιατί θα μπορούσε να έχει πολύ αρνητικές συνέπειες[122].

Ο Χρύσανθος ήταν ο πρώτος Ιεροψάλτης που τιμήθηκε με τον τίτλο του Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως στη Θεσσαλονίκη. Εκτός όμως από αυτόν τον ύψιστο ιεροψαλτικό τίτλο, όσο ζούσε, τιμήθηκε και με τα παρακάτω Μετάλλια και Διπλώματα, τα οποία αναφέρουμε με χρονολογική σειρά[123]:

1971: Μετάλλιο Ανδρέα του Πρωτοκλήτου από την Αποστολική Μητρόπολη των Πατρών.

1975: Οφφίκιο τιμής από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

1980: Τιμητικό Δίπλωμα από τον Σύλλογο Ελλήνων Λογοτεχνών.

1980: Αργυρό Μετάλλιο από την Αποστολική Εκκλησία Θεσσαλονίκης.

1981: Τιμητικό Δίπλωμα από τον Σύλλογο Κωνσταντινουπολιτών.

1982: Χρυσό Βραβείο από τη Μουσική Εταιρεία Βορείου Ελλάδος.

1984: Τιμητικό Δίπλωμα από τον Δήμο Θεσσαλονίκης.

1984: Τιμητικό Δίπλωμα από το Σωματείο Ιεροψαλτών νομού Ηρακλείου *"Ανδρέας ο Κρήτης"*.

1985: Αναμνηστικό Δίπλωμα από τον Δήμο Θεσσαλονίκης.

1986: Χρυσό Μετάλλιο από την Αποστολική Εκκλησία Θεσσαλονίκης.

1986: Τιμητικό Μετάλλιο από την Ιερά Μητρόπολη Πολυανής και Κιλκισίου.

Μετά θάνατον

1988: Τιμητικό Μετάλλιο από τον Σύλλογο Ιεροψαλτών Βεροίας *"Κωνσταντίνος Πρίγγος"*.

---

[122] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 19.5.2006.

[123] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

1991: Τιμητικό Μετάλλιο από το Σωματείο *"Παναγία Σουμελά"*.

1993: Τιμητικό Μετάλλιο από το Σωματείο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός"*.

1993: Τιμητικό Μετάλλιο από την Εκκλησιαστική Βυζαντινή Χορωδία *"Ιωάννης Κουκουζέλης"*

2002: Τιμητική Πλακέτα από το Δημοτικό Ωδείο Δράμας και τη Βυζαντινή Δημοτική Χορωδία *"Οι Δομέστιχοι της Δράμας "*.

2006: Τιμητικό Μετάλλιο από την Ιερά Μητρόπολις Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας κατά την εκδήλωση ΙΒ' Παύλεια.

2012: Τιμητική Πλακέτα από την Ιερά Μητρόπολις Λαρίσης και Τυρνάβου.

2018: Δίπλωμα και τιμητική Πλακέτα από τον Σύνδεσμο Ιεροψαλτών Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος, Αλμυρού και Βόλου, *" Όσιος Ιωάννης ο Κουκουζέλης "*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟ

3.1. Μαρτυρίες Κληρικών[124]

3.1.1. Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Παπαγιάννη

Τον αείμνηστο πρωτοψάλτη Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο άκουσα για πρώτη φορά γύρω στο 1947, αν θυμούμαι καλά, στον Εσπερινό της Αποδόσεως της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στον Ιερό Ναό Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά Θεσσαλονίκης, στον οποίο ήταν τότε δεξιός ψάλτης. Η απουσία μου για μερικά χρόνια από τη Θεσσαλκονίκη κι έπειτα το δέσιμό μου με τον Ναό, στον οποίο υπηρέτησα ως εφημέριος, δεν μου έδωσαν πολλές ευκαιρίες να τον ακούσω κατά τις τέσσερεις σχεδόν δεκαετίες που εχρημάτισε πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Οι λίγες όμως φορές που τον άκουσα ήταν αρκετές, για να αντιληφθώ τα ιδιαίτερα χαρίσματά του. Η γεμάτη και μελωδική φωνή του αντηχούσε στον τεράστιο Ναό. Ήταν σεμνός και ήρεμος στη στάση του στο αναλόγιο και στη διεύθυνση του πολυμελούς χορού. Ήταν επίσης πιστός και ιεροπρεπής εκτελεστής των μουσικών μαθημάτων, χωρίς υπερβολικούς διανθισμούς και εξεζητημένες αναλύσεις. Ήταν, τέλος, άριστος διδάσκαλος της εκκλησιαστικής μουσικής και επιτυχημένος χοράρχης της χορωδίας του Συλλόγου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης, την οποία επανηλλειμένως διηύθηνε σε δημόσιες εκδηλώσεις. Η ξαφνική εκδημία του στέρησε την οικογένεια των ιεροψαλτών της Θεσσαλονίκης από ένα επίλεκτο μέλος της. Η μνήμη του όμως και η φήμη του θα μένει ζωντανή για πάρα πολλά χρόνια.

Θεσσαλονίκη, 12 Οκτωβρίου 2008
Κωνσταντίνος Παπαγιάννης
Πρωτοπρεσβύτερος
Συν/χος Εφημέριος Ιερού Ναού
Αγίων Αποστόλων Θεσσαλονίκης

[124] Αρχείο Βασιλείου Αποστολίδη (Πρωτ.).

3.1.2. Πρωτοπρεσβυτέρου Δημητρίου Βακάρου

Προσωπικές αναμνήσεις για τον Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο.

Η συνεργασία μου με τον αείμνηστο Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο, πρωτοψάλτη του πανσέπτου Ιερού Ναού του Αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου του Μυροβλήτου, πολιούχου Θεσσαλονίκης και Άρχοντος πρωτοψάλτου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, έγινε γονιμότερη τόσον κατά την διακονία μου ως γενικού αρχιερατικού επιτρόπου της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, όσον και κατά την διακονία μου ως εφημερίου του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου από του Ιουνίου 1978 μέχρι του θανάτου του το 1988.

Η περίοδος αυτή ήταν γονιμοτάτη, τόσον για τον ίδιο και την πολυμελή χορωδία του, όσον και δι εμέ, διότι αυτήν την περίοδο κατέγραψε και οριστικοποίησε τα μαθήματα της Θείας Λειτουργίας. Η εμπειρία που αποκτήσαμε όλοι κατά την καταγραφή και την παρουσίαση από αναλογίου υπήρξε πολυτιμοτάτη. Έμπειρος πρωτοψάλτης, με έμφαση στην μουσική αρμονία, εισήγαγε το πεντάφωνο σύστημα στα μαθήματα της Θείας Λειτουργίας, που είχε και έχει το ευεργέτημα για τα μέλη της χορωδίας του να συμψάλλουν και να ισοκρατούν διατηρώντας την αρμονία απ' αρχής μέχρι τέλους.

Μας έμαθε πώς να εναλλάσουμε ίσα κατά τις εκφωνήσεις χωρίς να διαταρράσουμε την αρμονία και να μη γίνεται τούτο αισθητό από το εκκλησίασμα. Μας εδίδαξε θέσεις και μουσικές γραμμές κατ' ήχον, ανάλογα με το μέγεθος της φωνής μας, έτσι ώστε να μην ξεφεύγουμε από τον ήχο της ημέρας, το ύφος του ήχου και το σοβαρώς λαμπρώς και ανδροπρεπώς ψάλλειν στην εκκλησία.

Η μεγάλη εμπειρία στο ιερό αναλόγιο της εκκλησίας και η έμφυτη αρμονία τον οδήγησε, με την προτροπή του Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, μακαριστού τώρα, Παντελεήμονος Β΄, στη διοργάνωση μικτής εκκλησιαστικής χορωδίας, η οποία απέσπασε τον θαυμασμό και τα συγχαρητήρια των πιστών και του τότε Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Κατά τις πρόβες με την χορωδία, τόσον την ανδρική όσον και τη μικτή, βοηθούσε και το ιερατείον για τις εκφωνήσεις, έτσι ώστε να μη χάνεται η αρμονία και δημιουργείται πρόβλημα και στη χορωδία. Αυτές τις ώρες εθαύμαζε κανείς τον Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο, τόσον ως άνθρωπον όσον και ως αυθεντικόν πρωτοψάλτην, ο οποίος με απλότητα, πειθώ και αυθεντία επέλυε τις απορίες, τα ερωτήματα και τις δικές μας

αντιπροτάσεις στις μουσικές του γραμμές. Δικαίως ονομάστηκε Μέγας Χρύσανθος. Ο θάνατός του υπήρξε μεγάλη απώλεια, τόσον για την καθόλου ορθόδοξο εκκλησία όσον και για τον Ιερό Ναό του Αγίου Δημητρίου. Οι μαθητές, οι συνεργάτες του και τα μέλη της χορωδίας τον τίμησαν και τον τιμούν μέχρι σήμερα επαξίως. Με άρχοντα πρωτοψάλτην τον μαθητή του, μουσικολογιώτατο Βασίλειο Σπυριδόπουλο, ψάλλουν τα μαθήματά του στο ύφος, την μελωδία και την αρμονία του μακαριστού Χρυσάνθου και κρατούν ζωντανή την παρουσία του σε κάθε Θεία Λειτουργία.

Προσωπικά είμαι ευγνώμων στον Μέγα Χρύσανθο για όσα μου έμαθε και με εδίδαξε. Από το 1978 μέχρι του θανάτου του τον έχω ηχογραφήσει από το "Θεός Κύριος" μέχρι την απόλυση της Θείας Λειτουργίας. Με αξίωσε ο Θεός να ρυθμίσω τα της εξοδίου ακολουθίας του, καθότι ο μακαριστός τώρα Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων ο Β΄ απουσίαζε σε προσκυνηματική εκδρομή στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης, είχα την ιδιαίτερη ευλογία από τον Θεό και τον Άγιο Δημήτριο να τον ονειρευτώ τρεις φορές, εκ των οποίων οι δύο μέσα σε φωτεινό κύκλο μέσα από το κιβώριο της Ωραίας Πύλης να ατενίζει το πολυπληθές εκκλησίασμα του Ναού του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης με ικανοποίηση και ευχαρίστηση. Πάντοτε τον μνημονεύω σε όλες τις Λειτουργίες μου και, όταν προϊσταμαι κατά τη Θεία Λειτουργία, τον μνημονεύω σε επήκοον όλων κατά την μεγάλη είσοδο.

Του Μεγάλου Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου, Αιωνία η μνήμη.

20.01.2010

Πρωτ/ρος Δημήτριος Βακάρος, Δρ. Θ.

Εφημέριος Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης

3.2. Μαρτυρίες Ιεροψαλτών[125]

3.2.1. Χαρίλαου Ταλιαδώρου

Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος.

Ανήκει δικαιωματικά στην χρυσή πεντάδα του 20ου αιώνος στον τομέα της παρουσίας και ερμηνείας των εκκλησιαστικών ύμνων στην ορθόδοξη λατρεία. Αθανάσιος Καραμάνης, Αθανάσιος Παναγιωτίδης, Αβραάμ Ευθυμιάδης και Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος μαζί και η ταπεινότητά μου έγραψαν την πιο λαμπρή ιστορία στον τομέα της Βυζαντινής μουσικής.

Ο Χρύσανθος έφυγε πολύ νωρίς από τη ζωή, πριν από 20 χρόνια, αφήνοντας μεγάλο κενό στο αναλόγιο του πολιούχου Αγίου Δημητρίου. Ανήκει στους κορυφαίους της ψαλτικής τέχνης και είναι αναντικατάστατος μέχρι σήμερα. Καλλίφωνος, ατελείωτος φωνητικά, προικισμένος από τον Θεό, με κατάρτιση πλήρη τόσο στην Βυζαντική όσο και στην Ευρωπαϊκή μουσική, προσέφερε πάρα πολύ για την διάσωση - διάδοση και παρουσίαση των ύμνων της Ορθοδοξίας. Παραδοσιακός, μαθητής του πατέρα του Θεοδώρου και του Σωκράτους Παπαδοπούλου, βελτιώθηκε σημαντικά με τη γνωριμία του με τον μεγάλο δάσκαλό μας τον Άρχοντα Πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε., τον μακαριστό Κωνσταντίνο Πρίγγο.

Η συνεργασία μας στην Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης που διηύθυνε μέχρι και τον θάνατό του, οπότε και τον διεδέχθην εγώ, υπήρξε πάντοτε ιδεώδης και υποδειγματική. Ήπιος χαρακτήρας και δεινός ερμηνευτής των ύμνων της εκκλησίας, είχε και έχει θαυμαστές εντός και εκτός της Ελλάδος. Διηύθυνε την χορωδία του ιστορικού Συλλόγου Ιωάννης ο Δαμασκηνός εναλλάξ με τον Αθανάσιο Καραμάνη και εμέ ανά τριετίαν επί μακρόν και πάντοτε με σοβαρότητα και επιτυχία. Σταθμός η εμφάνισή μας στο αρχαίο θέατρο στην Αθήνα (Ηρώδειο) και Πάτρα - Φιλίππους και Θεσσαλονίκη.

Ο πανάγαθος Θεός τον πήρε κοντά Του επιλεκτικά, για να ψάλλει στους ουρανούς μαζί με τους κορυφαίους όλων των αιώνων. Η μνήμη του είναι αιωνία και εγώ

[125] Αρχείο Βασιλείου Αποστολίδη (Πρωτ.).

τον θυμάμαι πάντοτε με πολλή αγάπη και συναδελφική αλληλεγγύη και νομίζω πως η Θεσσαλονίκη του οφείλει πολλά για την όλη προσφορά του.

Αυτά τα ολίγα για τον κορυφαίο ψάλτη Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο.

Θεσσαλονίκη, 15 Δεκεμβρίου 2009

Χαρίλαος Ταλιαδώρος

΄Αρχων Πρωτοψάλτης

Οφφικιάλος της Μ.Χ.Ε.

Υ.Γ. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος τον ετίμησε με το Οφφίκιο του Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, πρώτον από την χρυσή πεντάδα που προανέφερα.

3.2.2. Θρασύβουλου Παπανικολάου

Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος

Δέκα και οκτώ ολόκληρα χρόνια περάσανε ήδη, αφότου κατέπεσε μία κέδρος του μουσικού μας Λιβάνου, στη σκιά της οποίας εύρισκαν θαλπωρή εργάτες της θείας του Δαμασκηνού τέχνης, μύσται και μυσταγωγοί του ιερού αναλογίου. Μια ιεροψαλτική κορυφή, η οποία επί δεκαετίες ολόκληρες εμελώδησε τις θεσπέσιες ουράνιες υμνωδίες, εσίγησε. Και εσίγησε στη σφαίρα του αισθητού για να συνεχίσει ως απαράμιλλος αριστοτέχνης και ηδύμολπος εκτελεστής εις τα εύκρατα της αιωνιότητας κλίματα μετά των εκλεκτών αοιδήμων μουσικοδιδασκάλων και πρωτοψαλτών. Ο λίαν αγαπητός, φίλος, συνάδελφος ιεροψάλτης και δάσκαλος Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, τανύσας τα ελαφρά της ιεράς υμνωδίας φτερά έφυγε προς τα ουράνια. Η εκδημία του εδημιούργησε δυσαναπλήρωτο κενό όχι μόνον στο οικογενειακό του περιβάλλον αλλά και ευρύτερα σε όλον τον ιεροψαλτικό κόσμο.

Και θα έλεγε κανείς, κατά το ανθρώπινο, ότι αν και όσο απομακρυνόμεθα χρονικά από γεγονότα και πράγματα, τόσο βαθμηδόν αισθανόμαστε να αμβλύνεται η αίσθηση της μνήμης αυτών, εν τούτοις ο παναδαμάτωρ χρόνος, σε περιπτώσεις, όχι μόνον δεν επουλώνει τέτοια γεγονότα, αλλά τουναντίον την επαναφορά τους στην μνήμη μας την εμφανίζει πλέον έντονη και επιβλητική. Και διερωτάται κανείς, γιατί άραγε; Ποιός υπήρξε ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος; Πώς έμεινε στην μνήμη μας; Θα προσπαθήσω, ξετυλίγοντας το παρελθόν, να σκιαγραφήσω, δι' ολίγον, την προσωπικότητά του με ειλικρινή φόβο, μήπως και αδικήσω τον εκλιπόντα.

Τον εγνώρισα στη δεκαετία του 1960. Ήμουν κατά δέκα τρία χρόνια νεότερός του. Συνομίλησα μαζί του. Είδα έναν ώριμο δάσκαλο. Έναν καλικέλαδο εκτελεστή των ιερών υμνωδιών. Έναν άρχοντα του ιερού αναλογίου. Όταν αργότερα ιδρύθηκε η Σχολή Βυζαντινής Μουσικής και υπήχθη στην Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, για αρκετά χρόνια, που ο Χρύσανθος ήτο Διευθυντής, υπήρξα συνεργάτης του. (Δάσκαλος της Σχολής). Εκεί μου δόθηκε η ευκαιρία να ζήσω περισσότερο τον Χρύσανθο, να συζητήσω μαζί του διάφορα μουσικολογικά θέματα και να διαπιστώσω τη βαθειά γνώση που είχε για τη μουσική. Τότε είχε ξεκινήσει το συγγραφικό του έργο. Σ' αυτό υπήρξε σοβαρός και σωστός συνεχιστής της παραδόσεως, χωρίς προσωπικές επιλήψιμες αποκλίσεις. Πέραν όμως απ΄ όλα αυτά, γνώρισα έναν άνθρωπο στον ψυχικό του κόσμο. Έναν απέρριτο

άνθρωπο. Έναν άνθρωπο με πλατύ χαμόγελο. Πλούσιο σε αισθήματα. Η μεγάλη του προσήνεια μου έδινε την ευκαιρία να κάνω συζήτηση σε όλα τα επίπεδα. Εκτός από το βιογραφικό του, που ιστορείται στο βιβλίο του Παναγ. Αντωνέλη με τίτλο "Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ", έκδοση Αθήνα 1956, ο Χρύσανθος υπήρξε ένας εκ των αρίστων μαθητών του αειμνήστου Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Κωνσταντίνου Πρίγγου, καθώς ο ίδιος σε μαγνητοταινία ομολογεί.

Χωρίς να θέλω να κάνω κατάχρηση του χώρου, θα μπορούσα να γράψω περισσότερα, αλλά όσα κι αν γράψει ή κι αν πεί κανείς για τον Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο, θα είναι πολύ λιγότερα σχετικά με τα όσα χαρίσματα ο καλός Θεός τον είχε προικίσει.

Ας είναι αιωνία του η μνήμη.

Θεσσαλονίκη, 07.11.2008

Θρασύβουλος Παπανικολάου

Άρχων Μουσικοδιδάσκαλος του Οικουμενικού Θρόνου

3.2.3. Νέστορος Παπαλεξίου

Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος.

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος ήταν ένας εξαίρετος άνθρωπος, ένας άνθρωπος με "Α" κεφαλαίο. Θα προσπαθήσω να επαναφέρω στη μνήμη μου ορισμένα στοιχεία από τον χαρακτήρα του μεγάλου αυτού δασκάλου, αλλά και να σας αναφέρω κάποια περιστατικά από τη ζωή στο αναλόγιο και τη σχέση του με τον ιεροψαλτικό κόσμο. Η μεγαλύτερη αρετή που τον διέκρινε ήταν η ταπείνωση, και αυτό τον καθιστούσε και έναν μεγάλο δάσκαλο. Ημερομηνίες λεπτομερείς βέβαια δεν θυμάμαι... Γνωρίζω ότι μαθήτευε δίπλα στον πρωτοψάλτη της Αγίας Τριάδος Σωκράτη Παπαδόπουλο, ο οποίος πρέπει να ήταν ιδιαίτερα καλός μουσικός και δάσκαλος, σύμφωνα με τα βιβλία του, τα οποία έχω διαβάσει. Αλλά και ο πατέρας του Χρυσάνθου ήταν πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού της Αναλήψεως και οπωσδήποτε θα αποκόμισε αρκετά στοιχεία από τον πατέρα του, που τον βοήθησαν στην μετέπειτα εξέλιξή του. Γύρω στα δεκαέξι του, όταν ο πατέρας του υπέστη εγκεφαλικό ψάλλοντας πάνω στο αναλόγιο, ο Χρύσανθος συνέχισε την Θεία Λειτουργία στη θέση του πατέρα του (είναι ένα σημαντικό και φοβερό της ζωής του που μου είχε διηγηθεί). Στην περίοδο της κατοχής, απ' ότι έχω ακούσει, έψαλλε στην Κοζάνη και στη συνέχεια στον Μητροπολιτικό Ναό της Θεσσαλονίκης. Τότε, 20 ετών, επιστρατεύτηκε. Μετά τη στρατιωτική του θητεία ψάλλει στην Αγία Βαρβάρα στην Άνω Τούμπα, τότε ήταν ένα μικρό ναϊδριο φτιαγμένο από ξύλα στην ανηφόρα της Τούμπας.

Μετά την αποστράτευσή του δεν ζήτησε να επανέλθει στον Μητροπολιτικό Ναό στη θέση που έψαλλε πρίν, γιατί εκεί ήδη να σημειώσω έψαλλε ο κ. Καραμάνης. Εκεί τότε, σ' αυτό το ναϊδριο στην Αγία βαρβάρα, πήγα και εγώ εκείνη την εποχή να τον ακούσω. Σιγά σιγά άρχισα κι εγώ να αποκτώ επαφή με τον ιεροψαλτικό κόσμο. Ήδη από το 1945 άρχισε και η μαθητεία μου δίπλα στον κ. Καραμάνη. Ενθυμούμαι, επίσης, ότι οι δύο μεγάλοι δάσκαλοι τότε, ο κ. Καραμάνης στον Μητροπολιτικό Ναό και ο κ. Παναγιωτίδης που ψάλλει τότε στην Αγία Σοφία, μετά το πέρας των Λειτουργιών στους δικούς τους Ναούς, έκαναν δεύτερη Λειτουργία στο παρεκκλήσι του τάφου του Αγίου Δημητρίου (ο Χρύσανθος τότε έψαλλε στην Αγία Βαρβάρα).

Να σας υπεθυμίσω τότε ο Ναός του Αγίου Δημητρίου ήταν ένα γιαπί, διότι είχε υποστεί μεγάλες ζημιές από τον βομβαρδισμό των Ιταλών και Παναγιώτατος Μητροπολίτης τότε ο υπέργηρος κ.κ. Γενάδιος, με βοηθό επίσκοπο τον Σπυρίδωνα,

μετέπειτα Μητροπολίτη Ρόδου. (Τότε ο κ. Καραμάνης και ο κ. Παναγιωτίδης εκδήλωναν ενδιαφέρον για να προσληφθούν στον Άγιο Δημήτριο). Η Θεία χάρις όμως τα οικονόμησε ώστε να προσληφθεί Πρωτοψάλτης εις τον Άγιο Δημήτριο ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος. Το 1970 ιδρύεται η Σχολή Βυζαντινής Μουσικής από το Σωματείο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης, με πρόεδρο τον κ. Βασίλειο Μηλαράκη. Ήταν απαραίτητο όμως να αναλάβει κάποιος τη θέση του διευθυντή της Σχολής. Ο κ. Χρύσανθος ήταν ο πλέον τότε κατάλληλος και διέθετε όλα εκείνα τα ιδιαίτερα προσόντα. Τον καλέσαμε λοιπόν και εκείνος με ξεχωριστή αγάπη και υπευθυνότητα ανέλαβε τη διεύθυνση της Σχολής. Πρέπει να σημειώσω ότι μέλη του διοικητικού συμβουλίου ήταν επτά συνάδελφοι, μεταξύ αυτών και ο υποφαινόμενος. Δάσκαλοι το πρώτο έτος ανέλαβαν ο αείμνηστος κ. Αβραάμ Ευθυμιάδης, ο κ. Πασχαλίδης και εγώ.

Πρέπει να τονίσω ότι από το πρώτο έτος ίδρυσης της Σχολής υπήρχε μεγάλος πνευματικός και μουσικός σύνδεσμος μεταξύ του Χρυσάνθου και εμού. Εκτός από εκλετός συνάδελφος και συνεργάτης της εκκλησιαστικής βυζαντινής μουσικής, υπήρξε ένας αγαπημένος αδελφός. Μπορώ να σας πω ότι έτρεφα και εξακολουθώ να αισθάνομαι τα καλλίτερα αισθήματα γι αυτόν τον σημαντικό άνθρωπο, ο οποίος προσέφερε την βοήθειά του στους πάντες με κάθε τρόπο, πράγμα που τον έκανε ξεχωριστό και μεγάλο δάσκαλο. Το κενό που άφησε ήταν πολύ μεγάλο. Μου λείπει πολύ, όπως πιστεύω το ίδιο νιώθει και πολύς κόσμος.

Θεσσαλονίκη, 19.3.2009

Νέστωρ Παπαλεξίου

3.2.4. Βασιλείου Σπυριδόπουλου

Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος ο Άρχοντας Πρωτοψάλτης, ο αείμνηστος Δάσκαλός μας ζει για πάντα ως καλλιτεχνική υπόσταση στις καρδιές όλων των φιλόμουσων ακροατών. Ο δάσκαλός μας κέρδισε την αθανασία, γιατί τίμησε το ιερό αναλόγιο με τις σοβαρές εκτελέσεις των αφθίτου κάλλους μελών της ιερής υμνωδίας, σεβάστηκε όσο λίγοι την αστείρευτη πηγή της παράδοσης και είχε συναίσθηση του βάρους της τεράστιας Βυζαντινής Εκκλησιαστικής παρακαταθήκης. Έβλεπε πάντοτε με δέος την απέραντη έκταση του μουσικού μας παρελθόντος, του Αρχαίου και Βυζαντινού, και αναλογιζόταν με σύνεση την μεγάλη ευθύνη. Τα φυσικά και επίκτητα προσόντα του δεν του καλλιέργησαν την οίηση και το πνεύμα άρνησης σχετικά με την παράδοση, αλλά τον συνδέσανε περισσότερο με τους παλιούς κλασικούς υμνωδούς. Αυτό εκφράζεται θαυμάσια με τις προσεγμένες μουσικές εκδόσεις του που ύστερα από μακρά διεργασία μεγάλης αμφιβολίας και ισχυρούς δισταγμούς έδωσε στην δημοσιότητα. Όσο τα χρόνια θα περνούν θα παραμένει βαθιά χαραγμένη στις ψυχές μας η εικόνα του Άρχοντα Χρύσανθου, περνώντας στο Πάνθεον των μεγάλων του χώρου και παραμένοντας ως θρύλος, ως παράδοση θύμησης λαμπρών στιγμών του παρελθόντος, ως παράδειγμα προς μίμηση.

Βασίλειος Σπυριδόπουλος
Άρχων Πρωτοψάλτης της Αγιωτάτης
Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως

3.2.5. Φωτίου Γεωργιάδη

ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΜΝΗΜΗ

Με τον αλησμόνητο δάσκαλό μου ΧΡΥΣΑΝΘΟ γνωριστήκαμε το 1949. Εκείνος 29 ετών εγώ 16. Από το 1950 στον Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου μαζί. Έμεινα δίπλα του 26 χρόνια μόνο, λόγω μετάθεσής μου στην Αθήνα. Συναντιόμασταν και συμψάλλαμε όταν κατέβαινε στην Αθήνα για προσωπικούς λόγους (η μία από τις κόρες του ζούσε εκεί) ή για επαγγελματικούς λόγους (διετέλεσε πρόεδρος της Ομοσπονδίας Συλλόγων Ιεροψαλτών Ελλάδος). Πρώτος δάσκαλός του ήταν ο πατέρας του Θεόδωρος, δεύτερος ο Σωκράτης Παπαδόπουλος, τρίτος ο Χριστοφόρος Κουτσουράδης. Εξαίρετοι ιεροψάλτες Θεσ/νίκης. Πήρε πτυχίο αντίστιξης και αρμονίας από το Κρατικό Ωδείο Θεσ/νίκης και Δίπλωμα Μουσικοδιδασκάλου από το Ελληνικό Ωδείο Αθηνών. Πρωτοστατούσε στην ορθή διδασκαλία, εκτέλεση και διάδοση της Εκκλησιαστικής Βυζαντινής Μουσικής. Σεμνός, όχι υπερόπτης, γαλούχησε πλειάδα μαθητών ιεροψαλτών. Οι υψηλές του νότες ήταν απεριόριστες. Η χρήση του "διαπασών" του ήταν άγνωστη. Είχε φοβερή ευχέρεια ακουστικής αντιγραφής.

Από τα ιδιόγραφα χειρόγραφα του που μου εμπιστεύτηκε ξεχωρίζω το τετράδιο 28 του έτους 1936 που το έγραψε σε ηλικία 16 ετών (γεννήθηκε το 1920), και το οποίο περιλαμβάνει εκκλησιαστικούς ύμνους απεριόριστης ομορφιάς αλλά και δυσκολίας (ανάμεσά τους δύο "ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙΝ", α) Χισάρ Μπουσελίκ και β) Χουζάμ) του μεγάλου Κωνσταντίνου Πρίγγου που πολλά χρόνια αργότερα αποκαλεί τον δάσκαλο μου ΧΡΥΣΑΝΘΟ "καλύτερο μαθητή και φίλο". Είχε τραγικό και αναπάντεχο τέλος. Έφυγε πικραμένος. Οι στενότεροι τότε συνεργάτες του τον πότιζαν "αντί του μάννα χολή αντί του ύδατος όξος". Τερματίζω την παρούσα με την κατακλείδα της ομιλίας μου κατά την τελετή βράβευσής του με το Χρυσό Μετάλλιο του Αγίου Δημητρίου το έτος 1986 (2 Φεβρουαρίου 1986).

ΜΕΓΑΝ ΕΥΡΑΤΟ ΜΥΣΤΗΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ Η ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΟΛΙΣ, ΣΕ, ΥΠΕΡΜΑΧΟΝ ΤΗΣ ΑΛΗΘΟΥΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΑΠΟΔΟΣΕΩΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΤΟΜΟΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΝ, ΤΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΤΑ ΕΘΝΗ ΔΙΔΑΣΚΩΝ. ΩΣ ΟΥΝ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΤΡΩΑΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΘΕΙΛΕΣ ΤΗΝ ΕΠΑΡΣΙΝ, ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΑΛΟΓΙΟΙΣ ΘΑΡΡΥΝΑΣ ΤΗΝ ΠΛΕΙΑΔΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΟΥ, ΟΥΤΩΣ, ΑΡΧΩΝ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΑ ΧΡΥΣΑΝΘΕ, ΤΟΝ ΠΟΛΙΟΥΧΟΝ ΙΚΕΤΕΥΕ ΠΡΕΣΒΕΥΕΙΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝΤΩΝ ΣΕ ΣΗΜΕΡΟΝ

Φώτης Γεωργιάδης
Α΄ Δομέστιχος, Ιερού Ναού Αγίου
Δημητρίου Θεσσαλονίκης, 1950 - 1976

3.2.6. Ιωάννου Λιβιτσάνου

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

Τον περασμένο Σεπτέμβριο 2008, συμπληρώθηκαν 20 χρόνια από την "Εις Κύριον" εκδημία του μακαριστού Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κων/πόλεως και Πρωτοψάλτου του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Πολιούχου Θεσσαλονίκης.

Είχα τη χαρά αλλά και την ιδιαίτερη τιμή να ανήκω για 20 χρόνια (1968-1988) στη μεγάλη χορωδία του Αγίου Δημητρίου, δίπλα στο Δάσκαλο, «παρά τους πόδας του Διδασκάλου». Σε ένα άψυχο χαρτί, δεν είναι δυνατόν να χωρέσουν όλα όσα αποκόμισα και διδάχτηκα από τον μεγάλο αυτόν Αρχοντα.

Γνώρισα τον Χρύσανθο τον Οκτώβριο του 1968 και παρέμεινα δίπλα του, ως μαθητής, πολύτιμος συνεργάτης και πνευματικός συγγενής (ήταν κουμπάρος μου).

Έζησα κοντά στον Δάσκαλο 20 ολόκληρα χρόνια και γνώρισα πολύ καλά τη μεγάλη του ταπεινότητα, τη σεμνότητα του χαρακτήρα του και το μεγαλείο της ψυχής του. Γνώρισα έναν σεμνό γίγαντα του αναλογίου, με ακένωτο φωνητικό και μουσικό θησαυροφυλάκιο, έναν φιλάλληλο ψάλτη, έναν μεγάλο άνθρωπο. Έναν ψάλτη, ο οποίος διακρινόταν για την ευρύτατη μουσική του παιδεία, (άριστος γνώστης της Βυζαντινής αλλά και της Ευρωπαϊκής Μουσικής), για τη μυσταγωγική εκτέλεση των ύμνων μέσα στον λειτουργικό τόπο και χρόνο της λατρείας μας, και την εξαιρετική καλλιφωνία του. Έναν χοράρχη, ο οποίος διηύθυνε με μοναδική μαεστρία και ηγεμονική αρχοντιά τις χορωδίες σε μεγάλες συναυλίες Βυζαντινής Μουσικής. Έναν άνθρωπο, ο οποίος πολλές φορές θυσίαζε το δικό του καλό για το καλό όλων. Έναν Άρχοντα, πολύ πριν του απονεμηθεί το οφφίκιον του Άρχοντος Πρωτοψάλτου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. «Η αρχοντιά εξέλιπε», ειπώθηκε πολύ σωστά και εύστοχα μετά το θάνατο του Χρύσανθου.

Ο Χρύσανθος επάνω στο αναλόγιο, υπέβαλλε. Με την ηδύμολπη και αγγελική φωνή του, υπέβαλλε μόνο για Προσευχή, επενδύοντας την εντυπωσιακή πράγματι καλλιφωνία του με την αισθητική και τον χαρακτήρα της Ορθόδοξης Τέχνης, της τέχνης των Αγγέλων και του άρρητου θείου κάλλους. Ο Χρύσανθος ήταν εραστής και ποιητής της Μουσικής.

Προσωπικά, θα έλεγα ότι ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος ήταν από του γνησιότερους εκφραστές και συνεχιστές του Πατριαρχικού ύφους, όπως αυτό διαμορφώθηκε από τους μεγάλους Πρωτοψάλτες Ιάκωβο Ναυπλιώτη και Κωνσταντίνο Πρίγγο.

Τιμή και απέραντη ευγνωμοσύνη οφείλω στον μεγάλο μου Δάσκαλο για την αγάπη και το πατρικό του ενδιαφέρον για μένα προσωπικά, αλλά και για την οικογένεια μου. Ας είναι αιωνία του η μνήμη.

Φεβρουάριος 2009
Ιωάννης Λιβιτσάνος
Καθηγητής Θεολόγος

3.2.7. Αναστασίου Πορφυρίδη

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

Υπήρξα μαθητής του Άρχοντα το έτος 1959 σε ηλικία δεκα επτά (17) ετών. Παρέμεινα μαθητής, συνεργάτης και φίλος μέχρι τον ξαφνικό του θάνατό το έτος 1988.
Τί να ονομάσεις τον Άρχοντα Δάσκαλό μου; Υψιπετή αετό, για την έκταση και το ύψος της φωνής του; Καλλικέλαδο αηδόνα για την γλυκύτητα της φωνής του; Άρχοντα των Αρχόντων για την στάση του στο Αναλόγιο με την ηρεμία που τον χαρακτήριζε; Πράος και προσευχητικός, εκστασίαζε τους προσευχόμενους. Αφιλάργυρος και καταδεκτικός, φίλος όλων και απλός, ανεξίκακος και ενωτικός. Με το γλυκύτατο χαμόγελό του ελαχιστοποιούσε το άγχος και το φόβο, συνομιλητών και μαθητών. Εργάσθηκε από διάφορες θέσεις, για την ανύψωση και κατοχύρωση της θέσης των ιεροψαλτών.

Μαθητής και ο ίδιος Μεγάλων Δασκάλων, του πατέρα του Θεοδώρου, του Σωκράτους Παπαδόπουλου, αλλά και του ανεπανάληπτου Κωνσταντίνου Πρίγγου, συνέχισε την παράδοση του απλού Μεγαλόπρεπου και Πατριαρχικού ύφους. Συνδύαζε άριστα την Βυζαντινή και Ευρωπαϊκή Μουσική σε πολλές εκτελέσεις. Με την αέρινη χοραρχία του καθοδηγούσε ήρεμα τους χορωδούς σε μεγάλες συναυλίες. Συγγραφέας Μουσικών έργων με την αναλυτική μέθοδο. Υπήρξε αρνητής των ξενόφερτων στοιχείων στη Βυζαντινή τέχνη. Τέλος υπήρξε ένας τίμιος και αξιοπρεπής οικογενειάρχης μέχρι τέλους.

Θεσσαλονίκη 20 Νοεμβρίου 2019
Αναστάσιος Πορφυρίδης
Άρχων Μαΐστωρ της Αγίας Του Χριστού
Μεγάλης Εκκλησίας

3.2.8. Φωτίου Τζανίδη

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος γεννήθηκε στον Πόντο το έτος 1920 και ήρθε στη Θεσσαλονίκη μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, μαζί με χιλιάδες άλλους πόντιους. Πρώτος δάσκαλός του, στη Βυζαντινή μουσική, υπήρξε ο πατέρας του Θεόδωρος, το "αηδόνι της Ανατολής", όπως τον αποκαλούσαν , που ήταν πρωτοψάλτης στο Ναό της Αναλήψεως στην Θεσσαλονίκη. Επλούτισε όμως τις γνώσεις του και από άλλους δασκάλους όπως τον Σωκράτη Παπαδόπουλο, πρωτοψάλτη της Αγίας Τριάδος Θεσ/νίκης, αλλά και από τις σπουδές του σε κρατικά ωδεία της Θεσσαλονίκης και των Αθηνών, από όπου έλαβε πτυχία αρμονίας και αντίστιξης στην ευρωπαϊκή μουσική, και τον τίτλο του μουσικοδιδάσκαλου, στην Βυζαντινή μουσική, όπου ο εξετάζων αυτόν Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου εκπλαγείς από την ευρυμάθειά του, ανεφώνησε "τώρα ποιός εξετάζει ποιόν;"

Ο Χρύσανθος ως πρωτοψάλτης, είχε οξείαν αλλά γλυκιά φωνή που έμοιαζε με ήχον βιολιού. Ήταν ακίνητος στο στασίδι του, χωρίς περιττές κινήσεις και μορφασμούς, εφαρμόζοντας τον κανόνα ΟΕ΄ της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου, κατά τον οποίο οι ιεροψάλτες έπρεπε "μη βοαίς ατάκτοις κεχρήσθαι και την φύσιν προς κραυγήν εκβιάζεσθαι" κατευθύνων και διευθύνων τον χορόν του αναλογίου του, με απλές κινήσεις των δακτύλων του.

Η ευρυμάθειά του στην Βυζαντινή μουσική, απεδεικνύετο από την ακριβεστάτην εκτέλεσιν των διαστημάτων των κλιμάκων, από την από στήθους εκτέλεσιν σπουδαίων μαθημάτων-ύμνων, και από την άνεσιν της φωνής του, τον ορθό τονισμό των λέξεων, την σεμνότητα, στοιχεία που απαιτεί το λεγόμενο πατριαρχικό ύφος.

Ως άνθρωπο τον Χρύσανθο τον εγνώρισα από το έτος 1952 που με εδέχθηκε στο αναλόγιό του. Διδάχθηκα παρά τους πόδας του την Βυζαντινήν Μουσικήν και συνδέθηκα μαζί του στενά , μέχρι τον θάνατό του. Ο Χρύσανθος ήταν γλυκής άνθρωπος, πράος και είχε το χάρισμα να προσαρμόζεται με τους μικρούς αλλά και με τους μεγάλους, τους οποίους εδέχετο ως φίλους και συγχρωτίζοταν, χωρίς όμως να υπερβαίνει τα όρια του ανθρωπισμού ούτε προς τα κάτω, ούτε προς τα πάνω. Δεν ήταν φιλοχρήματος, δεν ήταν εγωιστής, μοιραζόταν τα πάντα με τους μαθητάς του.

Είχα την τιμή, μετά τον θάνατό του , να επιμεληθώ της επανεκδόσεως του βιβλίου του, της Θείας Λειτουργίας, εμπλουτισμένο και με ύμνους άλλων ακολουθιών, αλλά και να διευθύνω κλιμάκιο της χορωδίας των ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης "ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ" σε εκδήλωση στο Βόλο, τον Νοέμβριο του 2018 που έγινε προς τιμήν του Χρύσανθου.

Άφησε πολλούς μαθητάς του που συνεχίζουν το έργον του ψάλλοντας τα μαθήματά του.

Η μνήμη του θα είναι αιώνια.

ΦΩΤΗΣ Ε. ΤΖΑΝΙΔΗΣ
Άρχων Υμνωδός της Μ. τ. Χ. Ε.
Επίτιμος Δικηγόρος

3.2.9. Αθανασίου Δημόπουλου

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

Άρχων Πρωτοψάλτης της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος ήταν δάσκαλός μου μαζί με τους Αβραάμ Ευθυμιάδη, Αθανάσιο Καραμάνη και Χαρίλαο Ταλιαδώρο, στο ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ "ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ" 1954-1959. Ο Χρύσανθος ήταν Άρχοντας και στο στασίδι του.

Η ηρεμία του, το διαρκές γλυκό χαμόγελό του, το γαλήνιο ύφος του, προσήλκυαν τον κόσμο, που πολλοί με τα μεγάλα τότε φορητά μαγνητόφωνα προσπαθούσαν να τον μαγνητοφωνήσουν.Ήταν γλυκύτατος στην όψη του προσώπου του και Άνθρωπος με το Α κεφαλαίο. Ποτέ δεν προσέβαλε μαθητή.

Στις πρόβες των ΔΗΜΗΤΡΙΩΝ, όταν χοραρχούσε την χορωδία του Συλλόγου μας "ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ" πάντα μας έδινε θάρρος. "Δεν πειράζει, μας έλεγε, εξ άλλου γι αυτό γίνονται οι πρόβες, θα πάμε καλά".

Ήταν πολλά τα χαρίσματά του, που δεν χωρούν να τα αριθμήσουμε σε μία σελίδα. Είμαι υπερήφανος που ξεκίνησα την εκμάθηση της Βυζαντινής Μουσικής, 1954-1959, με δάσκαλό μου τον Χρύσανθο καθώς και τους αείμνηστους Αβραάμ Ευθυμιάδη, Αθανάσιο Καραμάνη και τον αειθαλή Χαρίλαο Ταλιαδώρο, που μεσουρανεί μέχρι και σήμερα.

Θεσσαλονίκη 20-11-2019

Αθανάσιος Δημόπουλος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

4.1. Ιεροψαλτικό έργο

4.1.1. Βυζαντινή Χορωδία του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης

Το πρώτο μέλημα της πρωτοψαλτείας του Χρύσανθου ήταν η δημιουργία χορού. Την εποχή εκείνη, καθώς αυτό αποδεικνύεται από την αλληλογραφία του Ναού, για οποιαδήποτε ενέργεια εσωτερικής ή και εξωτερικής υπόθεσης απαιτούνταν κάποιο έγγραφο. Έτσι, και ο Χρύσανθος κατέθεσε την πρότασή του στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού για τη δημιουργία βυζαντινού χορού. Το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο αποφάσισε, κατά τη συνεδρία της 2ας Απριλίου 1950, να εγκρίνει τη δημιουργία χορού και να διατεθεί το ποσό του ενός εκατομμυρίου επτακοσίων χιλιάδων (1.700.000) δραχμών μηνιαίως για την αμοιβή του χορού[126]. Από το ποσό αυτό, οι πεντακόσιες (500.000) χιλιάδες κατανεμηθήκαν μεταξύ Α΄ και Β΄ ψάλτου, ως αμοιβή για την επιπρόσθετη εργασία του καταρτισμού της χορωδίας, ενώ το υπόλοιπο ποσό διατέθηκε για τα υπόλοιπα μέλη της, με τον απαράβατο όρο ότι αυτή θα είναι εικοσαμελής. Η πρόταση εγκρίθηκε και από το Μητροπολιτικό Συμβούλιο, με το υπ' αριθμόν 211/22 Απριλίου 1950 έγγραφο της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης[127] και έτσι αρχίζει η ιστορία του βυζαντινού χορού του Ιερού Ναού του Αγίου Δημητρίου.

Οι περισσότεροι από τους χορωδούς ήταν άνθρωποι με πολλή διάθεση και αγάπη για τη Βυζαντινή Μουσική, γεγονός που αποδεικνύεται από τη συνέπεια που έδειχναν στις πρόβες, οι οποίες γίνονταν όχι μόνο στον Ναό, αλλά και στο σπίτι του Χρυσάνθου. Συχνά το σπίτι του γινόταν «*κέντρο διερχομένων*», όπως μας λέει η σύζυγός του κ. Μαρία, η οποία συχνά αντιμετώπιζε φαινόμενα πολυκοσμίας και ξαφνικής επίσκεψης. Εκεί, ο «*Δάσκαλος*»[128] ήταν βιβλίο ανοιχτό για τον καθένα και με πολλή αγάπη εξηγούσε και ανέλυε, απαντώντας στις όποιες απορίες είχε ο κάθε μαθητής.

Το ενδιαφέρον όμως του Χρυσάνθου δεν περιοριζόταν μόνο στην ποιότητα της εκτέλεσης των ύμνων, αλλά επεκτεινόταν και γενικά στους χορωδούς και τις

[126] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 18/3 Απριλίου 1950.

[127] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ, έτος 1950.

[128] Έτσι τον αποκαλούσαν οι μαθητές του.

οικονομικές τους απολαβές, παρόλο που ο δικός του μισθός με όλες τις αυξήσεις ήταν εξασφαλισμένος από το νόμο. Μετά από τέσσερα χρόνια λειτουργίας του χορού, ζητήθηκε η πρώτη αύξηση, η οποία λόγω ελλείψεως στοιχείων- δεν γνωρίζουμε αν τελικά έγινε αποδεκτή από το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο[129].

Αυτό που γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι ότι ο αριθμός των μελών της χορωδίας συχνά αυξομειωνόταν με τις εκάστοτε προσλήψεις και απολύσεις. Αν δηλαδή κάποιος χορωδός δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις, δεν τον κρατούσε ο χοράρχης ως διακοσμητικό στοιχείο, αλλά φρόντιζε να τον αντικαταστήσει με κάποιον άλλον αξιότερο. Λόγω των αυξομειώσεων όμως των μελών της χορωδίας, συνεπώς και του μισθού του χοράρχη και των μελών, συντάχθηκε την 1η Ιανουαρίου 1960 ένα νέο ιδιωτικό συμφωνητικό μεταξύ του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Ιερού Ναού και του Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου, το οποίο ξεκαθάριζε τη σχέση μεταξύ Ιερού Ναού και χορωδίας[130]. Σύμφωνα με το συμφωνητικό αυτό, ο ιερατικός προϊστάμενος του Ναού π. Ευάγγελος Σκορδάς, ως νόμιμα εξουσιοδοτημένος, και ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, ως Α΄ Ιεροψάλτης, δυνάμει του υπ' αριθμ. 3718/5-9-1960 εγγράφου της Ιεράς Μητροπόλεως, συμφώνησαν και αποδέχτηκαν τα παρακάτω[131]:

« Ἐν Θεσ/νίκῃ σήμερον τήν 1ην Ἰανουαρίου 1960, οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀφ' ἑνός μέν ὁ π. Εὐάγγελος Σκορδᾶς, προϊστάμενος τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου νομίμως ἐξουσιοδοτημένος, καί ἀφ' ἑτέρου ὁ κ. Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, ὑπηρετῶν δυνάμει τοῦ ὑπ'ἀριθ. 3718/5-9-60 ἐγγράφου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσ/νίκης ὡς Α΄ Ἱεροψάλτης ἐν ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ, συνεφώνησαν καί συναπεδέξαντο τά κάτωθι:

1. *Κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ἐκκλ. Συμβουλίου ἐγκριθέντος ὑπό τοῦ Μητρ. Συμβουλίου, ὁ πρῶτος τῶν συμβαλλομένων, ἐνεργῶν ὑπό τήν ὡς ἄνω ἰδιότητα αὐτοῦ, ἀναθέτει εἰς τόν δεύτερον τήν σύστασιν καί τόν καταρτισμόν χορῳδίας ἐν τῷ Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου.*
2. *Ὁ δεύτερος τῶν συμβαλλομένων ἀναλαμβάνει τόν καταρτισμόν καί τήν ἐμφάνισιν τῆς Χορῳδίας κατά τάς Θείας Λειτουργίας τῶν Κυριακῶν καί*

[129] Στο Αρχείο του Ναού δεν συγκαταλέγονται κάποια τέτοια στοιχεία, λόγω παλαιότητας ή ενδεχόμενης απώλειας.

[130] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1960.

[131] Παρατίθεται το κείμενο του συμφωνητικού. Βλ. σχετικά: Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο 3718/5-9- 1960.

Μεγάλων Ἑορτῶν ὑπό τήν ἀπόλυτον προσωπικήν εὐθύνην αὐτοῦ καί τήν ὑποχρέωσιν ὅπως διατηρῇ ταύτην καί καταρτίζῃ ἐπί τό τελειότερον.

3. *Πρός τόν σκοπόν τοῦτον ὁ πρῶτος τῶν συμβαλλομένων θά καταβάλει ἐκ τοῦ Ἐκκλ. Ταμείου βάσει ἰδιαιτέρας ἀποδείξεως ἤ καταστάσεως πληρωμῆς τό ποσόν τῶν δρχ. 1690 μηνιαίως εἰς τόν δεύτερον ὡς ἀτομικήν του ἀμοιβήν, δρχ. 300 ὡς ἀμοιβήν τοῦ Β΄ Ἱεροψάλτου καί δρχ. 1.500 ὡς ἀμοιβήν ἁπάντων τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς χορῳδίας, ἤτοι ἐν ὅλω τό ποσόν τῶν δρχ. 3.450 (τριῶν χιλ. τετρακοσίων πεντήκοντα).*
4. *Ἡ πρόσθετος αὕτη ἀμοιβή τυγχάνει ἀνεξάρτητος τῆς κατά νόμον μισθοδοσίας τοῦ δευτέρου συμβαλλομένου, ἐφ' ὅσον οὗτος ἀναλαμβάνει προσθέτους ὑποχρεώσεις διά τόν καταρτισμόν καί ἐμφάνισιν χορῳδίας.*
5. *Εἰς τήν κρίσιν τοῦ πρώτου τῶν συμβαλλομένων, στηριζομένην ἐπί ἀποφάσεως τοῦ Ἐκκλ. Συμβουλίου, ἐναπόκειται νά κρίνῃ ἐάν ὁ δεύτερος τῶν συμβαλλομένων Ἱεροψάλτης ἐμφανίζει χορόν ἱκανοποιητικόν.*
6. *Ὁ πρῶτος τῶν συμβαλλομένων προτείνει καί ὁ δεύτερος ἀποδέχεται ὅπως εἰς περίπτωσιν καθ' ἥν ὁ χορός δέν ἀνταποκρίνηται εἰς τάς προσδοκίας τοῦ Ἐκκλ. Συμβουλίου νά ὑφίσταται θέμα μειώσεως τοῦ συμφωνηθέντος ἐπιδόματος ἤ καί καταργήσεως τῆς χορῳδίας.*
7. *Εἰς τόν δεύτερον τῶν συμβαλλομένων δηλοῦται καί οὗτος ἀποδέχεται ὅτι τά Δῶρα Χριστουγέννων καί Πάσχα καταβάλλονται μέ βάσιν τάς κατά νόμον ἀποδοχάς καί οὐδέποτε τό ἐπίδομα καταρτισμοῦ χορῳδίας.*
8. *Τά ἐπιδόματα χορῳδίας τόσον τοῦ Α΄ Ἱεροψάλτου ὅσον καί τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς χορῳδίας θά καταβάλωνται διά τοῦ Ταμείου τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ.*
9. *Ἡ ἰσχύς τοῦ παρόντος ἄρχεται ἅμα τῇ ἐγκρίσει τούτου ὑπό τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.»*

Από το παραπάνω συμφωνητικό προκύπτει ότι τόσο το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο, όσο και ο Χρύσανθος, δεσμεύονταν έναντι των υποχρεώσεων που αναλάμβαναν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας συγκροτημένης χορωδίας, η οποία έπρεπε να λειτουργεί με συνέπεια και μεθοδικότητα, ανταποκρινόμενη στις εκάστοτε ανάγκες του Ναού. Η χορωδία, λοιπόν, ανταποκρινόταν πλήρως στις ανάγκες της λατρευτικής ζωής του ναού, καθώς ο Χρύσανθος γνώριζε τον τρόπο να κρατάει

ζωντανό το ενδιαφέρον των υπολοίπων μελών του χορού με την αγάπη που τους έδειχνε, τη γνώση που τους μετέδιδε, αλλά και με το ταπεινό του χαρακτήρα του. Εξ αιτίας, μάλιστα, της ύπαρξης αυτής της χορωδίας υπό τη διεύθυνση του πρωτοψάλτη Χρύσανθου, συνέρεε πλήθος κόσμου στον Άγιο Δημήτριο, όχι μόνο από την ενορία αυτή, αλλά και από άλλες περιοχές της Θεσσαλονίκης[132].

Η πορεία της χορωδίας ήταν επιτυχής, τόσο που έπειτα από ενάμιση μόλις χρόνο τα μέλη της χορωδίας του δεξιού χορού αυξήθηκαν κατά πολύ, ώστε να μη χωρούν πια γύρω από το αναλόγιο. Ζήτησαν, λοιπόν, από τον Ναό την κατασκευή ενός βάθρου για την καλύτερη εξυπηρέτησή τους. Το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο έκανε δεκτή την πρόταση αυτή και ενέκρινε τη δαπάνη για την κατασκευή του, που ανερχόταν στο ποσό των χιλίων πεντακοσίων (1.500) δραχμών.[133]

Το 1965 κατατέθηκε στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού αίτηση του Χρυσάνθου ως χοράρχη, με την οποία παρακαλεί θερμά να εγκρίνουν σχετική αύξηση του κονδυλίου για τη βυζαντινή χορωδία, ώστε να γίνει αρτιότερη και καλύτερη η εμφάνισή της, αφού λάβουν υπ' όψιν τους κατά πρώτον την άριστη ανταπόκρισή της και κατά δεύτερον τη γενική αύξηση του κόστους ζωής[134].

Από όσα αναφέρθηκαν εδώ, διαπιστώνουμε ότι κατόρθωσε να υλοποιήσει ο Χρύσανθος το πρώτο μέλημα που είχε όταν πρωτοπήγε στο Ναό του Αγίου Δημητρίου, να δημιουργήσει δηλαδή έναν άρτιο χορό, με ανθρώπους που αγαπούν τη μουσική και γενικά τη λατρεία της Εκκλησίας. Όλες οι προσπάθειές του έτυχαν της αναγνώρισης και της ανταπόκρισης του προϊσταμένου του Ναού, αλλά και του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Ναού του Αγίου Δημητρίου, το οποίο τους ενίσχυε οικονομικά και ηθικά. Έτσι, η ύπαρξη χορωδίας αποτελούσε ήδη μια μακροχρόνια πραγματικότητα, χάρη στους κόπους και τις θυσίες στις οποίες υποβαλλόταν ο Χρύσανθος σε καθημερινή σχεδόν βάση για τον καταρτισμό της και την όσο το δυνατόν καλύτερη εμφάνισή της. Η υπερπροσπάθεια που κατέβαλε για την αρτιότητά της έκαναν γνωστή τη χορωδία του όχι μόνο στη Θεσσαλονίκη, αλλά και στο πανελλήνιο. Έφτασε μάλιστα στο σημείο το 1976 στον Όρθρο της Μεγάλης Τετάρτης η χορωδία να ψάλει το

[132] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

[133] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1961.

[134] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1965.

τροπάριο της Κασσιανής δύο φορές: σε βυζαντινό μέλος του Πέτρου Πελοποννησίου και σε ευρωπαϊκό μέλος την τετράφωνη σύνθεση του Θεοδώρου Πολυκράτη[135].

Πάντως, είναι λογικό η διεύθυνση μιας τέτοιας χορωδίας να απαιτεί πολλές ώρες μελέτης των μουσικών κειμένων, αλλά και πολλές και επίμονες πρόβες. Επί δεκαεννέα χρόνια αγωνιζόταν ο Χρύσανθος για την αρτιότητα της, παράλληλα με τις υπόλοιπες δραστηριότητές του, το διδακτικό δηλαδή και συγγραφικό του έργο. Όλες αυτές όμως οι δραστηριότητες φυσικό ήταν να προκαλέσουν και κάποια σωματική και πνευματική κούραση. Η ευθύνη και η ενασχόληση του Χρυσάνθου με όλα αυτά δημιούργησαν μια γενική πτώση, η οποία επέφερε τη δυσαρέσκεια των πατέρων του Ναού, καθότι παρατηρήθηκε μια τρόπον τινα- άτακτη προσέλευση όχι μόνο του ιδίου, αλλά και του αριστερού ιεροψάλτη, Ανδρέα Σωφρονιάδη, καθώς επίσης και των χορωδών. Έτσι, το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού αναγκάστηκε να γνωστοποιήσει στους ιεροψάλτες τη δυσαρέσκειά του με έγγραφό του προς αυτούς και να τους συστήσει, να φροντίσουν να αποδεχτούν και να συμμορφωθούν με το οικείο πρόγραμμα των ακολουθιών, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί από την Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης[136].

Η συνέπεια του Χρυσάνθου ήταν τέτοια, ώστε άμεσα αποδέχτηκε τις παραπάνω παρατηρήσεις και έκανε με τη σειρά του συστάσεις σε όλους τους χορωδούς με έγγραφό του, ενώ καθόριζε και τη θέση του καθενός στο αναλόγιο με ακρίβεια, ώστε να εξαλείψει εντελώς φαινόμενα άτακτης προσέλευσης[137]. Επίσης, συνέταξε πίνακα, στον οποίο φαινόταν ποιος θα ψάλλει κάθε φορά και τι αποδοχές θα έχει. Από αυτό συμπεραίνουμε ότι ο Χρύσανθος ήταν υπεύθυνος για τον καταρτισμό του προγράμματος, ώστε να υπάρχουν ιεροψάλτες στις καθημερινές ακολουθίες. Επίσης, στην κρίση του ήταν η αυξομείωση του ποσού που θα εισέπραττε κάθε χορωδός, ανάλογα με τη συνέπεια που αυτός θα παρουσίαζε. Από κάθε χορωδό που απουσίαζε αδικαιολόγητα από τις πρόβες της χορωδίας, οι οποίες γίνονταν κάθε Πέμπτη και Κυριακή, παρακρατούνταν πενήντα (50) δραχμές και από όποιον απουσίαζε από την Κυριακάτικη Θεία Λειτουργία γίνονταν παρακράτηση εκατό (100) δραχμών. Όλα αυτά γίνονταν βάσει του βιβλίου παρουσιών που διατηρούσε για την προσέλευση των χορωδών τόσο στις πρόβες, όσο και στις Κυριακάτικες Θείες Λειτουργίες.

---

[135] Ιωάννης Λιβιτσάνος. 4.7.2006.

[136] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο 78/ 12 Μαΐου 1969.

[137] *ό.π.*

Όλα αυτά καταδεικνύουν με πόσο σοβαρό και υπεύθυνο τρόπο αντιμετώπιζε ο Χρύσανθος τη Βυζαντινή χορωδία. Ενδεχομένως μάλιστα, για κάποιους αυτό να ήταν πολύ αυστηρό και δεσμευτικό, όμως η εμπειρία του Χρυσάνθου, οι μουσικές του γνώσεις, η διδακτική του μέθοδος, ο τρόπος της συμπεριφοράς του, αλλά και γενικά ο χαρακτήρας του ήταν καταλυτικοί παράγοντες σταθερότητας και ανάδειξης της χορωδίας και εκτός των ορίων της ενορίας του Αγίου Δημητρίου[138].

4.1.2. Παράλληλες ιεροψαλτικές δραστηριότητες

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η δημιουργία της βυζαντινής χορωδίας ξεκίνησε αμέσως μετά την πρόσληψη του Χρυσάνθου ως Πρωτοψάλτη στον αναστηλωθέντα Ναό του Αγίου Δημητρίου. Το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού, χωρίς να χάσει χρόνο, με έγγραφό του προς τον Διευθυντή του Ραδιοφωνικού σταθμού Θεσσαλονίκης, γνωστοποίησε ότι από την Κυριακή 19 Μαρτίου 1950 θα ψάλλει στο Ναό πολυμελής Βυζαντινή χορωδία και παρακαλούσε όπως ευαρεστούμενοι επιτρέψουν τη σύνδεση του Ναού μετά του Ραδιοφωνικού Σταθμού, ώστε να καταστεί δυνατή η μετάδοση της Θείας Λειτουργίας για τους φιλόμουσους ακροατές του Σταθμού[139].

Βέβαια, δεν γνωρίζουμε αν την εποχή εκείνη έγινε αποδεκτή η πρόταση του Ναού από το Ραδιοφωνικό Σταθμό, μιας και δεν έχουμε πληροφορίες για τυχόν θετική ή αρνητική ανταπόκρισή του[140]. Φρονώ όμως ότι τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (1950) δεν ήταν ούτε η κατάσταση ώριμη, ούτε η χορωδία τόσο καλά συγκροτημένη για να προβεί ο Σταθμός σε μια τέτοια κίνηση. Αυτό βασίζεται τόσο στη μελέτη των εγγράφων του Ναού, όσο και γενικά της πορείας της χορωδίας, όπως αυτή αποτυπώνεται από γραπτές και προφορικές μαρτυρίες. Μην λησμονούμε, ακόμη, το γεγονός ότι ο Χρύσανθος βρισκόταν μόνο έναν μήνα στο Ναό και ασφαλώς σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα δεν θα μπορούσε να συγκροτήθει και να καταρτισθεί σε ικανοποιητικό βαθμό μια πολυμελής βυζαντινή χορωδία. Επίσης, ο χαρακτήρας του Χρυσάνθου δεν θα του επέτρεπε μια τέτοια βεβιασμένη κίνηση. Φυσικά, αργότερα ο

[138] Μιχαήλ Ελευθεριάδης. 17.5.2006.

[139] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1950.

[140] Αυτό έγινε πάντως αργότερα, καθώς μεταδίδονταν ζωντανά οι Κυριακάτικες Ακολουθίες από την Ελληνική Κρατική Ραδιοφωνία.

Χρύσανθος συγκρότησε τη χορωδία που επιθυμούσε, η οποία, όπως προαναφέραμε, και σωστά συγκροτημένη ήταν και τύγχανε της γενικής αποδοχής του εκκλησιάσματος.

Από τα πρώτα χρόνια της ιεροψαλτικής του σταδιοδρομίας, η τέχνη και η μουσικότητα του Χρυσάνθου άρχισαν να γίνονται γνωστά και εκτός των συνόρων της Θεσσαλονίκης. Το Σωματείο «*Παναγία Σουμελά*» έστειλε έγγραφο στην Εκκλησιαστική Επιτροπή του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου, ώστε να επιτρέψει στον Χρύσανθο ως ιεροψάλτη, αλλά και σε έναν καλλίφωνο διάκονο, ονόματι Αντώνιο Οικονόμου, να συμμετέχουν στον εορτασμό της Παναγίας, στις 14 και 15 Αυγούστου[141]. Παραθέτουμε αυτούσια την επιστολή-προσκληση του Σωματείου:

«Κύριοι Ἐπίτροποι,

Στηριζόμενοι εἰς τούς δεσμούς οἱ ὁποῖοι ἀνεπτύχθησαν μεταξύ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καί τῆς ἡμετέρας Μονῆς τῆς Παναγίας Σουμελᾶ, ἔχομεν τήν τιμήν νά παρακαλέσομεν ὑμᾶς θερμῶς ὅπως εὐαρεστούμενοι, θελήσητε νά ἐγκρίνητε ἵνα οἱ ὑμέτεροι δεξιός ψάλτης κ. Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος καί Ἱεροδιάκονος κ. Ἀντώνιος Οἰκονόμου τεθώσιν εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῆς Παναγίας Σουμελᾶ συμμετέχοντες εἰς τήν Θείαν Λειτουργίαν τῶν ἑορτῶν τοῦ δεκαπενταυγούστου 14 καί 15 τρέχοντος μηνός.

Ἡ ἀνεγνωρισμένη τέχνη καί μουσικότης τοῦ πρώτου καί ἡ σεμνότης καί τό καλλίφωνον τοῦ δευτέρου, θά συντείνουν κατά πολύ εἰς τήν δημιουργίαν ἀτμόσφαιρας θρησκευτικῆς ἀνατάσεως μεταξύ τῶν ἀπειροπληθῶν προσκυνητῶν καί θά συμβάλει μεγάλως εἰς τήν ἐπιτυχίαν τῶν τελετῶν. Ἡ ἐπιτυχία δέ αὕτη θ' ἀντανακλᾶ οὐκ ὀλίγον καί εἰς τόν ὑμέτερον ἱστορικόν Ναόν, τό σέμνωμα, τό καύχημα καί τό ἐγκαλώπισμα τῆς πρωτευούσης τῆς Βορείου Ἑλλάδος, εἰς τόν ὁποῖον καί διακονοῦν ἀμφότεροι οἱ ἀνωτέρω.

Εὐελπιστοῦντες ὅτι ἡ παρούσα μας θέλει γίνει εὐμενῶς ἀποδεκτή παρ' ὑμῶν διατελοῦμεν μετ' ἐξαιρετικῆς ἐκτιμήσεως.

Ὁ Πρόεδρος Φ. Κτενίδης ὁ Γεν. Γραμματεύς Ζαχ. Ζαχαριάδης.»

Ενδεχομένως τέτοιες προσκλήσεις για πανηγύρεις και εορτές να είχε και από αλλού. Όμως δεν γνωρίζουμε άλλα επίσημα έγγραφα που να τον προσκαλούν, αφού μάλλον οι προσκλήσεις αυτές θα γίνονταν προφορικά, όπως για παράδειγμα η

[141] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο 1730/11-8-1953.

παρακάτω. Το έτος 1988 ο Χρύσανθος βρέθηκε με την οικογένειά του στην Κύπρο, έπειτα από πρόσκληση του Ηγουμένου της Ιεράς Μονής της Παναγίας του Κύκκου[142]. Ήταν καλεσμένος με την οικογένειά του για να συμμετέχει στην εορτή του Γενεσίου της Υπεραγίας Θεοτόκου, στις 8 Σεπτεμβρίου. Μετά την ακολουθία, ο Ηγούμενος της Μονής πρότεινε στον Χρύσανθο να παραμείνει έναν χρόνο στο νησί για να διδάξει τη Βυζαντινή Μουσική, καλύπτοντάς του συνάμα και όλες τις ανάγκες (μισθό, στέγη, διατροφή κ.λπ.). Τελικά, η πρόταση αυτή δεν έγινε αποδεκτή από το Χρύσανθο, διότι πρώτον η ηλικία του (ήταν τότε 68 χρονών) δεν τού επέτρεπε να επωμιστεί τέτοιες ευθύνες, και δεύτερον δεν ήθελε να εγκαταλείψει το αναλόγιο του Αγίου Δημητρίου, που τόσο πιστά υπηρετούσε εδώ και τριάντα οκτώ χρόνια. Με αφορμή την επίσκεψή του στην Κύπρο του ζητήθηκε να παραχωρήσει μια συνέντευξη στο Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου. Η συνέτευξη δόθηκε στις 9.Σεπτεμβρίου στη Λυγία Κωνσταντινίδου στην οποία ο Χρύσανθος καταθέτει την προσωπική του άποψη για τη Βυζαντινή Μουσική. Την παραθέτουμε αυτούσια[143]:

- κ. Θεοδοσόπουλε σας καλωσορίζω στην εκπομπή μας αυτή. Τι θα λέγατε αν χάριν των ακροατών μας και σαν εναρκτήρια γνωριμία μαζί τους, μας ψάλλετε κάτι από την Θεσσαλονίκη μια και προέρχεστε από εκεί. Ας πούμε το απολυτίκιο του Αγίου Δημητρίου.

- *Σας ευχαριστώ πάρα πολύ κ. Κωνσταντινίδου. Ευχαρίστως για τον Κυπριακό λαό να ψάλλω ότι θέλετε και ας ξεκινήσω από το Απολυτίκιο του Αγίου Δημητρίου, και εφόσον υπηρετώ 38 ολόκληρα χρόνια στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.*

Ψάλλει το Απολυτίκιο : *"Μέγαν εύρατο"*

- Η πρώτη μου ερώτηση κ. Θεοδοσόπουλε αφορά ακριβώς την ιδιότητα σας ως Άρχοντα Πρωτοψάλτη του Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Μια και αρκετοί συνάδερφοι σας και ειδικά οι Αθηναίοι σας «κατηγορούν», εσάς και όλους τους Κωνσταντινοπολίτες ότι ψάλλετε στο ύφος το ανατολίτικο και ειδικά του αμανέ. Έχετε κάτι να μας πείτε πάνω σε αυτό;

- *Βεβαίως θα σας πω. Κατ αρχήν εμείς είμαστε οι διδάξαντες εις στους Τούρκους τη Μουσική αυτή που σήμερα και οι ίδιοι τραγουδούν και ψάλλουν στα διάφορα τζάμια τους κλπ. Απόδειξις τρανή είναι το εξής γεγονός: κατά το 1777 όταν μεγαλούργησε ο Πέτρος ο Λαμπαδάριος, ο Πελοποννήσιος, ο οποίος είχε πάρα πολλούς χοτζάδες*

[142] Δαρεία Θεοδοσοπούλου. 14.10.2019.

[143] Αρχείο Ιωάννη Λιβιτσάνου.

μαθητάς, και τους οποίους εδίδασκε τη δική μας μουσική. Όταν αυτός ο άνθρωπος κάποτε του εζητήθηκε από τους μαθητάς τους χοτζάδες να έρθει στο Παλάτι μέσα που θα τραγουδούσαν Πέρσες μουσικοί, και τον παρακάλεσαν, λέγοντας «δάσκαλε έλα να μας σώσεις γιατί ήρθαν κάτι τραγουδιστές Πέρσες και θα μας κόψει τα κεφάλια ο Σουλτάνος και ο Πέτρος τους είπε: Βάλτε με στο διπλανό δωμάτιο και μη στενοχωριέστε». Πράγματι και έγινε έτσι. Τραγουδώντας οι Πέρσες, ο Πέτρος έγραψε το μάθημα αυτό που τραγουδούσαν μετά μάζεψε τους μαθητές του τους χοτζάδες τους Τούρκους, τους το δίδαξε τους έβαλε και το αλατοπίπερο ας πούμε έτσι κάπως, και όταν παρουσιάστηκαν αυτοί στον Σουλτάνο και τραγούδησαν οι Πέρσες τραβούσαν τα μαλλιά τους και έλεγαν «αυτό είναι δικό μας και μας το έκλεψαν, ξέρουμε ότι υπάρχει εδώ ένας Πέτρος, χιρσίζ Πέτρος που θα πει κλέφτης Πέτρος». Και εν τούτοις δεν έγινε τίποτα. Αντί να πάρει τα κεφάλια των χοτζάδων πήρε τα κεφάλια των Περσών χάρις στον Πέτρο. Αυτό σημαίνει πως εδίδαξε ο Πέτρος. Και όταν αυτός ο άνθρωπος πέθανε, μετά την κηδεία της ορθόδοξης Εκκλησίας ζήτησαν οι μαθητές του χοτζάδες «επιτρέψτε μας και εμάς να ψάλλουμε τον δάσκαλό μας», και κάνανε έναν κύκλο και ψάλλανε κατά τον τρόπο που τους έμαθε ο Πέτρος και ένας μαθητής έκαψε τη Λύρα και είπε αποτεινόμενος στο νεκρό: «Αγαπητέ μας δάσκαλε πάρε τη λύρα αυτή, ίνα συμψάλλεις μετά των αγγέλων στον ουρανό». Αυτό και μόνο το γεγονός δείχνει πόσα μάθανε οι τούρκοι από εμάς. Άλλωστε η δική μας η μουσική η οποία πηγάζει από την Αρχαία Ελληνική Μουσική, πήρε τους λεγόμενους τρόπους των Αρχαίων Ελλήνων οι οποίοι είναι ο Δώριος, ο Φρύγιος ο Λύδιος, ο Μιξολύδιος κλπ. Τους τρόπους αυτούς τους πήρανε οι πρώτοι ας πούμε μουσικοί που ασχολήθηκαν με την υμνωδία και τους εφήρμοσαν στους ύμνους τους μετέπειτα που σιγά σιγά από τα π.Χ. ελάχιστα χρόνια η ελληνική μουσική και η ελληνική γλώσσα εις τον τότε κόσμο είχε εξαπλωθεί και κατέκτησε και έτσι οι τότε παρουσιαζόμενοι μετά τον Χριστό ή και πριν το Χριστό με τους ψαλμούς και του Δαβίδ ακόμα, έχουμε πολλούς τέτοιους ψαλμούς του Δαβίδ, οι οποίοι και σήμερα ακόμη ψάλλονται πήραν την υμνωδία και τη μελοποίησαν με τα πρώτα στοιχεία που είχαν παίρνοντας τους τρόπους της Αρχαίας Ελληνικής Μουσικής. Μετέπειτα στον 4ον αιώνα παρουσιαστήκαν περισσότεροι και καλύτεροι μουσουργοί όπου φτάσαμε στον 7ο αιώνα με τον Ιωάννη το Δαμασκηνό ο οποίος μας έβγαλε την Οκτάηχο θεωρείται και δογματικός Άγιος και πήραμε από τους Αρχαίους και τα τρία γένη το διατονικό, το χρωματικό και το εναρμόνιο γένος. Και αυτός έθεσε και τις βάσεις της Βυζαντινής Μουσικής. Και τους ρυθμούς τους οποίους πήραμε πάλι από τους αρχαίους Έλληνες οι

οποίοι είχαν το βραχύ-μακρό κλπ. και το τελετουργικό στοιχείο το πήραμε από την αρχαία ποίηση.

- Ένα άλλο θέμα το οποίον ενδιαφέρει πάρα πολύ, είναι πως πρέπει να παρουσιάζεται ο βυζαντινός χορός εις την Εκκλησίαν όσο το δυνατόν πιο άρτιος ώστε να είναι και από αισθητικής πλευράς. Ποια είναι η γνώμη σας για το ισοκράτημα και πόση θέση δίνετε και επίσης εάν δέχεστε κάποια μορφή πολυφωνικής εναρμόνισης έστω ορισμένων ύμνων.

- *Κατ΄ αρχήν η Βυζαντινή Μουσική είναι μεν μονωδιακή αλλά ψάλλεται από χορό. Όπως θα ξέρετε και εσείς στην Αγία Σοφία ψάλλανε μεικτοί χοροί, δηλαδή μονωδιακοί μικτοί χοροί, άνδρες γυναίκες και παιδιά με 150 μέλη. Αλλά πάντοτε υπήρχε το λεγόμενο στην Ευρωπαϊκή Μουσική "contrapounto" το λεγόμενο για μας ισοκράτημα το οποίον είναι μια συνήχηση ενός φθόγγου και ανάλογα με την κίνηση της Βυζαντινής Μελωδίας εναλλάσσεται το ισοκράτημα από φθόγγου εις φθόγγον, από δεσπόζοντα, από τονικό, από ένα φθόγγο παραπάνω, γι' αυτό τον λόγον κατ΄ αρχήν δεν πρέπει να υπεισέλθει ο παράγων εναρμόνισις των βυζαντινών κειμένων διότι χάνει την μεγαλοπρέπεια του, χάνει το ύφος του, το εκκλησιαστικό ύφος που είναι ασύγκριτο. Δεν μπορεί μια τετράφωνος χορωδία να αποδώσει π.χ. την Κασσιανή. Έχουμε την Κασσιανή του Πολυκράτους η οποία είναι τετράφωνος. Δεν έχει καμιά σύγκριση με την Κασσιανή του Πέτρου του Πελοποννησίου του Λαμπαδάριου που ψάλλουμε στην Εκκλησία. Και εδώ θα μου επιτρέψετε κα Κωνσταντινίδου να κάνω μια κάποια σύγκριση για να φτάσουμε εδώ που θέλετε, με τους μεγάλους κλασικούς συνθέτες της Δύσεως και τους κλασικούς συνθέτες της Ανατολής. Εμείς οι ψάλτες δεν έχουμε να ζηλέψουμε τίποτα από τους μεγάλους μουσουργούς της Δύσεως. Θα μου πείτε καυχώμαι; Ναι καυχώμαι! Και να σας πω γιατί. Έγραψε ο Μπετόβεν Συμφωνίες, πολύ καλά Άριστες και στην ακοή και στα πάντα. Έγραψαν όμως τέτοιες Συμφωνίες και οι δικοί μας, Ιάκωβος ο Πρωτοψάλτης, Πέτρος ο Λαμπαδάριος και πολλοί άλλοι, να μην αναφέρω τώρα ονόματα. Που αν ακούσετε τις Συμφωνίες αυτών των μουσουργών από ένα χορό καλώς κατηρτισμένο, με επιστημονική τοποθέτηση των ισοκρατημάτων, και το επιμένω αυτό, τότε θα ακούσετε και θα συγκρίνετε. Βέβαια, η πολυφωνική οργανική μουσική, σαν πολυφωνική, ίσως να τέρπει το αυτί, αλλά και η άλλη δεν υστερεί διότι έχει την θαυμάσιαν μελωδίαν, η οποία συνοδευομένη από την επιστημονική τοποθέτηση των ισοκρατημάτων αποδίδει περίφημα τα έργα αυτών των κλασσικών της Ανατολής.*

Ψάλλει το Δοξαστικό: *"Σήμερον προέρχεται ο Σταυρός του Κυρίου"*

- κ. Θεοδοσόπουλε μας έχετε στ' αλήθεια δημιουργήσει μια ατμόσφαιρα μυσταγωγίας. Ωστόσο είμαι υποχρεωμένη να επανέλθω στα πεζά και στη συνομιλία μας. Ένα θέμα που αφορά την προσέλευση μεγαλυτέρου αριθμού πιστών στην Εκκλησία τις Κυριακές και ιδιαίτερα τους νέους μας, εδώ τουλάχιστον στην Κύπρο παρατηρείται, είναι το επιχείρημα που πολλοί φέρνουν ότι η διάρκεια της όλης ακολουθίας της Κυριακής, ξεκινώντας από τον όρθρο της Θείας Λειτουργίας, είναι πολύ μεγάλη, και το φαινόμενο που παρατηρείται, πολλοί χριστιανοί ή δεν παρακολουθούν τον Όρθρο ή έρχονται επειδή υπάρχουν μνημόσυνα στο τέλος, με αποτέλεσμα να χάνουν ένα πολύ μεγάλο μέρος της όλης τελετουργίας.

- *Εδώ θα πω κα Κωνσταντινίδου θα μου επιτέψετε να πω το εξής: Η θεία λατρεία και όλες οι ακολουθίες της ορθόδοξης πίστης μας έχουν την τεραστία υμνογραφία που αυτή συγκρίνεται με τον Πίνδαρο. Είναι Ρωμανός ο Μελωδός, ο Κοσμάς κ.α. Αυτή η υμνογραφία δεν υπάρχει στην Δυτική Εκκλησία η οποία περιορίζεται μόνο στο Λειτουργικό, το Γρηγοριανό άσμα, όπως έγραψε ο Παλεστρίνα, τη μουσική του, είναι μια απλή. Ενώ η Εκκλησία μας κάθε Κυριακή έχει την υμνογραφία, έχει τον ήχο της Κυριακής που έγραψε ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός. Εκεί μέσα αναφέρονται στοιχεία της Λατρείας μας και της πίστης μας. Αυτά δεν μπορούμε να τα παραλείψουμε γιατί χάνεται το νόημα της Κυριακής, ή ενός Άγιου π.χ. εχθές 8 Σεπτεμβρίου, είχαμε την εορτή της Παναγίας. Το πρωί εάν δεν εψάλλετο ο όρθρος, πώς θα ήξερε ο κόσμος με μια απλή Λειτουργία, η οποία είναι η ίδια για όλες τις περιπτώσεις, ότι πρόκειται περί της εορτής της γεννήσεως της Παναγίας μας; Μεθαύριο θα έχουμε τα Χριστούγεννα. Πώς θα ξέρει ο κόσμος αν δεν ακούσει στον Όρθρο το "Δεύτε ίδωμεν πιστοί πού εγεννήθη ο Χριστός"; Μόνο με ένα Χειρουβικό, με Λειτουργικά, με Κοινωνικόν δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε το νόημα της ημέρας της εορτής ή της Κυριακής. Βέβαια μπορεί να είναι μακροσκελείς κάπως οι ακολουθίες. Αλλά θα πρέπει να συνέλθει κάποια σύνοδος η οποία να αφαιρέσει ορισμένα πράγματα, όχι όμως τον Όρθρο, και να μπούμε κατ΄ ευθείαν στη Λειτουργία. Αυτό όμως μπορεί να γίνει μόνο με Συνοδική απόφαση.*

- Εκτός από την ιδιότητα του Άρχοντα Πρωτοψάλτη στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης είστε και καθηγητής της Βυζαντινής και Ευρωπαϊκής Μουσικής Διευθυντής της σχόλης της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και παράλληλα έχετε και άλλη πολύ ενδιαφέρουσα ιδιότητα. Έχετε συγγράψει βιβλία και μάλιστα με κάποια τιμητική σύνταξη από το υπουργείο Πολιτισμού για την έκδοση των βιβλίων και την πρόσφορα της εργασίας σας. Στη σχολή σας ποιό σύστημα χρησιμοποιείτε στη διδασκαλία;

- *Χρησιμοποιούμε τα εγκεκριμένα βιβλία, τα κλασσικά μαθήματα που διδάσκονται και στα ωδεία Αθηνών και Θεσσαλονίκης δηλαδή, πιο συγκεκριμένα πρέπει να διδάσκεται το Αναστασιματάριον του Ιωάννη το Ειρμολόγιον επίσης του Ιωάννου, αι Καταβάσιαι, οι Αργές και σύντομες Δοξολογίες, τα Χερουβικά Φωκαέως και άλλων και τα Δοξαστικά των μεγάλων κλασσικών συνθετών. Αυτή είναι η άποψη μας, αυτά διδάσκουμε και αυτό είναι το κτίσιμο πάνω σε ένα γέρο οικοδόμημα.*
- Πριν σας ευχαριστήσω κ. Θεοδοσόπουλε για την μεγάλη τιμή που μας κάνατε να έρθετε εδώ κοντά μας και να μας πείτε τόσο ενδιαφέροντα πράγματα, τι θα λέγατε να μας ψάλλετε ακόμα κάτι;
- *Πολύ ευχαρίστως να σας ψάλλω. Και εγώ θέλω να σας ευχαριστήσω που μου δόθηκε η ευκαιρία έτσι αν μιλήσω στον Κυπριακό λαό που τόσο πολύ με συγκίνησε κατά την επίσκεψη μου.*

Ψάλλει το: "*Κύριε εκέκραξα* και το ιδιόμελο *Πεντηκοστήν εορτάζομεν*".

Τέλος συνέντευξης.

Στην παραπάνω συνέντευξη κατέθεσε ο Χρύσανθος την προσωπική του άποψη για διάφορα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα της ψαλτικής τέχνης, η οποία δείχνει το πόσο σοβαρά, υπεύθυνα και εμπεριστατωμένα αντιμετώπιζε, ως γνήσιος συνεχιστής, το μεγαλείο της Βυζαντινής Μουσικής παράδοσης και κληρονομιάς.

4.1.3. Σωματείο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*

Η προσφορά του Χρυσάνθου στα ιεροψαλτικά δρώμενα της Θεσσαλονίκης αποτυπώνεται και στην πορεία του Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*, τη χορωδία του οποίου ανέλαβε μαζί με τους άλλους δύο δασκάλους της Θεσσαλονίκης, τον Αθανάσιο Καραμάνη και τον Χαρίλαο Ταλιαδώρο[144]. Και οι τρεις διηύθυναν τη μεγάλη χορωδία του Σωματείου σε όλες της τις εμφανίσεις και κυρίως κάθε χρόνο στα *ΔΗΜΗΤΡΙΑ* εναλλάξ, μέχρι το 1984[145].

[144] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

[145] Πολιτιστικές εκδηλώσεις του Δήμου Θεσσαλονίκης προς τιμήν του Αγίου Δημητρίου. Δημιουργήθηκαν σαν αναβίωση των βυζαντινών *ΔΗΜΗΤΡΙΩΝ* που γίνονταν στη Θεσσαλονίκη κάθε χρόνο από 20 Οκτωβρίου ως την πρώτη Δευτέρα μετά την εορτή του Αγίου Δημητρίου. Βλ. σχετικά:

Για τις εκδηλώσεις αυτές, ο Χρύσανθος δίδαξε τα μεγάλα αργά μαθήματα, όπως *"Περίζωσαι τήν ῥομφαίαν σου"*, *"Τόν Δεσπότην καί Ἀρχιερέα"*, καλοφωνικούς ειρμούς με κρατήματα, όπως *"Πάσαν τήν ἐλπίδα μου"*, *"Περιστάσεις καί θλίψεις"*, *"Ἔφριξε γῆ"* και λοιπούς. Το πάθος του ήταν η μεγάλη χορωδία και έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στην τοποθέτηση των ισοκρατημάτων, όπως ο ίδιος τόνισε σε συνέντευξή του στη Λυγία Κωνσταντινίδου στο Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου[146].

Ας δούμε όμως με χρονολογική σειρά κάποιες σελίδες της ιστορίας του Σωματείου, στις οποίες έθεσε ο Χρύσανθος την προσωπική του σφραγίδα.

Πρώτα-πρώτα, στις 3 Ιουνίου 1951, ύστερα από πρόσκληση του Συλλόγου Φίλων Βυζαντινής Μουσικής Αθηνών, διηύθυνε για πρώτη φορά τη χορωδία του Σωματείου, σε μια μεγαλειώδη συναυλία στη Νέα Ιωνία Αθηνών, όπου παράλληλα έγινε και διάλεξη για τη βυζαντινή μουσική από το Σωκράτη Παπαδόπουλο[147].

Αργότερα, το έτος 1970, πρωτοστάτησε και συνέβαλε τα μέγιστα στη συνένωση των δύο Σωματείων Ιεροψαλτών που υπήρχαν μέχρι τότε στη Θεσσαλονίκη, από την οποία προέκυψε ένα Σωματείο με την επωνυμία *"Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*[148].

Επίσης, το έτος 1971, την Κυριακή της Πεντηκοστής και τη Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος, πραγματοποιήθηκαν δύο συναυλίες σε Αθήνα και Πάτρα. Τότε για πρώτη φορά η Βυζαντινή Μουσική ακούστηκε από την 120μελή χορωδία του Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης στο Ωδείο του Ηρώδου του Αττικού και στο Αρχαίο Ωδείο Πατρών, σε μία εκδήλωση ενταγμένη στο πλαίσιο των εορταστικών εκδηλώσεων για τα εκατόν πενήντα χρόνια της Εθνικής Παλιγγενεσίας, η οποία είχε πολύ μεγάλη απήχηση. Ένας από τους χοράρχες που συμμετείχαν ήταν και ο Χρύσανθος[149]. Μετά, λοιπόν, την ανεπανάληπτη επιτυχία στο Ηρώδειο και στην Πάτρα, ο τύπος της εποχής καθώς και τα εκκλησιαστικά έντυπα, έγραψαν κολακευτικά σχόλια για τους τρεις

Χασιώτης, Κ. Ιωάννης, *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα, Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Πολιτισμός*. Εκδόσεις Παρατηρητής 1997, σ. 306.

[146] Απόσπασμα συνέντευξης Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[147] Θρασύβουλος Παπανικολάου. Προφορική συνέντευξη. 31.10.2008.

[148] Μέχρι το έτος 1970 υπήρχαν δύο σωματεία Ιεροψαλτών: ο *Άγιος Δημήτριος*, με πρόεδρο τον Νικόλαο Μετασσαράκη, και ο *Ιωάννης Δαμασκηνός*, με πρόεδρο τον Βασίλειο Μυλαράκη. Χαρίλαος Ταλιαδώρος. Προφορική συνέντευξη. 9.3.2009.

[149] Επίσης, χοράρχησαν οι Πρωτοψάλτες Αθανάσιος Καραμάνης και Χαρίλαος Ταλιαδώρος.

χοράρχες της Θεσσαλονίκης. Για παράδειγμα, η εφημερίδα *Πελοπόννησος* (άρθρο Ηλία Μπογδανόπουλου) έγραψε για τον χοράρχη Χρύσανθο[150]:

> *«Κατά τήν διεύθυνσιν τοῦ χοροῦ, διακρίνεται διά τήν αὐτοπεποίθησιν, ἐκδηλουμένην μέ τήν ὀλύμπιον ἠρεμίαν του, πού εἶναι, ὄντως, μία ἀρχοντική ἀρετή διά τόν καλλιτέχνην. Ἀποφεύγει τίς ἐντυπωσιακές κινήσεις, διότι προτιμᾶ τήν πλήρη πραότητος καί μεγαλείου ἔκφρασιν τοῦ προσώπου, ἡ ὁποία σαγηνεύει τούς χορῳδούς καί ἐντυπωσιάζει τό πλήθος. Μόνον διά τοῦ βλέμματος καί τῶν ἐλαφρῶν ἀπερίττων χειρονομιῶν, κατευθύνει τό χορῳδιακόν συγκρότημα εἰς πειθαρχημένην πορείαν, ὡς ἕνας ταλαντούχος ταξίαρχος διατηρῶν τό ἀπόλυτον κατευθυντήριον πρόσταγμα τῆς συνισταμένης τῶν 120 φωνῶν. Ἔκδηλος εἶναι ἡ πρόθεσίς του νά προκαλέσει τήν προσοχήν τοῦ πλήθους αποκλειστικῶς εἰς τήν ἀπόδοσιν τοῦ χορού, ὡς ἁρμονικοῦ συνόλου.»*

Και ο αείμνηστος Πρωτοψάλτης των Αθηνών, Γεώργιος Τσατσαρώνης, έγραψε για τη χοραρχία του Χρυσάνθου[151]:

> *«Ἡ ὡραία ἐκτέλεση τοῦ ἀργοῦ μαθήματος "Περίζωσαι τήν ῥομφαίαν Σου", ἐνθουσίασε τούς μυημένους πού ἐξετίμησαν ἰδιαιτέρως τά προσόντα τοῦ Χοράρχου, ὁ ὁποῖος μέ μικρές κινήσεις κατόρθωσε νά μεταδώσει στό χορό τό ῥευστόν τῆς προσωπικῆς ἑρμηνείας του καί τῆς καλλιτεχνικῆς διαισθήσεώς του καί νά ἐπιτύχει πλήρη ὑπακοή καί πειθαρχία».*

Τέλος, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο Χρύσανθος ασχολήθηκε με τα κοινά των Ιεροψαλτών. Διετέλεσε πρόεδρος του Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός* και πρόεδρος της ομοσπονδίας του Συλλόγου Ιεροψαλτών Ελλάδος.

---

[150] Αρχείο Ιωάννη Λιβιτσάνου.

[151] *ό.π.*.

4.2. Διδακτικό έργο

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, γνώστης της Βυζαντινής και Ευρωπαϊκής μουσικής, απλός και απέριττος, δεν υπήρξε μόνο επιφανής ιεροψάλτης, αλλά και αξιόλογος μουσικοδιδάσκαλος. Το έτος 1950 ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη, μαζί με τον Αβραάμ Ευθυμιάδη, το Φροντιστήριο Βυζαντινής Μουσικής *"Ο Άγιος Δημήτριος"*, υπό την αιγίδα του Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*. Το Φροντιστήριο λειτουργούσε εντός του Ναού του Αγίου Δημητρίου, δίδασκαν σ' αυτό, εκτός από τους δύο προαναφερθέντες, οι Αθανάσιος Καραμάνης και Χαρίλαος Ταλιαδώρος και τα μαθήματα γίνονταν κάθε Δευτέρα και Παρασκευή 6-8 μ.μ.[152].

Από το πρώτο κιόλας έτος λειτουργίας του Φροντιστηρίου συστάθηκε με πρωτοβουλία του Χρυσάνθου ανδρική και παιδική χορωδία, η οποία εμφανιζόταν σε διάφορες θρησκευτικές εκδηλώσεις. Στα πρώτα επίσημα έγγραφα που φέρουν τη σφραγίδα του Φροντιστηρίου ανήκει και η πρόσκληση[153] που απηύθυνε σε όλους τους Ναούς της Θεσσαλονίκης να συμμετέχουν στον Κατανυκτικό Εσπερινό της 18ης Μαρτίου 1951[154] στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου, στον οποίο έψαλλε ο τριακονταμελής παιδικός και ανδρικός χορός του Φροντιστηρίου και χοροστάτησαν ο Θεοφιλέστατος Επίσκοπος Μυρέων κυρός Τιμόθεος[155] και ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ρόδου κυρός Σπυρίδων[156].

Να αναφέρουμε εδώ ότι το Φροντιστήριο λειτουργούσε με τις ευλογίες του Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος του Α΄, και για κάθε νέα σχολική περίοδο η Διεύθυνση του Φροντιστηρίου ήταν υποχρεωμένη να καταθέτει αίτηση στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού, που αφορούσε στην ανανέωση της άδειας λειτουργίας του. Κατά την ανανέωση λειτουργίας του σχολικού έτους 1957-1958 γίνεται σύσταση στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού να αντιμετωπίσει θετικά τις ποικίλες ανάγκες του Φροντιστηρίου και να συμπεριλάβει απαραιτήτως κονδύλιο υπέρ αυτού κατά την σύνταξη του προϋπολογισμού του προσεχούς έτους

[152] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1951.

[153] *ό.π.*

[154] Κυριακή της Ορθοδοξίας, Β΄ Κατανυκτικός Εσπερινός.

[155] Ο μετέπειτα Μητροπολίτης Μαρωνείας, και αργότερα Νέας Ιωνίας και Φιλαδελφείας.

[156] Διετέλεσε Αρχιερατικός Προϊστάμενος του Ναού και βοηθός του Θεσσαλονίκης Γενναδίου ως επίσκοπος Απαμείας.

(1958)[157]. Εκτός όμως από τον Ναό του Αγίου Δημητρίου, ενίσχυαν οικονομικά το Φροντιστήριο και οι υπόλοιποι Ναοί της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης[158].

Καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του, το Φροντιστήριο συνέβαλε αποφασιστικά στην καλλιέργεια και την προώθηση της Βυζαντινής Μουσικής στη Θεσσαλονίκη[159]. Χαρακτηριστικά ο Ζαχαρίας Πασχαλίδης αναφέρει τα εξής: *"Υπήρχε συνεργασία, άριστη. Και όσα παιδιά πέρασαν από τα χέρια μας έγιναν ψάλτες. Ο Χρύσανθος, σαν ιεροψάλτης που ήταν στον Άγιο Δημήτριο, αλλά και σαν δάσκαλος, διέπρεψε, άφησε εποχή. Ήταν βέβαια και άνθρωπος που αγαπούσε πρώτα πρώτα αυτό που έκανε. Και όσοι πέρασαν από τα χέρια του έχουν να λένε ότι μαθητεύσαμε στον Χρύσανθο"*. Εξυπηρέτησε στο ακέραιο τον σκοπό της ίδρυσής του και έγινε φυτώριο από το οποίο προήλθαν εκατοντάδες υπηρέτες της ψαλτικής τέχνης[160]. Η προσπάθεια αυτή συνεχίστηκε για πολλά χρόνια και το έτος 1970 αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία του, καθώς τότε μετονομάστηκε σε *"Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Θεσσαλονίκης"* και ως διευθυντής της επιλέχθηκε ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, καθότι στο πρόσωπό του, κατα κοινή αποδοχή[161], συγκεντρώνονταν όλα τα απαραίτητα γνωρίσματα που απαιτούνταν για μια τέτοια θέση[162]: Ευρεία μουσική παιδεία, ήθος, διδακτική εμπειρία, χριστιανικό φρόνημα και αγάπη για τη λατρεία της Εκκλησίας και τη μουσική[163]. Αυτό αποδεικνύει ότι οι σχέσεις του με τους συναδέλφους του ήταν πολύ καλές. Εκτός αυτού, όταν κάποτε τον προκάλεσαν για να πει ποιοι είναι μεγάλοι ψάλτες κι άλλα παρόμοια, είπε το εξής: «*Καραμάνηδες και Ταλιαδώροι μας χρειάζονται για να προχωρήσει η μουσική μας πιο μπροστα».* Επίσης, όταν τον ρώτησαν ποια ήταν η γνώμη του για τον Αθανάσιο Παναγιωτίδη, είπε χαρακτηριστικά: «*Εάν ο Παναγιωτίδης είχε διαφορετικό χαρακτήρα, όλη η Ελλάδα σήμερα θα έψελνε Παναγιωτίδη*[164]*».*

Ως διευθυντής της Σχολής ανέλαβε με σύστημα και μεθοδικότητα να ανταπεξέλθει στις ανάγκες της, με συνεργάτες τον Αβραάμ Ευθυμιάδη και τους

---

[157] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 1581/ 27-9-1957.

[158] Α.Ι.Ν.Α.Δ, έτος 1958.

[159] Ζαχαρίας Πασχαλίδης. Προφορική Συνέντευξη. 9.10.2008.

[160] Αθανάσιος Καραμάνης. Προφορική συνέντευξη. 11.8.2006.

[161] Χαρίλαος Ταλιαδώρος. Προφορική συνέντευξη.9.3.2009.

[162] Ο διορισμός του έγινε το 1973 με το υπ' αριθμόν 1365/22 Νοεμβρίου 1973 έγγραφο της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Με το ίδιο έγγραφο διορίστηκε και ως διδάσκαλος της σχολής.

[163] Νέστωρ Παπαλεξίου. Προφορική συνέντευξη. 19.3.2009.

[164] Θρασύβουλος Παπανικολάου. Προφορική συνέντευξη. 31.10.2008.

Αθανάσιο Καραμάνη και Χαρίλαο Ταλιαδώρο[165]. Έτσι, η Σχολή Βυζαντινής Μουσικής υπό τη διεύθυνση του Χρυσάνθου διά της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ανέλαβε το 1974 την πρωτοβουλία να παρουσιάσει μια εβδομαδιαία εκπομπή εκκλησιαστικών ύμνων με τίτλο *"Ηχώ του Βυζαντίου"* στην Υ.Ε.Ν.Ε.Δ. και με έγγραφο[166] προς το Γ΄ Σώμα Στρατού/ 7ον ΕΓ γνωστοποιεί λεπτομερώς την παραπάνω αίτηση, η οποία παρατίθεται εδώ αυτούσια:

«Πρός τό Γ' Σῶμα Στρατοῦ / 7ον ΕΓ

Διά τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης

Ἐνταῦθα.

Κατόπιν τῆς παρά τῆς ὑμετέρας ὑπηρεσίας καλῆς προθέσεως καί πρωτοβουλίας ὅσον ἀφορᾶ τήν καθιέρωσιν μιᾶς δεκαπενταλέπτου ἐκπομπῆς Βυζαντινῶν Ὕμνων, καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα ὑπό τῆς σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι ἀναλαμβάνομεν ὑπευθύνως ἑβδομαδιαίαν ἐκπομπήν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων μέ τίτλον "Ἠχῶ τοῦ Βυζαντίου" καί πρός τοῦτο ὑποβάλλομεν διά τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης θερμήν παράκλησιν ὅπως ἐνεργήσητε δεόντως καί συμπεριληφθεῖ ἀπό τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ προσεχοῦς ἔτους εἰς τό πρόγραμμα τῆς ΥΕΝΕΔ ἡ "Ἠχῶ τοῦ Βυζαντίου" ἐπί συμβολικῇ ἀμοιβῇ διά τήν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐξόδων κινήσεως τῶν μελῶν της εἰκοσαμελοῦς χορῳδίας.

Πρός τούτοις γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι:

1. *Ἡ χορῳδία θά ἀπαρτίζεται ἀπό δόκιμους Ἱεροψάλτας καλλιτέχνας, ἀποφοίτους τῆς ἡμετέρας Σχολῆς.*
2. *Τήν καλλιτεχνικήν διεύθυνσιν αὐτῆς θά ἔχει ὁ κ. Θεοδοσόπουλος Χρύσανθος, Διευθυντής τῆς Σχολῆς.*
3. *Ὁρίζεται τριμελής ἐπιτροπή ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ κ. Βασιλείου Μυλαράκη, ὅστις καί θά ἔρχεται εἰς ἐπαφήν μέ τήν Διεύθυνσιν τοῦ ὑφ' ὑμάς Ραδιοσταθμοῦ καί τῶν ἁρμοδίων τῶν προγραμμάτων καί τῶν ἐκπομπῶν. καί*

[165] Χαρίλαος Ταλιαδώρος, Προφορική συνέντευξη. 9.3.2009.

[166] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ., Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Θεσσαλονίκης, 8/ 18 Νοεμβρίου 1974.

4. Ἑκάστην ἐκπομπήν θά προλογίζει, ἐπί τρίλεπτον, ὁ Γυμνασιάρχης-Θεολόγος κ. Παναγιώτης Τανιμανίδης.

Μέ τήν βεβαιότητα ὅτι θά ἐγκρίνετε τήν αἰτουμένην δεκαπεντάλεπτον ἐκπομπήν, εὐχαριστοῦντες, διατελοῦμεν,

μετ' ἐξόχου τιμῆς

Ὁ Διευθυντής Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος».

Η πρώτη επίσημη συνεδρίαση της Σχολής έγινε το Δεκέμβριο του 1974 και παρόντες σ' αυτήν ήταν ο Αρχιμανδρίτης Κωνσταντίνος Βαμβίνης, Πρωτοσύγκελος της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ο Αρχιμανδρίτης Ιωσήφ Αλεξάνδρου, Ηγούμενος της Ιεράς Μονής Αγίας Θεοδώρας, ο Παναγιώτης Τανιμανίδης, Γυμνασιάρχης-Θεολόγος, ο Θεοφάνης Μητρούδης, Καθηγητής Θεολόγος, ο Κωνσταντίνος Πανίδης, εργοστασιάρχης, και ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, Διευθυντής της Σχολής[167]. Τα θέματα που συζητηθήκαν ήταν, πρώτον η συγκρότηση του Διοικητικού Συμβουλίου σε σώμα και δεύτερον ο καθορισμός τακτικών συνεδριάσεων. Ο Πρωτοσύγκελος προήδρευσε της επιτροπής και παρεκάλεσε τα μέλη της να προσευχηθούν για την έναρξη του νέου αυτού έργου υπέρ ενισχύσεως και κατευοδώσεως της ιεράς αυτής αποστολής, που δεν ήταν άλλη από την πρόοδο και καλλιέργεια της πατρώας Βυζαντινής Μουσικής. Ακολούθησε μυστική ψηφοφορία για τη συγκρότηση της επιτροπής σε σώμα, σύμφωνα με το άρθρο 5, §5 του Κανονισμού εσωτερικής λειτουργίας της. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας ανέδειξε τον Αρχιμανδρίτη Ιωσήφ Αλεξάνδρου και τον Παναγιώτη Τανιμανίδη ως μέλη, το Θεοφάνη Μητρούδη ως κοσμήτορα και τον Κωνσταντίνο Πανίδη ως Ταμία. Για το δεύτερο θέμα της συνεδρίασης η Επιτροπή αποφάσισε ότι οι τακτικές συνεδριάσεις θα γίνονται την πρώτη Πέμπτη κάθε μήνα και οι έκτακτες κατά την κρίση του Προέδρου.

Δύο μέρες αργότερα πραγματοποιήθηκε η επόμενη συνεδρία[168], στην οποία συμμετείχαν όλα τα μέλη της Επιτροπής Διοικήσεως, και είχε ως θέματα την έγκριση διορισμού διδακτικού και βοηθητικού προσωπικού και τη σύναψη συμφωνητικού μεταξύ του προσωπικού και της Σχολής. Παρατίθεται εδώ αντίγραφο του πρακτικού Συνεδριάσεως της 6ης Δεκεμβρίου 1974:

[167] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ., Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Θεσσαλονίκης, 11/ 4 Δεκεμβρίου 1974.

[168] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ., Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Θεσσαλονίκης, 12/ 6 Δεκεμβρίου 1974.

«Ἀντίγραφον Πρακτικοῦ Συνεδριάσεως Νο 2 τῆς Ἐπιτροπῆς Διοικήσεως τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς 6-12-74. Παρόντες: Ἅπαντα τά μέλη τῆς Ε.Δ. Θέματα: Ἔγκρισις διορισμοῦ διδακτικοῦ καί βοηθητικοῦ προσωπικοῦ ὑπό τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου. Καθορισμός ἀντιμισθίας ἀνωτέρω προσωπικοῦ. Σύναψις ἰδιωτικῶν συμφωνητικῶν μεταξύ προσωπικοῦ καί Σχολῆς καί καθορισμός ἡμερομηνίας πραγματοποιήσεως ἑορτῆς ἐπί τῷ Νέῳ ἔτει.

Ἅμα τῇ ἐνάρξῃ τῆς συνεδριάσεως ὁ Διευθυντής τῆς Σχολῆς κ. Χρύσ. Θεοδοσόπουλος ἀσκῶν καθήκοντα Εἰσηγητοῦ-Γραμματέως ἐζήτησε τόν λόγον εἰπών τά ἑξής :

Διά τήν εὔρυθμον καί ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τῆς Σχολῆς καθίσταται ἀναγκαῖον ὅπως χωρήσωμεν εἰς τήν πρόσληψιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος διδακτικοῦ καί βοηθητικοῦ προσωπικοῦ, καθώς διαλαμβάνει ὁ ἰσχύων κανονισμός ἐσωτερικῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς. Ἐκ τῆς κατά τό παρελθόν κτηθείσης πείρας προέκυψεν ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν Διδασκάλων δέον νά εἶναι ἀνάλογος πρός τά διδασκόμενα μαθήματα καί τόν ἀριθμόν τῶν μαθητῶν. Ἐν προκειμένῳ δέον ὅπως υἱοθετηθεῖ παρά τῆς Ἐπιτροπῆς ἡ πρόσληψις τῶν κάτωθι διδασκάλων καί λοιποῦ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ, οἵτινες πληροῦν τάς ἀπαιτουμένας προϋποθέσεις διά τήν ἥν προορίζονται θέσιν

1. *Ἀβραάμ Εὐθυμιάδη : Θεωρία εἰς ἅπασας τάς τάξεις*
2. *Βασιλείου Μυλαράκη: Πρακτική ἐξάσκησις, Τυπικόν καί Ἱστορία Μουσικῆς εἰς Α΄, Β΄, Γ΄ καί Δ΄ τάξεις*
3. *Χαρίλαου Ταλιαδώρου: Πράξις Δ΄ τάξις*
4. *Μπούρδα Θρασύβουλου: Πράξις Γ΄ τάξις*
5. *Ζαχαρία Πασχαλίδη: Πράξις - Θεωρία Β΄ τάξις*
6. *Νέστορος Παπαλεξίου: Πράξις- Θεωρία Α΄ τάξις*
7. *Γεωργίου Βεργωτῆ: Λειτουργική καί Ὑμνολογία εἰς Γ΄ καί Δ΄ τάξεις*
8. *Ἰωάννου Λιβιτσάνου ὡς γραμματέως*
9. *Φώτη Κατρανιᾶ ὡς παιδονόμου-ἐπιστάτου*
10. *Μαργαρίτας Ἰωαννίδου ὡς καθαριστρίας*

Καθήκοντα δακτυλογράφου ἐκτελεῖ ὁ Γραμματεύς Ἰωάννης Λιβιτσάνος

Συνεχίζων ὁ κ. Θεοδοσόπουλος καί εἰσερχόμενος εἰς τό δεύτερον θέμα, σχετικῶς μέ τήν ἀντιμισθίαν τοῦ διδακτικοῦ καί βοηθητικοῦ προσωπικοῦ εἰσηγεῖται ὡς κάτωθι τήν ἀμοιβήν τούτων:

		Διδακτικόν Προσωπικόν
Ἀβραάμ Εὐθυμιάδης	*δραχ. 3.000*	" "
Χαρίλαος Ταλιαδώρος	*3.000*	,, ,,
Βασίλειος Μυλαράκης	*3.000*	,, ,,
Ζαχαρίας Πασχαλίδης	*2.500*	,, ,,
Θρασύβουλος Μπούρδας	*2.500*	,, ,,
Νέστωρ Παπαλεξίου	*2.500*	,, ,,
Γεώργιος Βεργωτῆς	*1.000*	,, ,,
Ἰωάννης Λιβιτσάνος	*2.500*	*Βοηθητικόν Προσωπικόν Γραμματεύς*
Φώτης Κατρανιᾶς	*2.500*	,, ,, *Παιδονόμος*
Μαργαρίτα Ἰωαννίδου	*1.500*	,, ,, *Καθαρίστρια*

Εἰς τό σημεῖον τοῦτον ὁ Πανοσιολ. Πρόεδρος ἐρωτήσας τόν Διευθυντήν διά τό ὕψος τῆς ἀντιμισθίας του, οὗτος ἀπήντησεν ὅτι λαμβάνει τό ποσόν τῶν 4.000 δραχ..

Ἐν προκειμένῳ, λαβών τόν λόγον ὁ κ. Μητρούδης κοσμήτωρ τῆς Σχολῆς διετύπωσε τήν ἄποψιν ὅτι ἡ ἀντιμισθία τοῦ Δ/ντοῦ δέν ἀνταποκρίνεται πρός τάς εὐθύνας καί τάς ὥρας ἐργασίας ἀλλά καί τόν βαθμόν τοῦ Δ/ντοῦ ὅν φέρει καί προτείνει ὅπως ἐξευρεθεῖ τρόπος βελτιώσεως τῆς ἀντιμισθίας. Παρεμβαίνων ὁ κ. Θεοδοσόπουλος ηὐχαρίστησε διά τό ἐκδηλωθέν ἐνδιαφέρον τῆς Ἐπιτροπῆς Διοικήσεως καί παρακαλεῖ ὅπως παραμείνει ἡ ἀντιμισθία αὐτοῦ ὡς ἔχει δι' εὐθετώτερον χρόνον.

Ἐπί τοῦ τρίτου θέματος, ἀποφασίζεται ὅπως ἅπαν τό προσλαμβανόμενον προσωπικόν, διδακτικόν καί βοηθητικόν τοιοῦτον, ὑπογράψει Ἰδιωτικόν Συμφωνητικόν ὅπερ θά συνταγεῖ μερίμνη τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς καί θά τεθεῖ ὑπ' ὄψιν καί ἔγκρισιν τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Προέδρου.

Ἐπί τοῦ τετάρτου καί τελευταίου θέματος, ἀποφασίζεται ὅπως τελεσθῆ εἰς τήν αἴθουσαν Τελετῶν τῆς Σχολῆς ἑορτή παρισταμένων ὅλων τῶν μαθητῶν

τῆς Σχολῆς μετά τῶν γονέων των, τῶν Διδασκάλων καί λοιποῦ προσωπικοῦ τῆς Σχολῆς, καθ' ἥν ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης μας θά διανείμει ἀρτίδια καί διάφορα μουσικά βιβλία εἰς τούς μαθητάς. Κατ' αὐτήν θέλουσι παραστῆ καί τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Διοικήσεως ὡς καί πολλοί Ἱερεῖς καί Ἱεροψάλται μέλη τοῦ Σωματείου.

Ἐξαντληθέντων τῶν θεμάτων τῆς Ἡ. Διατάξεως λύεται ἡ Συνεδρίασις.»

Από το σύνολο του διδακτικού προσωπικού που αναφέρεται στο ανωτέρω έγγραφο ότι υπηρετούσε στη Σχολή, συμπεραίνουμε ότι την εποχή εκείνη θα πρέπει να υπήρχε μεγάλη προσέλευση μαθητών, καθότι στο παραπάνω κείμενο αναφέρεται ότι ο αριθμός των διδασκάλων πρέπει να είναι ανάλογος με τον αριθμό των μαθητών, εκ των οποίων πολλοί μάλιστα θα πρέπει να ήταν παιδιά[169]. Η μεγάλη, λοιπόν, προσέλευση μαθητών έκανε τη Μητρόπολη να προχωρήσει στη δημιουργία μιας τέτοιας Σχολής. Η εμπειρία, επίσης, του Χρυσάνθου ως Διευθυντού του Φροντιστηρίου, αλλά και ως Καθηγητού μουσικής, ήταν αυτή που τού έδωσε τη θέση του Διευθυντού της. Με την εμπειρία και την προσφορά του συνέβαλε καταλυτικά στη διαμόρφωση μιας Σχολής άρτια συγκροτημένης, υπό τη μέριμνα πάντοτε της Ιεράς Μητροπόλεως, που στεγαζόταν στο κτίριο της οδού Πτεράρχου Γ. Θέμελη 16 και αργότερα στο πνευματικό κέντρο του Ι.Ν. Παναγίας Δεξιάς. Τα μαθήματα σ' αυτήν γίνονταν κάθε Δευτέρα και Πέμπτη 6-8 μ.μ.

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος διψούσε να διδάσκει. Ήθελε να μεταδώσει στους νεότερους μαθητές του όσο το δυνατόν περισσότερα από όσα γνώριζε. Βοηθούσε όσο μπορούσε τους μαθητές. Στις εξετάσεις προσπαθούσε να κάνει τους μαθητές να αποβάλλουν το άγχος λέγοντάς τους κάποιο αστείο, δίνοντάς τους θάρρος, ή λέγοντας: *«έλα τώρα, δεν είναι τίποτα αυτό το μάθημα για σένα»* κι άλλα παρόμοια[170].

Η Σχολή προχώρησε πολύ στη σοβαρή αποστολή της και λειτούργησε για πολλά χρόνια υπό τη διεύθυνσή του μέχρι το τέλος της ζωής του Χρυσάνθου, αναδεικνυόμενη σε φυτώριο δόκιμων ιεροψαλτών με υψηλή κατάρτιση και ήθος,

[169] Αυτό δικαιολογεί την πρόσληψη παιδονόμου - επιστάτη.

[170] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

αρκετοί από τους οποίους κοσμούν μέχρι και σήμερα πολλά αναλόγια Ιερών Ναών της Θεσσαλονίκης, αλλά και πολλών άλλων πόλεων[171].

4.3. Μελογραφικό έργο: *"Επτάτομος Μουσική Κυψέλη"*

Το μελογραφικό έργο του Χρυσάνθου, αποτελείται κυρίως από επεξεργασίες και ανασυνθέσεις των εν χρήση εκκλησιαστικών μελωδιών. Κύρια πηγή αποτελούν τα ακούσματα από τους διδασκάλους του καθώς και η πρωσωπική του άποψη. Γι΄αυτό στο έργο του παρατηρείται έντονη η καταγραφή της προφορικότητος, πρακτική αρκετά διαδεδομένη για τη πλεινότητα των μελοποιών του εικοστού αιώνα. Από τη δεκαετία του 1950 περίπου μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η Θεσσαλονίκη παρουσιάζει μια ραγδαία άνθιση σε ό,τι αφορά γενικά στη Βυζαντινή Μουσική κληρονομιά[172]. Σ' αυτό συνετέλεσε το γεγονός ότι βρέθηκαν παράλληλα σ' αυτήν και εργάστηκαν σπουδαίοι εκφραστές αυτής της παράδοσης, οι οποίοι και θέλησαν να την αποτυπώσουν. Από το έτος 1949 ξεκίνησε η μελοποιητική κίνηση η σχετική με τη Βυζαντινή μουσική, με το έργο του Αβραάμ Ευθυμιάδη *"Φωταγωγικόν άσμα"*, και ακολούθησαν τα έργα του Αθανασίου Καραμάνη (*Νέα Μουσική Συλλογή,* 1955), του Χαριλάου Ταλιαδώρου και άλλων αξιόλογων μουσικών.

Ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος δε θα μπορούσε να απουσιάζει από την κίνηση αυτή, αλλά απεναντίας διακρίθηκε ως ένας από τους πιο αξιόλογους μελοποιούς. Καρπός της πολυετούς προσφοράς του στο αναλόγιο υπήρξε η *"Επτάτομος Μουσική Κυψέλη",* η πρώτη προσπάθεια έκδοσης της οποίας ξεκίνησε το 1971, με την χειρόγραφη έκδοση της *"Θείας Λειτουργίας",* που αποτελείται από δύο μέρη: το πρώτο ξεκινά με το *"Χριστός Ανέστη"* και φτάνει μέχρι τα *"Χερουβικά"*, ενώ το δεύτερο συμπεριλαμβάνει *"Χερουβικά"*, *"Λειτουργικά"* και *"Κοινωνικά"* Μαθήματα.

Το 1972 ο Χρύσανθος προβαίνει στην έκδοση του πρώτου τόμου του έργου του *"Επτατόμος Μουσική Κυψέλη"*[173], το *"Τριώδιον"*, που το αφιερώνει στη μνήμη των αοιδίμων διδασκάλων του: του πατέρα του, Θεοδώρου Θεοδοσοπούλου, Πρωτοψάλτη

---

[171] *"Η αγάπη του Χρύσανθου για τη σχολή ήταν πραγματικά ειλικρινής και γνησιά καθώς αν και είχε πρόταση να διδάξει στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης εν τουτοις δεν την αποδέχτηκε διότι δεν ήθελε να αφήσει τη σχολή της Μητροπόλεως"*. Νέστωρ Παπαλεξίου. Προφορική συνέντευξη. 19.3.2009.

[172] Παναγιωτίδης, Παναγιώτης Δρ.Θ., *Θέματα Ψαλτικής, Μελέτες στην Εκκλησιαστική Μουσική*, Ψαλτικά Ανάλεκτα 2, εκδόσεις Επέκταση, Κατερίνη 2006, σ. 31.

[173] Θεοδοσοπούλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος Α΄, Τριώδιον*, Θεσσαλονίκη 1972.

του Ιερού Ναού Αναλήψεως Θεσσαλονίκης, του Σωκράτη Παπαδόπουλου και του Άρχοντα Πρωτοψάλτη της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντίνου Πρίγγου. Στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης, μάλιστα, αναφέρεται ότι τα μαθήματα που περιλαμβάνονται στο εν λόγω έργο περιέχουν παραδοσιακούς μελωδικούς τύπους και θέσεις και είναι εμπλουτισμένα με την αναγραφή των ισοκρατημάτων και των σημείων αναπνοής, ώστε να συμβάλλουν στην επιτυχέστερη και πληρέστερη εκτέλεση και απόδοση.

Το *"Τριώδιον"* τυπώθηκε στο τυπογραφείο που βρισκόταν κάτω ακριβώς από τη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής (περιοχή Παναγίας Αχειροποιήτου). Στο τυπογραφείο αυτό εργαζόταν ο Μιλτιάδης Κατρανιάς (αριστερός ιεροψάλτης στον Άγιο Γρηγόριο Παλαμά), ο οποίος όταν μερικές φορές τελείωνε πιο σύντομα τη στοιχειοθέτηση, έπαιρνε τηλέφωνο τον Χρύσανθο, λέγοντας του να φέρει κι άλλο υλικό για να δουλέψει. Ο Χρύσανθος τότε παρατούσε οποιαδήποτε άλλη απασχόληση, καθόταν στο γραφείο του στη Σχολή για δύο με τρεις ώρες, έγραφε ύμνους του Τριωδίου κι έδινε τα χειρόγραφα στον Ιωάννη Λιβιτσάνο, γραμματέα της Σχολής, να τα μεταφέρει στο τυπογραφείο[174].

Ο τρίτος τόμος του έργου του *"Επτατόμος Μουσική Κυψέλη"* εκδόθηκε επίσης το 1972 και περιλαμβάνει ύμνους του Πεντηκοσταρίου.

Οι δύο αυτοί τόμοι του Χρυσάνθου εκδόθηκαν με τη μέθοδο της στοιχειοθεσίας, όπου το βιβλίο στήνεται σελίδα προς σελίδα και μετά τυπώνεται στο Τυπογραφείο[175]. Η μέθοδος αυτή, λόγω του υψηλού κόστους της δεν είναι πλέον διαδεδομένη, ενώ από τα τελευταία βιβλία που τυπώθηκαν μ' αυτήν είναι και αυτά του Χρυσάνθου.

Από τους υπόλοιπους τόμους του έργου του, *"Επτατόμος Μουσική Κυψέλη",* η *"Θεία Λειτουργία"* εκδόθηκε ως έβδομος τόμος το 1983, ενώ ως δεύτερος τόμος εκδόθηκε το 1985 *"Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς"*, τη χειρογράφηση της οποίας επιμελήθηκε ο Αθανάσιος Δημόπουλος[176].

Ο Χρύσανθος δεν ευτύχησε να δει τυπωμένο και ολοκληρωμένο το έργο του, παρά το ότι τα χειρόγραφα του Όρθρου τα ολοκλήρωσε λίγο καιρό πριν το θάνατό

---

[174] Ιωάννης Λιβιτσάνος. Προφορική συνέντευξη. 4.7.2006.

[175] Παναγιωτίδης, *Θέματα ψαλτικής,* σ. 32.

[176] Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος Β΄, Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς*, Θεσσαλονίκη 1996.

του[177]. Ο *"Όρθρος"* που αποτελεί τον έκτο τόμο της σειράς, εκδόθηκε το 1989, ένα χρόνο μετά το θάνατό του, από τη σύζυγό του Μαρία Θεοδοσοπούλου, η οποία είχε τη γενική επιμέλεια της έκδοσης, αν και το μεγαλύτερο βάρος της επιμέλεια της έκδοσης αυτού του τόμου είχε ο αγαπητός μαθητής και κουμπάρος της οικογένειας του Χρυσάνθου, Ιωάννης Λιβιτσάνος, ενώ στη διόρθωση των χειρογράφων βοήθησαν και οι Αντώνιος Αλυγιζάκης, Αναστάσιος Πορφυρίδης και Φώτης Τζανίδης, οι οποίοι υπήρξαν μαθητές του. Πρέπει να επισημάνουμε εδώ ότι η έκδοση αυτή πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας και αποτελεί ένα από τα πρώτα βιβλία που εκδόθηκαν με στοιχειοθεσία μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή[178]. Στο παράρτημα, μάλιστα, αυτού του τόμου περιλαμβάνονται οι Καταβασίες των Χριστουγέννων σε αργό και σύντομο μέλος και οι Καταβασίες των Θεοφανείων σε μέλος σύντομο. Τα μαθήματα αυτά προστέθηκαν έπειτα από μελέτη ανέκδοτων χειρογράφων και μαγνητοφωνημένων εκτελέσεων του Χρυσάνθου.

Τελευταίοι εκδόθηκαν οι τέταρτος και πέμπτος τόμος, *"Εσπερινός-Εορτολόγιο"*, δεμένοι σε έναν ενιαίο τόμο. Με το έργο αυτό ολοκληρώθηκε η *"Επτάτομος Μουσική Κυψέλη"*, που ο μακαριστός Χρύσανθος είχε οραματιστεί. Τα περιεχόμενα του τόμου επιμελήθηκε ο παλαιός συνεργάτης και φίλος του αειμνήστου, Παύλος Τοπτσίδης, Πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού Γεννήσεως της Θεοτόκου και ο Φώτης Τζανίδης, Πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού Αγίας Παρασκευής Μενεμένης. Το μελογραφικό έργο του Χρύσανθου έτυχε ευρείας αποδοχής από τους συνανδέλφους του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η απόψη του Μουσικοδιδάσκαλου Δημητρίου Σουρλατζή, ο οποίος εκτιμούσε το Χρύσανθο και ανέφερε ότι στις μουσικές του γραμμές διατηρεί το λεγόμενο *"Πατριαρχικό ύφος"*, αποφεύογοντας ακρότητες και ότι είναι το πλέον παραδοσιακό μουσικό σύγγραμα της εποχής του[179].

Ακολουθεί σε πίνακα το έργο του Χρυσάνθου *"Επτάτομος Μουσική Κυψέλη"* κατά τόμο και ημερομηνία έκδοσης:

[177] Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος ΣΤ΄, Όρθρος*, Θεσσαλονίκη 1989.

[178] Παναγιωτίδης, *Θέματα ψαλτικής,* σ.32.

[179] Αναστάσιος Πορφυρίδης. Προφορική συνέντευξη. 10.10.2019.

Α΄ Τόμος	***Τριώδιον***	**Θεσ/νίκη 1972**
Β΄ Τόμος	***Αγία και Μεγάλη Εβδομάς***	**Θεσ/νίκη 1985**
Γ΄ Τόμος	***Πεντηκοστάριο***	**Θεσ/νίκη 1972**
Δ΄- Ε΄ Τόμος	***Εσπερινός-Εορτολόγιο***	**Θεσ/νίκη 2005**
ΣΤ΄ Τόμος	***Όρθρος***	**Θεσ/νίκη 1989**
Ζ΄ Τόμος	***Θεία Λειτουργία***	**Θεσ/νίκη 1983**

Πολλές από τις μουσικές γραμμές που χρησιμοποιεί έχουν έντονα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που συναντώνται κυρίως στον Κωνσταντίνο Πρίγγο και σε προγενέστερους εκτελεστές της Πατριαρχικής παράδοσης, όπως για παράδειγμα τον δάσκαλο του πατέρα του, Τριαντάφυλλο Γεωργιάδη.

Επίσης, να αναφέρουμε εδώ ότι κατά τον χρόνο συγγραφής του έργου του ο Χρύσανθος είχε την αμέριστη συμπαράσταση της συζύγου του, η οποία στάθηκε στο πλευρό του αρωγός και τον υποστήριζε, δείχνοντας κατανόηση, υπομονή και αγάπη και παροτρύνοντάς τον στη γραφή και την ολοκλήρωση του έργου που είχε υποσχεθεί[180]. Η ίδια μάλιστα, όπως προαναφέραμε είχε την εποπτεία της έκδοσης του έκτου τόμου, του Όρθρου.

Σήμερα, όλα τα βιβλία, οι κασσέτες και ο ψηφιακός δίσκος (CD) του Χρυσάνθου έχουν επανεκδοθεί και κυκλοφορούν σε εκκλησιαστικά βιβλιοπωλεία της Θεσσαλονίκης και άλλων πόλεων από τις εκδόσεις *Χρυσάνθου Αναλόγιον*[181].

[180] Μαρία Θεοδοσοπούλου. Προφορική συνέντευξη. 19.5.2006.

[181] Βλ. στο Παράρτημα της παρούσας τον αναλυτικό κατάλογο των εκδόσεων *"Χρυσάνθου Αναλόγιον"*.

4.4. Η συμβολή της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης στη διάδοση και προβολή της Βυζαντινής Μουσικής και στο έργο του Χρυσάνθου κατά τα έτη 1950 - 1988

Κατά την έρευνα που πραγματοποιήσαμε σχετικά με τη ζωή και το έργο του Πρωτοψάλτη Χρυσάνθου Θεοδοσόπουλου, διαπιστώσαμε ότι η Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης είχε μία τρόπον τινά ιδιαίτερη μέριμνα για τα ιεροψαλτικά δρώμενα και μια ευαισθησία για τη Βυζαντινή Μουσική, τους Πρωτοψάλτες και τους Χορούς των ενοριών της. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγηθήκαμε κυρίως από τη μελέτη του αρχείου του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου (1940 - 1980), αλλά και από συνομιλίες που είχαμε με συνεργάτες και φίλους του Χρυσάνθου.

Μελετώντας λοιπόν τις πηγές, διαπιστώσαμε ότι το 1957 η Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης κάλεσε όλους τους Πρωτοψάλτες και Λαμπαδαρίους να προσέλθουν στον Ιερό Ναό Παναγίας Αχειροποιήτου, προκειμένου να συμμετάσχουν στις δοκιμές των τροπαρίων για την εορτή των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Επίσης, το έτος 1958 κάλεσε πάλι τους Ιεροψάλτες όλων των Ναών στον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, ώστε να συμμετάσχουν στις απαραίτητες διεργασίες για την προπαρασκευή και κατάρτιση Βυζαντινού Χορού που θα έψαλε στην ίδια εορτή, δείχνοντας με τον τρόπο αυτό τη μέριμνά της για την όσο το δυνατόν λαμπρότερη διεξαγωγή των μεγάλων εορτών[182].

Το ενδιαφέρον όμως της Μητροπόλεως δεν εξαντλείται μόνο εκεί, καθώς από το έτος 1950 άρχισε να λειτουργεί υπό την αιγίδα της το Φροντιστήριο Βυζαντινής Μουσικής "*Ο Άγιος Δημήτριος*". Με εγκύκλιό της προς όλους τους Ναούς της Μητροπολιτικής περιφέρειας προτρέπει να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια για την εγγραφή και φοίτηση σ' αυτό όσο το δυνατόν μεγαλύτερου αριθμού παιδιών και νέων όλων των ενοριών[183]. Επίσης, καλεί τα Εκκλησιαστικά Συμβούλια των Ναών να ενισχύσουν οικονομικά τους φτωχότερους -κατά την κρίση τους- σπουδαστές, βοηθώντας τους στην καταβολή των διδάκτρων τους, και υπενθυμίζοντας με τον τρόπο αυτό ότι η γνώση της Ιεράς μας Μουσικής τυγχάνει απαραίτητο βοήθημα για κάθε κληρικό. Επίσης, αναφέρει ότι όσοι από τους Ιερείς και Διακόνους ενδιαφέρονται να παρακολουθήσουν μαθήματα στο εν λόγω Φροντιστήριο θα ακολουθούν ιδιαίτερο πρόγραμμα. Τέλος, για να καλυφθούν οι ποικίλες ανάγκες του Φροντιστηρίου, η

[182] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 811/ 5-6-1958.

[183] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 1581/ 27-9-1957.

Μητρόπολη προτρέπει τους προϊσταμένους των Ναών να συμπεριλάβουν στη σύνταξη του προϋπολογισμού κάθε έτους ένα κονδύλιο ύψους περίπου τριών χιλιάδων (3.000) δραχμών για τη στήριξη αυτής της προσπάθειας.

Επίσης, η Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης ενδιαφερόταν και για τον τρόπο τέλεσης του συνόλου των Ιερών Ακολουθιών της Θείας Λατρείας όλου του έτους, κυρίως όμως της Αγίας και Μεγάλης Εβδομάδας, γεγονός που αποτυπώνεται σε μια εγκύκλιο που απέστειλε στους Ιερούς Ναούς το έτος 1959. Η εγκύκλιος αυτή περιλαμβάνει παραινέσεις και οδηγίες προς όλους τους Μουσικοδιδασκάλους και Ιεροψάλτες των Ιερών Ναών της περιφέρειάς της και το κείμενό της παρατίθεται εδώ αυτούσιο[184]:

«Πρός τούς Ἐλλογιμοτάτους μουσικοδιδασκάλους καί πάντας τούς Ἱεροψάλτας τῶν Ἱερῶν Ναῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἁγιωτάτης Μητροπόλεως.

Τέκνα ἡμῶν ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά

Ἐν συνεχείᾳ τῶν κατά καιρούς προφορικῶν πρός ὑμᾶς συστάσεων καί παραινέσεων, ἐφιστώμεν τήν προσοχήν ὑμῶν ἐπί τοῦ σοβαροῦ ζητήματος τῆς χρονικῆς διαρκείας τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν, ἰδίᾳ τῶν τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Ἑβδομάδος, καί πατρικῶς προτρεπόμεθα, ὅπως ἀποφεύγηται ἡ καταπόνησις τοῦ ἐκκλησιάσματος, διά «μαθημάτων» ἀργῶν καί, γενικῶς, ψαλμῳδιῶν εἰς ἀργούς χρόνους.

Διότι, εἰς τούς καιρούς ἡμῶν, τά ἀργά συστήματα ἐν ταῖς ἱεραῖς ψαλμῳδίαις, δικαιολογούμενα ἴσως πρός κατανάλωσιν χρόνου εἰς ἱεράς Παννυχίδας καί Ἀγρυπνίας Ἱερῶν Μονῶν, δέν δύνανται νά ἔχωσι θέσιν εἰς τάς θείας λατρείας ἐν ταῖς ἐνορίαις. Καί οὐ μόνον οὐδένα ἱκανοποιοῦσι σήμερον, ἀλλά καί προκαλοῦσι τήν δυσφορίαν τοῦ συνόλου σχεδόν τῶν ἐκκλησιαζομένων πιστῶν, οἵτινες δικαίως διαμαρτύρονται.

Εἶναι πρός ἔπαινον καί τιμήν τοῦ θεοσεβοῦς ἡμῶν λαοῦ, ὅτι ἐπί ὥρας πολλάκις ὀρθοστατοῦσιν ἀκίνητοι, ἐν εὐλαβείᾳ μετέχοντες τῆς θείας Λατρείας. Καθῆκον ὅμως καί τῶν τάς λατρείας ἐπιτελούντων εἶναι ὅπως, μακράν πάσης καταχρήσεως, καταβάλλωσι πάσαν δυνατήν

[184] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 672/ 18 Απριλίου 1959.

προσπάθειαν, ἵνα, ἀφ' ἑνός, ἐξοικονομεῖται χρόνος καί, ἀφ' ἑτέρου, μή καταπονεῖται τό ἐκκλησίασμα δι' ἐκδηλώσεων καί πραγμάτων ἀνωφελῶν, δυναμένων μᾶλλον νά βλάψωσιν διά τῆς δυσαρέστου ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπί τῶν ἐκκλησιαζομένων.

Πλήν τούτων, ὡς πολλάκις πρός ὑμᾶς ἀνεπτύξαψεν, αἱ ἀργαί ψαλμῳδίαι, εἰς ἔξωθεν καί ἀναποφεύκτους ἐπιδράσεις, λόγῳ ἐξαιρετικῶν συνθηκῶν, ὠφειλόμεναι, εἶναι καί ξέναι πρός τό πνεῦμα τῆς προγονικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, καί αὐτῆς τῆς Ὀρθοδόξου χριστιανικῆς λατρείας, ἀκριβῶς δέ διά τοῦτο πρέπει νά ἀποφεύγωνται, ἵνα μή ἡ Ἐκκλησιαστική ἡμῶν μουσική κατηγορεῖται διά πράγματα, τά ὁποῖα δέν ἔχει. Ἄς ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἡ ἐκ τῶν ἀργῶν ψαλμῳδιῶν δεδικαιολογημένη δυσφορία τοῦ λαοῦ, συντελεῖ πολύ εἰς τήν δημιουργίαν ἐντυπώσεων οὐχί εὐνοϊκῶν καί κολακευτικῶν διά τήν Ἐκκλησιαστικήν ἡμῶν μουσικήν καί εἰς τήν καλλιέργειαν τῆς ἐσφαλμένης γνώμης, ὅτι εἶναι πλέον καιρός, ὅπως δοθεῖ προτίμησις εἰς τήν λεγομένην Εὐρωπαϊκήν μουσικήν. Μή, λοιπόν, πρός Θεοῦ, γίνῃ τίς ἀφορμή εἰς τοιαύτας σκέψεις καί κρίσεις καί μή δοθεῖ ποτέ, παρ' οὐδενός ἐξ ἡμῶν, ὅπλον εἰς τούς ἀντιπαθοῦντας τήν Βυζαντινήν μουσικήν, ὅπως βάλλωσιν οὗτοι κατ' αὐτῆς.

Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ὁ πολύ ἀργός χρόνος ζημιοῖ, ἐν πρώτοις, αὐτήν ταύτην τήν μουσικήν τέχνην, ὡς τέχνην. Διότι περιορίζει πολύ, ἄν δέν καταργεῖ τελείως, τάς ἐν αὐτῇ καλλιτεχνικάς εὐκαιρίας καί καθιστᾶ αὐτήν πλαδαράν καί ἀνιαράν, ἐξαφανίζει δέ, διά τόν καλλίφωνον Ἱεροψάλτην καί τόν δόκιμον μουσικόν ἐκτελεστήν, τάς δυνατότητας ἐπιδείξεως τῆς τέχνης καί τῆς ποιότητος τῆς φωνῆς. Διότι, οὐχί εἰς τόν ἀργόν, ἀλλ' εἰς τόν γοργόν χρόνον, ἐπιδεικνύεται καί κρίνεται ἡ φωνή καί ἡ ποιότης αὐτῆς καί ἡ εὐστροφία καί ἡ τέχνη. Ὁ πολύ ἀργός χρόνος, πλήν τοῦ ὅτι φονεύει τά ὑπέροχα Βυζαντινά μελῳδήματα, θάπτει καί τήν προσωπικήν ἀξίαν καί τέχνην τοῦ Ἱεροψάλτου. Εἰς τόν ἀργόν χρόνον, ὅλα νεκροῦνται καί γίνονται μηχανικά, χωρίς ζωήν καί ψυχήν καί πνεῦμα.

Ὑπεράνω δέ πάντων τούτων τίθεται ὑπό τῆς ὑπέρ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν μεριμνώσης Ἐκκλησίας ἡ ἐκ τῆς θείας Λατρείας πνευματική τῶν πιστῶν ὠφέλεια, χάριν τῆς ὁποίας πρέπει νά ῥυθμίζονται ἀναλόγως καί αἱ ἱεραί ψαλμῳδίαι. Διότι οὐδείς δύναται νά ἀρνηθεῖ ὅτι, διά τῶν ἀργῶν ψαλμῳδιῶν, δημιουργεῖται πνευματικόν κενόν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἐκκλησιαζομένων, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶναι φυσικόν, διά τούς πλείστους τουλάχιστον ἐξ αὐτῶν, δέν δύνανται νά παρακολουθῶσι τά ψαλλόμενα καί συγκρατῶσι τήν ἔννοιαν αὐτῶν. Οὐδεμία, λοιπόν, ἐκ τῆς ἐννοίας τῶν ψαλλομένων συγκίνησις καί, κατά συνέπειαν, οὐδεμία ἀφορμή εἰς προσευχήν καί οὐδεμία πνευματική ὠφέλεια, τήν ὁποίαν ἐντόνως συνιστᾶ ὁ ἅγιος Ἀπόστολος Παῦλος γράφων "ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δέ καί τῷ νοΐ".

Διά ταῦτα καί ἐν ἐκτιμήσει τῆς μεγάλης εὐθύνης, τήν ὁποίαν ἔχομεν ἔναντι τοῦ ἀνεκτιμήτου θησαυροῦ τῆς πατρώας Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς καί τῶν μεγάλων ὑποχρεώσεων τοῦ Ἱεροῦ Κλήρου καί τοῦ ἱεροψαλτικοῦ κόσμου καί τοῦ πιστοῦ λαοῦ, ὅπως περιφρουρήσωμεν καί διασώσωμεν καί διατηρήσωμεν τήν μουσικήν ταύτην, ἄς ἀποφύγωμεν, κατ' ἀρχήν, πᾶν ὅπερ δύναται νά μειώσῃ τό γόητρον καί τήν ἀξίαν αὐτῆς καί ἄς ἐφαρμόσωμεν πιστῶς τάς ἀνωτέρω ἀναγκαιούσας συστάσεις.

Ἐπί τούτοις, εὐχόμενοι ὑμῖν ἐν εὐλογίαις Κυρίου τάς ἐπί θύραις ἁγίας Ἑορτάς, σωτήριον δέ καί λύτρον πάσης λύπης τό Ἅγιον Πάσχα, διατελοῦμεν

Μετά πατρικῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης

Ὁ Θεσσαλονίκης ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ»

Αλλά το ενδιαφέρον της Ιεράς Μητροπόλεως για τους φιλόμουσους ιερείς και ιεροψάλτες των Ιερών Ναών προσπαθεί να καλύψει πιθανές αδυναμίες τους στην τέλεση των ιερών ακολουθιών. Έτσι, τους συστήνεται να χρησιμοποιήσουν στη Θεία Λατρεία διάφορα βιβλία Βυζαντινής Μουσικής επιφανών μουσικοδιδασκάλων. Μερικά από τα βιβλία που τους προτείνονταν ήταν η *"Νέα Μουσική Συλλογή"* του Αθανασίου

Καραμάνη[185], το Θεωρητικό του Θεοδοσίου Γεωργιάδη[186] *"Νέα μέθοδος της καθ' ημάς Εκκλησιαστικής Βυζαντινής Μουσικής"* και ο *"Ιερατικός Μουσικός Θησαυρός"* του καθηγητού της Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Σχολής Θεσσαλονίκης Δημητρίου Σουρλατζή[187]. Οι παραπάνω προτροπές συνέβαλλαν τόσο στη διάδοση της Μουσικής μέσα από τα βιβλία των ιεροψαλτών αυτών, όσο και στην οικονομική ενίσχυση των συγγραφέων ή των οικογενειών τους, καθώς, για παράδειγμα, τα έσοδα από τη διάθεση του πονήματος του αειμνήστου Θεοδοσίου Γεωργιάδη διετέθησαν προς ενίσχυση της οικονομικώς εμπεριστάτου συζύγου του.

Ακόμη, στο πλαίσιο του ενδιαφέροντός του για τα ιεροψαλτικά δρώμενα, το Μητροπολιτικό Συμβούλιο, απαντώντας στο υπ' αριθ. 3/12-1-66 έγγραφο του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου[188], ενέκρινε την καταβολή τριών χιλιάδων (3.000) δραχμών στα μέλη της Βυζαντινής Χορωδίας του Ναού (που έψαλλε υπό τη διεύθυνση του Χρυσάνθου), ως δώρο για τις εορτές των Χριστουγέννων και του Νέου έτους.

Επιπλέον, το Μητροπολιτικό Συμβούλιο με έγγραφό του προς τα Εκκλησιαστικά Συμβούλια όλων των Ιερών Ναών της πόλης και των συνοικισμών της Θεσσαλονίκης, παραγγέλλει την περιαγωγή δίσκου κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας, προς ενίσχυση των απόρων και εκτός υπηρεσίας -λόγω γήρατος ή ασθενείας- Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης[189]. Το προϊόν του δίσκου αυτού κατετίθετο στο σύλλογο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*, ενώ με την ενέργειά του αυτή το Μητροπολιτικό Συμβούλιο έδειχνε εμπράκτως τη μέριμνά του για τους Ιεροψάλτες της περιφέρειάς του.

Πώς όμως όλα αυτά σχετίζονται με το θέμα μας, που είναι η ζωή και η προσφορά του Χρυσάνθου στο χώρο της Βυζαντινής Μουσικής; Ο Χρύσανθος είχε καταθέσει τον εαυτό του «*ψυχῇ τε καί σώματι*» στην υπηρεσία του αναλογίου, ως Πρωτοψάλτης, και γενικά στη Βυζαντινή Μουσική (διδασκαλία-συγγραφή) κι αυτό έγινε στην Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Αναπόφευκτα, λοιπόν, το έργο του επηρεάστηκε από τη στάση που η Ιερά Μητρόπολις κράτησε τόσο απέναντί του, όσο και γενικά απέναντι στους Ιεροψάλτες συναδέλφους του. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που αυτή επέδειξε ήταν ίσως και ο κινητήριος μοχλός για την πραγματοποίηση αρκετών

[185] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 245/ 7-2-61.

[186] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 1242 / 24 Σεπτεμβρίου 1964.

[187] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 670 / 24 Μαΐου 1965.

[188] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο 3/12-1-66.

[189] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτη 1950, 1960, 1966.

από τις δραστηριότητες του Χρυσάνθου. Εξ άλλου, δεν πρέπει να λησμονούμε, ότι με μέριμνα του ίδιου του Μητροπολίτη τοποθετήθηκε στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Για τον Χρύσανθο όμως το αναλόγιο ήταν και η κυριότερη πηγή εσόδων για τη συντήρηση της οικογενείας του. Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρονται λεπτομερώς οι παράλληλες δραστηριότητες που είχε αναπτύξει, καθώς και κάποιες βοηθητικές εργασίες που έκανε προς οικονομική του ενίσχυση, ωστόσο το κύριο εισόδημά του προερχόταν από τον Ναό. Στο σημείο αυτο, λοιπόν, έχει ενδιαφέρον να δούμε πώς τον αντιμετώπισε ο Ναός μεσω του Εκκλησιαστικού του Συμβουλίου, που δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ήταν ένα τμήμα της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

Είναι πολύ ανθρώπινο και λογικό κάποιες στιγμές της ζωής του κάθε άνθρωπος να έχει αυξημένες ανάγκες -είτε αυτές σχετίζονται με κάποιο ευχάριστο, είτε με κάποιο δυσάρεστο συμβάν-, να βρίσκεται σε δύσκολη οικονομική κατάσταση και να προσπαθεί να βρει τρόπους αντιμετώπισής της. Βρέθηκε και ο Χρύσανθος σε διάφορες τέτοιες στιγμές και κάθε φορά κατέφευγε στον Άγιο Δημήτριο, τον Άγιο που πιστά υπηρετούσε. Ζητούσε πρώτα τη συμπαράσταση του Αγίου, καθώς δεν ήταν ένας απλός επαγγελματίας ψάλτης, αλλά ένα πιστό μέλος της Εκκλησίας με συνείδηση και αφοσίωση, και έπειτα την οικονομική στήριξη από το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού, είτε μέσω κάποιου δανείου, είτε μιας έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης. Για οποιαδήποτε τέτοια ενίσχυση, κατέθετε αίτηση στην Εκκλησιαστική Επιτροπή του Ναού, εξηγώντας τους λόγους της εκάστοτε ανάγκης.

Βέβαια, κάθε αίτηση που υπέβαλλε ο Χρύσανθος, δεν γινόταν πάντοτε δεκτή από το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο. Για παράδειγμα, το Νοέμβριο του 1960, που ζήτησε χορήγηση έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης ύψους τριών χιλιάδων (3.000) δραχμών, λόγω έκτακτων οικονομικών αναγκών τις οποίες αντιμετώπιζε η πολυμελής οικογένειά του και οφείλονταν στα υπέρογκα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, σχολικά βάρη για την εγγραφή και φοίτηση των τριών παιδιών του στα σχολεία της Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσης, η αίτησή του αυτή απορρίφθηκε από την Εκκλησιαστική Επιτροπή[190]. Βέβαια, δεν είναι γνωστό αν η άρνηση αυτή της Επιτροπής ήταν τελεσίδικη ή αν, για τις παραπάνω σχολικές ανάγκες, τού δόθηκε κάποια άλλη μικρότερη οικονομική ενίσχυση.

[190] Α.Ι.Ν.Α.Δ., 4 Νοεμβρίου, έτος 1960.

Τις περισσότερες όμως φορές η Μητέρα Εκκλησία τον αντιμετώπιζε με αγάπη και συμπαραστεκόταν στις ανάγκες του πιστού της υπηρέτη. Έτσι, για παράδειγμα, το 1952, όταν δύο χρόνια μετά την πρόσληψή του στον Ναό ζήτησε την έγκριση δανείου για την υγειονομική περίθαλψη των μικρών παιδιών του, δεν του το αρνήθηκε[191]. Επειδή όμως η παροχή δανείου απαγορευόταν από τη νομοθεσία, τού δόθηκε έκτακτη οικονομική ενίσχυση, ύψους ενός εκατομμυρίου (1.000.000)[192] δραχμών, η οποία εγκρίθηκε από το Μητροπολιτικό Συμβούλιο[193]. Επίσης, το έτος 1956, ο Χρύσανθος ζήτησε την παγιοποίηση του μισθού του στις δυόμιση χιλιάδες (2.500) δραχμές. Μέχρι τότε οι μηνιαίες αποδοχές του δεν ξεπερνούσαν το ποσό των δυόμιση χιλιάδων (2.500) δραχμών, που προερχόταν από το μισθό του ως Πρωτοψάλτου (855 δρχ.) και από το μισθό του ως χοράρχου της Βυζαντινής χορωδίας του Ναού (1645 δρχ.)[194]. Συχνά όμως το ποσό των 1645 δρχ. αυξομειωνόταν, λόγω των εκάστοτε προσλήψεων και απολύσεων μελών της χορωδίας, με αποτέλεσμα να μην είναι σταθερές οι μηνιαίες αποδοχές του. Με αίτησή του, λοιπόν, ο Χρύσανθος προς την Εκκλησιαστική Επιτροπή, ζήτησε το διαχωρισμό του ποσού των 1645 δρχ. ως αμοιβή χοράρχου και την παγιοποίηση των μηνιαίων αποδοχών του στις δυόμισι χιλιάδες (2.500) δραχμές, τις οποίες λάμβανε στο εξής ως γενικό μισθό. Τέλος, με μια άλλη αίτησή τους, ο Χρύσανθος ως Πρωτοψάλτης και ο Ανδρέας Σωφρονιάδης ως Λαμπαδάριος, ζήτησαν από την Επιτροπή του Ναού να εγκρίνει αύξηση των αποδοχών τους, λόγω των ανατιμήσεων που επέφεραν και άνοδο στο κόστος ζωής, αλλά και λόγω πολλών άλλων οικογενειακών αναγκών[195]. Το αίτημα αυτό των δύο Ιεροψαλτών έγινε τελικά αποδεκτό και ενεκρίθησαν για τον μεν Χρύσανθο τετρακόσιες (400) δραχμές, για δε τον Ανδρέα Σωφρονιάδη διακόσιες ογδόντα (280) δραχμές.

Γενικά, μελετώντας το αρχείο του Ναού, διαπιστώνουμε πως για κάθε σοβαρό οικογενειακό ζήτημα που προέκυπτε, ο Χρύσανθος κατέφευγε στην πρόνοια και την αγάπη των πατέρων του Ναού και ζητούσε την κατανόηση και την υποστήριξή τους. Έτσι, το 1968, τη χρονιά που έχει να προετοιμάσει το γάμο της πρώτης θυγατέρας του,

---

[191] Α.Ι.Ν.Α.Δ., 30-5-1952.

[192] Η αξία των χρηματικών ποσών εκείνης της εποχής ουδεμία σχέση έχει με την αξία των αντίστοιχων ποσών σήμερα και δεν μπορεί να γίνει άμεσα σύγκριση, αν δε ληφθούν υπ' όψιν παράγοντες όπως ο πληθωρισμός, το κόστος ζωής, το ύψος του ημερομισθίου κ.ά.

[193] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ. 374 / 10 Ιουνίου 1952.

[194] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1956.

[195] Α.Ι.Ν.Α.Δ., 16 Ιανουαρίου 1966.

της Σοφίας, με αίτησή του προς το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ναού, ζήτησε την έγκριση οικονομικού δανείου ύψους δέκα χιλιάδων (10.000) δραχμών, οι οποίες θα παρακρατούνταν από τον μισθό του σε μηνιαίες δόσεις των πεντακοσίων (500) δραχμών[196]. Αλλά και τα παράπονά του επίσης, δεν δίσταζε να τα κοινοποιήσει στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο, όπως αποδεικνύει σχετική αίτησή του, την οποία κατέθεσε τον Ιούλιο του 1973 ο Χρύσανθος[197]. Στο έγγραφό του αυτό ζητούσε να αρθεί η αδικία που γινόταν στο πρόσωπό του και αφορούσε στο μισθό του έναντι του μισθού άλλων συναδέλφων του. Το κείμενο της αίτησης αυτής ήταν το εξής:

«*Πρός* τό Ἀξιότομον Ἐκκλησιαστικόν Συμβούλιον τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου Πολιούχου. Ἐνταῦθα

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Ἔχω τήν τιμήν νά ἀναφέρω πρός ὑμᾶς εὐσεβεστάτως τά κάτωθι:

Ὑπηρετῶ ἐν τῷ Ναῷ ἐπί 23 συναπτά ἔτη, ὁ δέ βασικός μου μισθός, τόν ὁποῖον ἐλάμβανε καί ὁ γηραιός προκάτοχός μου, ἀείμνηστος Γ. Ἀσβεστᾶς τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, εἶχε καθορισθεῖ ἀναλόγως τοῦ μικροῦ Ναοῦ εἰς ὅν ἐτελεῖτο ἡ ἀκολουθία, καθόσον ὁ ἤδη μεγαλοπρεπής Ναός ἀνιστορεῖτο εἰσέτι.

Ἐπειδή δέ τό ὕψος τοῦ βασικοῦ μισθοῦ ἐπηρεάζει τήν διαμόρφωσιν καί τό ὕψος τῶν οἱονδήποτε ἐπιδομάτων, μέ συνέπειαν, ἄθελά σας, νά εἶμαι πάντοτε ἠδικημένος ἔναντι ὁρισμένων συναδέλφων μου (Ἁγίας Σοφίας, Γρηγ. Παλαμᾶ, Παναγίας Δεξιᾶς κ.λπ.), ὑποβάλλω τήν θερμήν παράκλησιν ὅπως μέ τήν διακρίνουσαν Ὑμᾶς ἐγνωσμένην καλοσύνην καί ὀξύνοιαν, ἐπιληφθεῖτε, πρός ἄρσιν τῆς ἀδικίας ταύτης, εἰς τρόπον ὥστε νά ἀναμορφωθεῖ ὁ βασικός μου μισθός καί ἐνσωματωθοῦν εἰς αὐτόν ἅπαντα τά ἐπιδόματα, ἤτοι: Πολυετία, Δῶρα Χριστουγέννων, Πάσχα, 15θήμερον ἀδείας, οἰκογ. βαρῶν, πολλῷ δέ μᾶλλον εἰς ἐποχήν καθ' ἥν τά βασικότερα εἴδη τοῦ τιμαρίθμου ἀνετιμήθησαν ἄνω τοῦ 40%, τό δέ κόστος ζωῆς νά εὑρίσκεται ἐν δυσαρμονίᾳ πρός τάς βιοτικάς ἀνάγκας τῶν μισθωτῶν γενικά.

Εὐελπιστῶν ὅτι θέλετε ἐπιληφθεῖ ἀποτελεσματικῶς τοῦ δικαίου αἰτήματός μου,

[196] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1968.

[197] Α.Ι.Ν.Α.Δ., 7 Ιουλίου 1973.

Διατελῶ μετά πάσης τιμῆς καί εὐχαριστιῶν

Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος»

Η σχέση, λοιπόν, του Χρυσάνθου, ως Πρωτοψάλτου, με τους πατέρες του Ναού και γενικά με την Εκκλησιαστική Επιτροπή, όπως διαπιστώνεται μέσα απ' τις γραπτές και προφορικές μαρτυρίες, ήταν σε γενικές γραμμές πολύ καλή[198]. Κάθε αίτημα του Χρυσάνθου κατετίθετο εγγράφως στην Εκκλησιαστική Επιτροπή του Ναού, η οποία έπειτα από συνεδρίαση αποφάσιζε αν θα γίνει αποδεκτό ή όχι. Από τη μελέτη των αιτήσεων αυτών διαπιστώνουμε ότι υπήρχε μια πολύ τυπική σχέση και από τις δύο πλευρές, καθώς το κλίμα γενικά της εποχής εκείνης επέβαλλε για το κάθε τι να υπάρχει αντίστοιχο έγγραφο[199]. Το γεγονός, εξ άλλου, ότι ο Χρύσανθος έψαλλε στο Ναό επί τριανταοκτώ συναπτά έτη, αποτελεί τη μεγαλύτερη απόδειξη της καλής συνεργασίας του με το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου.

[198] Δημήτριος Βακάρος. Προφορική συνέντευξη. 23. 10. 2008.

[199] Από την αναζήτηση στοιχείων στο Αρχείο του Ιερού Ναού διαπιστώθηκε μια αυξημένη, τρόπον τινά, γραφειοκρατία, που ιδίως για ορισμένα έτη ήταν εμφανέστατη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ
ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

5.1. Ανάλυση των έργων - Μέθοδος αναλύσεως

Στα επόμενα υποκεφάλαια ακολουθεί μια ενδεικτική παρουσίαση από διάφορα μέλη προγενέστερων μελοποιών καθώς και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις σε αυτά. του Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου. Επιλέχθηκαν πρωτίστως τέσσερις στίχοι από τον πολυέλεο *"Δούλοι Κύριον"* σε μέλος του Πέτρου Λαμπαδαρίου τονισμένο σε ήχο πλάγιο του πρώτου. Εν συνεχεία, το Δογματικό Θεοτοκίου *"Τις μη μακαρίσει Σε"* , σε μέλος του Πέτρου Λαμπαδαρίου τονισμένο σε ήχο πλάγιο του δευτέρου. Ο σκοπός της συγκεκριμένης επιλογής πραγματοποιήθηκε, ώστε να αναδειχθεί το μελογραφικό έργο του Χρυσάνθου, το οποίο είναι η επεξεργασία και η ανασύνθεση των γνωστών εκκλησιαστικών μελωδιών, πρακτική εξάλλου η οποία ακολουθείται και από τους άλλους θεσσαλονικείς μελοποιούς του εικοστού αιώνα. Ακολουθούν εν συνεχεία τα υποκεφάλαια στα οποία σημειώνονται γενικές πληροφορίες για τα τροπάρια, τον ήχο της μελωδίας καθώς τον τρόπο μελέτης και τη μέθοδο αναλύσεων και καταγραφής τόσο των μουσικών χειρογράφων όσο και των έντυπων κειμένων.

5.1.1. Στίχοι από τον Πολυέλεο *"Δούλοι Κύριον"*, μέλος Πέτρου Λαμπαδαρίου σε ήχο πλ. α΄

5.1.1.1. Ο Πολυέλεος γενικά

Με τον όρο *Πολυέλεο* καλούνται στη θεία λατρεία της εκκλησίας ορισμένοι ψαλμοί του Δαυίδ και πιο συγκεκριμένα οι ψαλμοί ρλδ΄ (*Αινείτε το όνομα Κυρίου*) και ρλε΄ (*Εξομολογείσθε τω Κυρίω ότι αγαθός*)[200]. Ο *Πολυέλεος* ψάλλεται κατά την ακολουθία του Όρθρου πριν από το το Κάθισμα της γ΄ στιχολογίας της τυχούσης εορτής[201]. Η ονομασία του οφείλεται στην επανάληψη της λέξεως *ἔλεος*, ιδιαίτερα

[200] *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Κ΄, Αθήναι 1932, σ.487.

[201] *Μ.Ε.Ε.,*τόμος Κ΄, σ.487. Πρβλ. και *Τυπικόν της του Χριστού Μεγάλης* Εκκλησίας, υπό Γεωργίου Βιολάκη, Κωνσταντινούπολις, 1888, σ.19.

στον Ψαλμό ρλε΄: *"ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἀλληλούϊα"* [202]. Θέμα του Πολυελέου είναι η δοξολόγηση του Θεού για την θαυμαστή παρουσία Του στη φύση, στη δημιουργία και γενικότερα στην ανθρώπινη ιστορία, με αφορμή τις θαυμαστές επεμβάσεις Του στην ιστορία του ιουδαϊκού λαού[203].

Ο Συμεών Θεσσαλονίκης χαρακτηρίζει τον *Πολυέλεο* ως *"επινίκιο"* και ως *"τὰ του Θεού θαυμάσια διηγούμενον"*, και επιχειρεί αναγωγική χριστολογική ερμηνεία. Κατά την προσέγγιση αυτή, ο *Πολυέλεος* περιγράφει την διάβαση από την χώρα της αμαρτίας (Αίγυπτος) και από την πλάνη στην πίστη του Χριστού[204].

Πολυέλεος ψάλλεται σε κάθε δεσποτική ή Θεομητορική εορτή ή μνήμη εορταζομένου αγίου[205] με εξαίρεση την εορτή του Πάσχα και των ημερών της Διακαινησίμου εβδομάδος[206]. Σε ολονυκτίες αγρυπνίες ψάλλεται και η *εκλογή*. Πρόκειται για επιλογή στίχων οι οποίοι έχουν σχέση - αναφορά με το θέμα της αγομένης εορτής, με *εφύμνιο* το *"ἀλληλούϊα"* και βρίσκονται στο λειτουργικό βιβλίο *"Εκλογάριον"*. Μια λειτουργική λεπτομέρεια που αξίζει να αναφερθεί είναι ότι τις Κυριακές της Απόκρεω και της Τυρινής αντί εκλογής ψάλλεται ο ρλστ΄ ψαλμός, *Επί τον ποταμόν Βαβυλώνος[207] λόγω του λυπηρού και νοσταλγικού του περιεχομένου[208]*.

5.1.1.2. Τροπική ανάλυση

Στην τροπική ανάλυση καθορίζεται ο ήχος του τροπαρίου, το σύστημα κατά το οποίο κινείται η μελωδία και εξετάζονται οι διάφορες μελικές μετατοπίσεις. Άμεσα συνδεδεμένο με τα στοιχεία αυτά είναι το θέμα των καταλήξεων[209]. Τελικός στόχος είναι ο εντοπισμός των μελωδικών φράσεων και των τονικών - φθογγικών τους κέντρων, καθώς και οι ποικιλματικές αναλύσεις του Χρυσάνθου τόσο στους ποσοτικούς όσο και στους ποιοτικούς χαρακτήρες.

---

[202] *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Ε΄, Αθήναι 1965, στ. 556.

[203] *Θ.Η.Ε,* τόμος Ε΄., στ. 556.

[204] *ό.π.*

[205] *Πολυέλεος* ψάλλεται εφ' όσον η ακολουθία του αγίου έχει *Λιτήν*.Βλ. σχετικά Βιολάκης, *Τυπικόν*, σ.19.

[206] Στις μεν δεσποτικές εορτές ψάλλονται οι ρλδ΄και ρλε΄ψαλμοί, ενώ στις θεομητορικές εορτές ο ψαλμός μδ΄ (*Εξηρεύξατο η καρδία μου λόγον αγαθόν*). Βλ. σχετικά: *Μ.Ε.Ε.*, τόμος Κ΄, σ.487.

[207] *Μ.Ε.Ε.*, τόμος Κ΄, σ.487.

[208] Σμέμαν, Αλέξανδρος, *Μεγάλη Σαρακοστή*, πορεία προς το Πάσχα, εκδόσεις Ακρίτας 2006, σ.25.

[209] Αλεξάνδρου, Μαρία, *Μορφολογία και ανάλυση της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Μουσικής, V Θεωρητικά*, Τμήμα Μουσικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 24-26.

5.1.1.3. Ήχος πλάγιος του πρώτου

Μαρτυρία:

Απήχημα:

Ο Πλάγιος του Πρώτου είναι ο ήχος ο οποίος θεμελιώνεται τέσσερεις τόνους χαμηλότερα από το ίσον του Πρώτου, αν βέβαια το ίσον του Πρώτου είναι ο Κε[210]. Απηχείται με το α**ν**εα**ν**ες, το οποίον δείχνει ανάβαση και κατάβαση δύο τόνων, ελάσσονος και ελαχίστου. Ο Πλάγιος του Πρώτου πρέπει να έχει τέτοιο ίσο ώστε να έχει την δυνατότητα να ανεβαίνει επτά τόνους και να δείχνει τον Πρώτο ήχο κατά τέσσερεις τόνους υψηλότερο επί το οξύ. Και αυτό το ίσον είναι ο Πα (α**ν**εα**ν**ες), ο οποίος είναι βάση των παπαδικών και στιχηραρικών μελών του Πλαγίου Πρώτου. Τα ειρμολογικά του ήχου αυτού έχουν βάση τον Κε (α**ν**α**ν**ες) με την φθορά του Πα[211].

Ο ήχος αυτός δεν χρειάζεται προσλαμβανόμενο φθόγγο προς το βαρύ, αλλά μετράται με τα υπέρ αυτόν διατονικά διαστήματα.

Ο Πλάγιος του Πρώτου συνεργάζεται συστηματικώς με τον κύριό του Πρώτο ήχο όταν ανέρχεται στην τετραφωνία του (Κε (α**ν**α**ν**ες) και το μέλος αναπτύσσεται ανοδικώς. Συνεργάζεται επίσης με την τριφωνία του (Δι **Ά**για).

Πολλές φορές ο ήχος θέλει τον Ζω ελκόμενο προς το βαρύ, τεταρτη-μόριο του μείζονος τόνου, έτσι χρησιμοποιεί και μία μικτή εκ διατονικού και εναρμονίου γένους κλίμακα:

Πα Βου Γα Δι, Κε Νη΄ Πα΄

Φθορά του Πλαγίου Πρώτου στην περίπτωση αυτή είναι το , το οποίον τίθεται στον Ζω΄ και τον ζητά εν υφέσει. Όταν βέβαια χρησιμοποιεί την διατονική κλίμακα, τότε τίθεται το επί του Πα.

---

[210] Χρύσανθος, εκ Μαδύτων, *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής,* Τεργέστη 1832, σσ. 156-159. Πρβλ. και Πάρης, Νεκτάριος, *Προθεωρία της Ψαλτικής*, εκδόσεις αγία Ταϊσία, Λευκωσία 2016, σσ.35-37.

[211] *ό.π.*

Δεσπόζουσες φωνές στο στιχηραρικὸ και παπαδικὸ μέλος έχει τους α**ν**εα**ν**ες (Πα, βάση), **Ά**για (Δι, τριφωνία), α**ν**α**ν**ες (Κε, τετραφωνία), οπότε και ακούγεται και η ύφεση του Ζω΄.

Καταλήξεις στα στιχηραρικά και παπαδικά πραγματοποιούνται ατελείς στους **Ά**για (Δι, τριφωνία), α**ν**α**ν**ες (Κε, τετραφωνία), εντελείς και τελικές στον α**ν**εα**ν**ες (Πα).

Ο Πλάγιός του διαφέρει από τον Πρώτο εις το ότι έχει μεγαλύτερη έκταση προς το οξύ και μικρότερη προς το βαρύ. Έχουν επίσης διαφορετικούς δεσπόζοντες φθόγγους και διαφορετικές ατελείς καταλήξεις.

Το ήθος του Πλαγίου Πρώτου ποικίλλει στα διάφορα μέλη του. Άλλοτε έχει χαρακτήρα πανηγυρικό και ευφρόσυνο, κυρίως με τα ειρμολογικά του μέλη και άλλοτε παθητικό και θρηνώδη, κυρίως όταν επι του Ζω τίθεται ύφεση κάνοντας το οξύ τετράχορδο εναρμόνιο[212]. Κλίνει προς το φιλοικτίρμον και θρηνώδες στο στιχηραρικό και παπαδικό μέλος. Στο ειρμολογικό μέλος κλίνει προς το διεγερτικόν και χορευτικόν στην σύντομη χρονική αγωγή και προς το χαύνον στην αργή χρονική αγωγή. Το θρηνητικό ήθος φαίνεται στα μεγαλυνάρια, *Η ζωή εν τάφω* και *Άξιόν εστι*, το φιλοικτίρμον στο *Σωτήρι Θεώ* και *Χαίροις ασκητικών*, το χορευτικό στο *Πάσχα ιερόν* το οποίο έχει σύντομη χρονική αγωγή και το χαύνον στις καταβασίες που ψάλλονται σε αργό χρόνο.

Χαρακτηριστικοί δε είναι οι στίχοι που σώζονται στην Παρακλητική σε ποίηση του Ιωάννου Δαμασκηνού στο τέλος των τροπαρίων του ήχου (όρθρος Σαββάτου πλ. α΄ ήχου) που εκφράζουν το ήθος του ήχου[213].

«*Θρηνωδός εἶ σύ καί φιλοικτίρμων ἄγαν,*
ἀλλ ' εἰς τά πολλά καί χορεύεις εὐρύθμως.
Ὁ μουσικός νοῦς, ὅν ἐγνώρισεν τέχνη,
τίς ἡ παρεκκλίνουσα κλίσις πλαγίων;
Πέμπτον σε τάξις, ἀλλά πρῶτον τοῦ μόνου.
Ἔχει σε καί λέγει σε, Πρῶτε πλαγίων».

---

[212] Παπαχρόνης, Ιωάννης, *Τα πρώτα μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής,* Τεύχος Α΄, διατονικοί ήχοι (ειρμολογικά μέλη), εκδόσεις Επέκταση, Κατερίνη 2000, σ. 351.

[213] *Παρακλητική*, *ήτοι Οκτώηχος η Μεγάλη, περιέχουσα άπασαν την ανήκουσαν αυτή ακολουθίαν κατά την τάξιν της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 488.

5.1.1.4. Μελική και συγκριτική ανάλυση: Μεταγραμματισμός, Σχηματική μεταγραφή και Αναγωγική ανάλυση-Ambitus

i. Μεταγραμματισμός (transnotation)

Με τον όρο μεταγραμματισμό χαρακτηρίζεται η μεταφορά ενός μέλους από ένα γραφικό σύστημα σε ένα άλλο, χωρίς αναφορά στην προφορική παράδοση της βυζαντινής μουσικής. Από το ένα σύστημα στο άλλο γραφικό σύστημα (πεντάγραμμο) μεταφέρεται κατά κύριο λόγο η μετροφωνία του κομματιού, ενώ για την αποκατάσταση του βυζαντινού μέλους, του παλαιού ηχητικού αποτελέσματος, πρέπει να ανατρέξουμε στη μεταγενέστερη γραπτή και στη προφορική παράδοση[214].

Ο μεταγραμματισμός προσεγγίζει αποκλειστικά τη ποσοτική διάσταση της δομής ενός κομματιού και μόνο. Μεταγραμματίζεται πιο συγκεκριμένα μόνο η μετροφωνική δομή του μέλους (τα με έμφωνα σημάδια καταγεγραμμένα διαστήματα) και όχι το μέλος του (ηχητικό αποτέλεσμα). Έτσι οι μεταγραμματισμοί είναι χρήσιμα εργαλεία, όντας αρωγοί σε επιστημονικούς σκοπούς. Σε καμία περίπτωση δεν χρησιμεύουν ως παρτιτούρες για τη μουσική εκτέλεση κομματιών[215].

Στην αντιπαραβολή των πηγών ο μεταγραμματισμός του ίσου και των εμφώνων σημαδίων της μεσοβυζαντινής σημειογραφίας γίνεται στο πεντάγραμμο με το κλειδί του Σολ, προς οπτική διευκόλυνση της σύγκρισης με τις πηγές της Νέας Μεθόδου, προβάλλοντας συγχρόνως και τις θεωρητικές βάσεις της παλαιάς οκταηχίας[216].

Μεταγραμματίζονται στο πεντάγραμμο μόνο τα ύψη, τα οποία είναι καταγεγραμμένα με το ίσον και τα έμφωνα σημάδια της πρότυπης γραφής

Οι λεγόμενες *αργίες*: η διπλή ( ), οι δύο απόστροφοι σύνδεσμοι () και το κράτημα ( ), μεταγραμματίζονται συμβατικά ως νότες χωρίς γέμισμα (). (ολόκληρα).

Το *ίσον* και τα *έμφωνα σημάδια* μεταφέρονται με μαυρισμένες νότες χωρίς ουρές ().

---

[214] Αλεξάνδρου, Μαρία, *Εξηγήσεις και Μεταγραφές της Βυζαντινής Μουσικής*, Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 20-22. Πρβλ. και Αλεξάνδρου, Μαρία, *Ιστορία και Μορφολογία της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Μουσικής, IV Βοηθήματα για τις Μεταγραφές*, Τμήμα Μουσικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2008, σ. 5.

[215] Αλεξάνδρου, *Εξηγήσεις*, σ. 71.

[216] *ό.π.* σ. 79.

Το *μικρόν κλάσμα* ( ) (τζάκισμα) αποδίδεται με μια μικρή οριζόντια γραμμή πάνω σε μαυρισμένη νότα ( ), έχοντας, σύμφωνα με την Παπαδική, μισή αργία.

Η *απόστροφος* (σώμα) που προηγείται του *ελαφρού* (πνεύμα), ( ) αποδίδεται συμβατικά με μικρή, περασματική νότα μέσα σε παρένθεση (πρόκειται για πρόγονο του συνεχούς ελαφρού της Νέας Μεθόδου).

Κυρίως κατά τη μεταβυζαντινή εποχή παρατηρείται η χρήση ενός *μικρού ίσου* (με ή χωρίς γοργό) () ή, σπανιότερα, μιας αποστρόφου, σε σημεία όπου το κείμενο έχει διπλό ή τριπλό σύμφωνο. Αυτά τα σημάδια μπορούν να μεταγραμματιστούν ὡς *ἀποτζιατοῦρες* ( )[217].

Σε κάθε αλλαγή συλλαβής, είτε παρεμβολής *ψευδοσυλλαβών* (η, χη) ή *αναγραμματισμών*, σημειώνονται κάθετες συνεχεῖς ή διακεκομμένες διαχωριστικές γραμμές κατά περίπτωση. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση των ψευδοσυλλαβών σημειώνεται διακεκομμένη γραμμή, αν υπάρχει μόνο στο επίπεδο της εξήγησης του Γρηγορίου, τότε αυτή εκτείνεται μόνο μέχρι και την σχηματική μεταγραφή. Εάν η ψευδοσυλλαβή παρατηρείται και στα μεσοβυζαντινά χειρόγραφα, τότε η διακεκομμένη γραμμή εκτείνεται. με απλές αλλαγές συλλαβών σημειώνεται συνεχής κάθετη διαχωριστική γραμμή. Οι κάθετες γραμμές χωρίζουν τις θέσεις.

ii. Σχηματική μεταγραφή

Επισημαίνεται η βασική μορφή μιας μελωδίας, δηλαδή τα ύψη, οι διάρκειες και ο ρυθμός, μαζί με όσα στοιχεία εκτέλεσης (έλξεις, ποικίλματα, πόδες) δηλώνονται με τη βυζαντινή παρασημαντική[218].

iii. Αναγωγική ανάλυση - Ambitus

Ιεράρχηση φθόγγων της εξηγήσεως με βάση τις συντεταγμένες:

α. Τον διαστηματικό χώρο:

i. Δομικοί φθόγγοι: σημειώνονται με νότες χωρίς γέμισμα.

ii. Περίγραμμα του μέλους: σημειώνεται με νότες με γέμισμα.

iii. Βαθμηδόν κίνηση της μελωδίας: σημειώνεται με λοξή γραμμή.

[217] Αλεξάνδρου, *Εξηγήσεις*, σ. 79.

[218] *ό.π.*, σσ. 80-89.

iv. Πηδήματα της μελωδίας: σημειώνονται χωρίς γραμμή.

v. Προεκτάσεις φθόγγων: σημειώνονται μὲ διακεκομμένο legato.

vi. Ambitus: σημειώνεται ἡ ἔκταση σε φωνές ανα συλλαβή.

β. Του ηχοχρόνου: Σημειώνεται ο αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή.

Ακολουθούν μουσικά παραδείγματα Μεταγραμματισμού, Σχηματικής μεταγραφής, Αναγωγικής αναλύσεως. καθώς και οι αναλύσεις των στίχων διηρημένες σε μουσικοποιητικά ημιστίχια (Κώλα)[219]:

[219] **Κώλον**: Η μικρότερη αυτοτελής μουσικοποιητική ενότητα. Βλ. σχετικά: Αλεξάνδρου, *Εξηγήσεις*, σ.29.

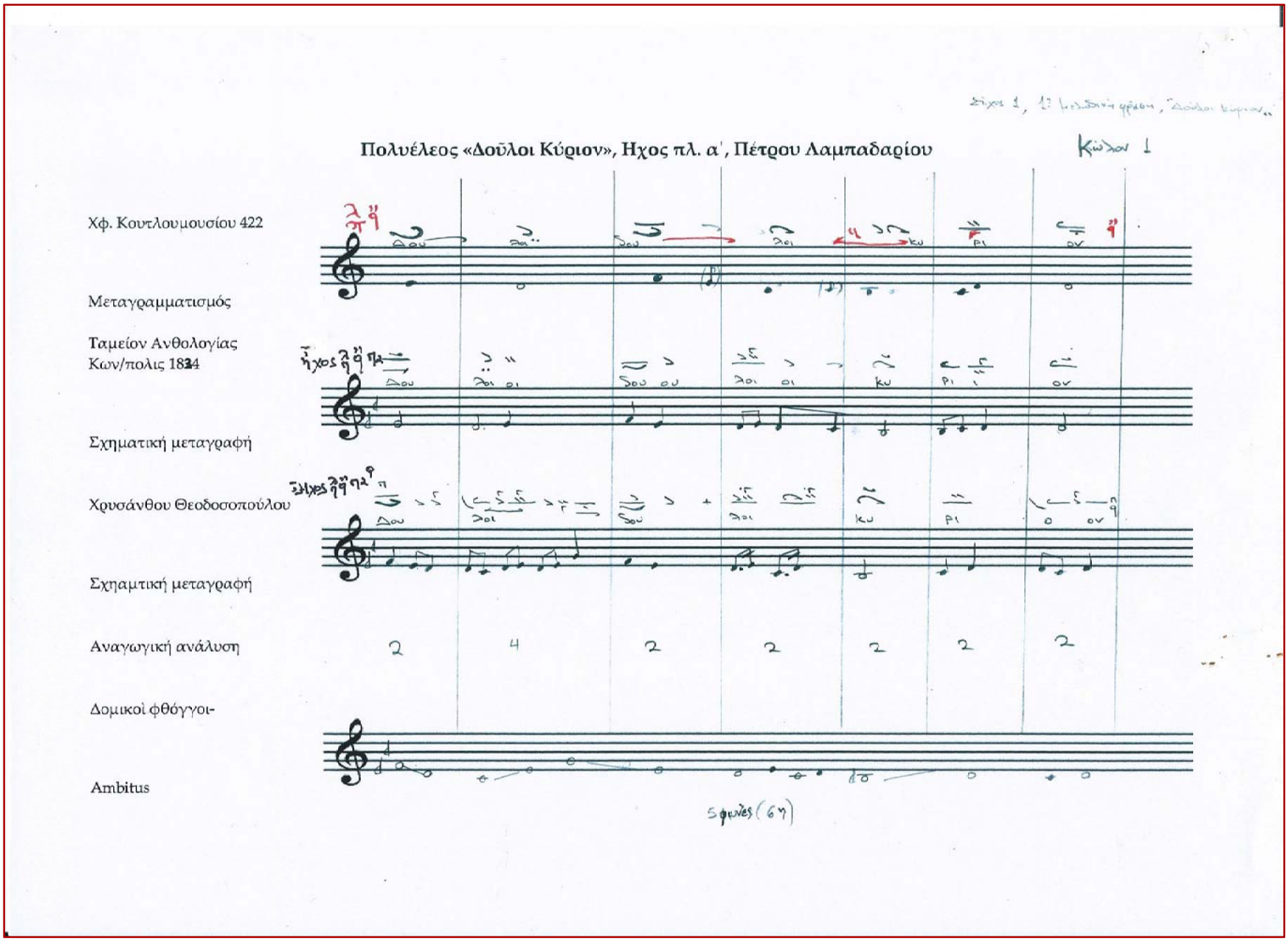
Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου
Κώλον 1
Χφ. Κουτλουμουσίου 422
Μεταγραμματισμός
Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1834
Σχηματική μεταγραφή
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου
Σχηαμτική μεταγραφή
Αναγωγική ανάλυση
2 4 2 2 2 2 2
Δομικοὶ φθόγγοι-
Ambitus

Κώλον 1 - Δούλοι Κύριον

Το μέλος του Πολυελαίου ανήκει στο παπαδικό γένος μελοποιίας[220]. Το μέλος κινείται στην διφωνία του ήχου[221], στους απηχηματικούς φθόγγους, και αφού περάσει και από την μεσότητα καταλήγει στην βάση του ήχου, στο ανεανες.

Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση του μέλους, υπὸ την έννοιαν ότι καταγράφει την προφορικότητα, κυρίως όπως αυτή παραδίδεται από τους εκ Κωνσταντινουπόλεως και Πόντου διδασκάλους του. Έτσι κατά συλλαβή σημειώνει:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
Δού-	Ενέργεια του ομαλού[222].
-λοι	Ενέργεια της διπλής και εξ αυτής ελεύθερο μέλισμα για την συμπλήρωση της θέσεως, λόγω της πτώσεως της μελωδίας[223].
δού-λοι	Την καταγεγραμμένη από τον Γρηγόριο ενέργεια της διπλής βαρείας[224], ο Χρύσανθος την καταγράφει πιο αναλυτικά. Γενικότερα σε όλο το μέλος καταγράφει την κίνηση της φωνής του.
Κυ-	
ρι-	
-ον	Ενέργεια του κλάσματος[225].

[220] Στάθης, Γρηγόριος, *Οι Αναγραμματισμοί και τα Μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας.* Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 3, Αθήνα 2006, σ. 40.

[221] Ψάχος, Κωνσταντίνος, *Η Παρασημαντική της Βυζαντινής Μουσικής*, Αθήνα 1978, σ.135.

[222] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σ. 58. Πρβλ. και Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.121 και σ.124.

[223] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σ. 54.

[224] Η διπλή βαρεία ονομάζεται και Πίασμα. Βλ. σετικά: Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.127.

[225] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σ. 54.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου

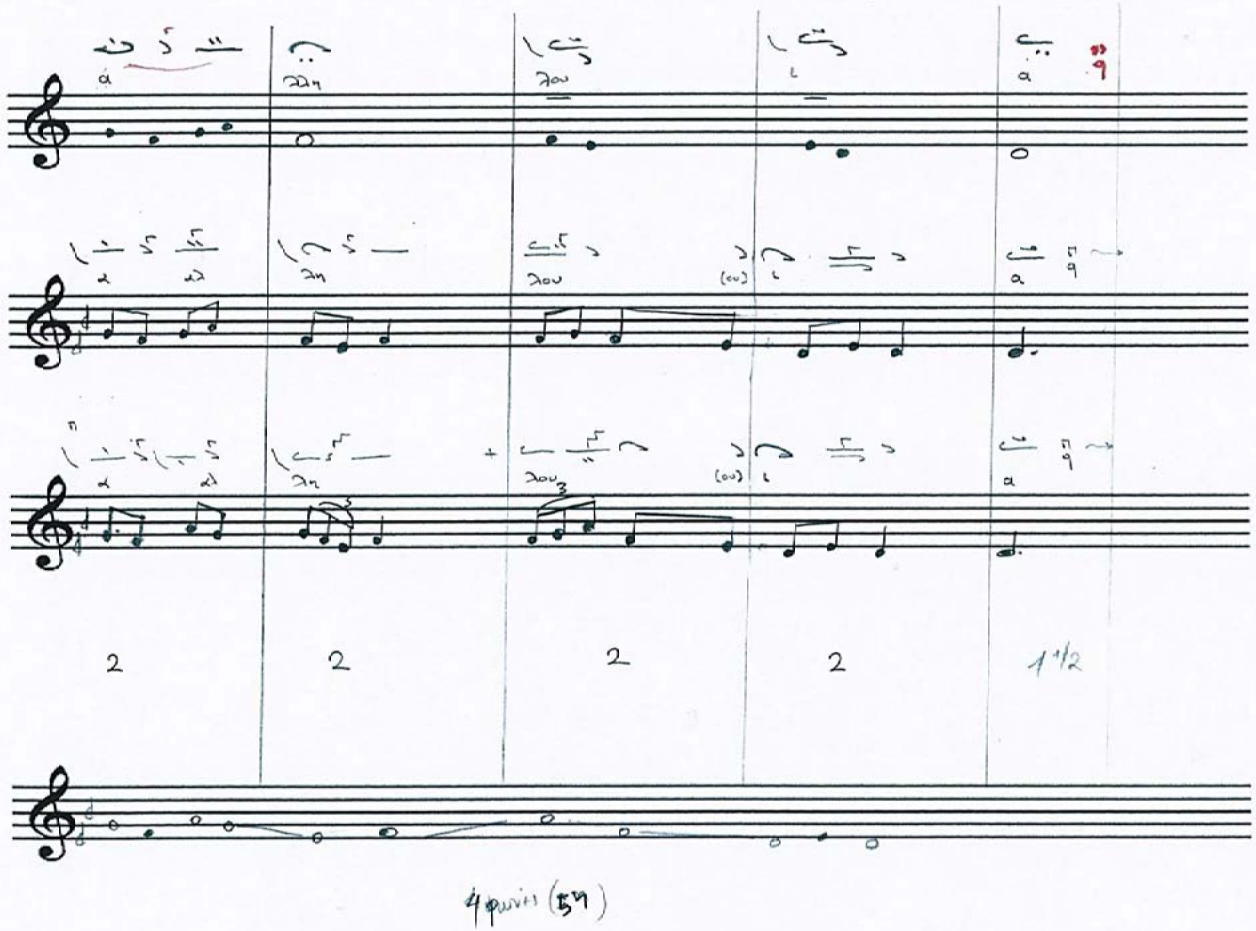

Κώλον 2 - αλληλούια

Το μέλος φθάνει έως και την τριφωνία του[226] και καταλήγει στο ανεανες. Στις συλλαβές -λουι έχουμε την θέση στραγγίσματα της παλαιάς γραφής (έγχρονα), η οποία στην συνέχεια καταγράφεται και ως ενέργεια του λυγίσματος[227] και αποτελεί σταθερό μοτίβο του αργοσυντόμου στιχηραρικού μέλους του τέλους της περιόδου των εξηγήσεων[228]. Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
αλ-	Ενέργεια της εγχρόνου πεταστης (τριφώνου αναβάσεως). Η ανάλυση αυτή καταγράφεται και στο παλαιό μέλος και από τον Γρηγόριο.
-λη	Ενέργεια της διπλής.
-λου	Ενέργεια της βαρείας[229] και του κλάσματος την οποία σημειώνει και ο Γρηγόριος ενώ ο Χρύσανθος την διανθίζει.
-ι	
-α	Ο Χρύσανθος σημεώνει κλάσμα, όπως και ο Γρηγόριος.

[226] Περί τριφωνίας του ήχου βλ. σχετικά: Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.135.

[227] Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.124.

[228] Πρόκειται για τη συνηθισμένη καταληκτική φράση /[l\v3zq[1k

[229] Ο Θεόδωρος Φωκαεύς αναφέρει ότι πολλες φορές *"τίθεται προς σύστασιν γραμμής"*, Βλ. σχετικά: Φωκαεύς, Θεόδωρος, *Κρηπίς του Θεωρητικού και πρακτικού της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, υπό Γ. Καμπάση, Αθήναι,1912, σ.31.

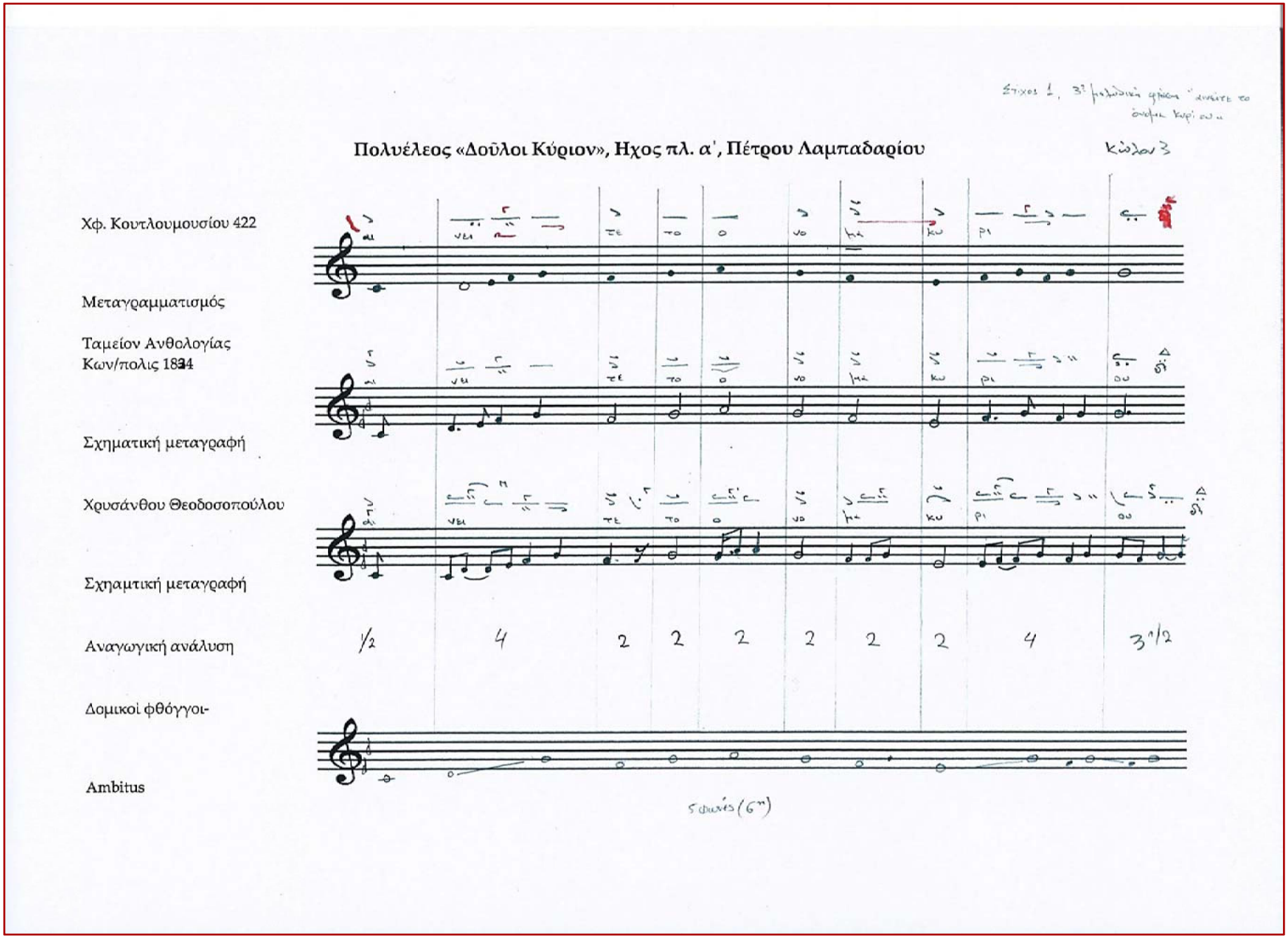
Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου
Κώλον 3
Χφ. Κουτλουμουσίου 422
Μεταγραμματισμός
Ταμείον Ανθολογίας Κων/πολις 1834
Σχηματική μεταγραφή
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου
Σχηαμτική μεταγραφή
Αναγωγική ανάλυση
1/2 4 2 2 2 2 2 2 4 3 1/2
Δομικοί φθόγγοι-
Ambitus

Κώλον 3 - αινείτε το όνομα Κυρίου

Το μέλος φθάνει έως και την τετραφωνία ανανες[230] και καταλήγει στην τριφωνία. Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
αι-	
-νει	Ενέργεια του κλάσματος[231].
-τε	Ο Χρύσανθος σημειώνει παύση ημίσεως χρόνου.
το	
ο-	Ενέργεια του κλάσματος.
-νο	
-μα	Ενέργεια του κλάσματος.
Κυ-	
ρι-	Ενέργεια του κλάσματος.
-ου	Ενέργεια της διπλής.

[230] Περί τετραφωνίας του ήχου βλ. σχετικά: Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.135.

[231] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σ. 54.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ἦχος πλ. α΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1834

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

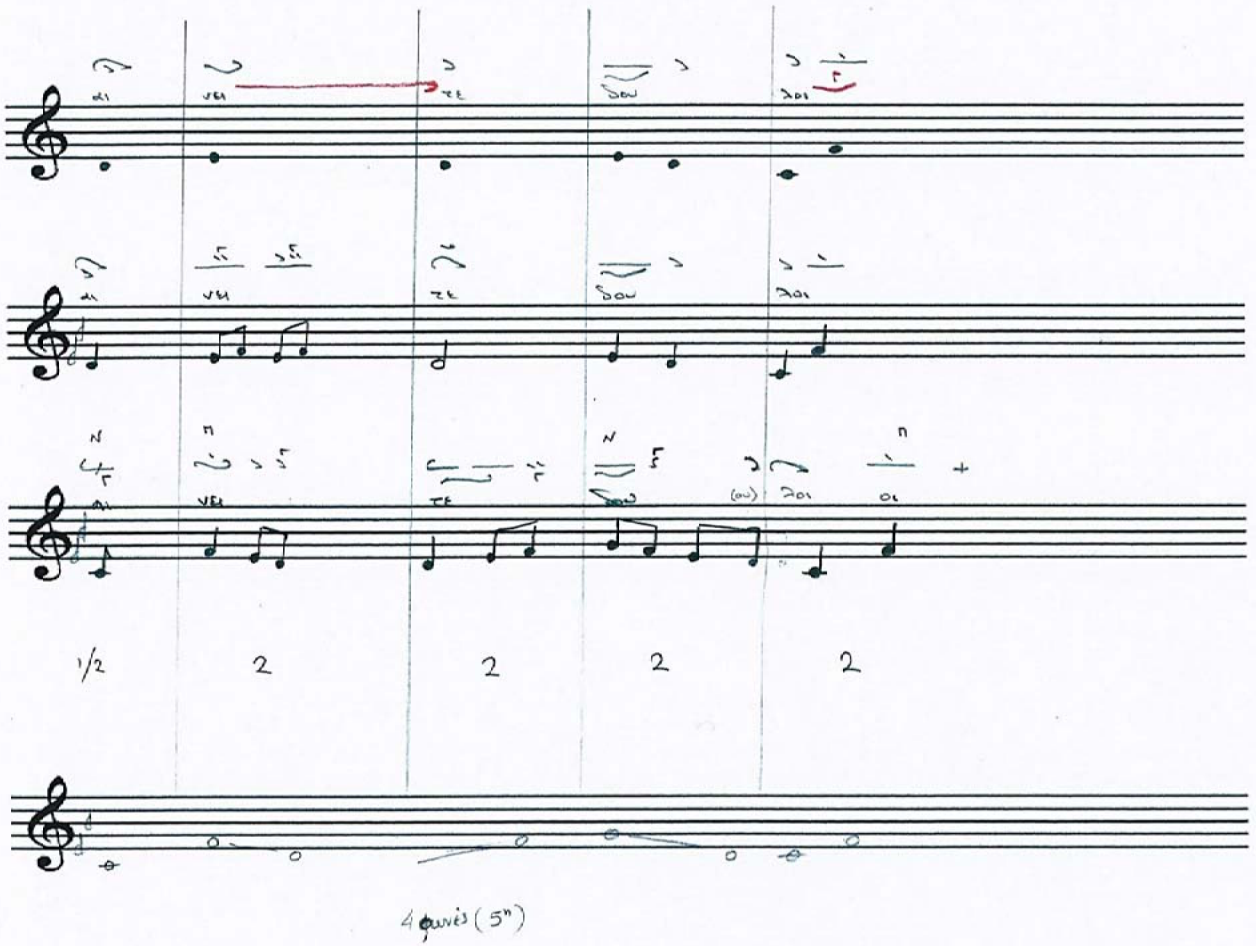

Κώλον 4 - αινείτε δούλοι

Το μέλος φθάνει έως την διφωνία του[232]. Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
αι-	Αρχίζει την εκτέλεση του μέλους από τον νεαγιε.
-νει	Λόγω της ψαύσεως του νεαγιε στον προηγούμενο φθόγγο, το μέλος πραγματοποιεί ανάβαση στον νανα για την εξισορρόπηση του μέλους.
-τε	Επιπλέον διάνθιση της μελωδίας.
δοῦ-	Επιπλέον διάνθιση της μελωδίας.
-λοι	

[232] Περί τετραφωνίας του ήχου βλ. σχετικά: Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.135.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1834

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

2 2 14

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

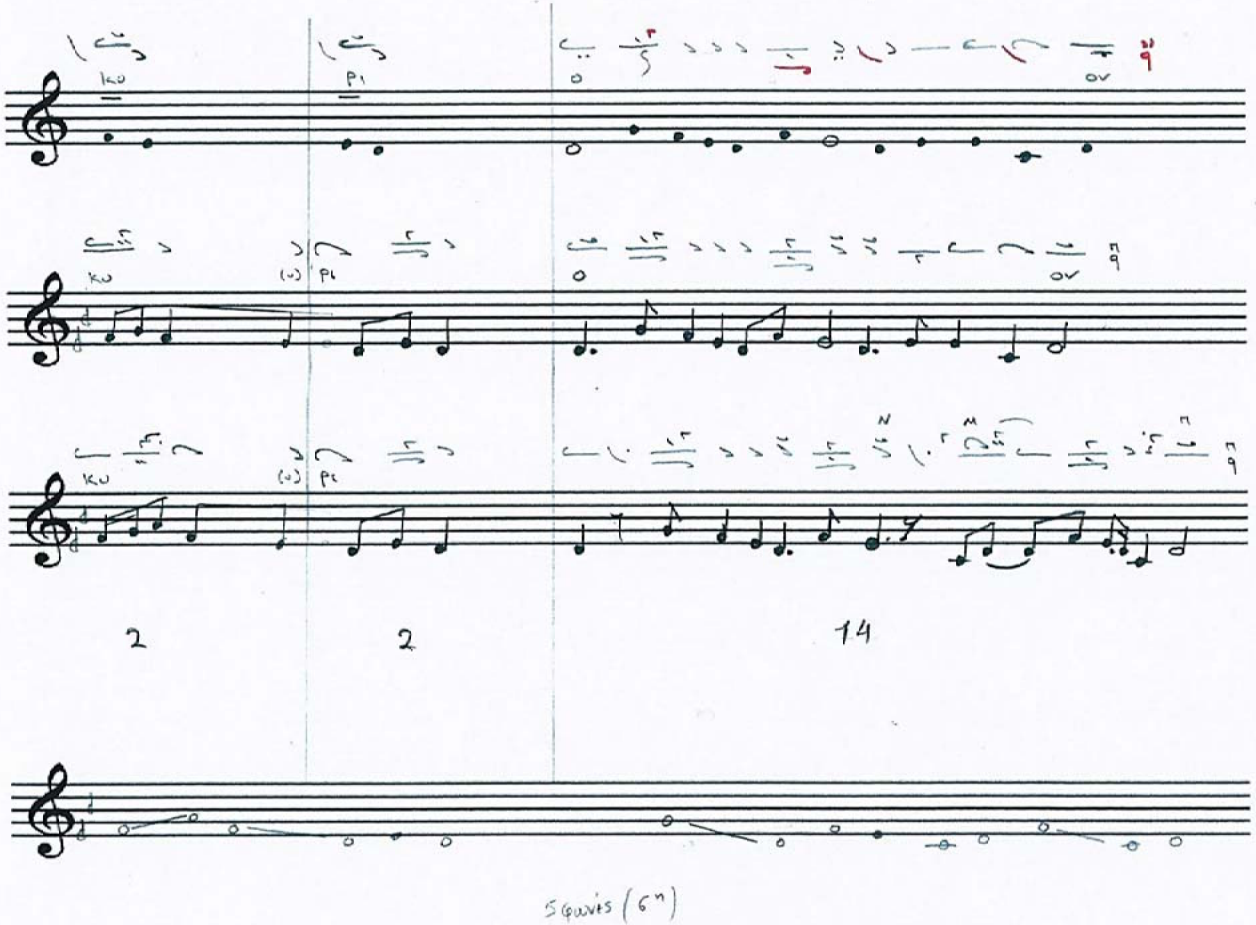

Κώλον 5 - Κύριον

Το μέλος ανέρχεται έως και την τριφωνία και καταλήγει στο ανεανες με τρόπο μελισματικό, με την εκτεταμένη προέκταση της τρίτης συλλαβής της λέξης Κύριον. Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
Κύ-	Ενέργεια της βαρείας και του κλάσματος[233] την οποία σημειώνει και ο Γρηγόριος ενώ ο Χρύσανθος την διανθίζει.
-ρι	
-ον	Ενέργεια του κλάσματος.

[233] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σ. 54.

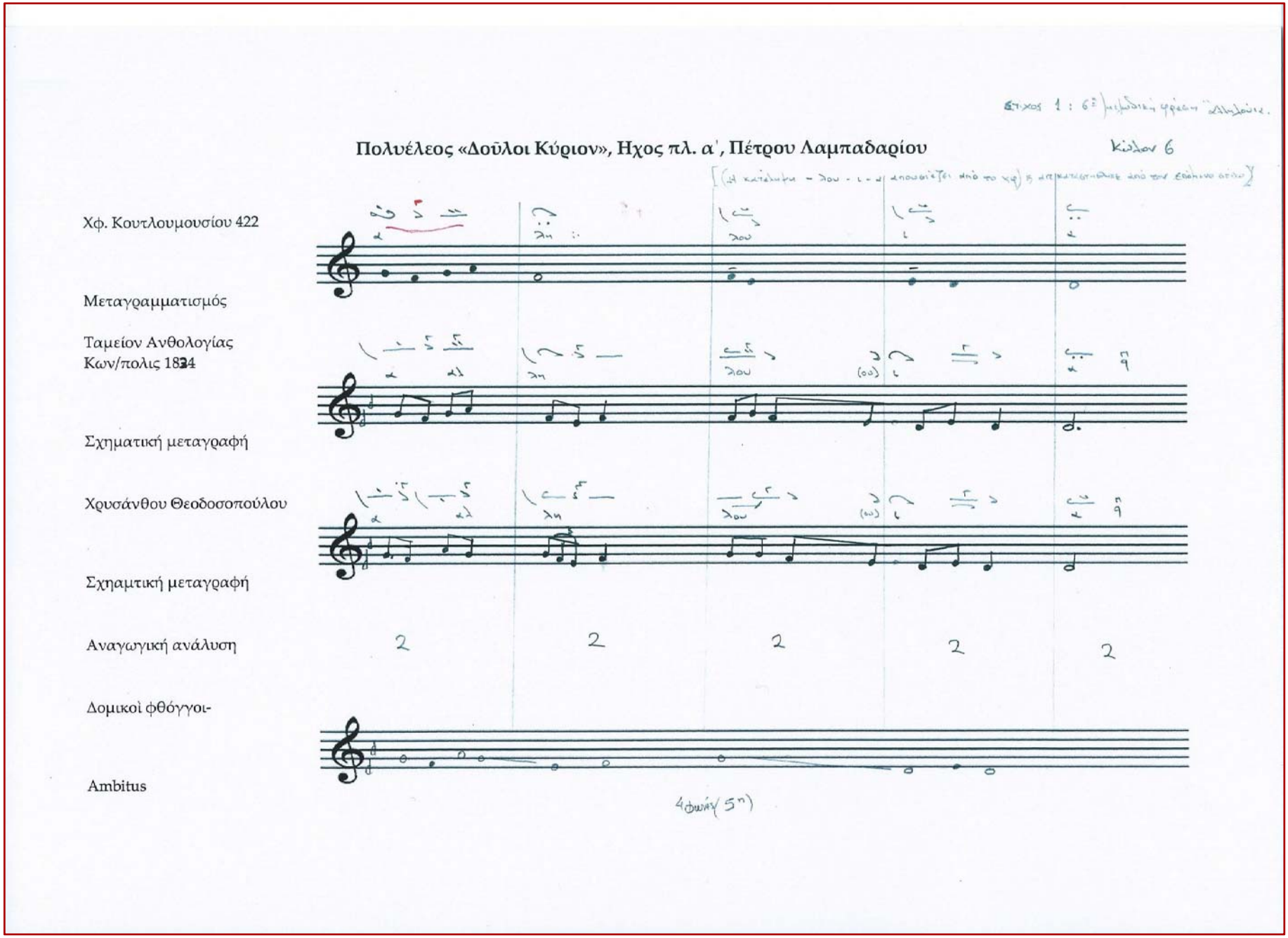
Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου
Κώλον 6
Χφ. Κουτλουμουσίου 422
Μεταγραμματισμός
Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1834
Σχηματική μεταγραφή
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου
Σχηαμτική μεταγραφή
Αναγωγική ανάλυση
2
2
2
2
2
Δομικοὶ φθόγγοι-
Ambitus

Κώλον 6 - αλληλούια

Το μέλος φθάνει έως και την τριφωνία του και καταλήγει στο ανεανες. Στις συλλαβές -λουι- έχουμε την θέση στραγγίσματα της παλαιάς γραφής (έγχρονα), η οποία στην συνέχεια καταγράφεται και ως ενέργεια του λυγίσματος και αποτελεί σταθερό μοτίβο του αργοσυντόμου στιχηραρικού μέλους του τέλους της περιόδου των εξηγήσεων. Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
αλ-	Ενέργεια της εγχρόνου πεταστής[234] (τριφώνου αναβάσεως). Η ανάλυση αυτή καταγράφεται και στο παλαιό μέλος και από τον Γρηγόριο.
-λη	Ενέργεια της διπλής.
-λου	Ενέργεια της βαρείας[235] και του κλάσματος την οποία σημειώνει και ο Γρηγόριος ενώ ο Χρύσανθος την διανθίζει με χρήση ομαλού.
-ι	
-α	Ο Χρύσανθος σημειώνει κλάσμα, όπως και ο Γρηγόριος.

[234] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σ. 60. Πρβλ. επίσης: Στάθης, Γρηγόριος, *Η Εξήγησις της παλαιάς βυζαντινής σημειογραφίας*, Αθήνα 1978, σ. 47., Φιλοξένης, Κυριακός ο Εφεσιομάγνης, *Θεωρητικόν Στοιχειώδες της Μουσικής*, Κωνσταντινούπολη 1859, σ. 95 και Στέφανος, Λαμπαδάριος, *Κρηπίς του Θεωρητικού και Πρακτικού της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Κωνσταντινούπολις 1875, σ. 34.

[235] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σ. 58. Πρβλ. και Φιλοξένης, *Θεωρητικόν*, σ. 87.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1834

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

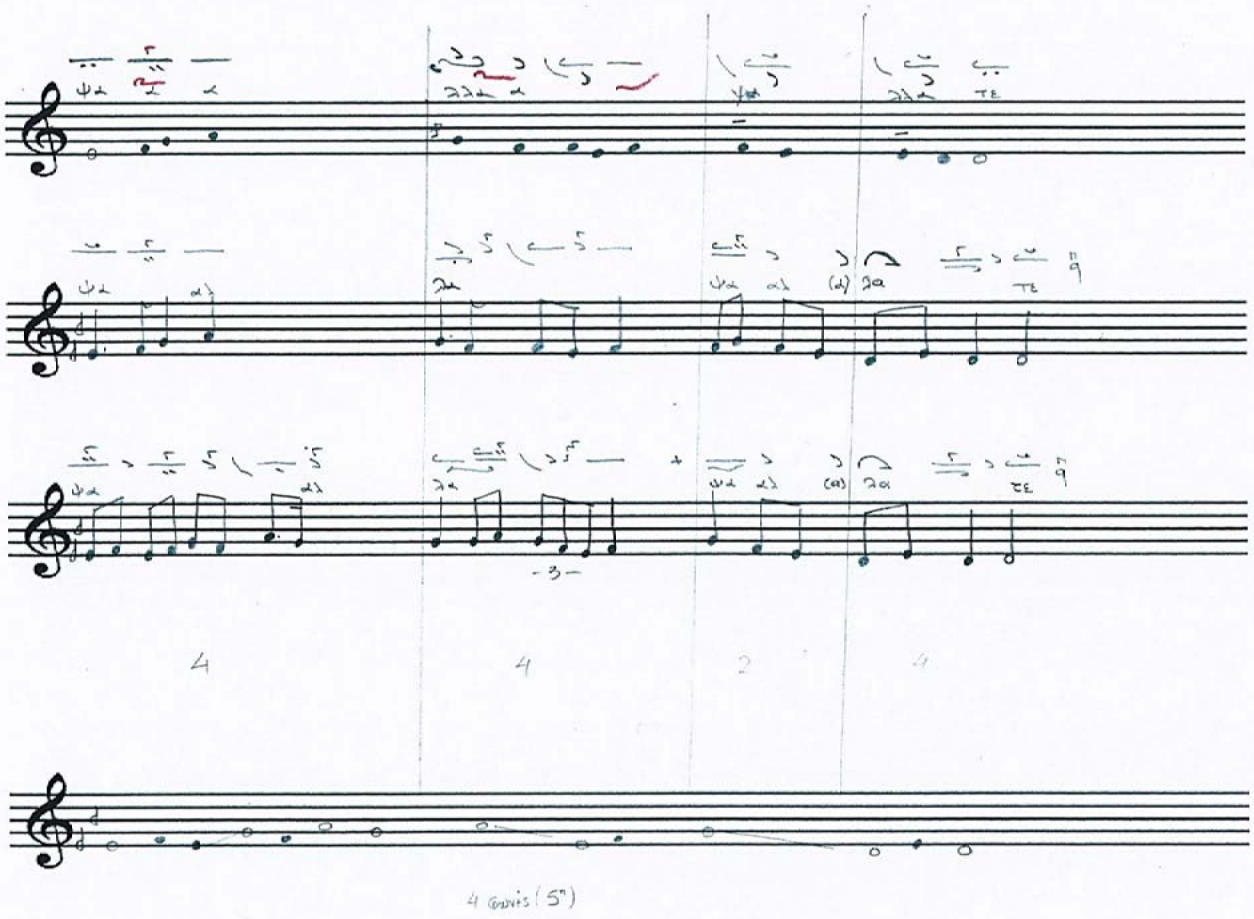

Κώλον 7 - Ψάλλατε

Το μέλος φθάνει έως και την τετραφωνία του με μελωδική κίνηση ανιόντος λυγίσματος και επιστρέφει στην βάση του με χρήση κατιόντος λυγίσματος[236] και εγχρόνων στραγγισμάτων. Στο μέλος υπάρχει και σύντομος αναγραμματισμός (ψάλλα-ψάλλατε). Ο Χρύσανθος σημειώνει ενέργειες των σημαδίων και ποικίλματα:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
Ψαλ-	Ενέργεια του λυγίσματος, η οποία δεν σημειώνεται στην εξήγηση του Γρηγορίου.
-λα-	Ποικίλματα.
ψάλλατε	

[236] Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.124.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1824

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

1 1 2 2 2 2 2

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

3 φωνές (4η)

Κώλον 8 - το ονόματι αυτού

Το μέλος φθάνει έως και την τετραφωνία του, κατέρχεται έως την δευτέρα της βάσεως με χρήση θέσεως διπλής βαρείας[237] (ή πιάσματος ή πιέσματος) και καταλήγει στην τριφωνία του. Ο Χρύσανθος σημειώνει ενέργειες των σημαδίων και ποικίλματα:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
το	
ο-	
-νο-	Ενέργεια της συνθέσεως των χαρακτήρων ολίγον με κεντήματα άνωθεν και ψηφιστόν κάτωθεν[238].
-μα-	Ποικιλματική απόδοση της θέσεως της διπλής βαρείας.
-τι	
αυ-	
-του	Ενέργεια του κλάσματος.

[237] Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.127.

[238] Η ανάλυση αυτή παραπέμπει στην ενέργεια του *Τρομικού*, όπως ακριβώς το αναφέρει στο Θεωρητικό του ο Σίμων Καράς. Βλ. αναλυτικά, Καράς, *Θεωρητικόν Α΄*, σ. 214.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1824

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

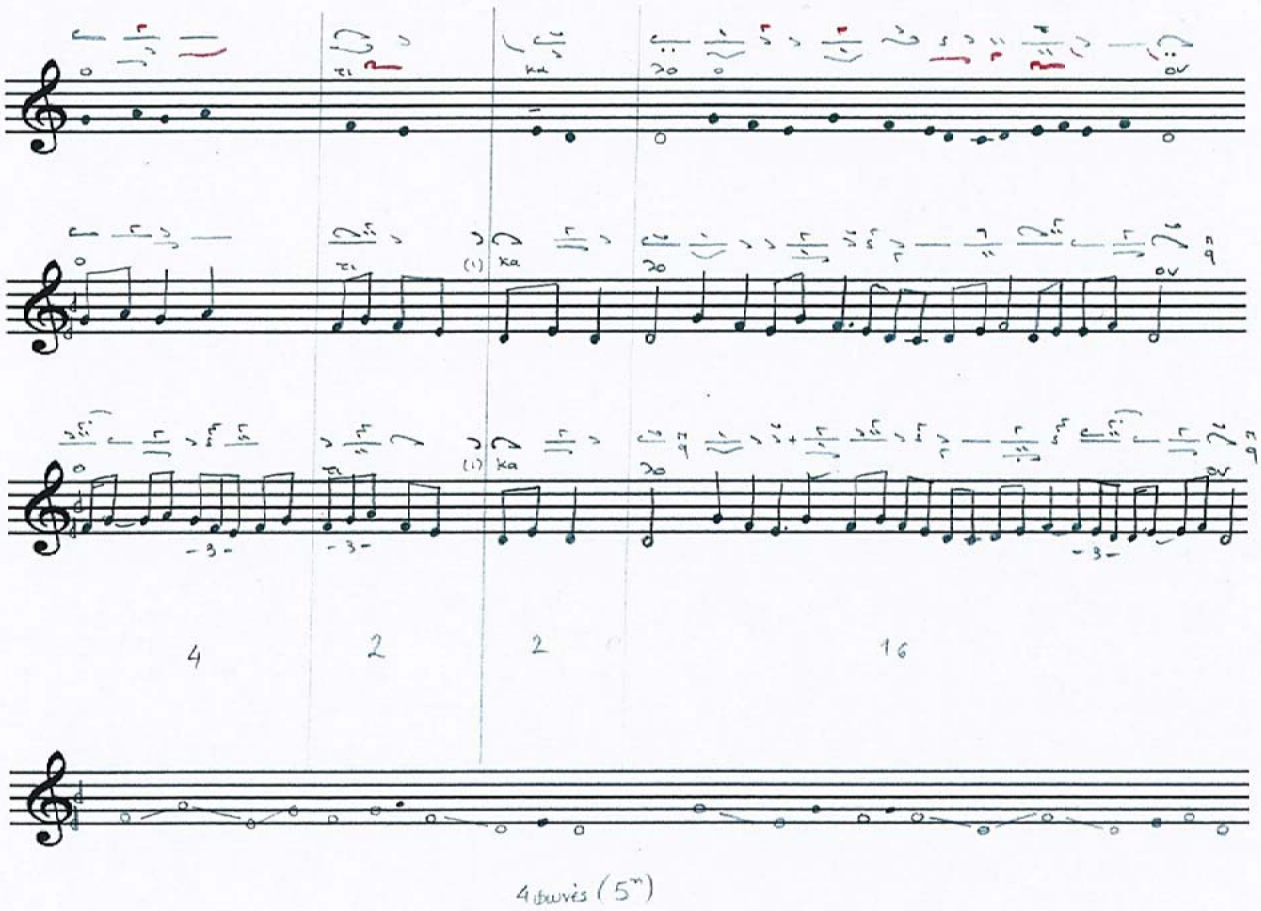

Κώλον 9 - ότι καλόν

Το μέλος ανέρχεται κατ΄ αρχήν στην τετραφωνία, κατέρχεται στην βάση του με θέση κατιόντος λυγίσματος, ενώ στη συνέχεια ανέρχεται στην τριφωνία για να καταλήξει στην βάση του. Η γραφή του Χρυσάνθου είναι ιδιαίτερα ποικιλματική. Σημειώνονται κινήσεις τόσο της δικής του φωνής όσο και της προφορικής παραδόσεως.

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
ο-	
τι	
κα-	
-λον	

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1824

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

2 2 2 2 2

Δομικοὶ φθόγγοι-

Ambitus

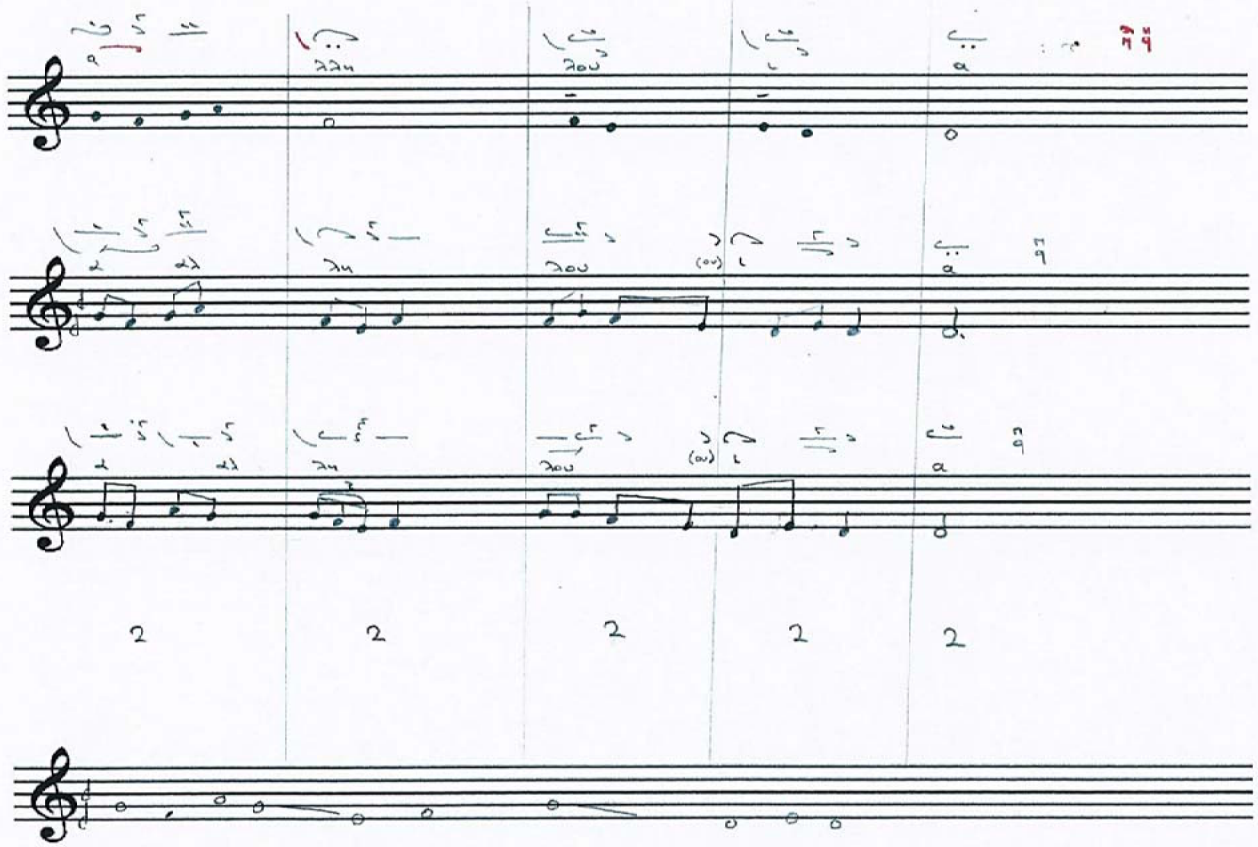

Κώλον 10 - αλληλούια

Το μέλος φθάνει έως και την τριφωνία του και καταλήγει στο ανεανες. Στις συλλαβές -λουι- έχουμε την θέση στραγγίσματα της παλαιάς γραφής (έγχρονα), η οποία στην συνέχεια καταγράφεται και ως ενέργεια του λυγίσματος και αποτελεί σταθερό μοτίβο του αργοσυντόμου στιχηραρικού μέλους του τέλους της περιόδου των εξηγήσεων. Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
αλ-	Ενέργεια της εγχρόνου πεταστης (τριφώνου αναβάσεως). Η ανάλυση αυτή καταγράφεται και στο παλαιό μέλος και από τον Γρηγόριο.
-λη	Ενέργεια της διπλής.
-λου	Ενέργεια της βαρείας και του κλάσματος την οποία σημειώνει και ο Γρηγόριος ενώ ο Χρύσανθος την διανθίζει με χρήση ομαλού.
-ι	
-α	Ο Χρύσανθος σημεώνει κλάσμα, όπως και ο Γρηγόριος.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1824

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

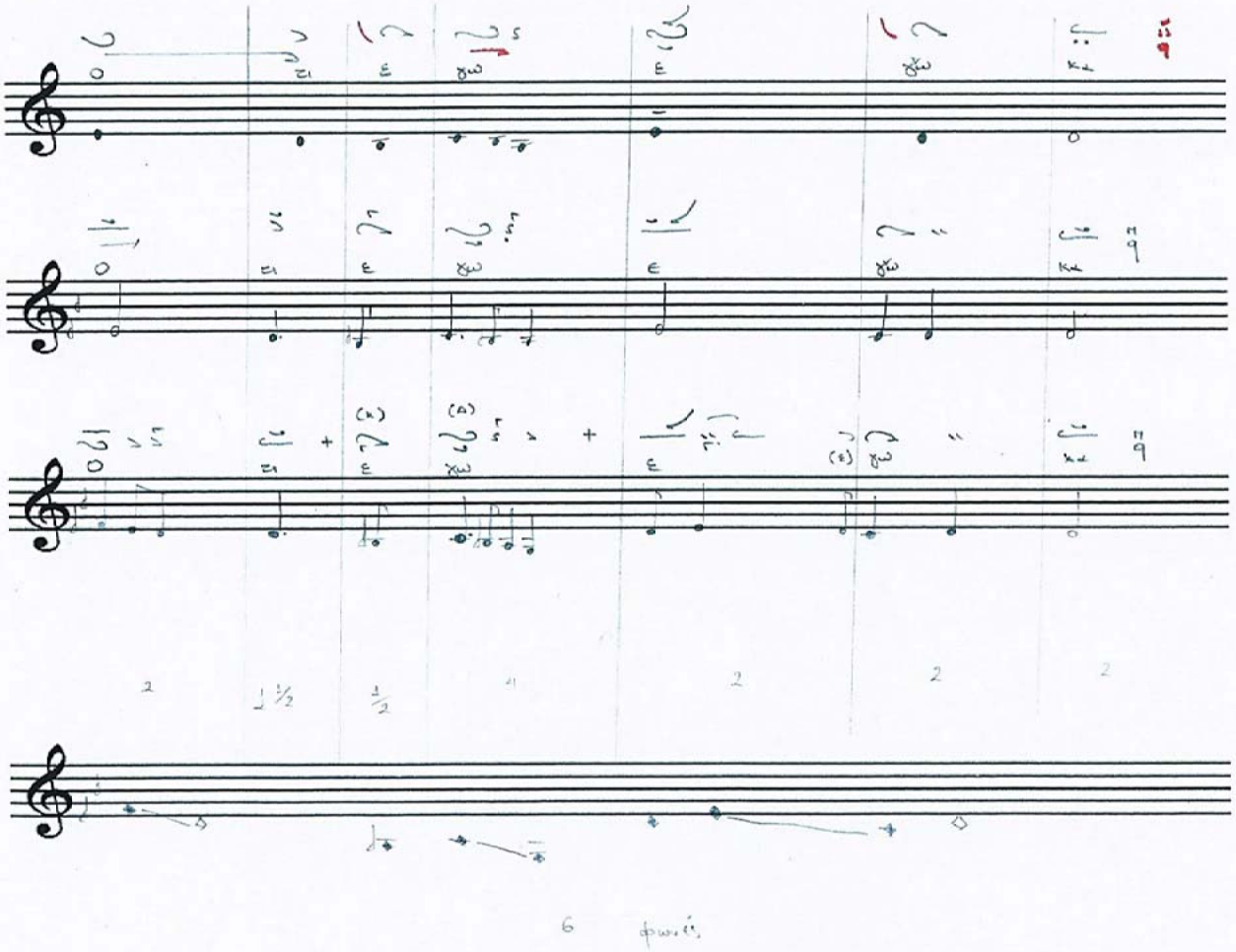

Κώλον 11 - ότι εγώ έγνωκα

Το μέλος κατέρχεται έως την κάτω τριφωνία (παραμεσότητα ή παραπλαγιότητα)[239] και καταλήγει στην βάση του. Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
ο-	Ενέργεια του ομαλού.
-τι	
ε-	
-γω	
ε-	Ενέργεια του κλάσματος[240].
-γνω-	
-κα	

[239] Κωνσταντίνου, Ν. Γεώργιος, *Θεωρία και Πράξη της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Αθήνα 2003, σ.74.

[240] Σχετικά με την ανάλυση αυτή σημειώνουν μερικοί από τους θεωρητικούς ότι το Κλάσμα εξηγείται και με τη χρήση Κεντημάτων. Πιο συγκεκριμένα, ο Κ. Πανάς, αναφέρει ότι «*τά κεντήματα χρησιμεύουσι καί διά τήν ἀνάλυσιν τοῦ κλάσματος*». Βλ. σχετικά: Πανάς, Κωνσταντίνος, *Θεωρία, μέθοδος και ορθογραφία της βυζαντινής μουσικής*, Πάτραι 1970, σ. 150. Επίσης Ο Α. Ευθυμιάδης παρατηρεί για την ανάλυση αυτή ότι εκτελείται όταν έχουμε «*ὀλίγον μέ κλάσμα καί τονιζόμενη συλλαβή*». Βλ. Σχετικά: Ευθυμιάδης, *Μαθήματα*, σ. 44. Τέλος ο Σ. Καράς την κωδικοποιεί ως μικρό ίσον (ισάκι). Βλ. σχετικά: Καράς, *Θεωρητικόν Α΄*, σ. 181.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1824

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

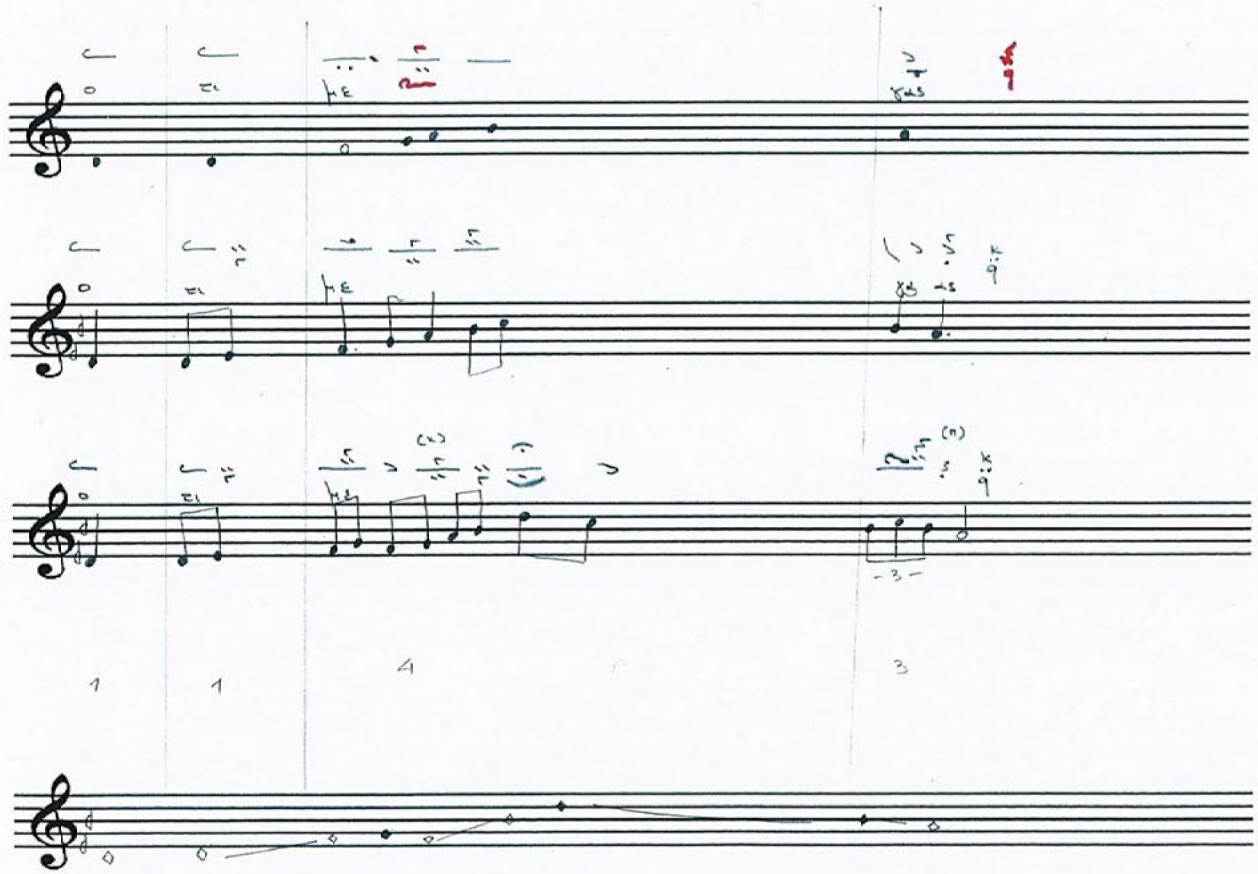

Κώλον 12 - ότι μέγας

Στην εκδοχή του χειρογράφου το μέλος ανέρχεται (μετροφωνικώς)[241] στην πενταφωνία, η οποία εξηγείται από τον Γρηγόριο ως εξαφωνία, και καταλήγει στην τετραφωνία. Κατά τον Χρύσανθο το μέλος ανέρχεται στην επταφωνία, κατέρχεται και καταλήγει στην τετραφωνία ποικιλματικώς:

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
ο-	
-τι	
μέ-	Ενέργεια του λυγίσματος.
-γας	Ποικιλματική απόδοση της θέσεως.

[241] Οι παλαιοί βυζαντινοί είχαν και την κατά *μετροφωνίαν* εκτέλεση του άσματος. Μετροφωνία δε ονομάζεται η εκτέλεση στην οποία λαμβάνονται υπ΄ όψιν μόνον οι έμφωνοι χαρακτήρες και όχι τα άφωνα σημάδια, δηλαδή οι άχρονες και έγχρονες υποστάσεις. Βλ. σχετικά: Παναγιωτόπουλος, Δημήτριος, *Θεωρία και Πράξις της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Αθήνα 1982, σ. 55.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

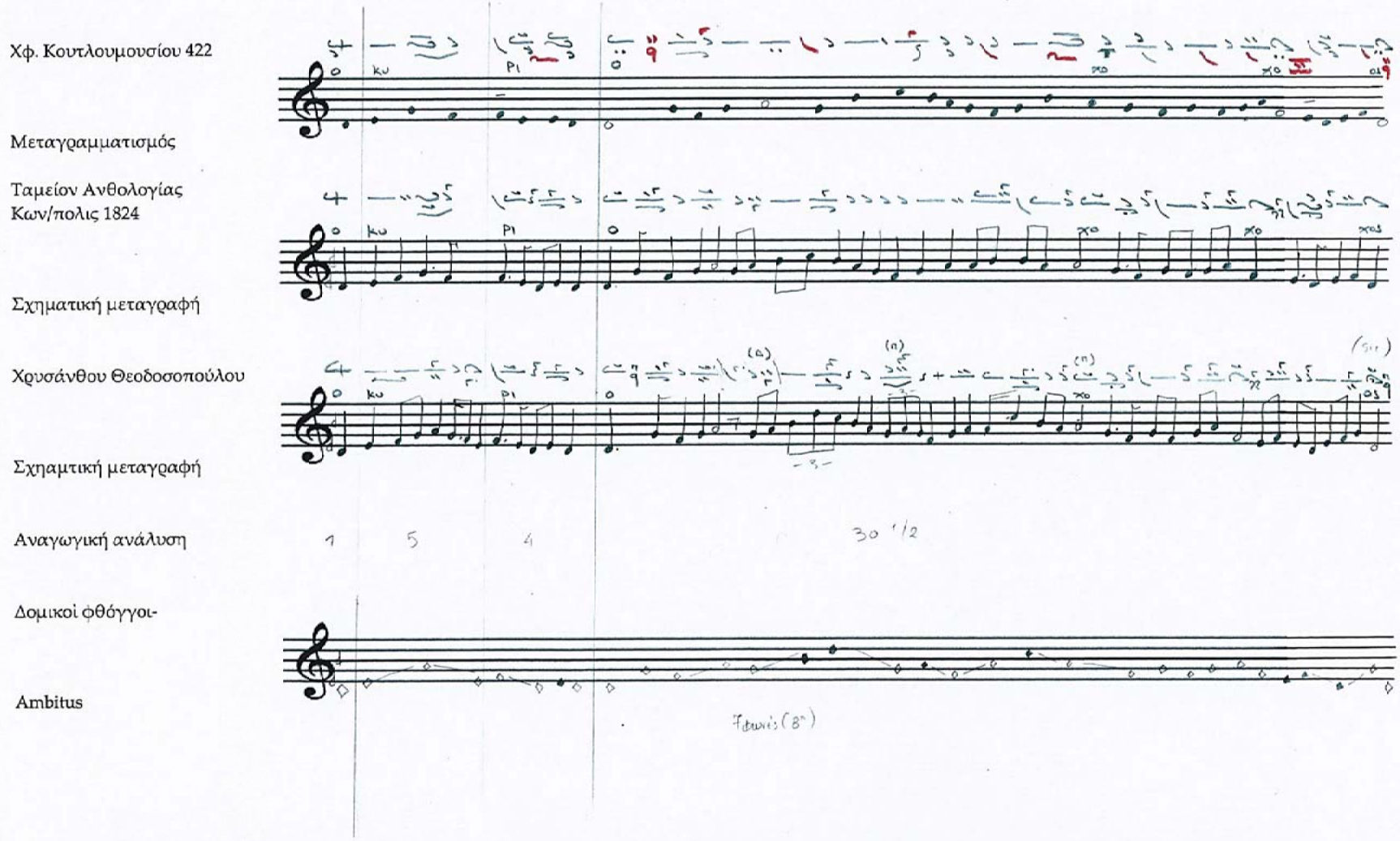

Κώλον 13 - ο Κύριος

Το μέλος ανέρχεται στην εξαφωνία, κατέρχεται στην τετραφωνία και αναπαύεται στην βάση του αφού προηγουμένως σταθμεύσει στην διφωνία του. Χρησιμοποιεί τις χειρονομίες λύγισμα (2) και τρομικόν[242]. Στο δεύτερο μέρος του μέλους ο Γρηγόριος σημειώνει πολλές ενέργειες των διαφόρων σημαδίων. Ο Χρύσανθος χρησιμοποιεί υπεραναλυτική γραφή.

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
ο	
Κυ-	
-ρι-	
ος	

[242] Ψάχος, *Παρασημαντική*, 124. Πρβλ. και Καράς, Σίμων, *Μέθοδος της Ελληνικής Μουσικής, Θεωρητικό, τόμος Α΄*, Αθήναι 1982 , σ. 214.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1824

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοὶ φθόγγοι-

Ambitus

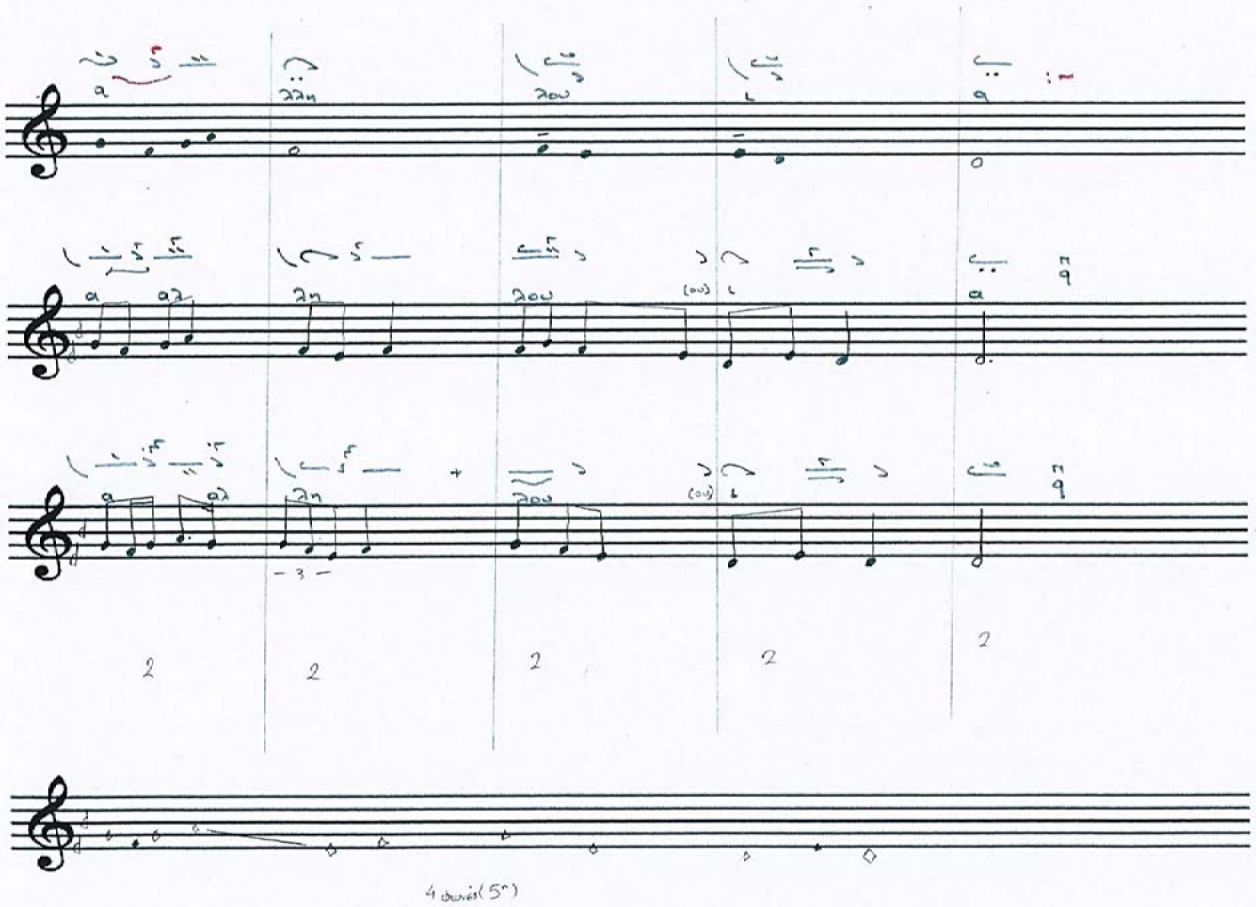

Κώλον 14 - αλληλούια

Το μέλος φθάνει έως και την τριφωνία του και καταλήγει στο ανεανες. Στις συλλαβές -λουι- έχουμε την θέση στραγγίσματα της παλαιάς γραφής (έγχρονα), η οποία στην συνέχεια καταγράφεται και ως ενέργεια του λυγίσματος και αποτελεί σταθερό μοτίβο του αργοσυντόμου στιχηραρικού μέλους του τέλους της περιόδου των εξηγήσεων. Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
αλ-	Ενέργεια της εγχρόνου πεταστης (τριφώνου αναβάσεως). Η ανάλυση αυτή καταγράφεται και στο παλαιό μέλος και από τον Γρηγόριο.
-λη	Ενέργεια της διπλής.
-λου	Ενέργεια της βαρείας και του κλάσματος την οποία σημειώνει και ο Γρηγόριος ενώ ο Χρύσανθος την διανθίζει με χρήση ομαλού.
-ι	
-α	Ο Χρύσανθος σημεώνει κλάσμα, όπως και ο Γρηγόριος.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1834

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοὶ φθόγγοι-

Ambitus

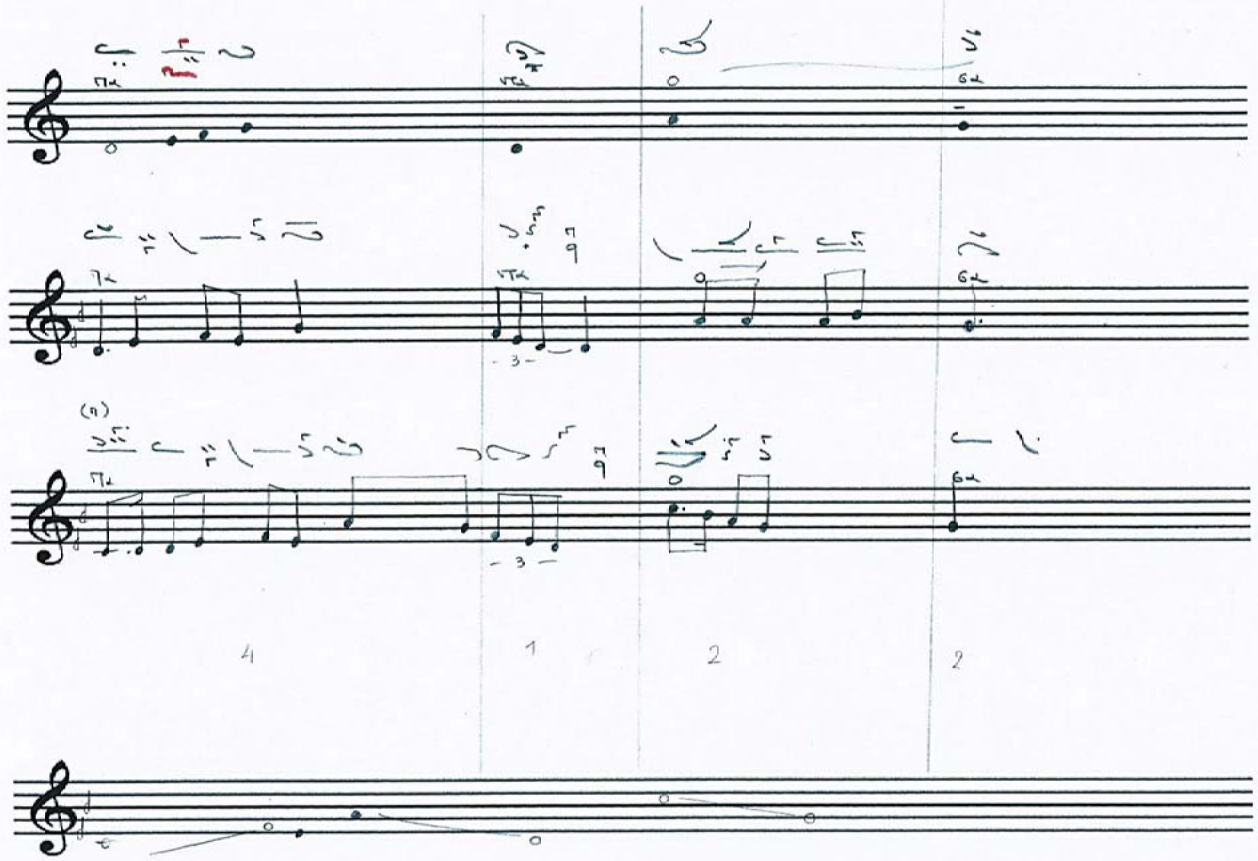

Κώλον 15 - Πάντα όσα

Στο πρώτο μέρος το μέλος τριφωνεί με την ενέργεια του ανιόντος λυγίσματος, ενώ στο δεύτερο μέρος τετραφωνεί, καταλήγοντας στην τριφωνία του. Αντιστοίχως ο Χρύσανθος στο πρώτο μέρος οδηγεί το μέλος στην τετραφωνία, ενώ στο δεύτερο μέρος στην εξαφωνία, πάντοτε με χρήση διαποικίλσεως. Στην κατάληξη αντικαθιστά την αργία (κλάσμα) με παύση. Ως προς την διαποίκιλση του μέλους σημειώνονται οι εξής ενέργειες:

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
Παν-	Ενέργεια του κλάσματος και της επερχόμενης πεταστής.
-τα	
ο-	Ποίκιλμα.
-σα	

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1824

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοὶ φθόγγοι-

Ambitus

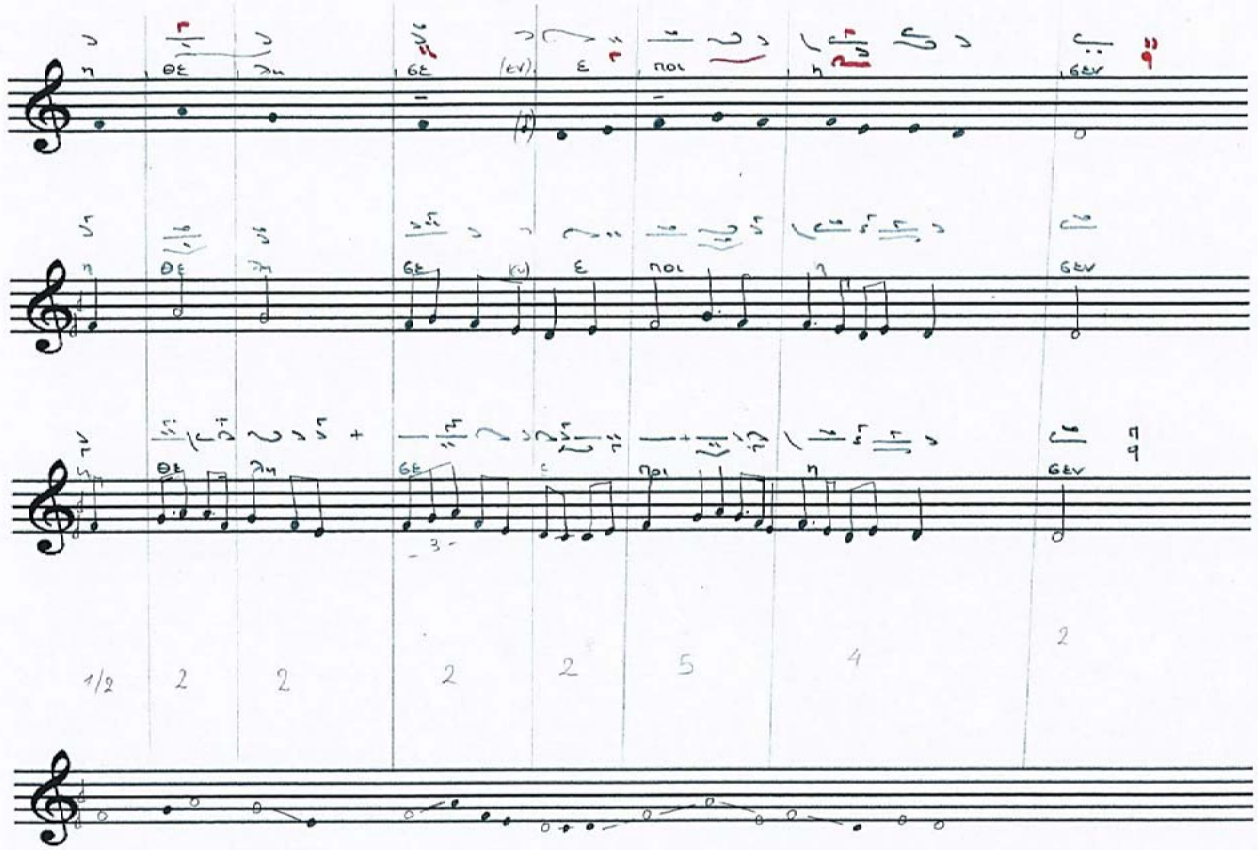

Κώλον 16 - ηθέλησεν εποίησεν

Στο πρώτο μέρος το μέλος τετραφωνεί και κατέρχεται στην βάση του με χρήση διπλής βαρείας ενώ στο δεύτερο τριφωνεί χρησιμοποιώντας την κλασσική κίνηση κατιόντος λυγίσματος. Ο Χρύσανθος καταγράφει το μέλος με τρόπο υπεραναλυτικό.

ΣΥΛΛΑΒΗ	**ΕΝΕΡΓΕΙΑ**
η-	
-θε	
-λη-	
-σεν	
ε-	
ποι-	
-η-	
-σεν	

Στίχοι 4ος, 3η μελωδική φράση, "Εν τω ονόματι..."

Κύριον 17

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1834

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

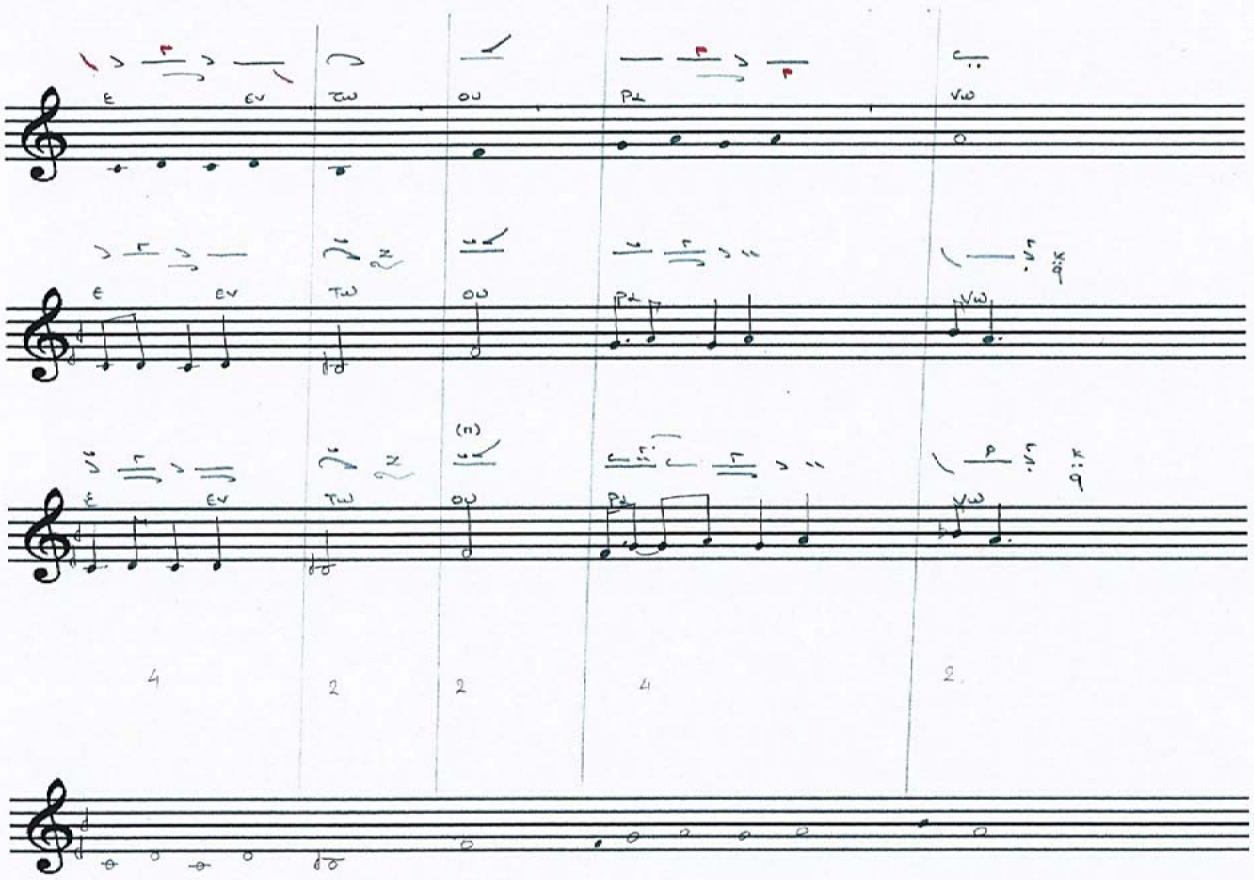

7 φωνές (8η)

Κώλον 17 - εν τω ουρανώ

Το μέλος κατέρχεαι κατ' αρχήν στην μεσότητα ενώ καταλήγει στην τετραφωνία[243].

Ο Χρύσανθος ακολουθεί την καταγραφή του Γρηγορίου και σημειώνει μόνο μία ανάλυση του μέλους:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
εν	
τω	
ου-	
-ρα	Ενέργεια του κλάσματος.
-νω	

[243] Κωνσταντίνου, *Θεωρία*, σ.74.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1834

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

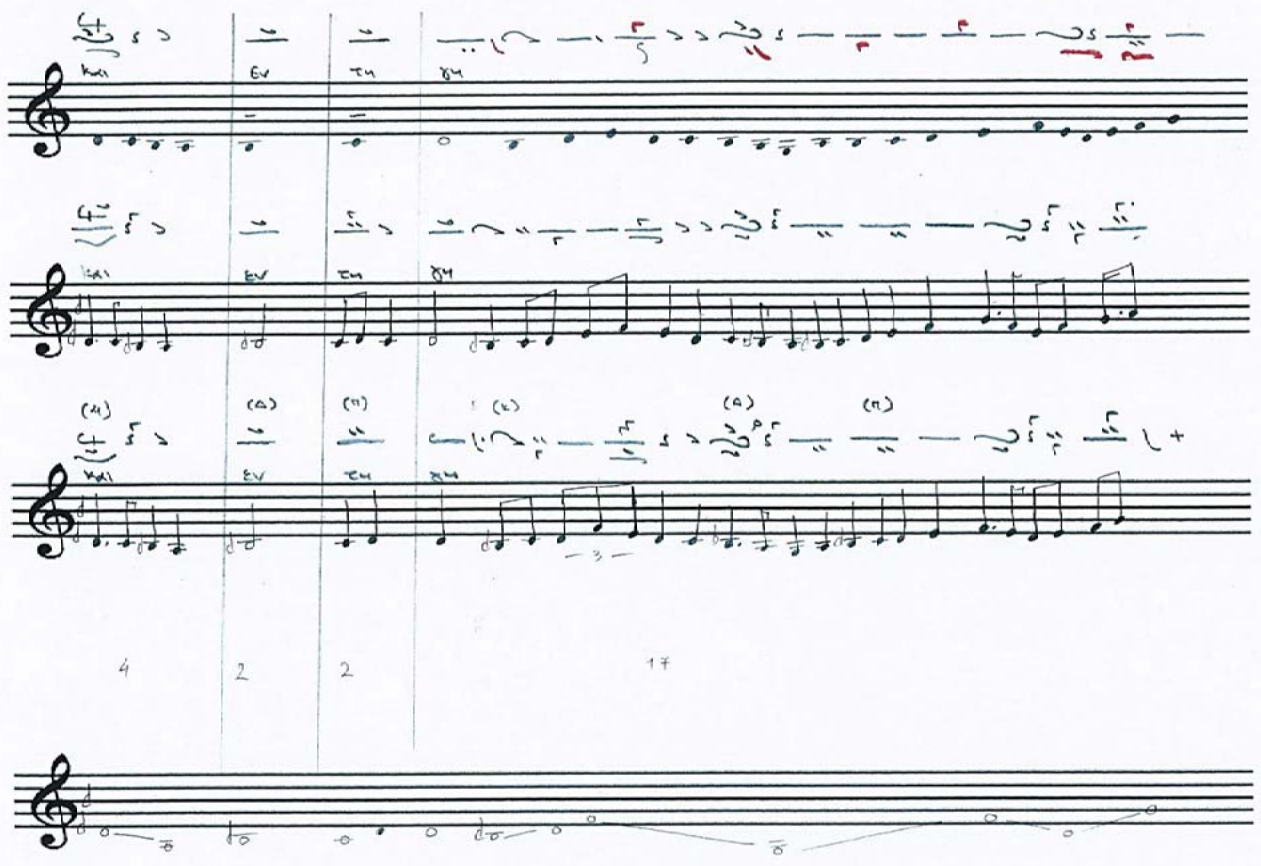

Κώλον 18 - και εν τη γη

Το μέλος κινείται σε φθόγγους κάτω της βάσεώς του, με χρήση και διπλής βαρείας, και καταληγει στην τριφωνία του. Ο Χρύσανθος ακολουθεί την καταγραφή του Γρηγορίου, ενώ σημειώνει και ένα προσωπικό ποίκιλμα στο δεύτερο μέρος του μέλους:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
και	
εν	
τη	
γη	Προσωπικό ποίκιλμα.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ηχος πλ. α΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου

Χφ. Κουτλουμουσίου 422

Μεταγραμματισμός

Ταμείον Ανθολογίας
Κων/πολις 1824

Σχηματική μεταγραφή

Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηαμτική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι-

Ambitus

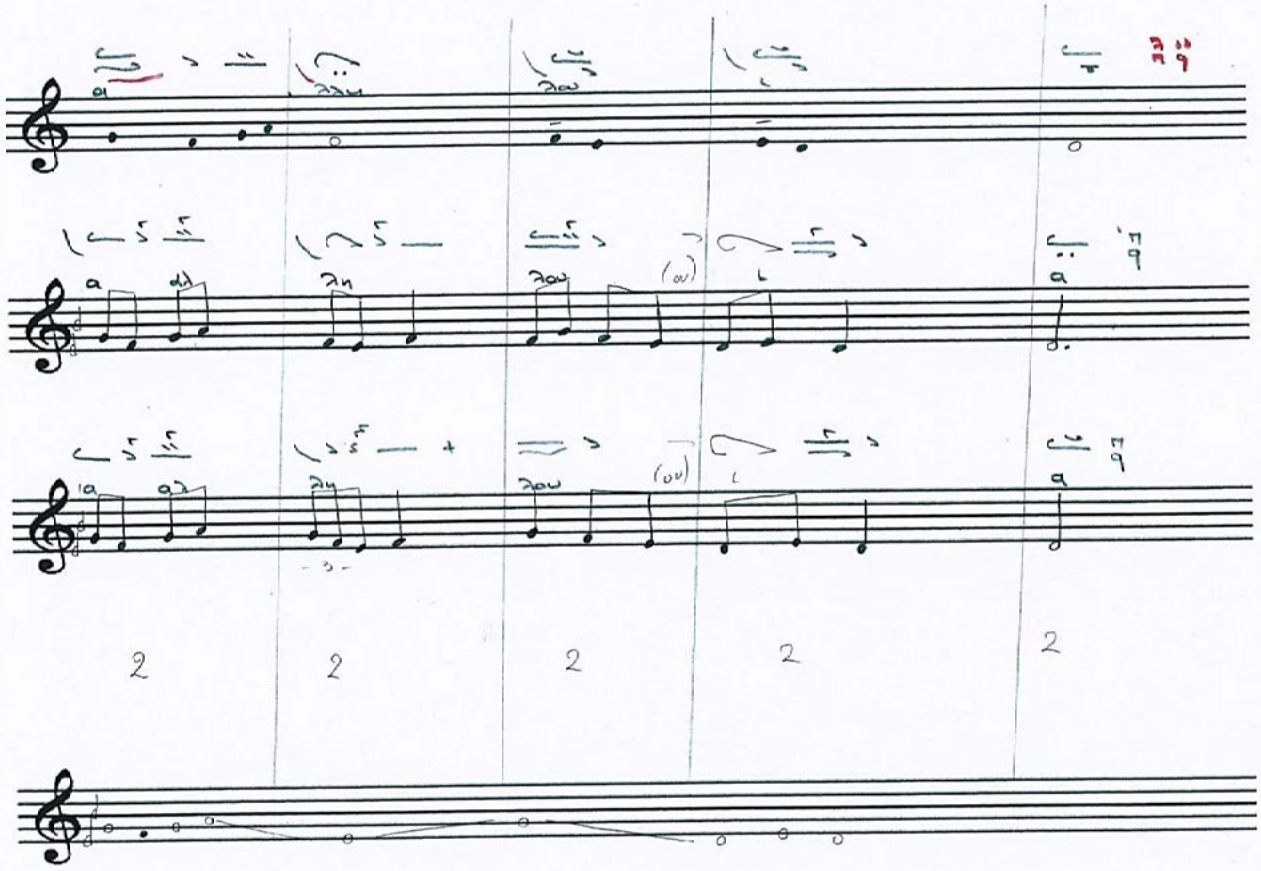

Κώλον 19 - αλληλούια

Το μέλος φθάνει έως και την τριφωνία του και καταλήγει στο ανεανες. Στις συλλαβές -λουι- έχουμε την θέση στραγγίσματα της παλαιάς γραφής (έγχρονα). Ο Χρύσανθος σημειώνει την διαποίκιλση ως εξής:

ΣΥΛΛΑΒΗ	ΕΝΕΡΓΕΙΑ
αλ-	
-λη	Ενέργεια της διπλής.
-λου	Ποίκιλμα.
-ι	
-α	

5.1.2. Δογματικό Θεοτοκίο *"Τις μη μακαρίσει Σε"*, μέλος Πέτρου Λαμπαδαρίου σε ήχο πλ. β΄

5.1.2.1. Τα Δογματικά Θεοτοκία

Τα *Δογματικά Θεοτοκία*[244], όπως γενικά όλα τα Θεοτοκία είναι ύμνοι που αναφέρονται στη Θεοτόκο. Τα συγκεκριμένα όμως επωνομάστηκαν *Δογματικά* επειδή σ' αυτά με απαράμιλλη ποιητική τέχνη και δογματική εμβρίθεια ιστορείται η ενανθρώπηση του Κυρίου. Σ' αυτά εκτίθεται συνοπτικά το θεομητορικό και χριστολογικό δόγμα της ορθοδόξου πίστεως[245] και κυρίως αποτυπώνονται οι συμβολισμοί που απαντώνται στην Παλαιά Διαθήκη και αφορούν το πρόσωπο της Κυρίας Θεοτόκου[246], καθώς και το πώς αυτοί οι συμβολισμοί πραγματώθηκαν στην Καινή Διαθήκη. Έτσι, σχετικά νωρίς αποδόθηκε σ' αυτά ο χαρακτηρισμός *Δογματικά* που αποτυπώνεται και στα μουσικά κείμενα των συγκεκριμένων δοξαστικών του *Αναστασιματαρίου* ήδη από τον δέκατο έκτο αιώνα[247], από όπου και πέρασε σχεδόν στο σύνολο των μετέπειτα μουσικών χειρογράφων και βιβλίων.

Πρόκειται για ύμνους που σύμφωνα με το τυπικό της Εκκλησίας ψάλλονται στον Εσπερινό του Σαββάτου πλην των Δεσποτικών εορτών, κλείνοντας τη σειρά των στιχηρών κατά την είσοδο του ιερέως. Των Δοξαστικών αυτών, όπως και γενικά όλων των Δοξαστικών, προτάσσεται ο στίχος «*Δόξα Πατρί καί Υἱῷ καί Ἁγίῳ Πνεύματι καί νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰώνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν*», επισφραγίζοντας τη σειρά αυτή των ύμνων του Λυχνικού[248]. Ο αριθμός τους προσδιορίζεται από τον αριθμό των οκτώ

---

[244] ***Δογματικά Θεοτόκια*:** Με τον όρο αυτό επιγράφονται στην Παρακλητική τα πρώτα θεοτόκια του μικρού Εσπερινού της Κυριακής όλων των ήχων. Βλ. σχετικά *Θ.Η.Ε*, *τόμος Ε΄*, στ.1 σελ. 135. Ο Π. Τρεμπέλας αναφέρει ότι εξαιτίας του δογματικού τους περιεχομένου, αλλά και «*διά τήν εὐσύνοπτον, ἀκριβῆ καί ἐξόχως ἐπιτυχῆ διατύπωσιν ἐν αὐτοῖς τῆς Χριστολογικῆς διδασκαλίας*», ο όρος *Δογματικά* αφορά και τα θεοτοκία του Μεγάλου Εσπερινού των Κυριακών όλων των ήχων. Βλ. σχετικά Τρεμπέλας, Παναγιώτης, *Εκλογή Ελληνικής Ορθοδόξου Υμνογραφίας*, Αθήναι, 1978, σ. 305, όπου επίσης σημειώνεται στη σ. 18 ότι «*Ἰδιαιτέρως τά ἐπακολουθοῦντα εἰς τά στιχηρά τῶν ἑσπερινῶν τῶν Σαββάτων Θεοτοκία διακρίνονται διά τήν θεολογικήν αὐτῶν ἀκρίβειαν, τήν συνδιάζουσαν βάθος θεολογικόν μετά συντόμου καί ἀρκούντως σαφοῦς φράσεως».*

[245] Θεοδώρου, Ανδρέας, *Τα Δογματικά Θεοτοκία της Παρακλητικής.* Κείμενον ύμνων, απόδοση στη νεοελληνική, ευρύς σχολιασμός, Αποστολική Διακονία,1992, σ. 8 . Πρβλ. Τρεμπέλας, *Εκλογή*, σ.18.

[246] Στάθης, *Αναγραμματισμοί*, σ. 146.

[247] Στάθης, *Αναγραμματισμοί*, σ. 141.

[248] Φουντούλης, Ιωάννης, *Λογική Λατρεία*, Αποστολική Διακονία, 1971, σ. 157.

ήχων της βυζαντινής μελοποιίας, όπως διαμορφώθηκε στο πέρασμα των αιώνων και υιοθετήθηκε επίσημα από την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, και ως εκ τούτου οκτώ είναι και τα *Δογματικά Θεοτοκία*, ένα σε κάθε ήχο[249].

Τα συναντάμε σε ένα από τα πιο χρήσιμα βιβλία της εκκλησιαστικής μας μουσικής, το *Αναστασιματάριον*, που, όπως φανερώνει και το όνομά του, περιέχει μελοποιημένους αναστάσιμους ύμνους, μεταξύ των οποίων και τα αναστάσιμα στιχηρά της Παρακλητικής που ψάλλονται κατά τις ακολουθίες του Εσπερινού των Σαββάτων και του Όρθρου των Κυριακών[250]. Ως μουσικό βιβλίο αποτελεί το πλέον χρηστικό βιβλίο του αναλογίου και το πιο δημοφιλές εγχειρίδιο εκμάθησης των πρώτων ύμνων για κάθε μαθητή, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τον αριθμό των εκδόσεών του. Από πλευράς μουσικής γραφής, αξίζει να σημειώσουμε ότι η παρούσα μορφή του *Αναστασιματαρίου* εν πολλοίς οφείλεται στην προσπάθεια καταγραφής της βυζαντινής μουσικής που έκανε ο Πέτρος Πελοποννήσιος, καθώς πριν από αυτόν τα σύντομα μέλη δεν καταγράφονταν. Από αυτόν, λοιπόν, άντλησαν οι μετέπειτα εξηγητές - μελοποιοί όταν έκαναν τη μεταγραφή των *Δογματικών Θεοτοκίων*, όπως και άλλων τροπαρίων, σε μέλος εξηγημένο στην ισχύουσα γραφή, τόσο σε αργοσύντομο όσο και σε σύντομο μέλος.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η δομή των μουσικών βιβλίων που χρησιμοποιούνται στη βυζαντινή μουσική παράδοση αλλά και το σύστημα της οκτωηχίας διαμορφώθηκαν από μια μεγάλη μορφή της Ορθοδόξου Εκκλησίας, τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό[251], ποιήματα του οποίου είναι και τα *Δογματικά Θεοτοκία*, τα οποία εξετάζονται μουσικολογικά στην παρούσα μελέτη. Η ποίηση του αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού αφενός και αφετέρου η ευαισθησία με την οποία επιλέγει και περιγράφει τα θέματά του, εξασφάλισαν σε πολλές από τις συνθέσεις του, όπως και στα *Δογματικά Θεοτοκία* μια από τις σημαντικότερες θέσεις στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας και συμπεριελήφθησαν στην *Οκτώηχο* ή *Παρακλητική*.

---

[249] Τρεμπέλας, *Εκλογή*, σ.305.

[250] Ο Απόστολος Βαλληνδράς γράφει στον πρόλογο του Αναστασιματαρίου των εκδόσεων *Ζωή* ότι «*εἶναι τό βιβλίο τό ὁποῖο περιέχει μελοποιημένους κατά τούς ὀχτώ ἤχους, τούς ἀναστάσιμους ὕμνους τοῦ μεγάλου Ἑσπερινοῦ τοῦ Σαββάτου καί τοῦ ὄρθρου τῆς Κυριακῆς*». Βλ. σχετικά: Ιωάννης, Πρωτοψάλτης, *Αναστασιματάριον*, εκδ. Αδελφότητος Θεολόγων *"Η ΖΩΗ"*, Αθήναι 1961, σ. 3.

[251] *Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας*, τόμος 19, Ιωάννης Δαμασκηνός, τόμος 1ος, Δογματικά Α΄, εκδόσεις *Το Βυζάντιον*, Θεσσαλονίκη 1978. τ. 19, σσ. 10-13.

Για το βιβλίο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι ανήκει στα λειτουργικά βιβλία της ορθοδόξου εκκλησίας και περιέχει ύμνους διαφόρων υμνογράφων, κατά βάση όμως είναι έργο του αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού. Τα τροπάρια και οι κανόνες που εμπεριέχει αφορούν κυρίως τις δύο μεγάλες ακολουθίες του νυχθημέρου, τον Εσπερινό και τον Όρθρο, υπάρχουν όμως και ύμνοι τόσο για το Μεσονυκτικό των Κυριακών, όσο και για το μικρό Εσπερινό κ.ά. Στο βιβλίο αυτό αποτυπώνονται η ακολουθία των Κυριακών και των άλλων ημερών της εβδομάδος στη βάση των οκτώ ήχων της εκκλησιαστικής βυζαντινής μουσικής. Έτσι συνολικά συμπεριλαμβάνει η *Οκτώηχος* ή *Παρακλητική* ύμνους οκτώ εβδομάδων, κατά τους οκτώ ήχους, που εναλλάσσονται διαδεχόμενοι ο ένας τον άλλον με τη σειρά κατά τη διάρκεια του λειτουργικού έτους. Μάλιστα, η υμνολογία της κάθε ημέρας έχει το ιδιαίτερο θέμα της, καθώς κάθε ημέρα της εβδομάδος είναι αφιερωμένη σε κάποιο ιερό πρόσωπο ή γεγονός που τιμά η εκκλησία μας. Έτσι, η θεματολογία των ύμνων της Κυριακής αναφέρεται στην Ανάσταση του Χριστού, της Δευτέρας στου Αρχαγγέλους, της Τρίτης στον Τίμιο Πρόδρομο, της Τετάρτης και της Παρασκευής στη Θεοτόκο και στον Τίμιο Σταυρό του Κυρίου, της Πέμπτης στους Αποστόλους και στον άγιο Νικόλαο και του Σαββάτου στους Μάρτυρες και τους Κεκοιμημένους[252].

5.1.2.2. Ήχος πλάγιος του δευτέρου

Μαρτυρία: ᾏχος $\frac{\lambda}{\pi}$ ⸗ Πα

Απήχημα: 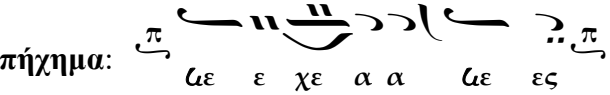

Ο πλάγιος του δευτέρου είναι ο ήχος ο οποίος απηχείται με το **ν**ε**χ**εα**ν**ες[253]. Το απήχημα αυτό δείχνει ανάβαση ημιτονίου, τριημιτονίου και ημιτονίου και την ίδια κατάβαση. Η βάση της μελωδίας πρέπει να είναι τέτοια ώστε να μπορεί να ανεβαίνει επτά τόνους και να δείχνει τον δεύτερο ήχο τέσσερεις τόνους επί το οξύ, ή έστω και τρεις. Τέτοιος τόνος είναι ο Πα, ο οποίος είναι βάση για τα παπαδικά και τα στιχηραρικά. Τα ειρμολογικά έχουν βάση τον Κε ή τον Δι. Ο πλάγιος του δευτέρου

[252] Φουντούλης, Ιωάννης, *Λειτουργικά Θέματα* Ε΄, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 72-73.

[253] Χρύσανθος, *Θεωρητικὸν*, σσ. 159-162. Πρβλ. και Πάρης, *Προθεωρία*, σσ. 47 - 49.

φανερώνεται με τα χρωματικά διαστήματα Πα-Βου, Βου-Γα, χωρίς να χρειάζεται προσλαμβανόμενο φθόγγο, ή με τον πλαγιασμό του δευτέρου ήχου σε αυτόν. Η κλίμακά του είναι η εξής χρωματική:

Πα Δι Κε Πα΄

η οποία αποτελείται από δύο όμοια χρωματικά τετράχορδα. Οι φθορές του ήχου είναι οι και . Η πρώτη τίθεται στον Πα και στον Κε και αναφέρεται προς το οξύ ζητώντας ημιτόνιο, τριημιτόνιο και ημιτόνιο, η δεύτερη τίθεται στον Δι και στον Πα΄ και αναφέρεται προς το βαρύ ζητώντας επίσης ημιτόνιο, τριημιτόνιο και ημιτόνιο. Ο πλάγιος του δευτέρου χρησιμοποιεί πολλές φορές και την πιο κάτω κλίμακα:

Πα Δι, Κε Ζω΄ Νη΄ Πα΄

Στην περίπτωση αυτή βέβαια τίθεται φθορά στον πρώτο απαντώμενο διατονικό φθόγγο. Στα ειρμολογικά μέλη χρησιμοποιεί την κλίμακα:

Νη Βου Γα, Δι Ζω Νη

Δεσπόζοντες φθόγγους στα στιχηραρικά και παπαδικά έχει τους Πα, Δι, Κε, όπου και ζητά την δίεση του Γα για χρωματισμό του Δι. Στα ειρμολογικά και όταν βάση είναι ο Δι δεσπόζουν οι Δι και Βου.

Ατελείς καταλήξεις πραγματοποιεί στον Δι, εντελείς και τελικές στον Πα, ενίοτε πραγματοποιεί και τελικές στον Δι διότι πολλές φορές απηχείται με το **ν**ε**ν**α**ν**ω, όπως στο νεκρώσιμο τρισάγιο. Στα ειρμολογικά ατελείς και τελικές στον Δι και εντελείς στον Βου.

Το απήχημα του Πλαγίου Δευτέρου αρχίζει από τον Πα και λήγει στον Πα όταν είναι **ν**ε**χ**εα**ν**ες και στον Δι όταν είναι **ν**ε**ν**α**ν**ω. Αρχίζει κατά τετρατονία επί το βαρύ από τον κύριό του δεύτερο, καθώς και από τον εκ του Κε πρώτο. Από τον πλάγιο του πρώτου και τον τέταρτο, έστω και αν λήγει αυτός στον Βου, από το ίδιο ίσο. Από τον

τρίτο και τον βαρύ κατά διτονίαν επί το βαρύ και από τον πλάγιο του τετάρτου κατά τόνον επί το οξύ.

Ο πλάγιος του δευτέρου διαφέρει από τον δεύτερο κατά το ότι έχει μεγαλύτερη έκταση επί το οξύ και μικρότερη επί το βαρύ. Διαφέρουν ακόμα και ως προς τις καταλήξεις διότι ο δεύτερος πραγματοποιεί εντελείς καταλήξεις δύο τόνους κάτω από την βάση του (στον Βου), ενώ ο πλάγιος του δευτέρου στην βάση του.

Το ήθος του πλαγίου δευτέρου στα στιχηραρικά και παπαδικά αρμόζει σε πένθιμα τροπάρια και υψηλές πνευματικές μελέτες, ενώ στα ειρμολογικά, όπου κυριαρχεί η ποιότητα του **ν**ε**χ**εα**ν**ες έχει χαρακτήρα ηδονικό, προκαλώντας στον πιστό συναισθήματα βαθιάς λύπης και άκρας μυστικοπάθειας[254]. Χαρακτηριστικοί δε είναι οι στίχοι που σώζονται στην Παρακλητική σε ποίηση του Ιωάννου Δαμασκηνού στο τέλος των τροπαρίων του ήχου (όρθρος Σαββάτου πλ. β΄ ήχου) που εκφράζουν το ήθος του ήχου[255].

«*Ἔκτος μελωδός, ἀλλ΄ ὑπέρπρωτος πέλεις,*
Ὁ δεύτερος σύ τῶν μελῶν δευτερεύων .
Τάς ἡδονάς σύ διπλοσυνθέτους φέρεις ,
Τοῦ δευτέρου πως δευτερεύων δευτέρως,
Σέ τόν μελιχρόν, τόν γλυκύν, τόν τέττιγα,
Τόν ἐν πλαγίοις δεύτερον τίς οὐ φιλεῖ;»

Ακολουθούν μουσικά παραδείγματα Μεταγραμματισμού, Σχηματικής μεταγραφής, Αναγωγικής αναλύσεως. καθώς και οι αναλύσεις των στίχων διηρημένες σε μουσικοποιητικά ημιστίχια (Κώλα).

[254] Παπαχρόνης, Ιωάννης, *Τα πρώτα μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής,* Τεύχος Β΄/2, χρωματικοί ήχοι, εκδόσεις Επέκταση, Κατερίνη 2003, σ.166.

[255] *Παρακλητική*, σ. 560.

Στίχος 1, 1η μελωδική φράση, "Τις μη μακαρίσει Σε..

Το Δογματικό Θεοτοκίο "*Τις μη μακαρίσει Σε*", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

κώλον 1

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

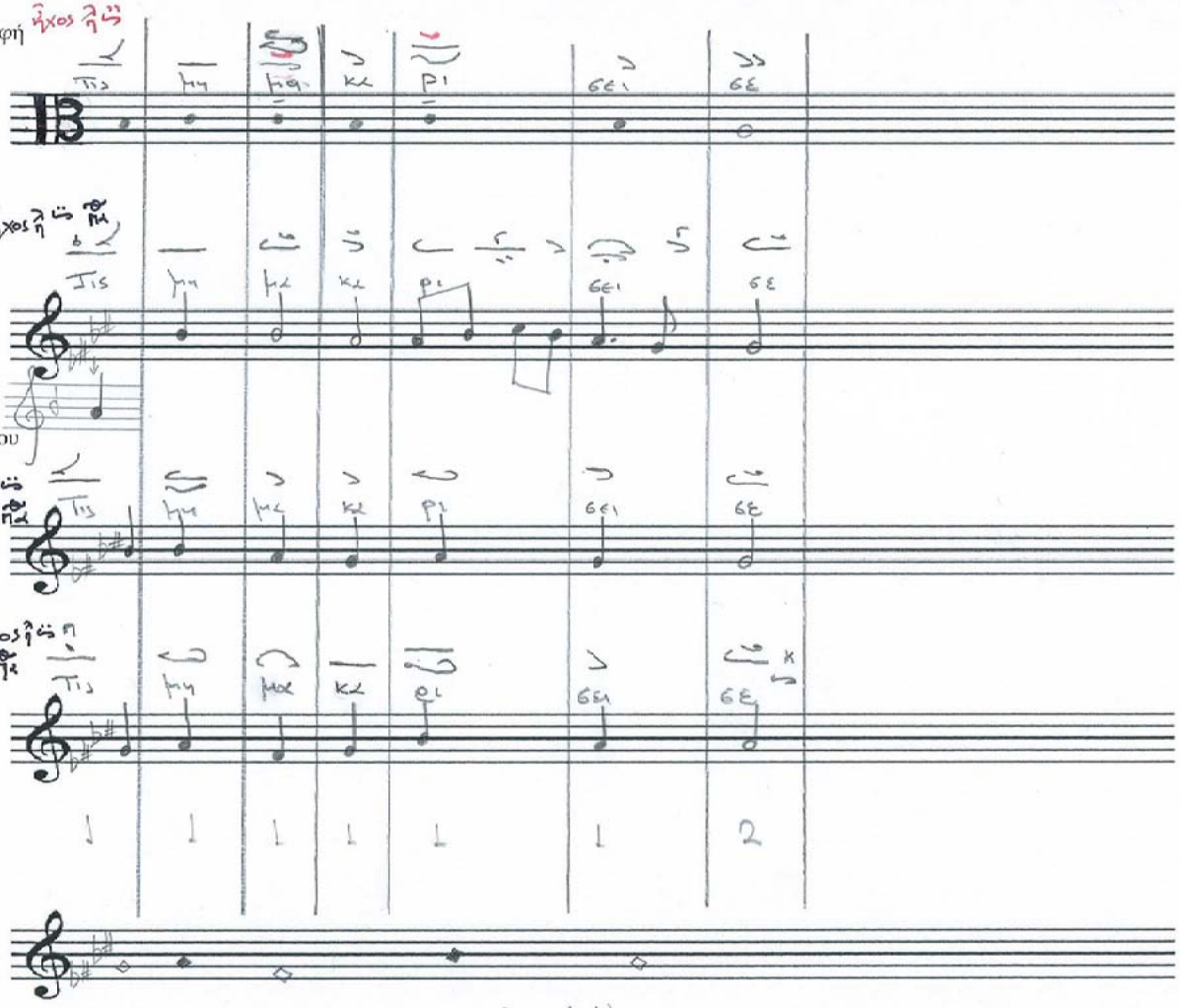

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι -

Ambitus

3 φωνές (4η)

Στίχος 2, 2η μελωδική φράση "παναχία παρθένε.

Το Δογματικό Θεοτοκίο "*Τις μη μακαρίσει Σε*", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

κώλον 2

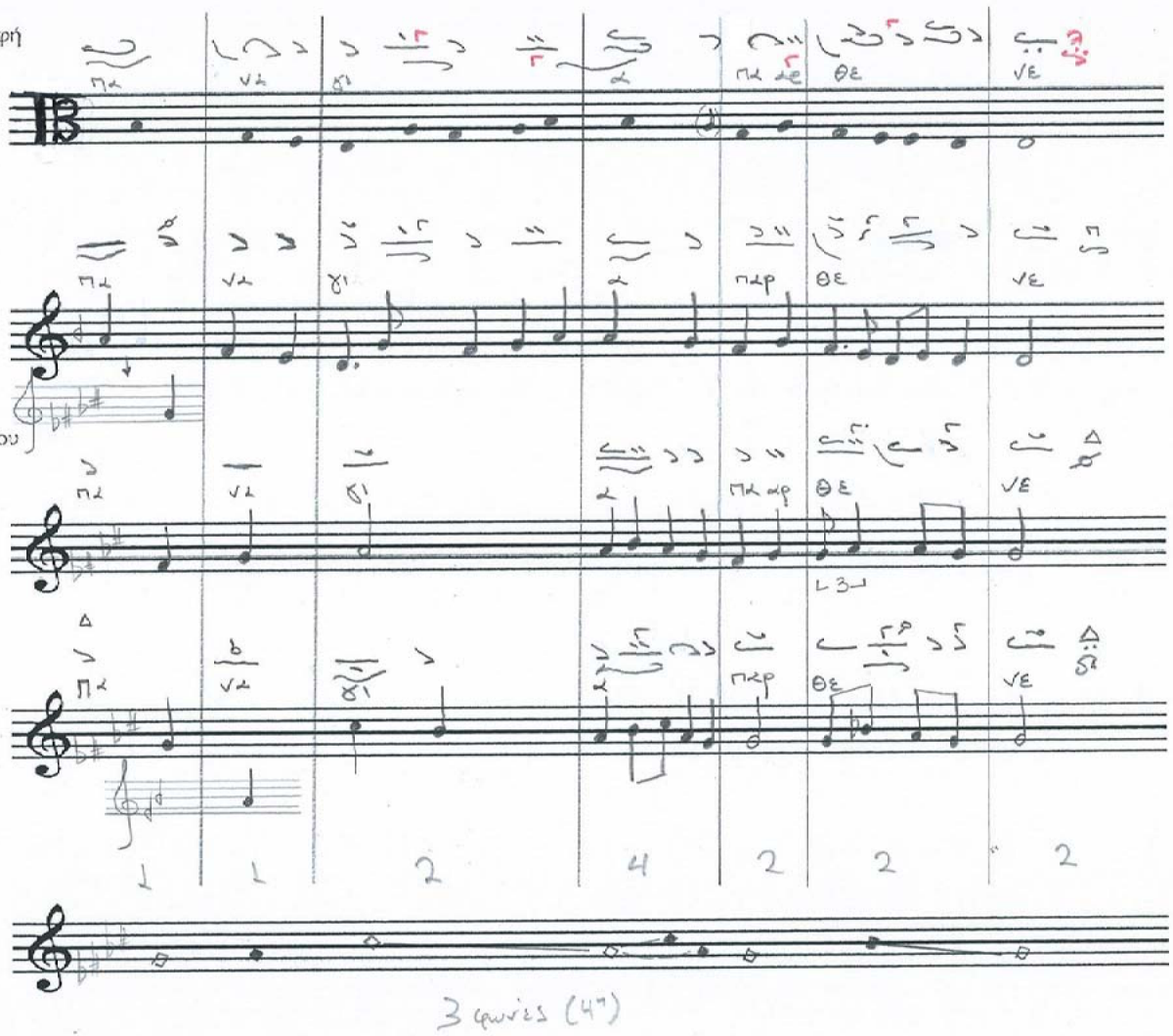

3η μελωδική φράση "της μη ανυμνήσει σου..

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

κώλον 3

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

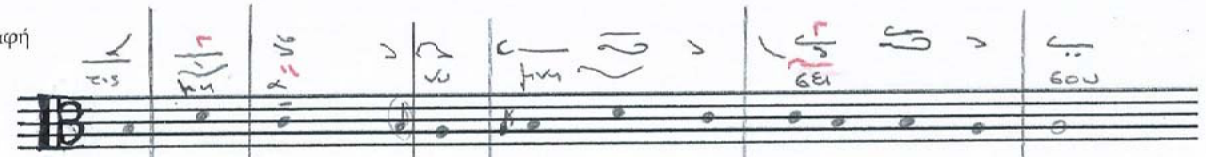

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

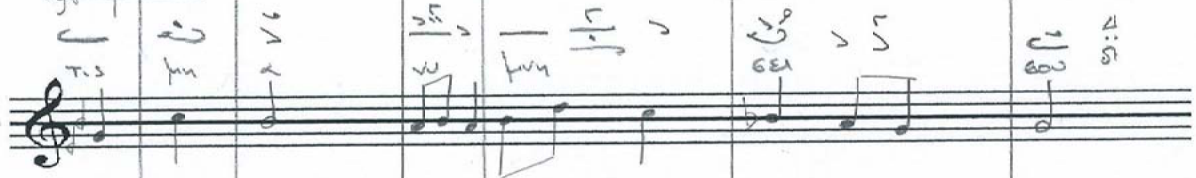

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

1 1 2 2 2 2 2

Δομικοί φθόγγοι -

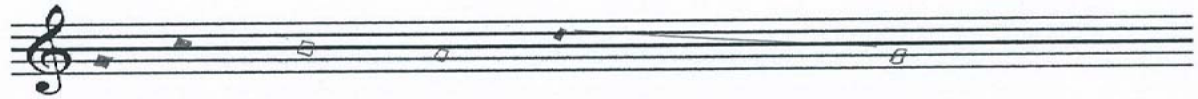

Ambitus

4 φωνές (5η)

4ᵒ μελωδική φράση, "τον αλόχευτον τόκον"

Κώλον 4

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

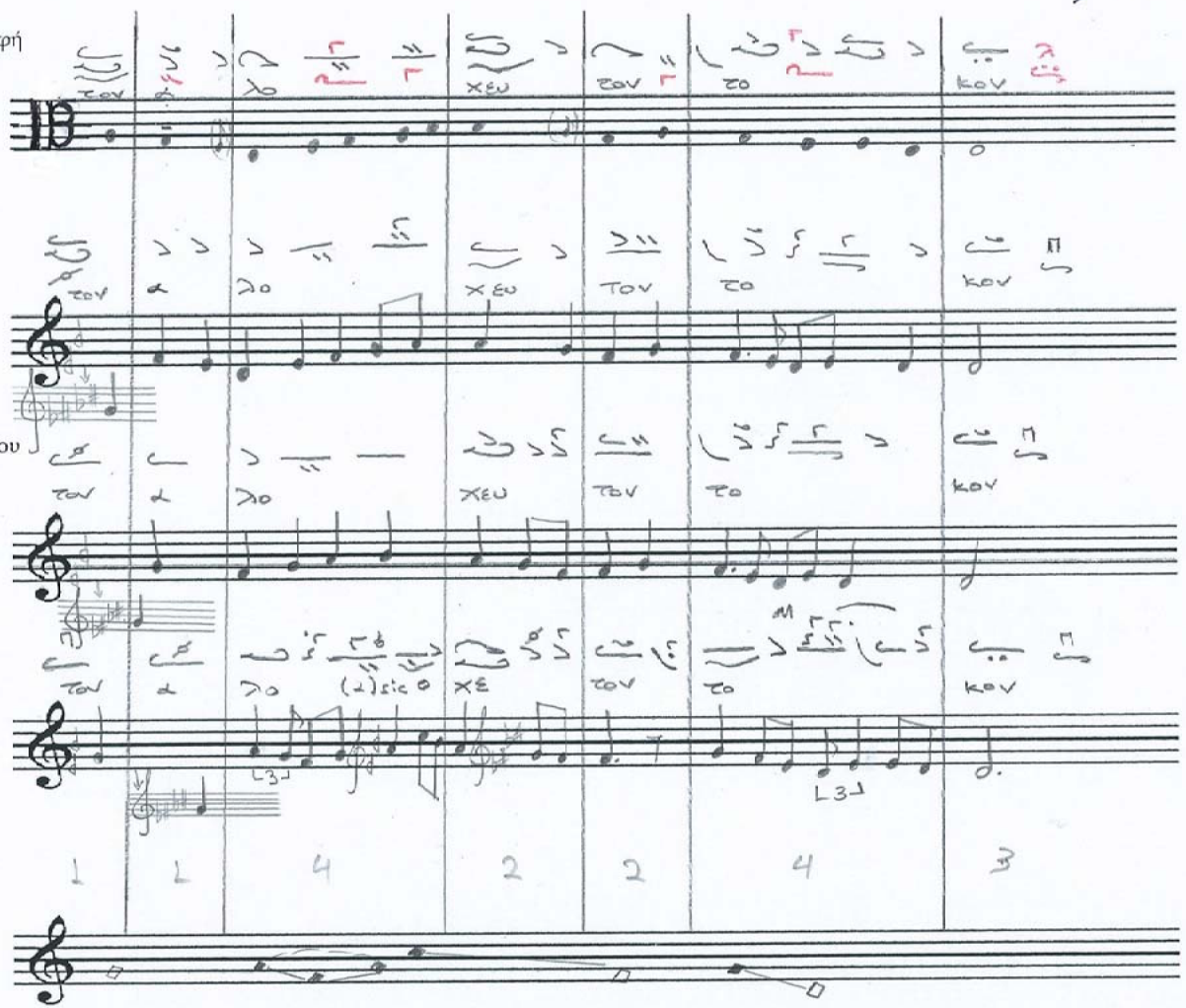

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοὶ φθόγγοι -

Ambitus

6 φωνές (7")

5η μελωδική φράση "ο γαρ αχρόνως εκ Πατρός..

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου κώλον 5

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι -

Ambitus

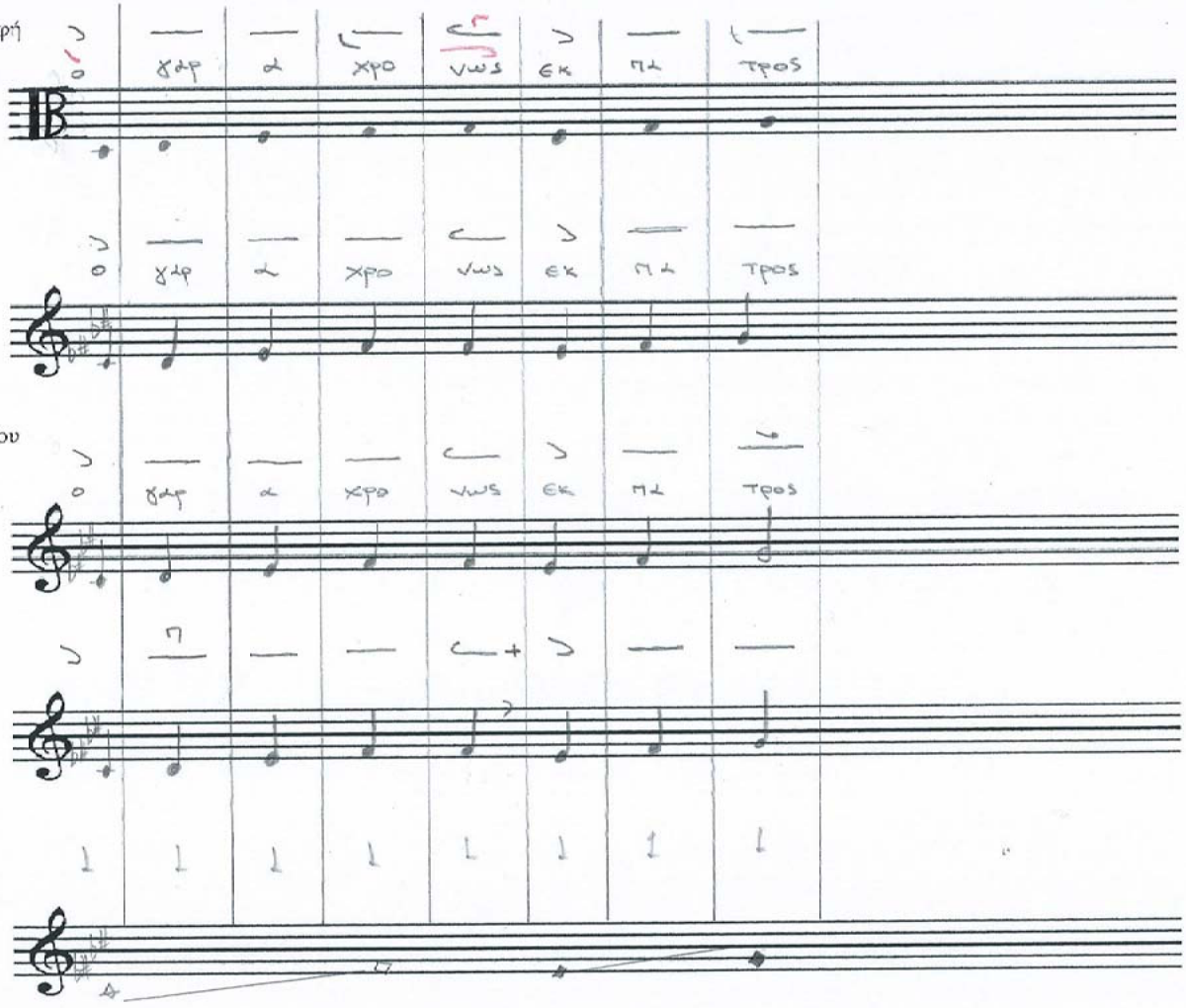

3 φωνες (4η)

6η μελωδική φράση "εκλάμψας Υιός μονογενής"

Κώλον 6

Το Δογματικό Θεοτοκίο "*Τις μη μακαρίσει Σε*", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι -

Ambitus

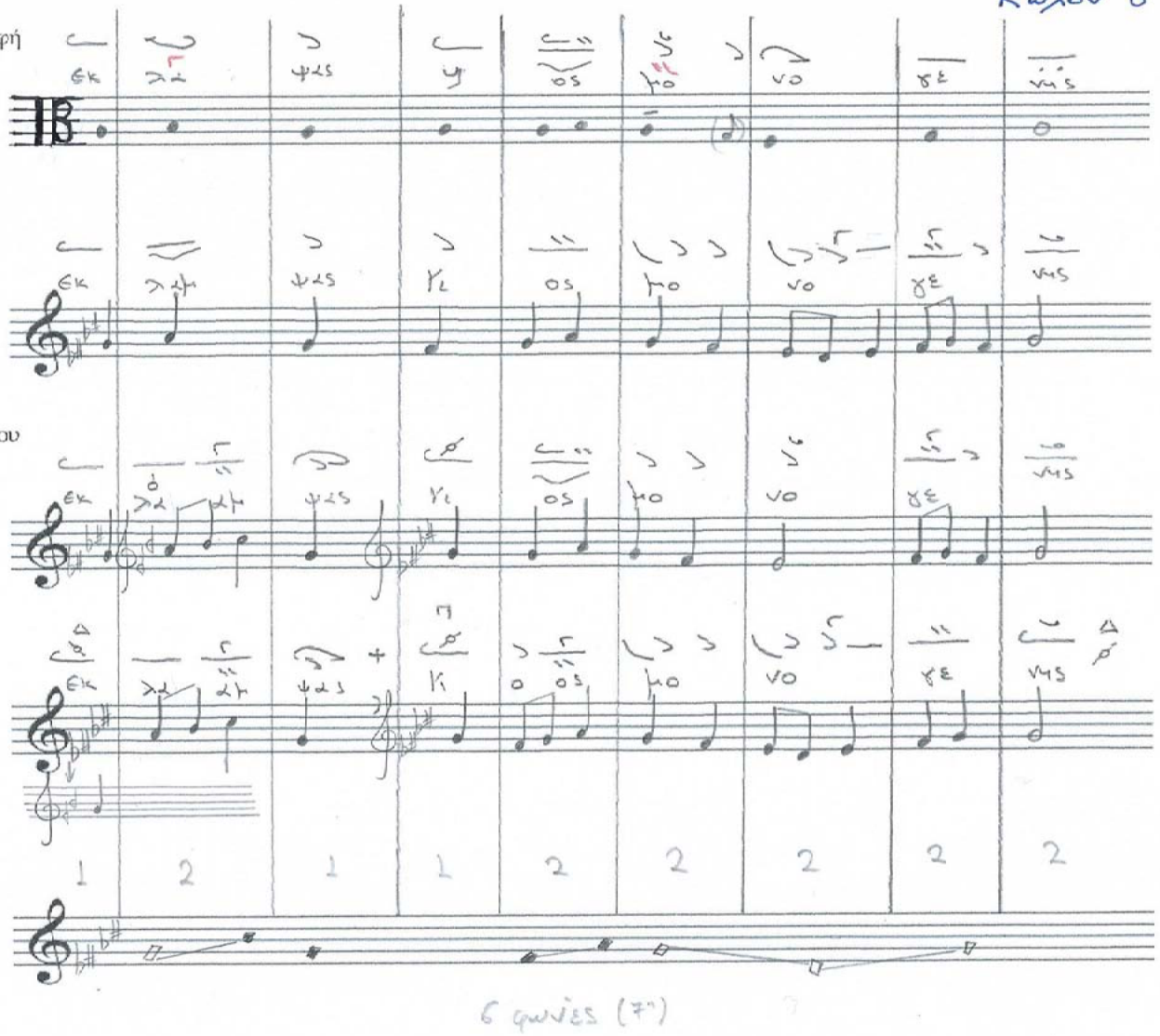

7η μελωδική φράση "ο αυτός εκ σου της αγνής προήλθες"

Το Δογματικό Θεοτοκίο "*Τις μη μακαρίσει Σε*", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

κῶλον 7

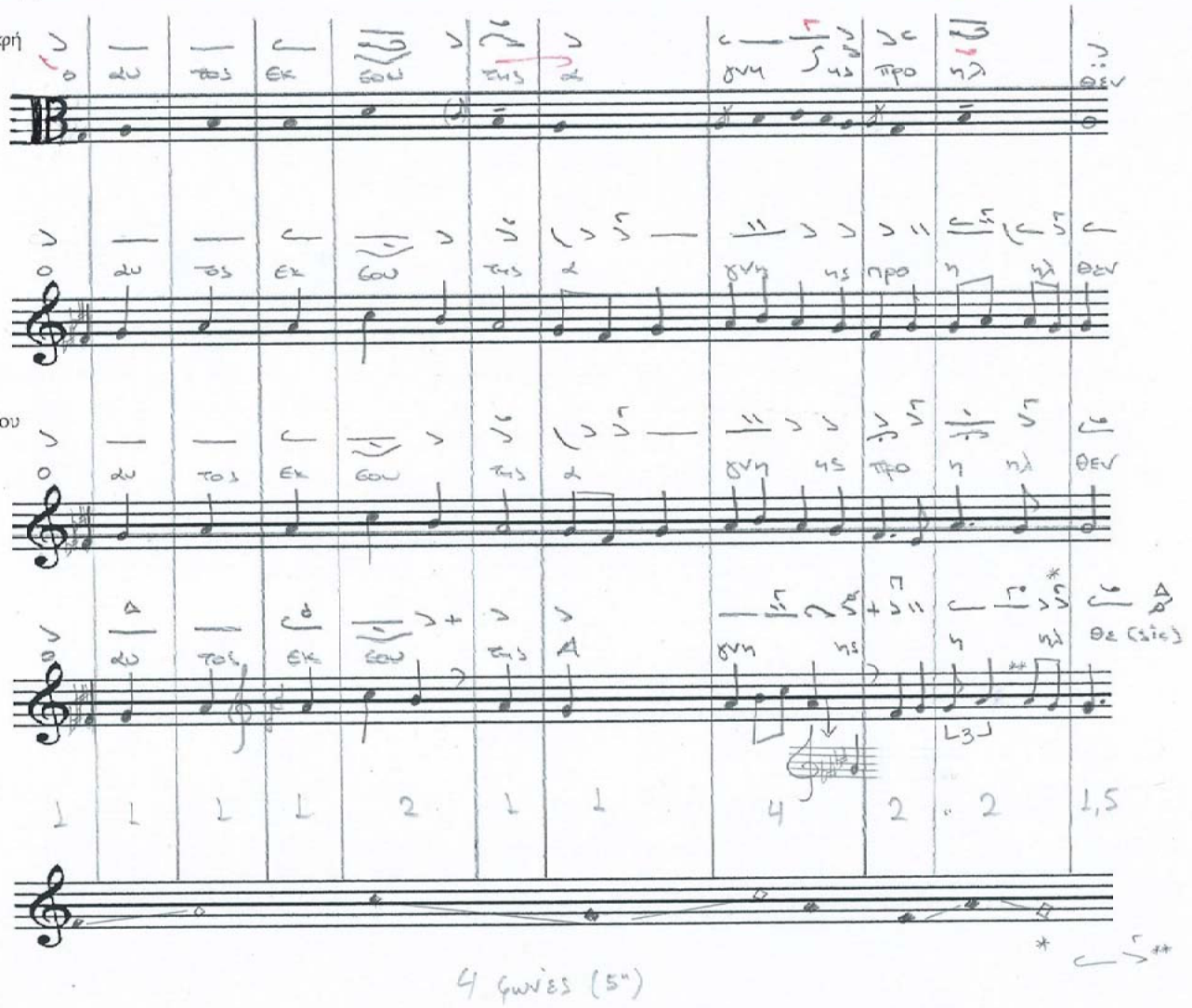

8η μελωδική φράση "αφράστως σαρκωθείς"

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου κῶλον 8

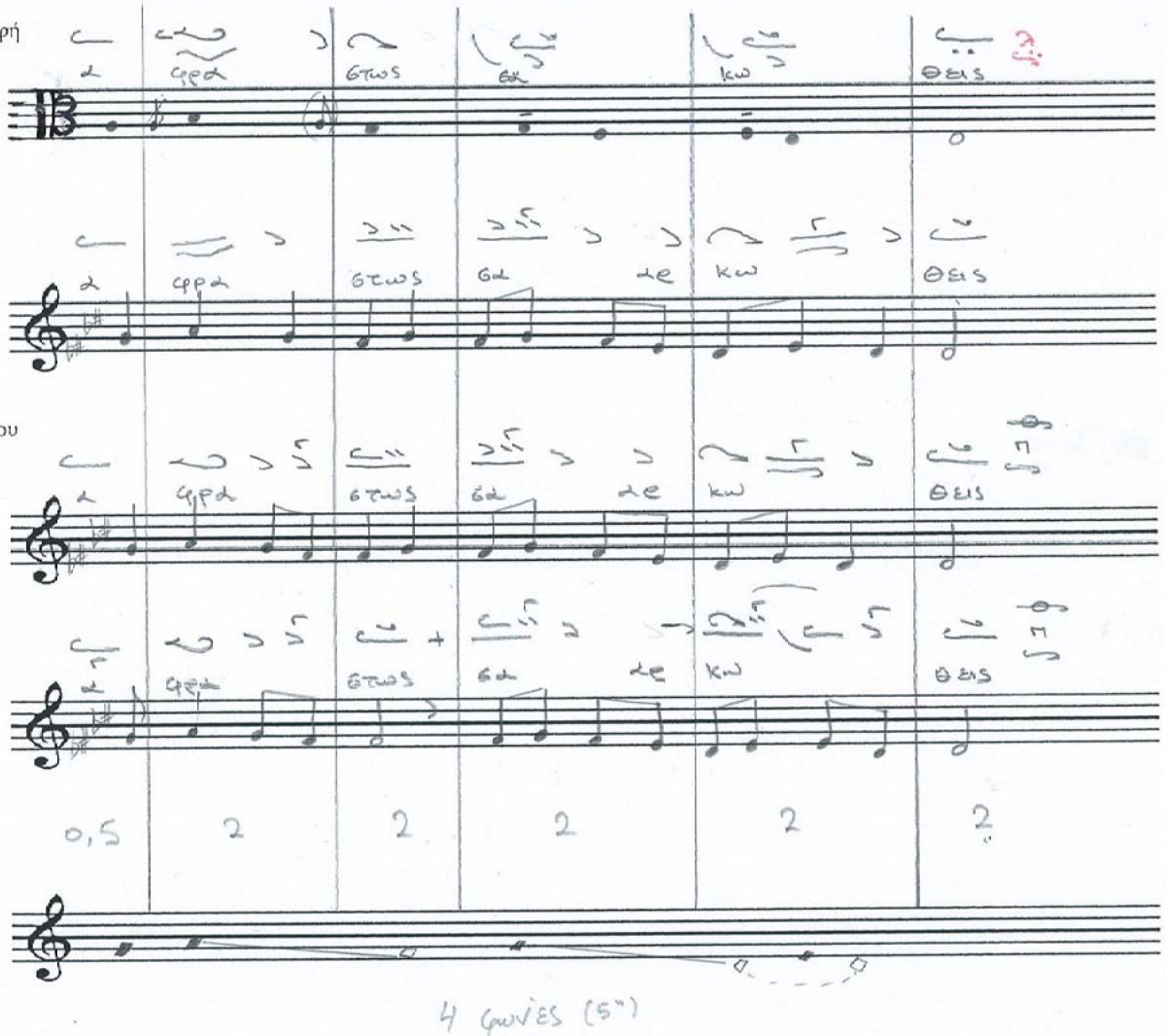

9η μελωδική φράση "φύσει θεὸς ὑπάρχων"

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου

κῶλον 9

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο -
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι -

Ambitus

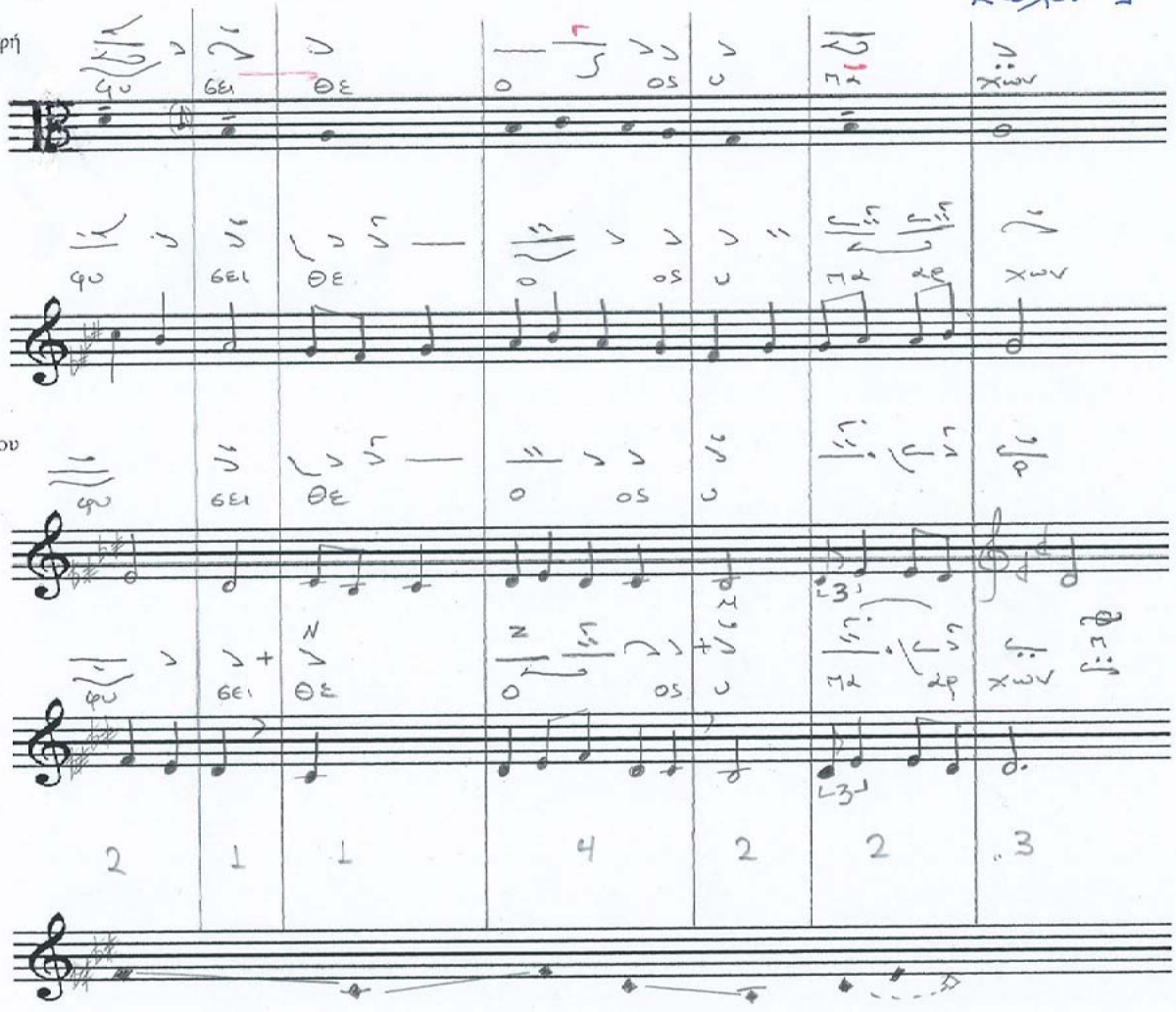

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

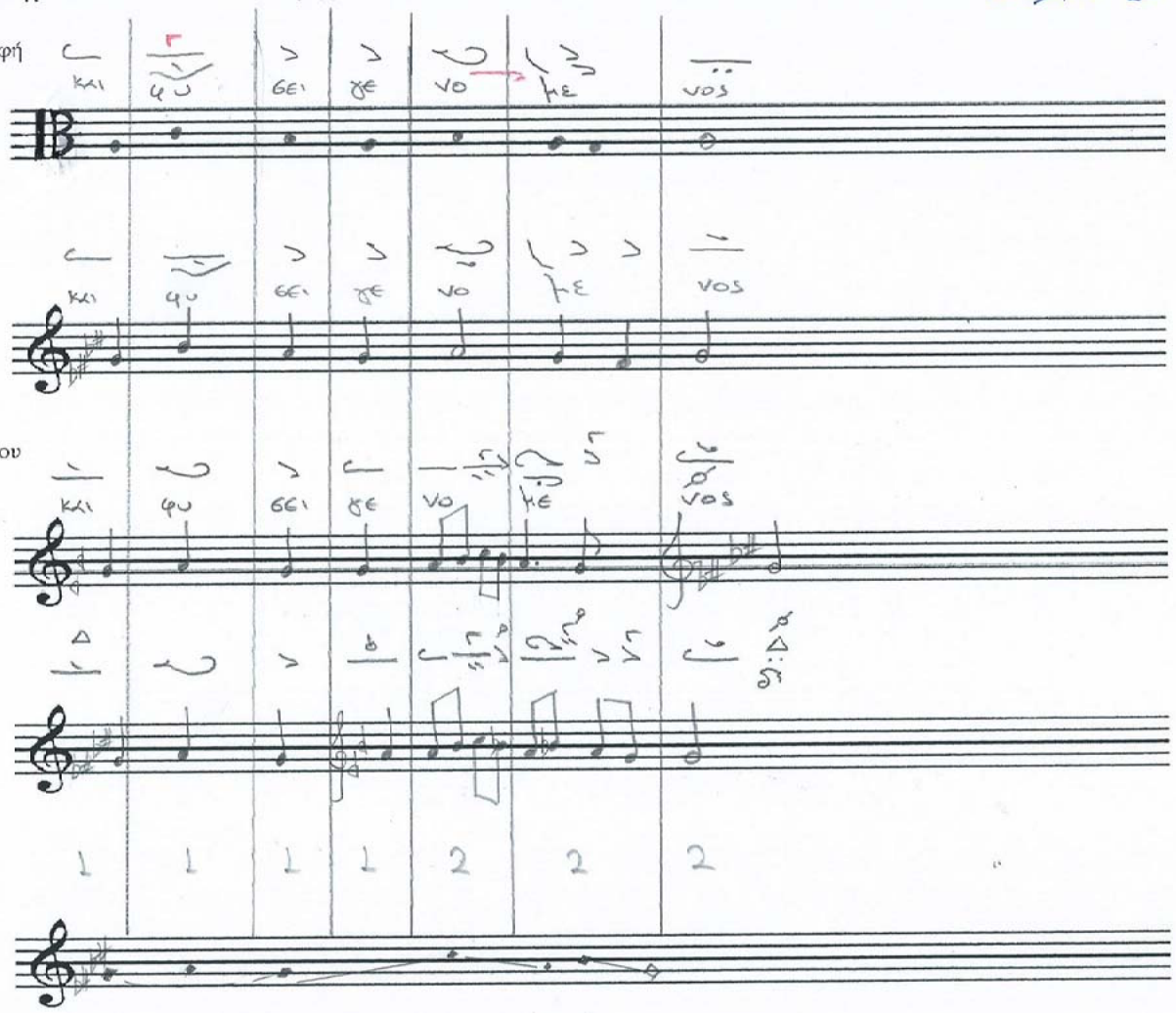

11η μελωδική φράση "άνθρωπος δι' ήμας"

Το Δογματικό Θεοτοκίο "*Τις μη μακαρίσει Σε*", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

κώλον 11

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

2 3 1 4 4 2

Δομικοί φθόγγοι -

Ambitus

5 φωνές (6")

12η μελωδική φράση "ουκ εις δυάδα"

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου κώλον 12

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

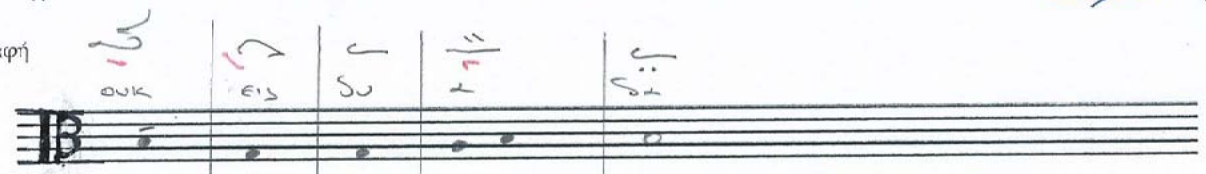

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

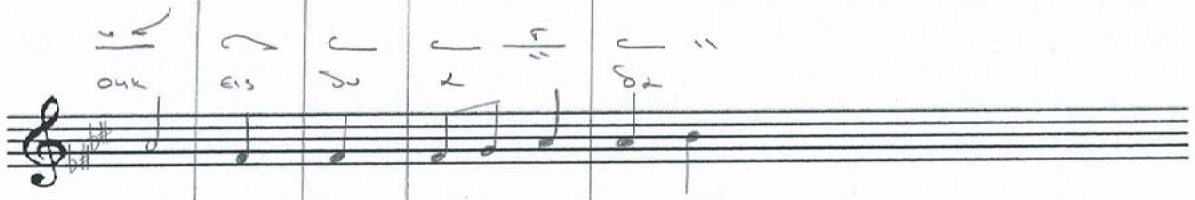

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

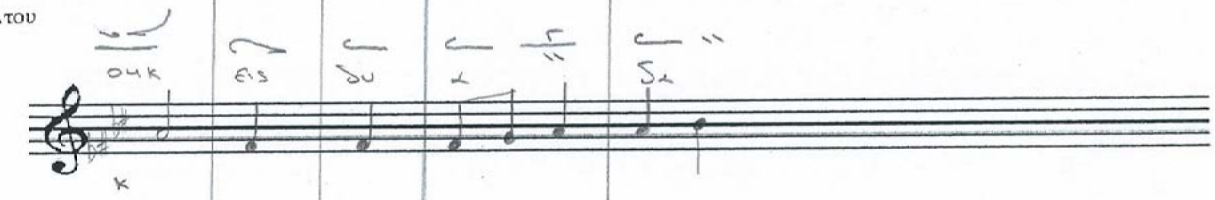

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

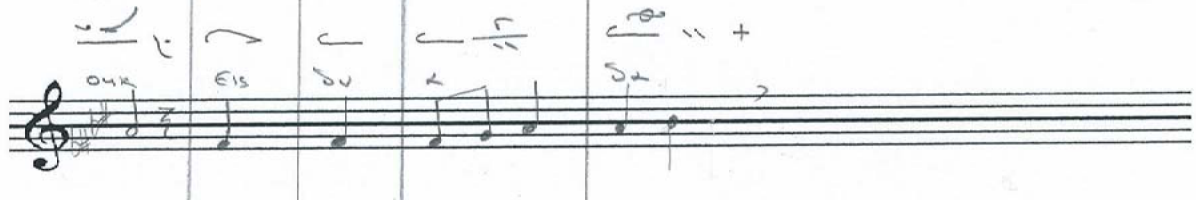

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι -

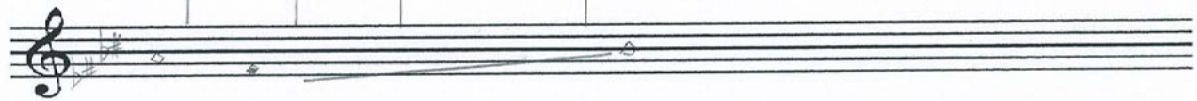

Ambitus

3 φωνίες (4η)

13ο μελωδική φράση "προσώπων τεμνόμενος"

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

Κώλον 13

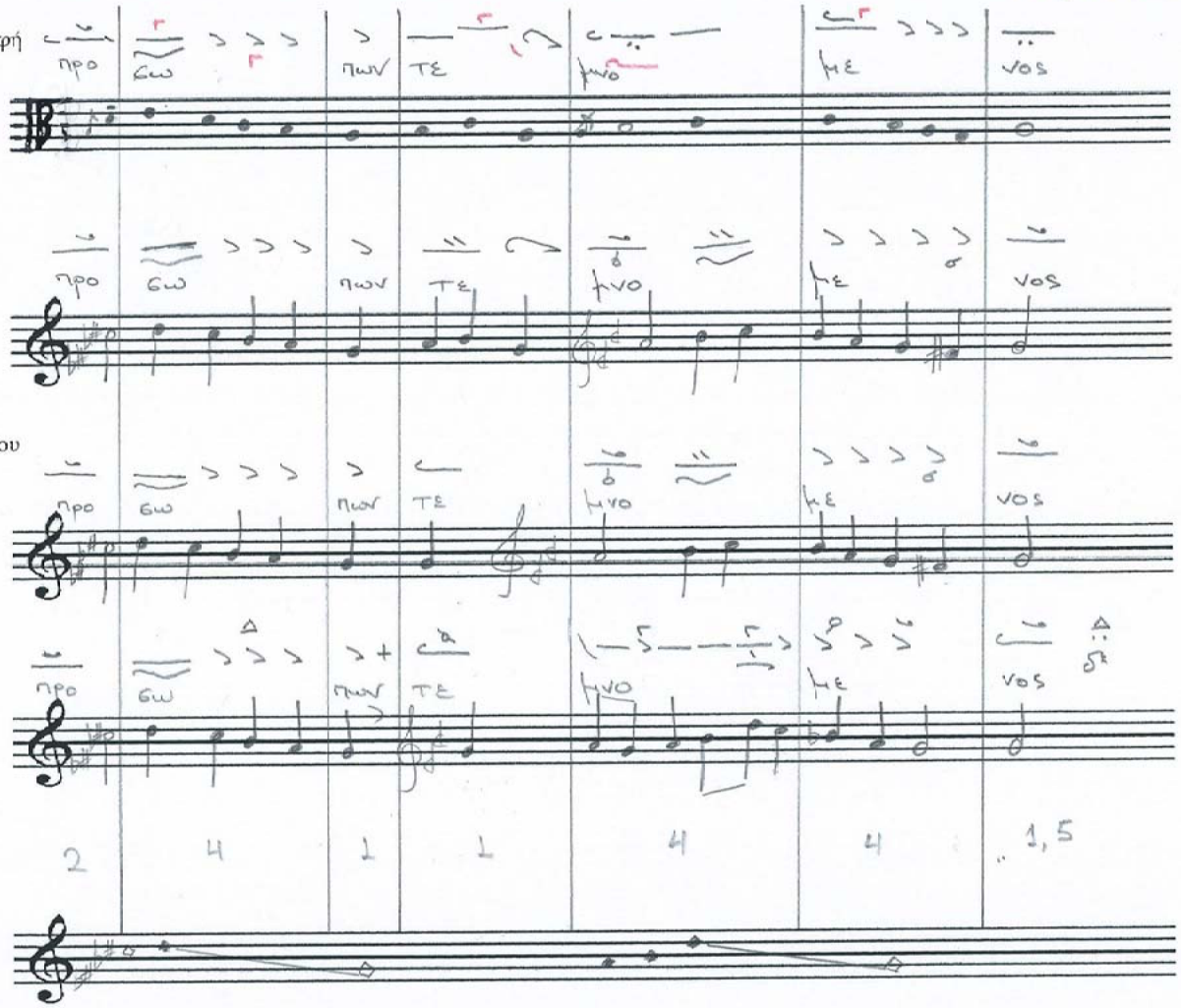

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοὶ φθόγγοι -

Ambitus

προ σω πων τε μνο με νος

2 4 1 1 4 4 1, 5

4 φωνές (5η)

14 : μελωδική φράση "αλλ' εν διάδι φύσεων"

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

κώλον 14

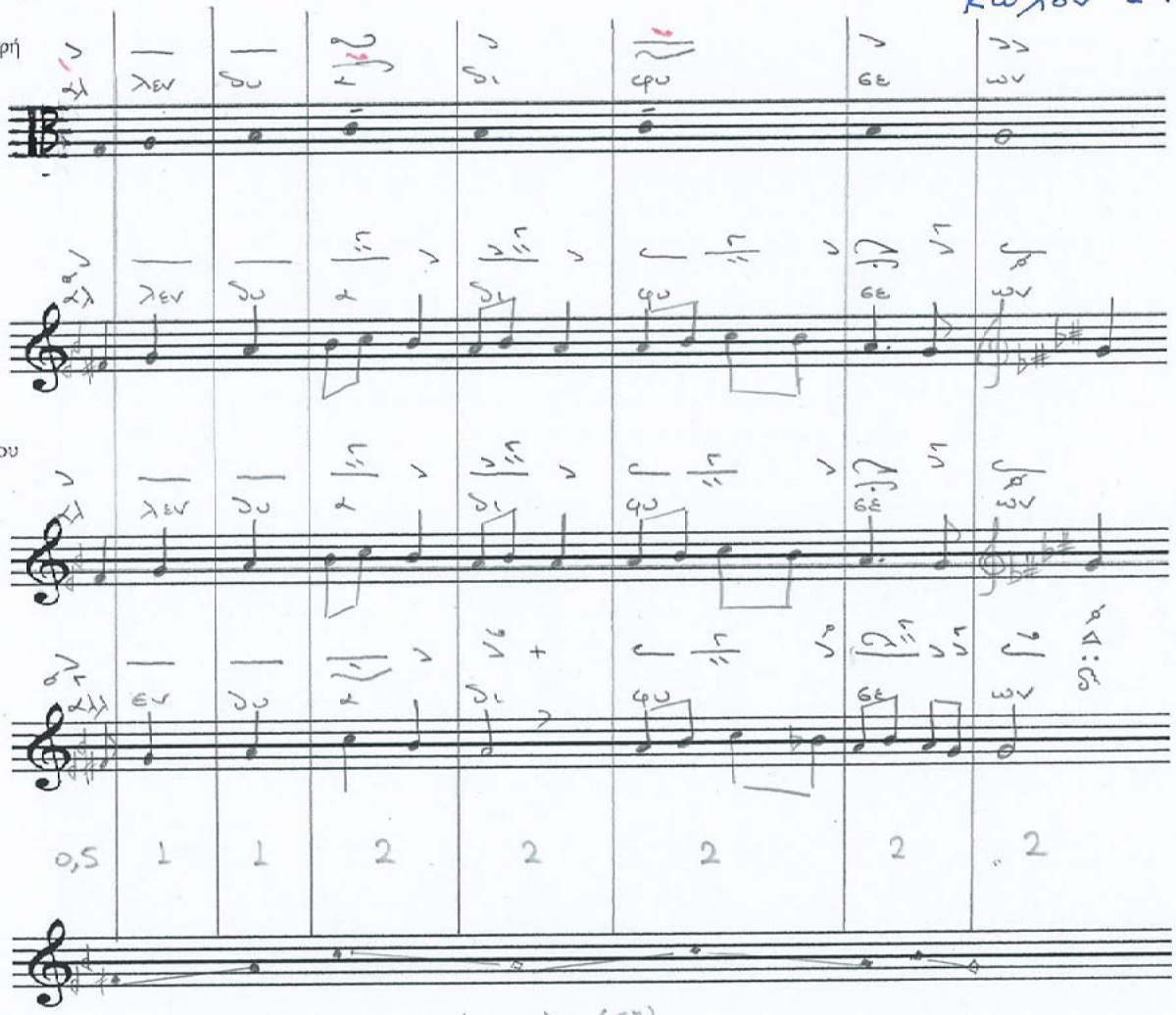

15η μελωδική φράση "ασυγχύτως γνωριζόμενος"

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β΄, Πέτρου Λαμπαδαρίου κώλον 15

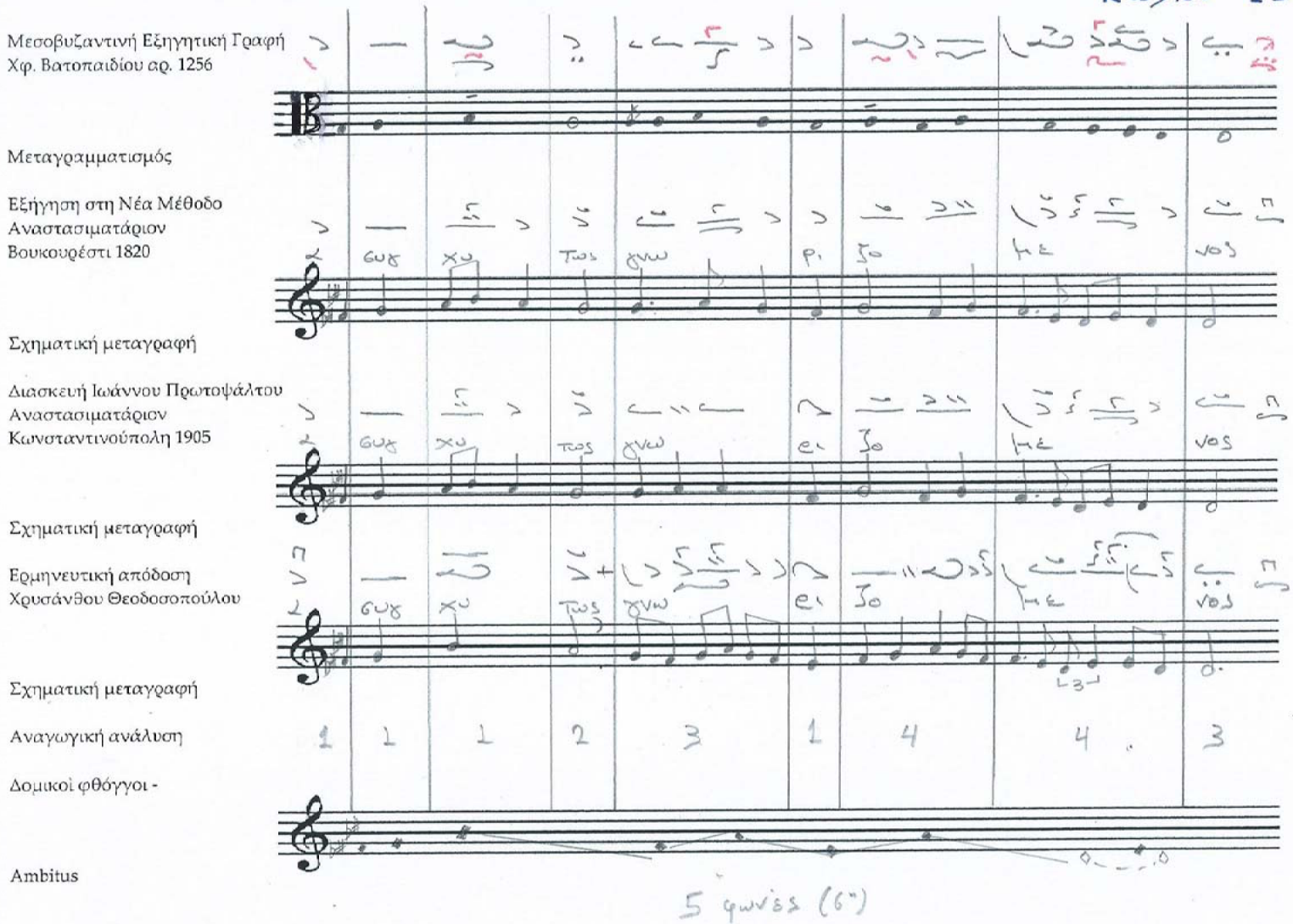

16η μελωδική φράση "σωτὸν ικέτευε.."

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου κώλον 16

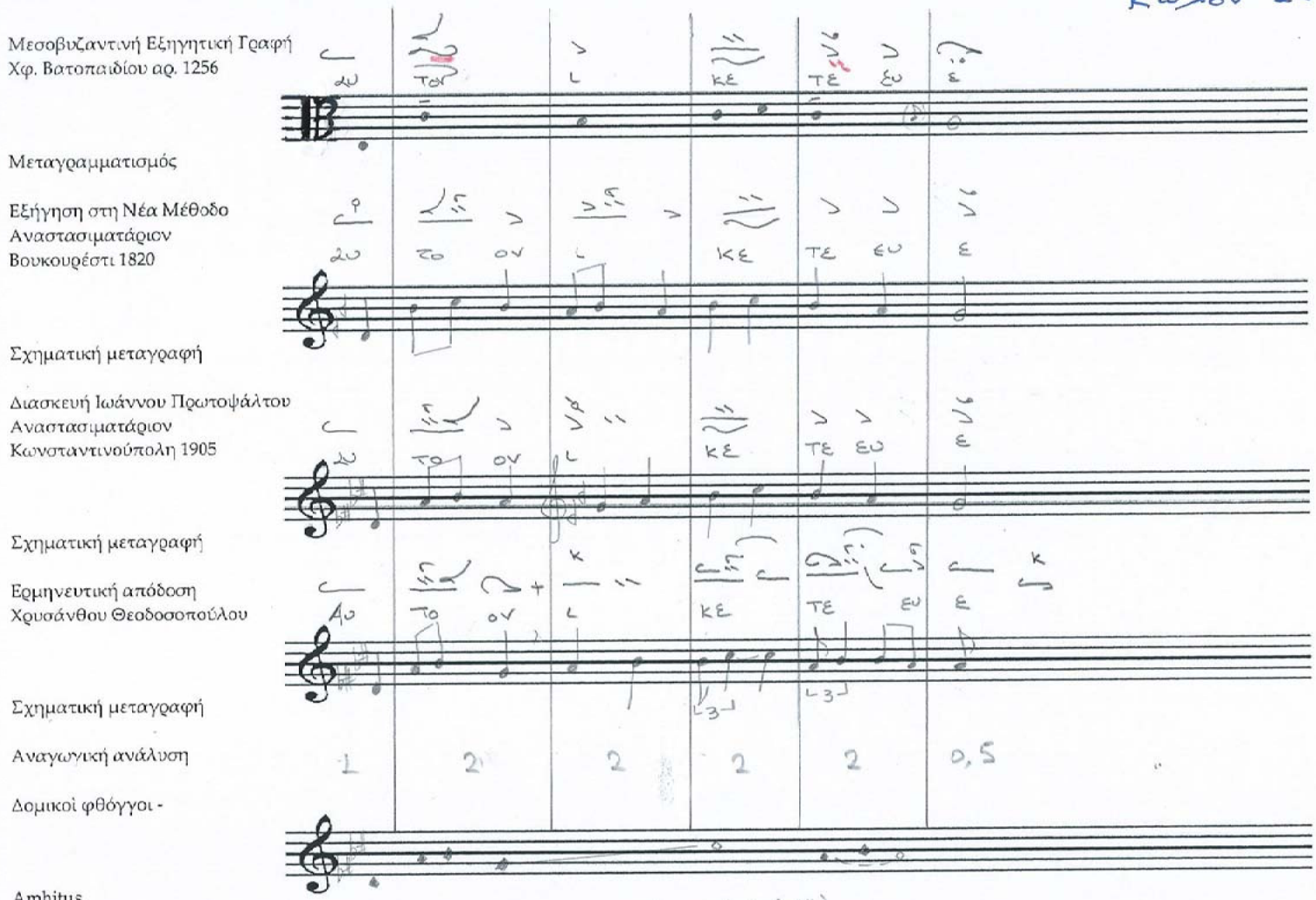

17η μελωδική φράση "σεμνή Παμμακαριστε"

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

κώλον 17

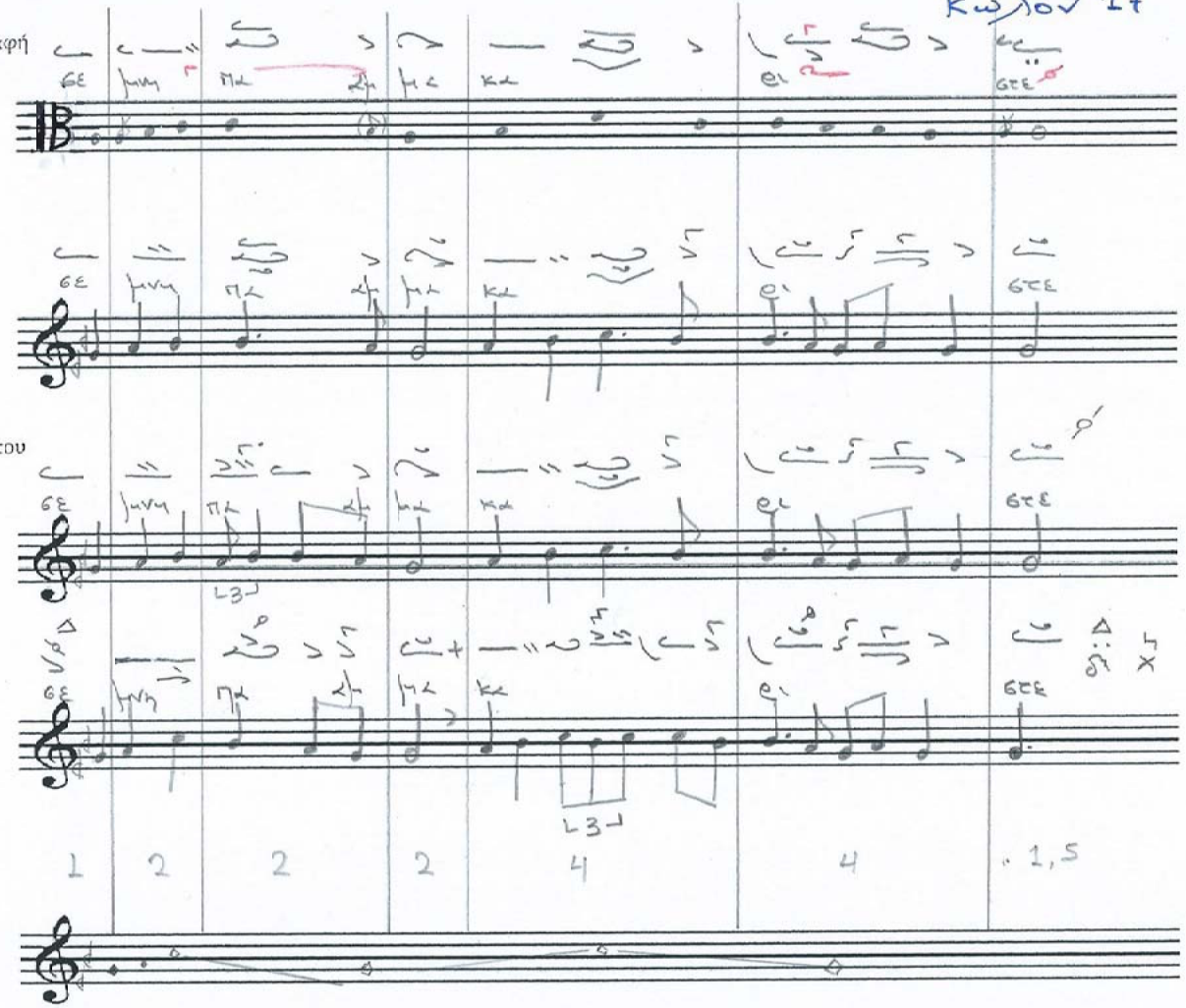

18η μελωδική φράση "ελεηθήναι"

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου

κώλον 18 στ

Μεσοβυζαντινή Εξηγητική Γραφή
Χφ. Βατοπαιδίου αρ. 1256

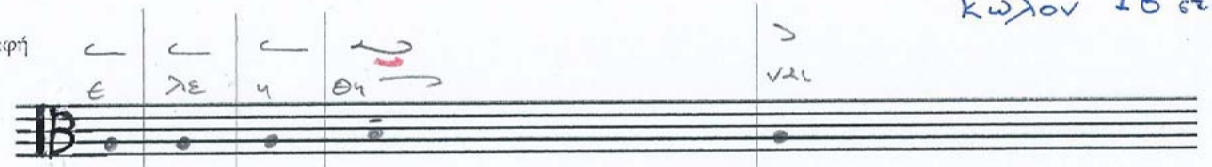

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση στη Νέα Μέθοδο
Αναστασιματάριον
Βουκουρέστι 1820

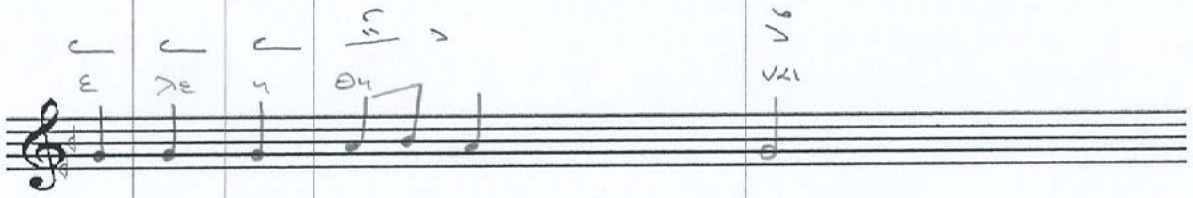

Σχηματική μεταγραφή

Διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου
Αναστασιματάριον
Κωνσταντινούπολη 1905

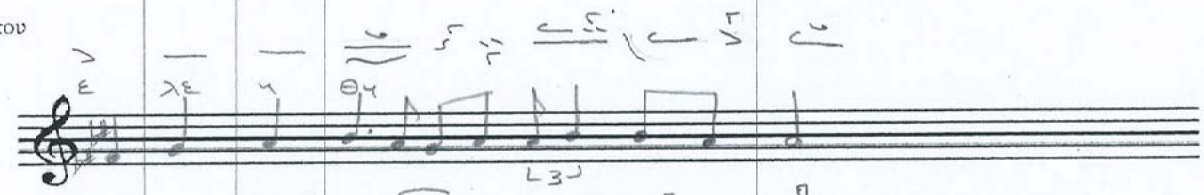

Σχηματική μεταγραφή

Ερμηνευτική απόδοση
Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

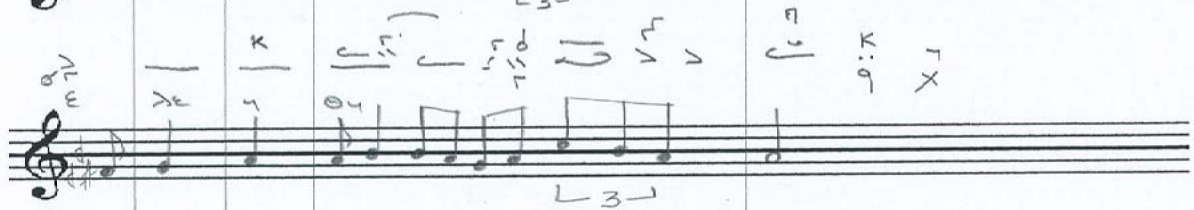

Σχηματική μεταγραφή

Αναγωγική ανάλυση

Δομικοί φθόγγοι -

Ambitus

4 φωνές (5")

19η μελωδική φράση "τας ψυχάς ημών..

Το Δογματικό Θεοτοκίο " *Τις μη μακαρίσει Σε* ", σε ήχο πλ. β', Πέτρου Λαμπαδαρίου κώλον 18 στ. 2

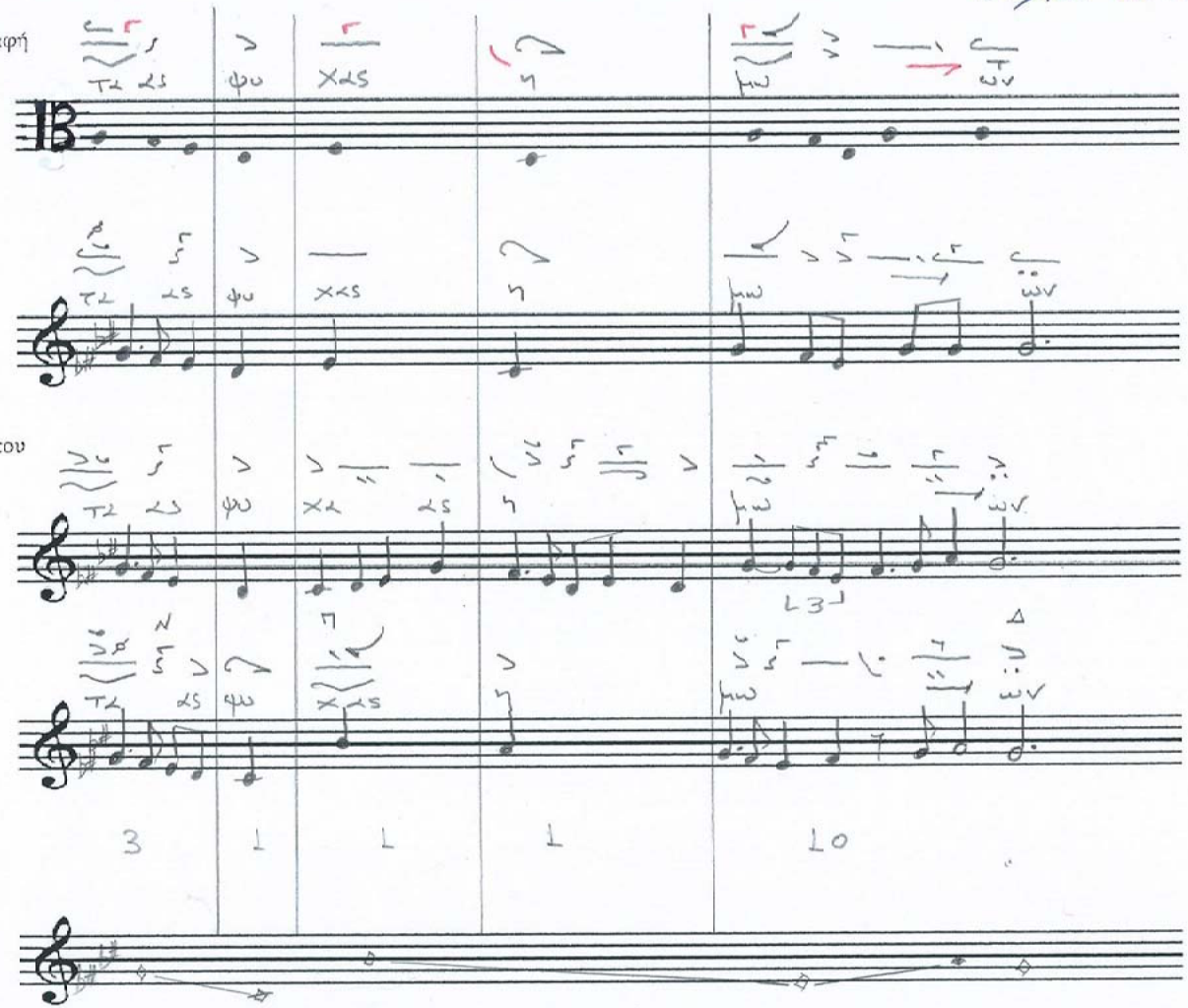

Κώλον 1 - Τις μη μακαρίσει Σε

Το μέλος του Δοξαστικού ανήκει στο αργοσύντομο στιχηραρικό γένος μελοποιίας[256].

Ο Χρύσανθος διαφοροποιείται στην έναρξη του μέλους, τόσο από τον Πέτρο Εφέσιο, όσο και από των Ιωάννη Πρωτοψάλτη. Ο μεν Πέτρος αναπτύσει τη φράση σε ιωνικό από ελλάσωνος εξάσημο ρυθμικό πόδα[257] στη συνημμένη τριφωνία του Άγια[258]. Ο Χρύσανθος κινείται εντός της τετραφωνίας του ήχου[259], τονίζοντας τη λέξη «*μη*», σε αντίθεση με τον Πέτρο, ενώ ο Ιωάννης, τονίζει τη λέξη «*Τις*».

Κώλον 2 - Παναγία Παρθένε

Ενώ ο Πέτρος και ο Ιωάννης κινούνται στην τετραφωνία του ήχου, ο Χρύσανθος μεταφέρει το μέλος στη συνημμένη τριφωνία του Άγια.

Κώλον 3 - τις μη ανυμνήσει σου

Ο Χρύσανθος φαίνεται να ακολουθεί τον Ιωάννη, όμως διαφοροποιείται ως προς τον τονισμό των λέξεων «*τις*» και «*μη*». Ο Πέτρος ωστόσο, τονίζει τη λέξη «*μη*» και σημειώνει αργότερο μέλος με τη χρήση πιάσματος[260], ανιόντος και κατιόντος λυγίσματος[261].

Κώλον 4 - τον αλόχευτον τόκον

Ο Χρύσανθος συντέμνει ελαφρώς τη φράση σε σχέση με τον Πέτρο και καταγράφει προφορικότητα.

Κώλον 5 - ο γαρ αχρόνως εκ Πατρός

Δεν παρατηρείται διαφοροποίηση από τους άλλους δύο μελοποιούς.

---

[256] Στάθης, *Αναγραμματισμοί*, σ. 40.

[257] Πάρης, Νεκτάριος, *Μετρική και Ρυθμική της Βυζαντινής Υμνολογίας και Μουσικής*, εκδόσεις αγία Ταϊσία, Λευκωσία 2017, σ. 49.

[258] Χρύσανθος, *Μέγα Θεωρητικόν*, σ. 160.

[259] Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.135.

[260] Κωνσταντίνου, *Θεωρία*, σ. 62

[261] Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.124. Πρβλ.και Κωνσταντίνου, *Θεωρία*, σ. 62.

Κώλον 6 - εκλάμψας Υιός μονογενής

Ο Χρύσανθος μιμείται τον Ιωάννη μεταφέροντας τη λέξη «*εκλάμψας*» στη συνημένη τριφωνία του Άγια.

Κώλον 7 - ο αυτός εκ σου της αγνής προήλθεν

Ο Χρύσανθος στην αρχή μεταφέρει το μέλος στη συνημμένη τριφωνία του Άγια, ενώ στο τέλος της φράσεως, διαφοροποιείται ελαφρώς μελωδικώς από τους άλλους μελοποιούς[262].

Κώλον 8 - αφράστως σαρκωθείς

Ο Χρύσανθος χωρίζει με τονή το μελωδικό σχήμα σε δύο μέρη:
Αφράστως – σαρκωθείς, ενώ οι άλλοι διατηρούν ενωμένο το μελωδικό σχήμα.

Κώλον 9 - φύσει Θεός υπάρχων

Ο Χρύσανθος ακολουθεί τον Ιωάννη ο οποίος σημειώνει μελωδική κίνηση διφωνίας **νεανε**ς (δευτέρου ήχου)[263]. Ο Εφέσιος κινείται κυματοειδώς περί την τριφωνία του ήχου.

Κώλον 10 - και φύσει γενόμενος

Ο Χρύσανθος ακολουθεί τον Ιωάννη ο οποίος στο πρώτο μέρος του σχήματος μεταφέρει το μέλος στη συννημένη τριφωνία του Άγια[264]. Στο δεύτερο μέρος καταλήγει στη βάση του ήχου. Ο Εφέσιος συνεχίζει να κινείται κυματοειδώς περί την τριφωνία του ήχου.

Κώλον 11 - άνθρωπος δι΄ημάς

Το μέλος καταλήγει και στους τρεις μελοποιούς στη βάση του ήχου. Ο Χρύσανθος καταγράφει το μέλος σύμφωνα με την προφορικότητα, σύμφωνα με τη στυλιστική πάραδοση της εποχής.

---

[262] Στην τονή της λέξεως *προήλθεν* παρατηρήθηκε σημειογραφικό λάθος το οποίο και διορθώθηκε.

[263] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σσ. 107-110.

[264] *ό.π.*, σ. 160.

Κώλον 12 - ουκ εις δυάδα

Και οι τρείς μελοποιοί καταγράφουν το αυτό μέλος, ανέρχονται στην τετραφωνία του ήχου[265].

Κώλον 13 - προσώπων τεμνόμενος

Και οι τρεις μελοποιοί βρίσκονται στη συνημένη τριφωνία του Άγια με τον Χρύσανθο να καταγράφη την περιρρέουσα προφορικότητα.

Κώλον 14 - αλλ΄εν δυάδι φύσεων

Το μέλος κινείται στον Άγια, με αξιοποίηση της τριφωνίας του, συννημένης με την τριφωνία του **νεανω**[266]. Ο Χρύσανθος ακολουθεί τους άλλους δύο μελοποιούς.

Κώλον 15 - ασυγχύτως γνωριζόμενος

Ο Χρύσανθος ακολουθεί τους άλλους μελοποιούς, καταγράφοντας παράλληλα και σημεία της προφορικότητας.

Κώλον 16 – Αυτόν ικέτευε

Οι δύο παλαιοί μελοποιοί κινούνται στη συννημένη τριφωνία του Άγια, ενώ ο Χρύσανθος κινείται κατά δύο συννημένες τετραφωνίες, ανερχόμενος έως και την αντιφωνία του μέλους[267].

Κώλον 17 – σεμνή Παμμακάριστε

Το μέλος κινείται στον Άγια, με αξιοποίηση της τριφωνίας του, συννημένης με την τριφωνία του **νεανω**. Ο Χρύσανθος ακολουθεί τους άλλους δύο μελοποιούς.

Κώλον 18 - ελεηθήναι τας ψυχάς ημών

Στην κατάληξη ο Χρύσανθος ακολουθεί τον Ιωάννη Πρωτοψάλτη, καταγράφοντας επίσης και σημεία της προφορικότητας.

---

[265] Ψάχος, *Παρασημαντική*, σ.135.

[266] Χρύσανθος, *Θεωρητικόν*, σσ. 107-110.

[267] *ό.π.*, σ.160.

5.2. Συμπεράσματα

Πριν την ολοκλήρωση της συγγραφής μας για τη συμβολή του Πρωτοψάλτη Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου στην ιστορία, ερμηνεία και εκτέλεση της ψαλτικής τέχνης και επιστήμης στη Θεσσαλονίκη κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα, μέσα από την επιλογή συνθέσεων και τη διεξοδική ανάλυση και παρουσίαση συγκεκριμένων μουσικών καταγραφών του Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, κρίνουμε σκόπιμο να συνοψίσουμε τις παρατηρήσεις μας από το εγχείρημα μας αυτό.

Ως μέθοδος έρευνας επιλέχθηκε η ενδελεχής -κατά το δυνατόν- μουσικολογική μελέτη συγκεκριμένων καταγραφών του Χρύσανθου, με γνώμονα μουσικές γραμμές κλασικών μαθημάτων. Στην παρούσα εργασία εξετάστηκε ένα πολύ μικρό μέρος της μελοποιημένης υμνογραφίας, και συγκεκριμένα στίχοι από τον Πολυέλαιο *"Δούλοι Κύριον"* και το Δογματικό Θεοτοκίο *"Τις μη μακαρίσει Σε"*, τα οποία ερευνήθηκαν στο πλαίσιο της ερμηνείας και εκτέλεσης της ψαλτικής, όπως αυτή διαμορφώθηκε στο πέρασμα των αιώνων. Θεωρήσαμε επιβεβλημένη τη γνώση της διαδρομής του μουσικού κειμένου από το κλασικό-συνοπτικό στο νεότερο-αναλυτικό, καθώς μόνο έτσι διασφαλίζεται η διαχρονικότητα της μουσικής παράδοσης και αποφεύγεται ο κίνδυνος της ολίσθησης από την αρχική μουσική φράση και τα συμπεράσματά μας ευελπιστούμε ότι θα αποτελέσουν την αφορμή για περαιτέρω έρευνα και ανάδειξη της ερμηνείας, εκτέλεσης και εν γένει μουσικής έκφρασης σε όλα τα είδη των μουσικών συνθέσεων.

Στη συγκριτική αυτή μελέτη διαπιστώθηκε η δεξιότητα του Χρύσανθου να ανασυνθέτει με αναλυτικό τρόπο τις κλασσικές θέσεις της βυζαντινής μελοποιίας, βασιζόμενος πάντα στους κανόνες της μουσικής ορθογραφίας και προσφέροντας στους ύμνους ένα πιο έντονο και ζωηρό άκουσμα, απόρροια της προφορικής παράδοσης. Δηλαδή, παρά το γεγονός ότι τα συγκεκριμένα μουσικά κείμενα καλύπτουν χρονικά δύο αιώνες, οι διαφοροποιήσεις που επισημάνθηκαν στο έργο του Χρύσανθου είναι περιορισμένες και αφορούν κυρίως την ερμηνεία-ανάλυση κάποιων συνοπτικών θέσεων, ήτοι την ερμηνεία-απόδοση κάποιου χαρακτήρα ποιότητας, ποσότητας ή χρόνου.

Πιο συγκεκριμένα, παρατηρώντας τα μουσικά κείμενα, διαπιστώνουμε ότι ο Χρύσανθος μελογραφεί με τέτοιον τρόπο, ώστε -οπτικά τουλάχιστον- να φαίνεται ότι το κείμενό του δε μοιάζει σχεδόν καθόλου με τη συνοπτικότερη γραφή του προηγούμενου αιώνα, γεγονός απολύτως κατανοητό, καθώς μεσολάβησε το πέρασμα

από την Παλαιά Γραφή στη Νέα Μέθοδο. Οι τρόπον τινά νέες αυτές γραμμές του εν λόγω Πρωτοψάλτη, μπορούν εύκολα να ερμηνευθούν ως μια προσπάθεια για την όσο το δυνατόν ακριβέστερη απόδοση της ενέργειας ενός συγκεκριμένου σημαδιού, με γνώμονα την προσωπική του γνώση -όπως το άκουσε ή το διδάχθηκε-, το ύφος που διαμόρφωσε μέσα από την πολύχρονη ψαλτική του εμπειρία, καθώς και την ανάδειξη της φωνητικής του δεξιότητας. Ο Χρύσανθος στην ουσία καταγράφει ποικίλματα της προφορικής του παράδοσης που αναδεικνύουν τους ποιοτικούς χαρακτήρες και ιδιαιτέρως τους περιεκτικούς, αλλά συχνά ασαφείς ορισμούς που διασώζουν τα θεωρητικά συγγράμματα. Στις μελωδικές του γραμμές μάλιστα, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι διακρίνουμε σε μεγάλο βαθμό έναν επηρεασμό τόσο από τη μουσική παράδοση του τόπου καταγωγής του, όσο και από την Πατριαρχική παράδοση της Κωνσταντινούπολης.

Βεβαίως, αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι σε μερικά σημεία οι μουσικές γραμμές μεταξύ των εξηγητών-μελοποιών, οι οποίοι ήταν επίσης φορείς της Πατριαρχικής παράδοσης (Πέτρος Λαμπαδάριος, Γρηγόριος Πρωτοψάλτης και Ιωάννης Πρωτοψάλτης), παρουσιάζουν αρκετά μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Από αυτό εξάγεται το συμπέρασμα ότι το λεγόμενο *"Πατριαρχικό ύφος"* δεν είναι κάτι στείρο και ξηρό, αλλά εξαρτάται εν πολλοίς από την κάθε εποχή και προσδιορίζεται κυρίως από την ψαλτική προσωπικότητα του Πρωτοψάλτη και την εν γένει αισθητική του.

Γενικά για τη μουσική έκφραση, τον τρόπο δηλαδή μουσικής απόδοσης των υμνολογικών ποιημάτων της εκκλησίας μας, μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί το τελειότερο στοιχείο της Βυζαντινής Μουσικής[268] και είναι αυτή που αγγίζει τις ψυχές των προσευχομένων πιστών, ανεβάζοντάς τες για λίγο στον ουρανό. Τον τρόπο μουσικής έκφρασης όμως του κάθε μελοποιού-εξηγητή της Βυζαντινής Μουσικής διαμορφώνουν ένα πλήθος από παράγοντες, όπως ο τρόπος διδασκαλίας με τον οποίο διδάχθηκε ο καθένας, η προφορική παράδοση της εποχής στην οποία ζει, τα ειδικά ακούσματα από τον δάσκαλό του, το φωνητικό του τάλαντο, η μουσική του αντίληψη, το ήθος του, αλλά και η εν γένει συναισθηματική και βιωματική διάθεση του κάθε εκτελεστή, γι' αυτό και στην παρούσα εργασία διαπιστώσαμε σε ορισμένα σημεία διαφοροποιήσεις μεταξύ του Χρύσανθου και των υπολοίπων εξηγητών-μελοποιών.

[268] Παναγιωτόπουλος, *Θεωρία*, σ. 328.

Η επισήμανση των διαφοροποιήσεων εξηγητών-μελοποιών μεταξύ τους και με τον Χρύσανθο, ως προς την ανάλυση συγκεκριμένων θέσεων και χαρακτήρων, κατέστη δυνατή κυρίως χάρη στην κάθετη παράθεση σε βυζαντινή σημειογραφία και μεταφορά (transnotation) σε πεντάγραμμο των μουσικών κειμένων. Ο τρόπος εργασίας αυτός μάς έδωσε τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε προσεκτικότερα τα μουσικά κείμενα και να διαπιστώσουμε τον μεγάλο πλούτο και την ευχέρεια στην ερμηνεία-απόδοσή τους. Η ποικιλία των ερμηνειών-αναλύσεων είναι χαρακτηριστική της ελευθερίας έκφρασης, την οποία απολαμβάνει ο Χρύσανθος κατά τη μουσική απόδοση του κειμένου, ακολουθεί όμως συγκεκριμένους κανόνες, όπως διαπιστώσαμε μελετώντας διεξοδικά τα μουσικών του κείμενα.

Οι διαφορές αυτές σίγουρα σχετίζονται με το γεγονός ότι ο Χρύσανθος, ως φορέας της προφορικής παράδοσης της εποχής του, ανασυνθέτει στο πλαίσιο της μουσικής δημιουργίας όλα όσα άκουσε από τους δασκάλους του. Το γεγονός αυτό αποτελεί περίτρανη απόδειξη πως η προφορική παράδοση παίζει καθοριστικό ρόλο στην εκτέλεση και απόδοση των χαρακτήρων ποιότητας και γενικά της μουσικής έκφρασης των εκκλησιαστικών ύμνων. Πέραν τούτου, διαπιστώσαμε και κάποιες εντελώς νέες θέσεις που έχουν σχέση με τον χαρακτήρα, το ήθος και το ταλέντο του. Με αυτόν τον τρόπο, η μουσική έκφραση αποκτά προσωπικό στίγμα, το οποίο ποικίλει για κάθε χώρο, κάθε εποχή και κάθε περιοχή.

Συνεπώς, μέσα από τη μουσικολογική έρευνά που προηγήθηκε, εξάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ότι ο Χρύσανθος κατάφερε σαφέστατα να αναδείξει τη δυναμική των ποιοτικών, ποσοτικών και χρονικών χαρακτήρων της εκκλησιαστικής μουσικής και την εν δυνάμει χρήση τους, βασιζόμενος στην προφορική παράδοση και στην κατάλληλη απόδοσή τους μέσα από τη δική του φωνητική ικανότητα και τη δυνατότητα πρόσληψης και αφομοίωσής τους, η οποία δεν είναι -και δεν θα πρέπει να είναι- δεσμευτική για αυτόν που ακολουθεί την παραδοσιακή απόδοση των μουσικών κειμένων. Στο πλαίσιο αυτό, το συνολικό μελογραφικό εγχείρημα του Χρύσανθου εντάσσεται με σαφή διακριτικά όρια στη μουσική δημιουργία, καθώς πρόκειται στην ουσία για ανασυνθέσεις κλασσικών μουσικών μελών, αποτυπωμένων σε παλαιότερες συλλογές. Οι ανασυνθέσεις που προτείνει ο Χρύσανθος προέρχονται από την προφορικότητα και αποτυπώνονται με βάση τις προσλαμβάνουσες αισθητικές πτυχές

της εποχής του[269], συμβάλλοντας στη διατήρηση της εκκλησιαστικότητας του μέλους. Οι παρεμβάσεις αυτού του είδους -η καταγραφή δηλαδή της φωνής στα ψαλλόμενα μέλη- ήταν μια συνήθεια διαδεδομένη κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα -ιδιαιτέρως μάλιστα στη Θεσσαλονίκη- και χρησιμοποιήθηκε ευρέως τόσο από τον Χρύσανθο, όσο και από άλλους Θεσσαλονικείς ψάλτες (Καραμάνη, Παναγιωτίδη και Ταλιαδώρο).

Συμπερασματικά, θεωρούμε ότι σε κάθε περίπτωση μελογραφικής ανασύνθεσης, θα πρέπει να γίνεται αναγωγή των αναλύσεων στην αρχική γραφή, έτσι ώστε να υπάρχει ένα σημείο αναφοράς στις πηγές των μουσικών κειμένων. Με αυτόν τον τρόπο θα αποτυπώνεται τόσο η αρχική γραφή, όσο και η προφορική παράδοση της ψαλτικής τέχνης. Ιδιαιτέρως, μάλιστα, στις μέρες μας καθίσταται αναγκαία η αξιοποίηση της λιτής γραμμής της μελωδίας των κλασικών συνθέσεων. Παράλληλα, όμως, πρέπει και να εφοδιαστούμε με τη γνώση που μας δίνει η προφορική παράδοση ή η καταγραφή της, ώστε ο κάθε εραστής της *"Θείας του Δαμασκηνού Τέχνης"* να έχει τη δυνατότητα να ερμηνεύει και να εκφράζει τις κλασσικές μουσικές γραμμές με βάση τις προσωπικές του αισθητικές καταβολές, φωνητικές δυνατότητες και καλλιτεχνικές ευαισθησίες.

5.3. Η συμβολή του Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου στη Βυζαντινή Μουσική παράδοση

Με την ανά χείρας διατριβή επιχειρήθηκε η έρευνα και συστηματική καταγραφή της ζωής και του ιεροψαλτικού έργου του μακαριστού Πρωτοψάλτη του Ναού του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, μέσα από προφορικές μαρτυρίες, χειρόγραφα και έντυπα κείμενα διαφόρων αρχείων. Από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν καταδείχθηκε ότι ο Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, με την ηθική και υλική στήριξη της τοπικής εκκλησίας στους δύσκολους χρόνους της μεταπολεμικής περιόδου, υπήρξε σημαντικός φορέας της Βυζαντινής Μουσικής παράδοσης για την πόλη της Θεσσαλονίκης.

Η πολυετής -επί τριάντα οκτώ συναπτά έτη- παρουσία του στο δεξιό αναλόγιο του Ναού του Αγίου Δημητρίου είχε σημαντική επίδραση τόσο στην πόλη, όσο και

[269] Ζέρβας Αθανάσιος, *"Πολυφωνικές εκδοχές μονοφωνικού υμνολογίου: Συγκριτική ανάλυση στη μορφή και ανασύνθεση"*, Συνέδριο *"Η Βυζαντινή Μουσική στον 21ο αιώνα. Προβληματισμοί και προοπτικές"*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 21η Απρ. 2007, σ. 9.

στον ευρύτερο εκκλησιαστικό χώρο. Επί σειρά ετών διηύθυνε τη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Θεσσαλονίκης, της οποίας υπήρξε και συνιδρυτής, διετέλεσε Χοράρχης στο Σωματείο Ιεροψαλτών *"Ιωάννης ο Δαμασκηνός"* και υπήρξε ιδρυτής της Βυζαντινής χορωδίας του Αγίου Δημητρίου, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για την εποχή του, καθώς η δημιουργία και συντήρηση βυζαντινού χορού αποτελεί όχι και τόσο συχνό φαινόμενο στα αναλόγια των εκκλησιών.

Σφράγισε, επομένως, την πορεία της νεότερης βυζαντινής μουσικής παράδοσης, αφού από το αναλόγιο του Ναού του Αγίου Δημητρίου πέρασε πλήθος μαθητών και απλών φιλόμουσων ανθρώπων, που συνέβαλλαν στην ανάδειξη της χορωδιακής εκτέλεσης των ύμνων. Το σεμνό του ύφος, η μεγαλοπρέπειά του την ώρα που έψαλλε, η μελωδική, ευλύγιστη και σπάνια σε μουσική έκταση φωνή του, αποτελούσαν πόλο έλξης για δεκάδες εκκολαπτόμενους Ιεροψάλτες. Στο βιβλίο, μάλιστα, του Κωνσταντίνου Πρίγγου *"Η Πατριαρχική Φόρμιγξ"*, τόμος Α΄ *"Λειτουργία",* εμπεριέχεται ένα Τρισάγιο σε ήχο α΄, κατ' απαγγελίαν του Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, αλλά και το Δύναμις Σίμωνος Αβαγιανού είναι πάλι κατ' απαγγελίαν του Χρύσανθου.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του κύριο μέλημα και αγωνία του ήταν η διάσωση και η διάδοση της θείας τέχνης και καρπός αυτής της ανησυχίας υπήρξε το Φροντιστήριο Βυζαντινής Μουσικής *"Ο Άγιος Δημήτριος"*, όπου ήταν υπεύθυνος για την άρτια κατάρτιση των μαθητών. Στόχος του η μεταλαμπάδευση της Βυζαντινής Μουσικής παράδοσης, τον οποίο και πέτυχε σε πολύ μεγάλο βαθμό, αν κρίνουμε από τον αριθμό των μαθητών του που τιμούν σήμερα τα αναλόγια της πόλης.

Ακόμη, με το μελοποιητικό του έργο, παρουσίασε τον τρόπο εκτέλεσης των ύμνων, σύμφωνα πάντα με τη δική του άποψη και εμπειρία. Κατάφερε σε δύσκολους καιρούς να καταγράψει στο έργο του *"Επτάτομος Μουσική Κυψέλη"* την ζώσα ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης, όπως μεταδίδεται προφορικά από γενιά σε γενιά, καθιστώντας το εν λόγω πόνημα πολύτιμο βοήθημα για τις επόμενες γενεές. Κατά γενική ομολογία, το έργο του αυτό είναι βασισμένο στα πρότυπα του Πατριαρχικού ύφους, όπως αυτό είχε αποκρυσταλλωθεί από τον Κωνσταντίνο Πρίγγο και συζεύχθηκε επιτυχώς με την τεχνική παλαιοτέρων δασκάλων, όπως του Τριαντάφυλλου Γεωργιάδη και του Σωκράτη Παπαδόπουλου.

Επιπλέον, είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι ο Χρύσανθος απολάμβανε της πλήρους αποδοχής και η απήχηση που είχε το πολυσχιδές του έργο ήταν τεράστια. Αυτό καταδεικνύεται από τις πάρα πολλές τιμητικές του διακρίσεις, με ύψιστη το

Οφφίκιο του Άρχοντα Πρωτοψάλτη της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως. Τη δε γνώμη του σέβονταν παλαιοί και νεότεροι εκδότες βυζαντινών μουσικών βιβλίων. Έτσι, για παράδειγμα, στο θεωρητικό βιβλίο του Αβραάμ Ευθυμιάδη "*Μαθήματα Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής",* παρουσιάζεται στις πρώτες σελίδες η βιβλιοκριτική του Χρύσανθου[270], όπου εκφράζεται θετικά τόσο για τον συνάδελφο, φίλο και συνιδρυτή του Φροντιστηρίου "*Ο Άγιος Δημήτριος"*, όσο και για το πόνημά του, χαρακτηρίζοντάς το εξαίρετο, μοναδικό στο είδος του και απαραίτητο βοήθημα για κάθε σπουδαστή και φιλόμουσο. Επίσης, στο έργο του Περικλή Μαυρουδή *"Η Ελληνορθόδοξη Θρησκευτική Μουσική Τέχνη",* ο Χρύσανθος καταθέτει τη δική του βιβλιοκριτική, χαρακτηρίζοντας το εν λόγω έργο πραγματικό βοήθημα για τους εργάτες της θείας τέχνης του Δαμασκηνού, διακρίνοντας στις σελίδες του σαφήνεια νοημάτων και πλούτο περιεχομένου[271].

Επομένως, με τη στάση και τη διακονία του ως Πρωτοψάλτη, Μελοποιού και Μουσικοδιδάσκαλου, συντέλεσε στην ανάδειξη της Βυζαντινής Μουσικής, σφράγισε την πορεία της νεότερης βυζαντινής μουσικής παράδοσης και κατατάσσεται επάξια ανάμεσα στους κορυφαίους Πρωτοψάλτες της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

---

[270] Ευθυμιάδης, Αβραάμ, *Μαθήματα Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής, ήτοι θεωρία και πλήρης μέθοδος μελωδικών ασκήσεων*, Έκδοσις Β΄, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 10.

[271] Μαυρουδής, Περικλής, *Η ελληνορθόδοξη Θρησκευτική Μουσική Τέχνη (Η Βυζαντινή Τέχνη),σύντομη αναφορά στο δημοτικό τραγούδι*, έκδοση Μακεδονικού Ωδείου, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 394.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο εκ Τραπεζούντος Άρχοντας Πρωτοψάλτης της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, κατέθεσε επί σειρά ετών στην αγιοτόκο πόλη της Θεσσαλονίκης όλο το πάθος και την αγάπη του για την Εκκλησιαστική Μουσική. Καλλιέργησε και αύξησε στο μέγιστο δυνατόν το τάλαντο της καλλιφωνίας και της μουσικότητας, που του δόθηκε από τον Θεό. Εκτός όμως από όλα αυτά, ο Χρύσανθος υπήρξε κατά γενική ομολογία ένας εξαίρετος άνθρωπος, ένας ευσυνείδητος ιεροψάλτης και ένας σωστός οικογενειάρχης. Τις περισσότερες καταστάσεις στη ζωή τις αντιμετώπιζε με χαμόγελο και σωφροσύνη. Κύρια γνωρίσματα του χαρακτήρα του σε κάθε μετερίζι που υπηρετούσε ήταν η μεθοδικότητα, η συνέπεια, ο αυτοέλεγχος και η πραότητα. Αγαθός στις προθέσεις, ειλικρινής στη φιλία, διακριτικός με τους μαθητές και τους συναδέλφους, πάντα ακούραστος στο να βοηθάει και να προσφέρει αυτό που γνώριζε.

Καταληκτικά, μέσα από αυτήν την διατριβή, με τα πολυειδή στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από ποικίλες πηγές για την προσωπικότητα και το έργο του μακαριστού Χρύσανθου, φάνηκε ότι επρόκειτο για έναν άνθρωπο πράο και πολύ αγαπητό τόσο από τους συναδέλφους του, όσο και από πολύν άλλον κόσμο. Ήταν μετριόφρων και τελειομανής, ιδιαιτέρως μάλιστα όσον αφορά στις πρόβες και στη μελέτη, καθώς οτιδήποτε του ανέθεταν το μελετούσε προσεκτικά και το προετοίμαζε όσο καλύτερα μπορούσε. Αγαπούσε τόσο πολύ τη Βυζαντινή Μουσική, ώστε δόθηκε σ’ αυτήν ψυχή τε και σώματι μέχρι τέλους της ζωής του. Κατά την ταπεινή γνώμη του υπογράφοντος την εργασία αυτή, μπορούμε αβίαστα να ισχυριστούμε ότι υπήρξε μία από τις σημαντικότερες παρουσίες στα ψαλτικά δρώμενα της Θεσσαλονίκης και συνέβαλλε αποφασιστικά στη διάδοση και διδασκαλία της ερμηνείας της ψαλτικής τέχνης. Ο αιφνίδιος και αδόκητος θάνατός του διέκοψε το ιεροψαλτικό του έργο, προκαλώντας -κατά κοινή ομολογία- δυσαναπλήρωτο κενό στη Βυζαντινή Μουσική παράδοση της Θεσσαλονίκης.

SUMMARY

The Archon Protopsaltis of the Holy Archdiocese of Constantinople, whose origin was from Trabzon, Chrysanthos Theodosopoulos, has testified for several years to the Sainterest City of Thessaloniki with all his passion and love for ecclesiastical music. He cultivated and raised to the fullest possible extent the talent of the calliphony and musicality given to him by God. Apart from all this, Chrysanthos was admittedly an excellent man, a conscientious chanter and a proper family leader, facing most difficult situations in life with a smile and with wisdom. The main traits of his character in every serving were his methodicalness, his consistency, his self-control and his meekness by also being virtuous in intentions, sincere in friendship, discreet with students and colleague and, always tireless in helping and offering what he knew.

In conclusion, through this doctoral thesis, with the polyid elements gathered from various sources about the personality and the work of the late Chrysanthos, it is clear that he was a discreet man and very dear to both his colleagues and to all the other people. As well as being modest, he was also a perfectionist, especially when it came to rehearsals and studying, as everything rounding him was carefully studied and prepared to its best. He loved Byzantine Music so much that he totally gave himself to it until the end of his life. In the humble opinion of the signatory of this work, it can effortlessly be claimed that he was one of the most important appearances in the psaltic art happenings of Thessaloniki and he contributed decisively to the dissemination and teaching of the interpretation of the psaltic art. His sudden and unexpected death interrupted his hierolytic work, causing an -in common confession- irreplaceable void to the Byzantine musical tradition inThessaloniki.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Χφ. Βατοπαιδίου 1256, φ. 70r-71r, γραφέας Αθανάσιος Δομέστικος της Μ. τ. Χ. Ε, έτος 1784.

Χφ. Κουτλουμουσίου 422, φ. 172-173.

Όρθρος, Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, ά. χρ., Βιβλιοθήκη Νεκταρίου Πάρη

Θεία Λειτουργία, Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, 1976, Βιβλιοθήκη Νεκταρίου Πάρη.

ΑΡΧΕΙΑ

01. Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης

02. Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης

03. Οικογένειας Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου

04. Βασιλείου Αποστολίδη, (Πρωτ.)

05. Δημητρίου Βακάρου, (Πρωτ.)

06. Ζαχαρίου Πασχαλίδη

07. Θρασύβουλου Παπανικολάου

08. Ιωάννη Λιβιτσάνου

09. Μιχαήλ Ελευθεριάδη

10. Φωτίου Γεωργιάδη

11. Χαρίλαου Ταλιαδώρου

ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

Παλαιά Διαθήκη, *Septuaginta*, κριτικὴ ἔκδοση Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1979.

Καινή Διαθήκη, *The Greek New Testament*, κριτικὴ ἔκδοση, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993.

Καινή Διαθήκη, Κείμενον–Ερμηνευτική Απόδοσις υπό Ιωάννου Θ. Κολιτσάρα, έκδοσις Αδελφότητος Θεολόγων ΖΩΗ, Αθήναι 1997.

Παλαιά Διαθήκη, Κείμενον–Ερμηνευτική Απόδοσις υπό Ιωάννου Θ. Κολιτσάρα, έκδοσις Αδελφότητος Θεολόγων ΖΩΗ, Αθήναι 1979.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, τόμος 19, Ιωάννης Δαμασκηνός, τόμος 1ος, Δογματικά Α΄, εκδόσεις *Το Βυζάντιον*, Θεσσαλονίκη 1978.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Παρακλητική, *ήτοι Οκτώηχος η Μεγάλη, περιέχουσα άπασαν την ανήκουσαν αυτή ακολουθίαν κατά την τάξιν της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1967.

Τυπικόν *της του Χριστού Μεγάλης* Εκκλησίας, υπό Γεωργίου Βιολάκη, Κωνσταντινούπολις, 1888.

ΛΕΞΙΚΑ

Συμεωνίδου, Αλέκα, *Λεξικό Ελλήνων Συνθετών, βιογραφικό εργογραφικό*, α΄ έκδοση, Φίλλιπος Νάκας, Αθήνα, Μάιος 1995.

Τεγόπουλος - Φυτράκης, *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, εκδ. Αρμονία 1997.

ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑ

Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος Ε΄, Αθήναι 1965.

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος Κ΄, Αθήναι 1932.

ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑ

Αλεξάνδρου, Μαρία, *Ιστορία και Μορφολογία της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Μουσικής, IV Βοηθήματα για τις Μεταγραφές*, Τμήμα Μουσικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2008.

Αλεξάνδρου, Μαρία, *Μορφολογία και ανάλυση της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Μουσικής, V Θεωρητικά*, Τμήμα Μουσικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2009.

Αλεξάνδρου, Μαρία, *Εξηγήσεις και Μεταγραφές της Βυζαντινής Μουσικής*, Θεσσαλονίκη 2010.

Γιαννόπουλος, Εμμανουήλ, *Ο κεντρικός ρόλος της Θεσσαλονίκης στην εξέλιξη και διάδοση της ψαλτικής*, Πρακτικά ΙΘ΄ Διεθνούς επιστημονικού συμποσίου, Θεσσαλονίκη και χερσόνησος του Αίμου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2011.

Γιαννόπουλος, Εμμανουήλ, *Η Ψαλτική Τέχνη. Λόγος και μέλος στη λατρεία της ορθόδοξης Εκκλησίας, Β΄*, Εκδ. Κυριακίδη.

Ζέρβας, Αθανάσιος, "Πολυφωνικές εκδοχές μονοφωνικού υμνολογίου: Συγκριτική ανάλυση στη μορφή και ανασύνθεση", Συνέδριο "Η Βυζαντινή Μουσική στον 21ο αιώνα. Προβληματισμοί και προοπτικές", Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 21η Απρ. 2007.

Κώστιος, Απόστολος, *Μέθοδος Μουσικολογικής Έρευνας*, μουσικός εκδοτικός οίκος Κ. Παπαγρηγορίου-Χ. Νάκας.

Λιάκος, Ιωάννης, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ΄-ΙΕ΄ αιώνα*. Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, μελέται 15, έκδοση Γρ. Στάθη, Αθήνα 2007.

Λιάκος, Ιωάννης, *Η παρουσία του Ιωάννη Σακελλαρίδη στον χώρο της Εκκλησιαστικής μουσικής στις αρχές του Κ΄ (20ού) αιώνα*, Πρακτικά επιστημονικής διημερίδας. Η ζωή και το έργο του Ιωάννη Θεοφάνους Σακελλαρίδη και η μουσική κίνηση στο Λιτόχωρο, από τις αρχές το 19ου αιώνα μέχρι σήμερα, Λιτόχωρο 2016.

Μαυρουδής, Περικλής, *Η ελληνορθόδοξη Θρησκευτική Μουσική Τέχνη (Η Βυζαντινή Τέχνη),σύντομη αναφορά στο δημοτικό τραγούδι*, έκδοση Μακεδονικού Ωδείου, Θεσσαλονίκη 2000.

Νεραντζής, Δημήτριος, *Συμβολή στην Ερμηνεία του Εκκλησιαστικού Μέλους,* Ηράκλειο 1997.

Παναγιωτίδης, Παναγιώτης Δρ.Θ., *Θέματα Ψαλτικής, Μελέτες στην Εκκλησιαστική Μουσική*, Ψαλτικά Ανάλεκτα 2, εκδόσεις Επέκταση, Κατερίνη 2006.

Παπαδοπούλος, Γεώργιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ΄ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, Αθήναι 1890.

Παπαδοπούλος, Γεώργιος, *Ιστορική Επισκόπησις της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Αθήναι 1904.

Πάρης, Νεκτάριος, *Θέματα Ιστορίας και Αισθητικής της Βυζαντινής Μουσικής*, εκδόσεις αγία Ταϊσία, Λευκωσία 2016.

Πάρης, Νεκτάριος, *Μετρική και Ρυθμική της Βυζαντινής Υμνολογίας και Μουσικής*, εκδόσεις αγία Ταϊσία, Λευκωσία 2017.

Πολίτης, Διονύσιος, Μουσική Πληροφορική, εκδ. Κλειδάριθμος 2007.

Στάθης, Γρηγόριος, *Η Εξήγησις της παλαιάς βυζαντινής σημειογραφίας*, Αθήνα 1978.

Στάθης, Γρηγόριος, *Οι Αναγραμματισμοί και τα Μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας.* Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 3, Αθήνα 2006.

Στεφανίδης, Βασίλειος, *Σχεδίασμα περί μουσικής ιδιαίτερον εκκλησιαστικής*, εν Νεοχωρίω Βοσπόρου 1819, Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αληθείας, Τεύχος Ε΄.

Φιλοξένης, Κυριακός ο Εφεσιομάγνης, *Λεξικόν της Ελληνικής Εκκλησιαστικής Μουσικής,* Κωνσταντινούπολις 1868.

Χαλδαιάκης, Αχιλλεύς, *Ο Πολυέλεος στην βυζαντινὴ και μεταβυζαντινὴ μελοποιία*, Αθήνα, 2003.

Χατζηγιακουμής, Μανόλης, *Η Εκκλησιαστική Μουσική του Ελληνισμού μετά την άλωση (1453-1820),* σχεδίασμα ιστορίας, Κέντρον ερευνών και εκδόσεων, Αθήνα 1999.

Ψάχος, Κωνσταντίνος, *Η Παρασημαντική της Βυζαντινής Μουσικής*, Αθήνα 1978.

ΜΟΥΣΙΚΑ ΕΡΓΑ

Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος Α΄, Τριώδιον*, Θεσσαλονίκη 1972.

Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος Β΄, Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς*, Θεσσαλονίκη 1996.

Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος Γ΄, Πεντηκοστάριο*, Θεσσαλονίκη 1972.

Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος Δ΄-Ε΄, Εσπερινός - Εορτολόγιο*, Θεσσαλονίκη 2001.

Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος ΣΤ΄, Όρθρος*, Θεσσαλονίκη 1989.

Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη, τόμος Ζ΄, Θεία Λειτουργία*, Γ΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη 1991.

Ιωάννης, Πρωτοψάλτης, *Αναστασιματάριον*, εκδ. Αδελφότητος Θεολόγων "Η ΖΩΗ", Αθήναι 1961.

Καραμάνης, Αθανάσιος , *Νέα Μουσική Συλλογή, Τόμος Γ'*, Θεσσαλονίκη 1958.

Μουσικόν Τρίπτυχον, Σωματείο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *Ιωάννης ο Δαμασκηνός*, *Μουσικόν Τρίπτυχον,* Ιούνιος 1971.

Πέτρος, Εφέσιος, *Νέον Αναστασιματάριον*,Βουκουρέστι 1820.
Πρίγγος, Κωνσταντίνος, *Αναστασιματάριον*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2006.
Γεωργιάδης, Τριαντάφυλλος, (Άρχων Πρωτοψάλτης της Μ.τ.Χ.Ε.), *Κήπος Χαρίτων*, τόμος πρώτος, Αθήνα 1973.
Παπαρούνης, Βασίλειος, *Η Θεία και ιερά Λειτουργία*, Αθήναι 1934.
Φωκαεύς, Θεόδωρος, *Κρηπίς του Θεωρητικού και πρακτικού της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, υπό Γ. Καμπάση, Αθήναι,1912.
Φωκαεύς, Θεόδωρος, *Ταμείον Ανθολογίας*, Κωνσταντινούπολις, 1834.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

Βουδούρης, Άγγελος, *Εισαγωγή εις την Βυζαντινήν Μουσικήν*, Αθήναι 1992.
Γεωργιάδης, Θεοδόσιος, *Νέα μέθοδος της καθ' ημάς βυζαντινής μουσικής*, Αθήναι 1963.
Γιαννέλος, Δημήτριος, *Σύντομο Θεωρητικό Βυζαντινής Μουσικής*, Επέκταση, Κατερίνη 2009.
Ευθυμιάδης, Αβραάμ, *Μαθήματα Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής, ήτοι θεωρία και πλήρης μέθοδος μελωδικών ασκήσεων*, Έκδοσις Β΄, Θεσσαλονίκη 1972.
Καράς, Σίμων, *Μέθοδος της Ελληνικής Μουσικής, Θεωρητικό, τόμος Α΄*, Αθήναι 1982.
Κηλτζανίδης, Παναγιώτης, *Μεθοδική διδασκαλία ελληνικής μουσικής,* Κωνσταντινούπολις 1881.
Κωνσταντίνου, Ν. Γεώργιος, *Θεωρία και Πράξη της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Αθήνα 2003.
Μελέτιος, Συκιώτης, *Πράξις και Θεωρία της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Άγιον Όρος 1969.
Μουσική Επιτροπή Οικουμενικού Πατριαρχείου, *Στοιχειώδης Διδασκαλία της Εκκλησιαστικής Μουσική*, Κωνσταντινούπολις 1888.
Οικονόμου, Χαράλαμπος, *Βυζαντινής Μουσικής χορδή*, Πάφος 1940.
Παναγιωτόπουλος, Δημήτριος, *Θεωρία και Πράξις της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Αθήνα 1982 .
Πανάς, Κωνσταντίνος, *Θεωρία, μέθοδος και ορθογραφία της βυζαντινής μουσικής*, Πάτραι 1970.
Παπαχρόνης, Ιωάννης, *Τα πρώτα μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής,* Τεύχος Α΄, διατονικοί ήχοι (ειρμολογικά μέλη), εκδόσεις Επέκταση, Κατερίνη 2000.
Παπαχρόνης, Ιωάννης, *Τα πρώτα μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής,* Τεύχος Β΄/2, χρωματικοί ήχοι, εκδόσεις Επέκταση, Κατερίνη 2003.
Πάρης, Νεκτάριος, *Προθεωρία της Ψαλτικής*, εκδόσεις αγία Ταϊσία, Λευκωσία 2016.

Στέφανος, Λαμπαδάριος, *Κρηπίς του Θεωρητικού και Πρακτικού της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Κωνσταντινούπολις 1875.
Φιλοξένης, Κυριακός ο Εφεσιομάγνης, *Θεωρητικόν Στοιχειώδες της Μουσικής*, Κωνσταντινούπολη 1859.

Φωκαεύς, Θεόδωρος, *Κρηπίς του Θεωρητικού και Πρακτικού της Εκκλησιαστικής Μουσικής* υπό Γ. Καμπάση, Αθήναι, 1912.

Χατζηθεοδώρου, Γεώργιος, *Μέθοδος Διδασκαλίας της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, μέρος δεύτερον, Θεωρητικόν, Εκδόσεις Μιχαήλ Ι. Πολυχρονάκης, Κρήτη 2004.

Χουρμούζιος, Στυλιανός, *Ο Δαμασκηνός ήτοι Θεωρητικόν πλήρες της Βυζαντινής Μουσικής*, Λευκωσία 1934.

Χρύσανθος, εκ Μαδύτων, *Εισαγωγή εις το Θεωρητικόν και Πρακτικόν της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Εν Παρισίοις 1821.

Χρύσανθος, εκ Μαδύτων, *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής,* Τεργέστη 1832.

ΓΕΝΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Αποστολίδης, Παύλος, (νυν Μητροπολίτης Δράμας), *Ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος Φιλιππίδης (1913-1923).* Έκδοση Παναγία Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1996.

Βακαλόπουλος, Ε. Απόστολος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316π.Χ. - 1983*, Εκδοτικός Οίκος Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997.

Βαλαβάνης, Γεώργιος, *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*, Εκδ, Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989[2].

Βαμβουδάκης, Εμμανουήλ, *Συμβολή εις την Σπουδήν της παρασημαντικής της Βυζαντινής Μουσικής*, τόμος Α΄, Σάμος 1938.

Βεργέτη, Κ. Μαρία, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα,* Εκδοτικός Οίκος Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994.

Θεοδώρου, Ανδρέας, *Τα Δογματικά Θεοτοκία της Παρακλητικής.* Κείμενον ύμνων, απόδοση στη νεοελληνική, ευρύς σχολιασμός, Αποστολική Διακονία,1992.

Θεοφυλάκτου, Άννα, *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1922, Συμπόσιο. Οι Πόντιοι στις παλιές και νέες εστίες.*

Ιωαννίδης, Σάββας, *Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1870

Καμινιάτης, Ιωάννης, *Εις την Άλωσιν της Θεσσαλονίκης*, Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Ευδόξιος Τσολάκης (στη σειρά: Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας 10), Αθήνα 2000.

Κορομηλά, Μαριάννα (κείμενα), Λίζας Έβερτ, Ντόρας Μηναΐδη, Μαρίας Φακίδη, *Πόντος- Ανατολία, φωτογραφικό οδοιπορικό*, Εκδ. Λούση Μπρατσιώτη, Αθήνα. 1989.

Κοψαχείλης, Στέλιος, *Μουσική ιστορία της Θεσσαλονίκης*. Έκδ. Μουσικού Μουσείου 1994.

Κωνσταντινίδου, Μαίρη, *Στο βράχο της Υπομονής,* φιλολογική επιμέλεια Ν.Γ. Παπαδόπουλος, έκδοση Α΄, Θεσσαλονίκη 1989.

Μαρμαρίδης, Σεραφείμ, *Αρχείον Πόντου*, τ. 55.

Ντηλ, Κάρολος, *Η Θεσσαλονίκη*. Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1980.

Ξανθοπούλου - Κυριακού Άρτεμις, Γεωργανόπουλος Ευριπίδης, Χατζηκυριακίδης Κυριάκος, *Οι Έλληνες του Πόντου και η Οθωμανική Αυτοκρατορία (1461-1923).* «*Αρχείον Πόντου*». *Παράρτημα 36*, Αθήνα 2015.

Οικονόμου, Φίλιππος, *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία, ιστορικομουσικολογική μελέτη*, τόμος Β΄, Αίγιο 1994.

Παπαγιαννόπουλος, Απόστολος , *Η ιστορία της Θεσσαλονίκης*, εκδόσεις Ρέκος.

Παπαμανωλάκης, Σταμάτης, *Κωνσταντίνος Πρίγγος, Άρχων Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας,1892-1964*, άρθρο στο βιβλίο *Άρθρα και Μελέτες για την Πατριαρχική τάξη και Παράδοση*, Κέντρο Παραδοσιακών Μουσικών Εκδόσεων, Αθήνα 2007.

Παπαδόπουλος, Στέφανος, *Ζωντανές μνήμες του Πόντου*, Μέριμνα Ποντίων Κυριών.

Παπαδοπούλου - Συμεωνίδου, Παρύσατις, *Τραπεζούς, η πόλη στο φως του πολιτισμού της:Ιστορία, κοινωνία, μνημεία αρχιτεκτονική.* Εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2011.

Παυλίδης, Αντώνης, *Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας* (1900-1914), Αθήνα 2004.

Πελαγίδης, Στάθης, *Β΄ Παγκόσμιο Συνέδριο Ποντιακού Ελληνισμού.*

Σαββίδης, Αλέξιος, *Ιστορία της αυτοκρατορίας των μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας (1204-1461),* Εκδ. Κυριακίδη 2016.

Σαμουηλίδης, Χρήστος, *Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*, Εκδοτικός Οίκος Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.

Σμέμαν, Αλέξανδρος, *Μεγάλη Σαρακοστή*, πορεία προς το Πάσχα, εκδόσεις Ακρίτας 2006.

Τρεμπέλας, Παναγιώτης, *Εκλογή Ελληνικής Ορθοδόξου Υμνογραφίας*, Αθήναι, 1978.

Φουντούλης, Ιωάννης, *Λογική Λατρεία*, Αποστολική Διακονία, 1971.

Φουντούλης, Ιωάννης, *Λειτουργικά Θέματα* Ε΄, Θεσσαλονίκη 1986.

Φουντούλης, Ιωάννης, *"Μεγάλη Εβδομάς" του Αγίου Δημητρίου*, Κείμενα Λειτουργικής, τεύχος Β΄, Θεσσαλονίκη 1979.

Φωκαΐδης, Φωκάς, *Βιώματα και ύμνοι, Αναμνηστική έκδοσις*, Λευκωσία-Κύπρος 1992.

Φωτιάδης, Κωνσταντίνος, Ηλιάδου - Τάχου Σοφία, *Η παιδεία στον Πόντο (1682-1922): Από τον σεβαστό Κυμινήτη και τον Περικλή Τριανταφυλλίδη ως τον Νίκο Καπετανίδη*. Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007.

Χασιώτης, Κ. Ιωάννης, *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα, Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Πολιτισμός*. Εκδόσεις Παρατηρητής 1997.

Χατζηκυριακίδης, Κυριάκος, *Μέριμνα Ποντίων Κυριών (1904 - 2004). 100 Χρόνια* Προσφοράς. Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2004.

Χατζησσαβίδης, Σωφρόνης. *Ελληνική εκπαίδευση και πνευματική ζωή στην Τραπεζούντα του Πόντου 1461-1922.* Εκδόσεις αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993.

Χρύσανθος, Φιλιππίδης, Μητροπολίτης Τραπεζούντος, *Η Εκκλησία της Τραπεζούντος*, Ανατύπωσις εκ του τετάρτου και πέμπτου τόμου του «*Αρχείον Πόντου*», Αθήναι, 1933.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Εφημερίδα, *Ηχώ του Βυζαντίου*, έτος Ζ΄, αρ. φύλ72-73 και 77-78
Εφημερίδα, *Θεσσαλονίκη*, έτος 1988, αρ. φύλ., 7.710
Εφημερίδα, *Μακεδονία*, έτος ΟΗ΄, αρ. φύλ., 22.810 και έτος ΟΘ΄, αρ. φύλ., 23.111
Εφημερίδα, *Ορθόδοξος Τύπος*, Εβδομαδιαία Εφημερίδα της Πανελληνίου Ορθοδόξου Ενώσεως, έτος κθ΄, αρ. φύλ., 858.
Περιοδικό, *Μουσική*, τεύχος 24.

ΗΧΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΠΡΟΦΟΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ - ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ
ΑΡΧΕΙΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ (ΠΡΩΤ.)

01. Βακάρος Δημήτριος (Πρωτ.)
02. Ελευθεριάδης Μιχαήλ
03. Θεοδοσοπούλου σύζ. Χρυσάνθου Μαρία
04. Θεοδοσοπούλου Δαρεία
05. Θεοδοσοπούλου Θεογνωσία
06. Καραμάνης Αθανάσιος
07. Λιβιτσάνος Ιωάννης
08. Πάρης Νεκτάριος (Αρχιμ.)
09. Παπαγιάννης Κωνσταντίνος (Πρωτ.)
10. Παπαλεξίου Νέστωρ
11. Παπανικολάου Θρασύβουλος
12. Πασχαλίδης Ζαχαρίας
13. Πορφυρίδης Αναστάσιος
14. Σπυριδόπουλος Βασίλειος
15. Ταλιαδώρος Χαρίλαος

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. Μέλη χορωδίας Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου κατά τα έτη 1968 - 1969[272]

Α΄ ΦΩΝΗ

Α. Σωφρονιάδης

Ε. Γκάγκος

Α. Πορφυρίδης

Α. Πελανάκης

Ν. Φορτωτήρας

Β΄ ΦΩΝΗ

Χ. Παπαδόπουλος

Δ. Αποστόλου

Α. Αλυγιζάκης

Χ. Παπαδόπουλος

Σ. Τσορμπατζόγλου

Γ΄ ΦΩΝΗ

Ν. Καλφαγιάννης

Κ. Καϊκτσόγλου

Θ. Ακριβόπουλος

Ι. Τζώρτζης

Κ. Σταυριανάκης

Δ΄ ΦΩΝΗ

Φ. Γεωργιάδης

Π. Εμμανουηλίδης

Α. Μαυρόπουλος

Θ. Ραχώνης

Π. Τσορμπατζόγλου

[272] Α.Ι.Ν.Α.Δ, 1969. Η καταγραφή των ονομάτων αποτυπώθηκε όπως ακριβώς ήταν στο έγγραφο του αρχείου.

2. Χορωδοί Συναυλίας στο Ηρώδειο κατά το έτος 1971[432]

1) Αλυγιζάκης Αντώνιος
2) Ανδριώτης Παναγιώτης
3) Ασβεστάς Γρηγόριος
4) Αποστολίδης Γεώργιος
5) Αλεξίου Κωνσταντίνος
6) Αζάς Νικόλ
7) Αγγέλης Παναγιώτης
8) Αναστασοβίκης Ανδρέας
9) Αμοιρίδης Παναγιώτης
10) Ακριβόπουλος Θωμάς
11) Βοσνιάκος Παναγιώτης
12) Βουλγαρίδης Γεώργιος
13) Βουδούρης Γεώργιος
14) Βασιλικός
15) Βόκας Ζήσης
16) Βασιλόπουλος
17) Βαφειάδης Αναστάσιος
18) Γωγοβίτης Θεόδωρος
19) Γκιβιζίκης Γεώργιος
20) Γεωργιάοης Βασίλειος
21) Γίλλης Χρήστος
22) Γηρούκας Παρμενίων
23) Γκουτζουβελίδης Γεώργιος
24) Γκάγκος Άγγελος
25) Γκάκος Εμμανουήλ
26) Γεωργιάδης Αθανάσιος
27) Γαβριηλίδης Αργύρης
28) Δάφας Γεώργιος
29) Δασκαλάκης Εμμανουήλ
30) Δημόπουλος Αθανάσιος
31) Δρουγγελίδης Βασίλειος
32) Ελπίδης Ιωάννης
33) Ελευθεριάδης Εμμανουήλ
34) Ελευθερίου Σταμάτης
35) Ηρωΐδης Στέφανος
36) Ιορδανίδης Ιωάννης
37) Κοσμίδης Δημήτριος
38) Κατρανιάς Μιλτιάδης
39) Κατρανιάς Δημήτριος
40) Κατρανιάς Φώτης
41) Κάτος Νικόλαος
42) Κούκουλης Γ.
43) Καλαμαράς Κ.
44) Καρολίδης Παύλος
45) Κουντουρούδης Παναγιώτης
46) Καλαμπουρίδης Μόσχος
47) Καράπαπας Γ.
48) Καζαντζής Δημήτριος
49) Καλαφάτης Αθανάσιος
50) Κιλιντάρης Γεώργιος
51) Κακανάς Δημήτριος
52) Καμπάνης Στυλιανός
53) Καρακάσης Γεώργιος
54) Κουτούλας Απόστολος
55) Κυπριώτης Διονύσιος
56) Καβουχίδης Γεώργιος
57) Καλαϊτζάκης Βασίλειος
58) Κοντέλης Παναγιώτης
59) Κούλης Γεώργιος
60) Κουρέλλος Γεώργιος
61) Κομνηνός Ιωάννης
62) Λιολιόπουλος Κ.

---

[432] *Μουσικόν Τρίπτυχον*, σ. 13.

63) Λιβιτσάνος Ιωάννης
64) Λασκαρίδης Νικηφόρος
65) Λεμονάκης Παναγιώτης
66) Λεύκας Αντώνιος
67) Μιγδαλιάς Χρήστος
68) Μπουλαμάτσης Θωμάς
69) Μπότσης Εμμανουήλ
70) Μαυρίδης Δημ.
71) Μαυρόπουλος Αντώνιος
72) Μούσιας Γεώργιος
73) Μπότζας Φυλακτός
74) Μεσαρετζίδης Θεοφάνης
75) Μπεμπής Δημήτριος
76) Μαυροειδής
77) Μυρωνίδης Παύλος
78) Μουσώνης Δημήτριος
79) Μπούρδας Θρασύβουλος
80) Μουταφτσής Σωτήριος
81) Ξανθόπουλος Χαράλαμπος
82) Ουζούνογλου Αθανάσιος
83) Παπαδόπουλος Γρηγόριος
84) Παπαγεωργίου Δημήτριος
85) Πασχαλίδης Ζαχαρίας
86) Παπαλεξίου Νέστωρ
87) ΠαπαστεργίουΣτέργιος
88) Πασχαλίδης Θεολόγος
89) Παπαδόπουλος Βασίλειος
90) Πεταλωτής Τριαντάφυλλος
91) Παπαθανασίου Γεώργιος
92) Παρταλίδης Αρχίκος
93) Πολίτης Αναστάσιος
94) Παπαδόπουλος Χρήστος
95) Πολυζόπουλος
96) Παπανικολάου Θεόδωρος
97) Ραχώνης Θεολόγης
98) Σωφρωνιάδης Ανδρέας
99) Σιώνας Γεώργιος
100) Σωτηριάδης Κωνσταντίνος
101) Σεβαστόπουλος Κωνσταντίνος
102) Σαλαμάνης Αθανάσιος
103) Σεβαστόπουλος Μιχαήλ
104) Σούσουρας Χρήστος
105) Σαμουρκασίδης
106) Σταμούλης
107) Σταφυλάκης Διονύσιος
108) Σισμανίδης Ιωάννης
109) Τσιτσιλιάνος Γεώργιος
110) Τσαρής Απόστολος
111) Τσακουρίδης Σάββας
112) Τσερβένης Παναγιώτης
113) Τζίτζικας Γεώργιος
114) Τριαντάφυλλου Ιωάννης
115) Φύκαρης Μόσχος
116) Φούφης Γεώργιος
117) Φερενίδης
118) Χονδρούδης Γεώργιος
119) Χαριτόπουλος Ευάγγελος
120) Χαλινίδης Πέτρος
121) Χαρίσης Πέτρος
122) Μυλαράκης Βασίλειος
123) Τανιμανίδης Παναγιώτης
124) Ευθυμιάδης Αβραάμ

ΠΑΝΟΜΟΙΟΤΥΠΑ

1. Χειρόγραφα κείμενα

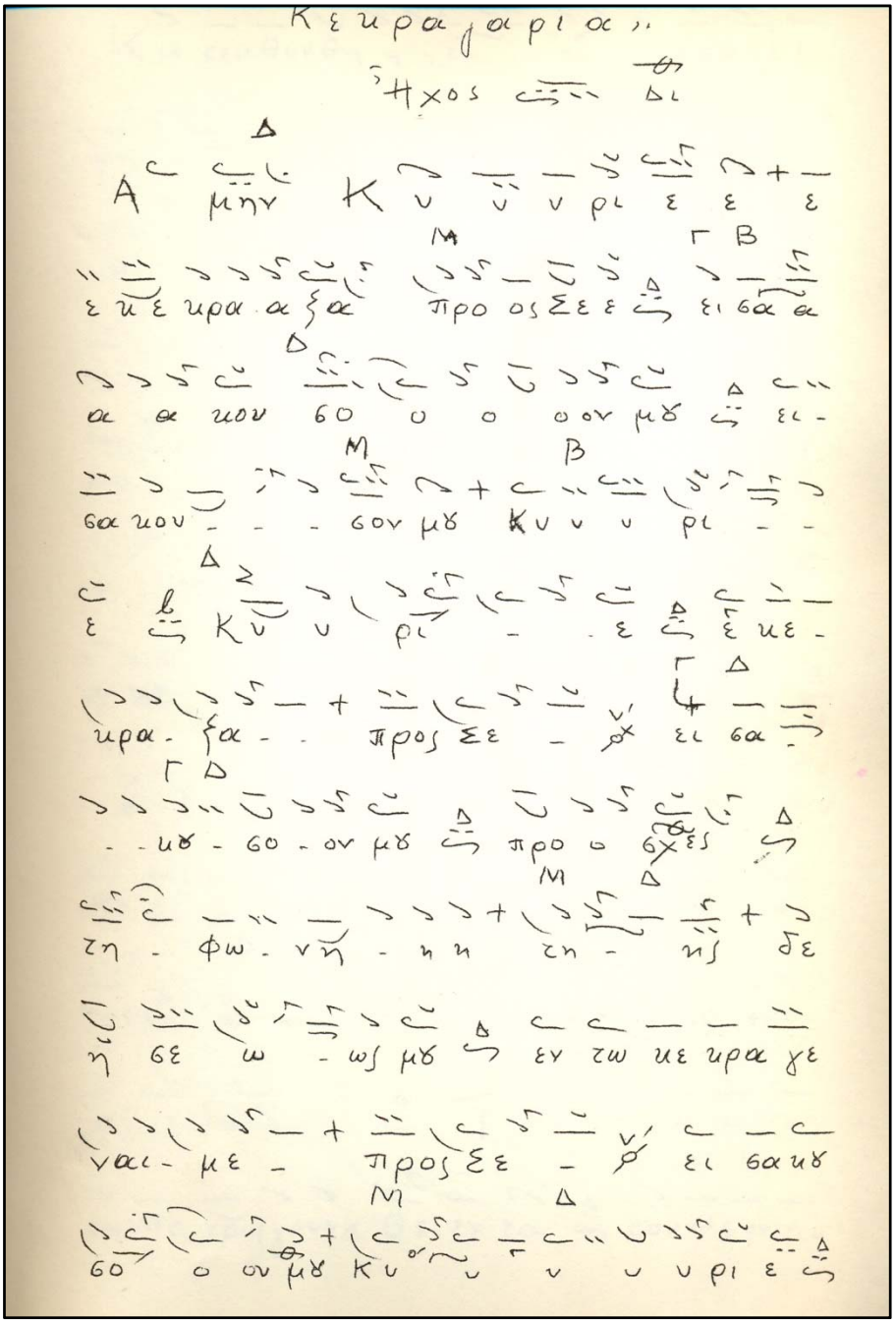

Αρ. 1: Χειρόγραφο Κεκραγάριο, ήχος β΄[274].

[274] Αρχείο Μιχαήλ Ελευθεριάδη.

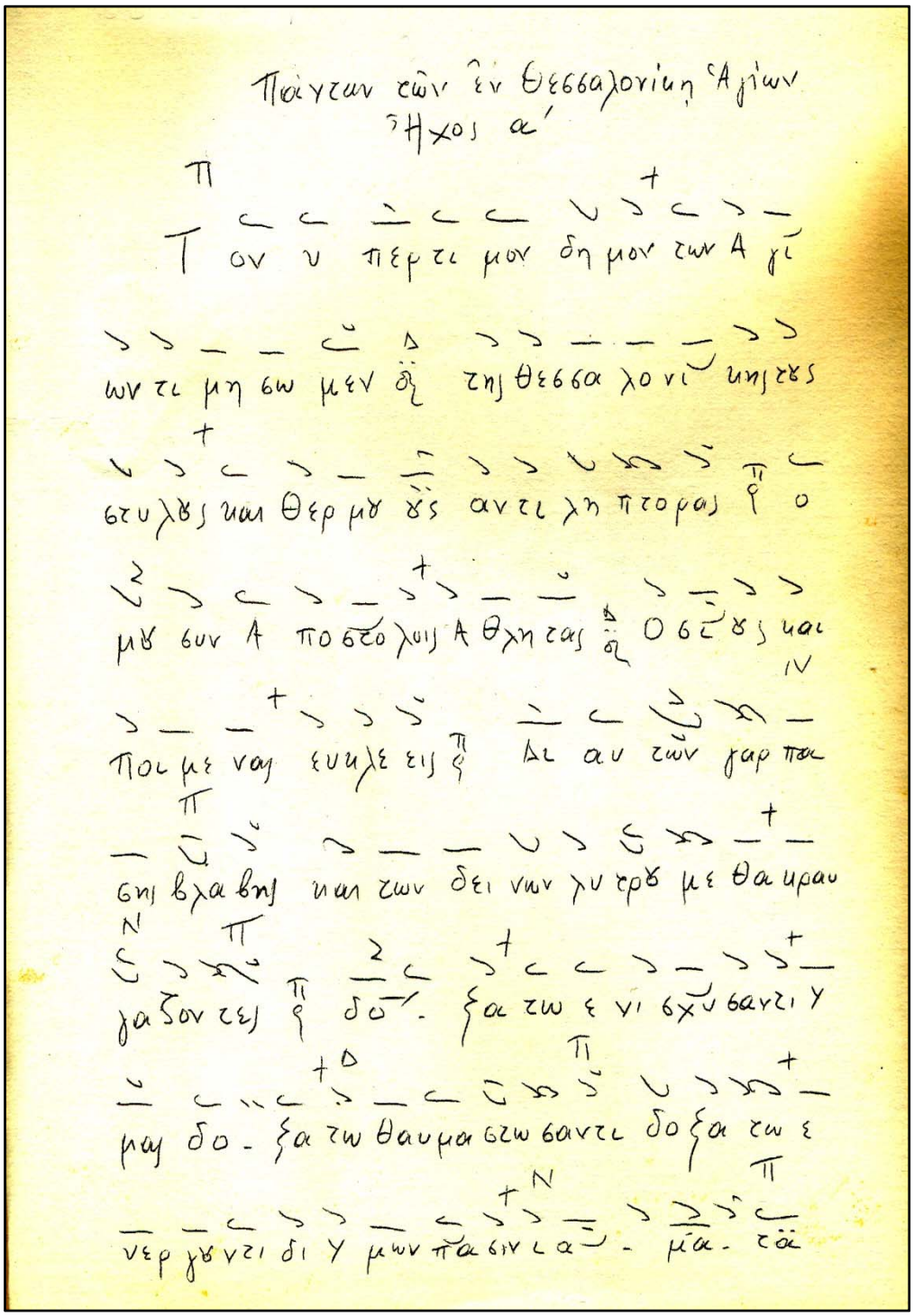

Αρ. 2: Χειρόγραφο Απολυτίκιο πάντων των εν Θεσσαλονίκη Αγίων, ήχος α΄[275].

[275] Αρχείο Μιχαήλ Ελευθεριάδη.

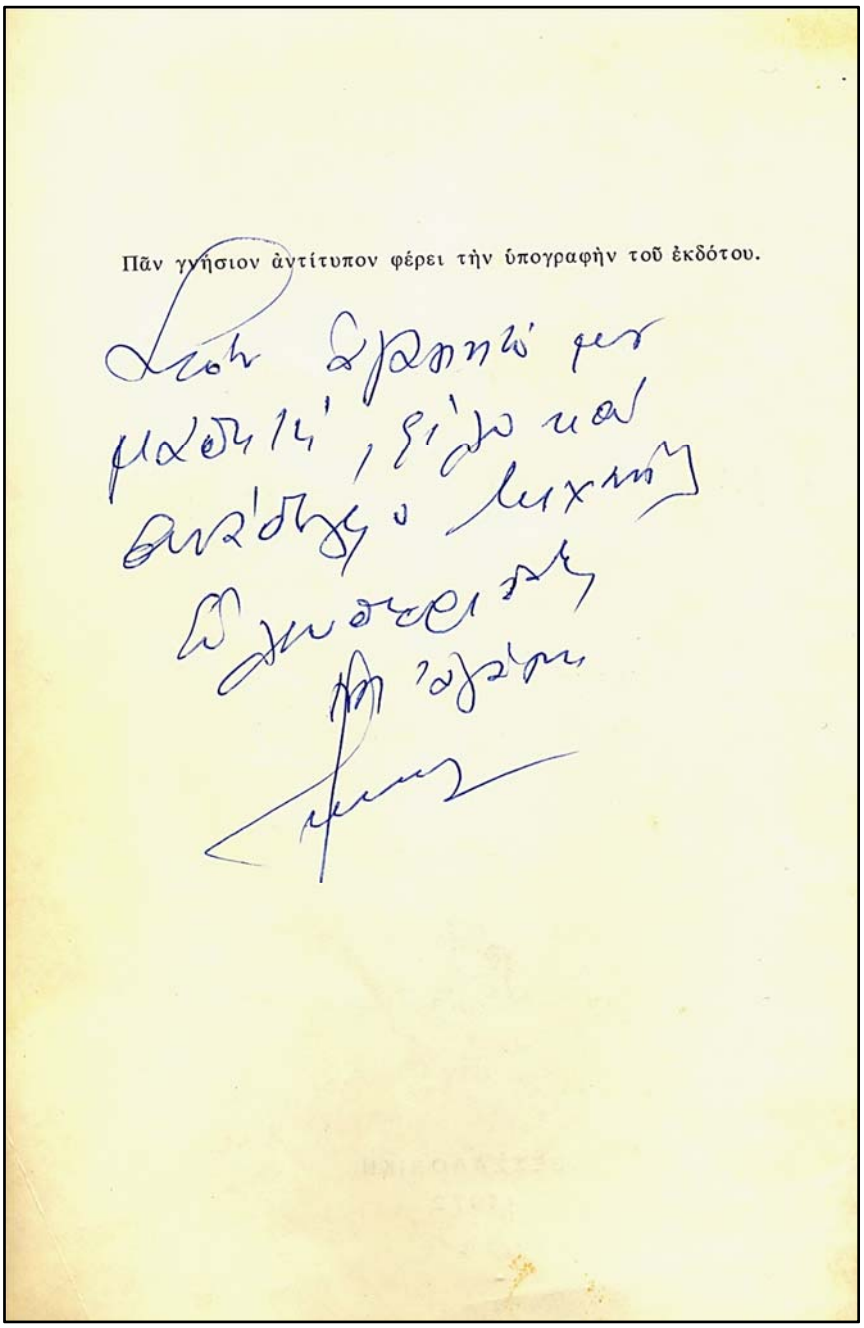

Αρ. 3: Ιδιόχειρος αφιέρωση Χρυσάνθου στο μαθητή του Μιχάλη Ελευθεριάδη[276].

[276] Αρχείο Μιχαήλ Ελευθεριάδη.

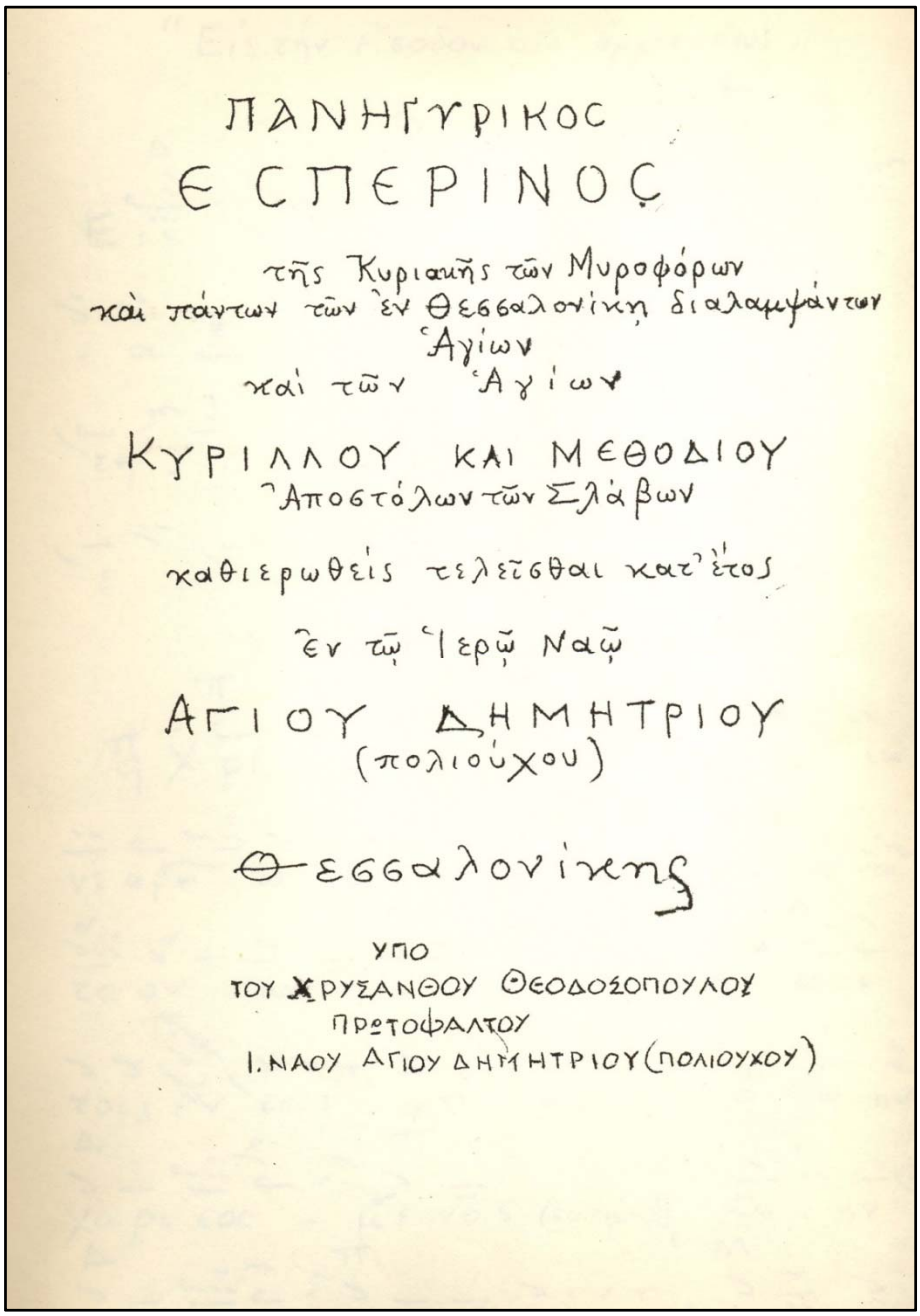

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ
ΕΣΠΕΡΙΝΟΣ

τῆς Κυριακῆς τῶν Μυροφόρων
καὶ πάντων τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ διαλαμψάντων
Ἁγίων
καὶ τῶν Ἁγίων

ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ
Ἀποστόλων τῶν Σλάβων

καθιερωθεὶς τελεῖσθαι κατ' ἔτος

ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ

ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
(πολιούχου)

Θεσσαλονίκης

ὑπὸ
ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ
ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ
Ι. ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (ΠΟΛΙΟΥΧΟΥ)

Αρ. 4: Πανηγυρικός Εσπερινός της Κυριακής των Μυροφόρων και πάντων των εν Θεσσαλονίκη διαλαμψάντων Αγίων[277].

[277] Αρχείο Μιχαήλ Ελευθεριάδη.

2. Διάφορα έγγραφα

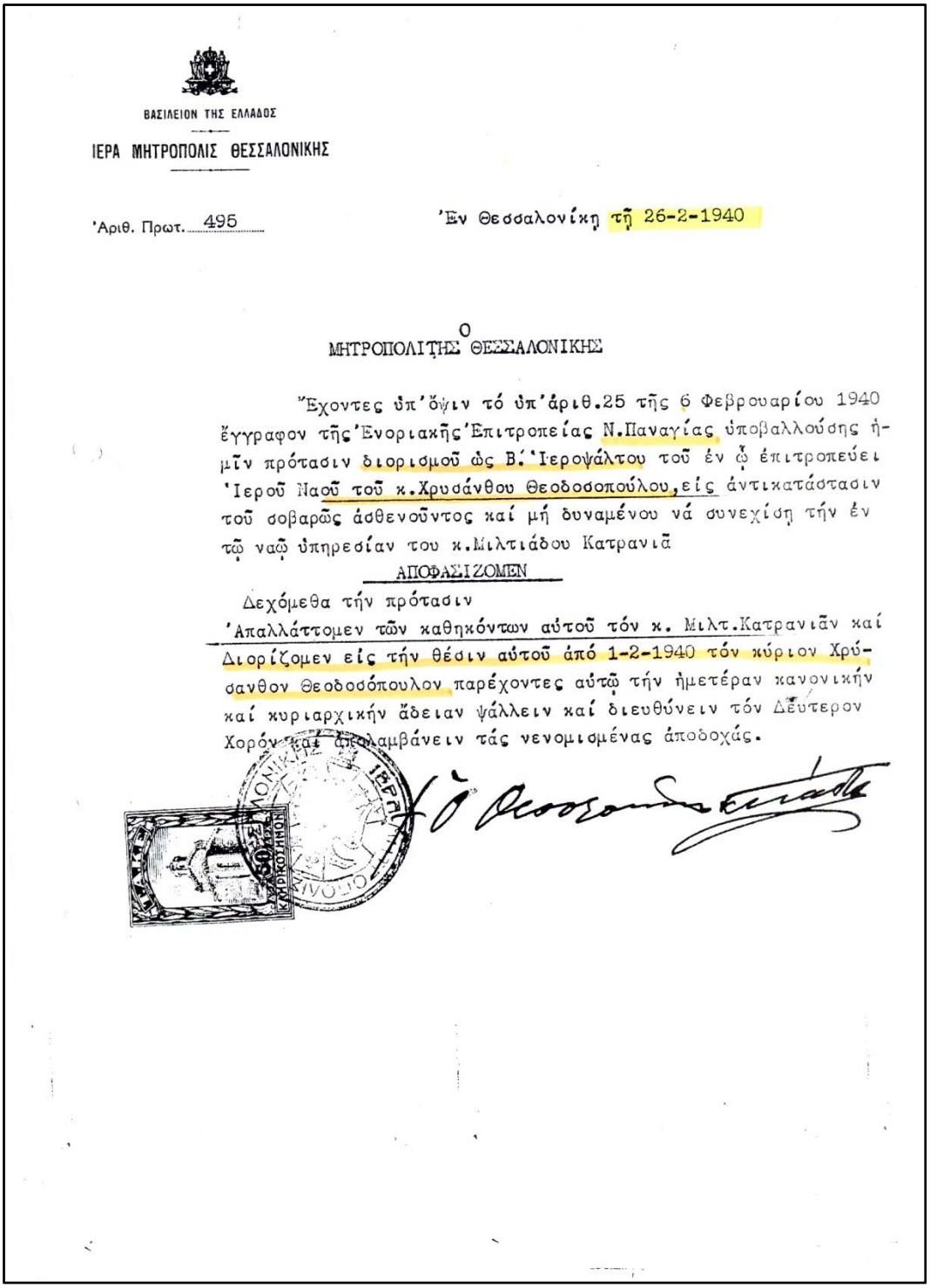

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἀριθ. Πρωτ. 495 Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 26-2-1940

Ο
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἔχοντες ὑπ'ὄψιν τό ὑπ'ἀριθ.25 τῆς 6 Φεβρουαρίου 1940 ἔγγραφον τῆς Ἐνοριακῆς Ἐπιτροπείας Ν.Παναγίας ὑποβαλλούσης ἡμῖν πρότασιν διορισμοῦ ὡς Β΄ Ἱεροψάλτου τοῦ ἐν ᾧ ἐπιτροπεύει Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ κ.Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου,εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ σοβαρῶς ἀσθενοῦντος καί μή δυναμένου νά συνεχίσῃ τήν ἐν τῷ ναῷ ὑπηρεσίαν του κ.Μιλτιάδου Κατρανιᾶ

ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΜΕΝ

Δεχόμεθα τήν πρότασιν

Ἀπαλλάττομεν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ τόν κ. Μιλτ.Κατρανιᾶν καί Διορίζομεν εἰς τήν θέσιν αὐτοῦ ἀπό 1-2-1940 τόν κύριον Χρύσανθον Θεοδοσόπουλον παρέχοντες αὐτῷ τήν ἡμετέραν κανονικήν καί κυριαρχικήν ἄδειαν ψάλλειν καί διευθύνειν τόν Δεύτερον Χορόν καί ἀπολαμβάνειν τάς νενομισμένας ἀποδοχάς.

Ὁ Θεσσαλονίκης

Αρ. 1: Διορισμός του Χρυσάνθου στον Ιερό Ναό Νέας Παναγίας, έτος 1940[278].

[278] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έγγραφο Ι.Μ.Θ., 495/26.2.40.

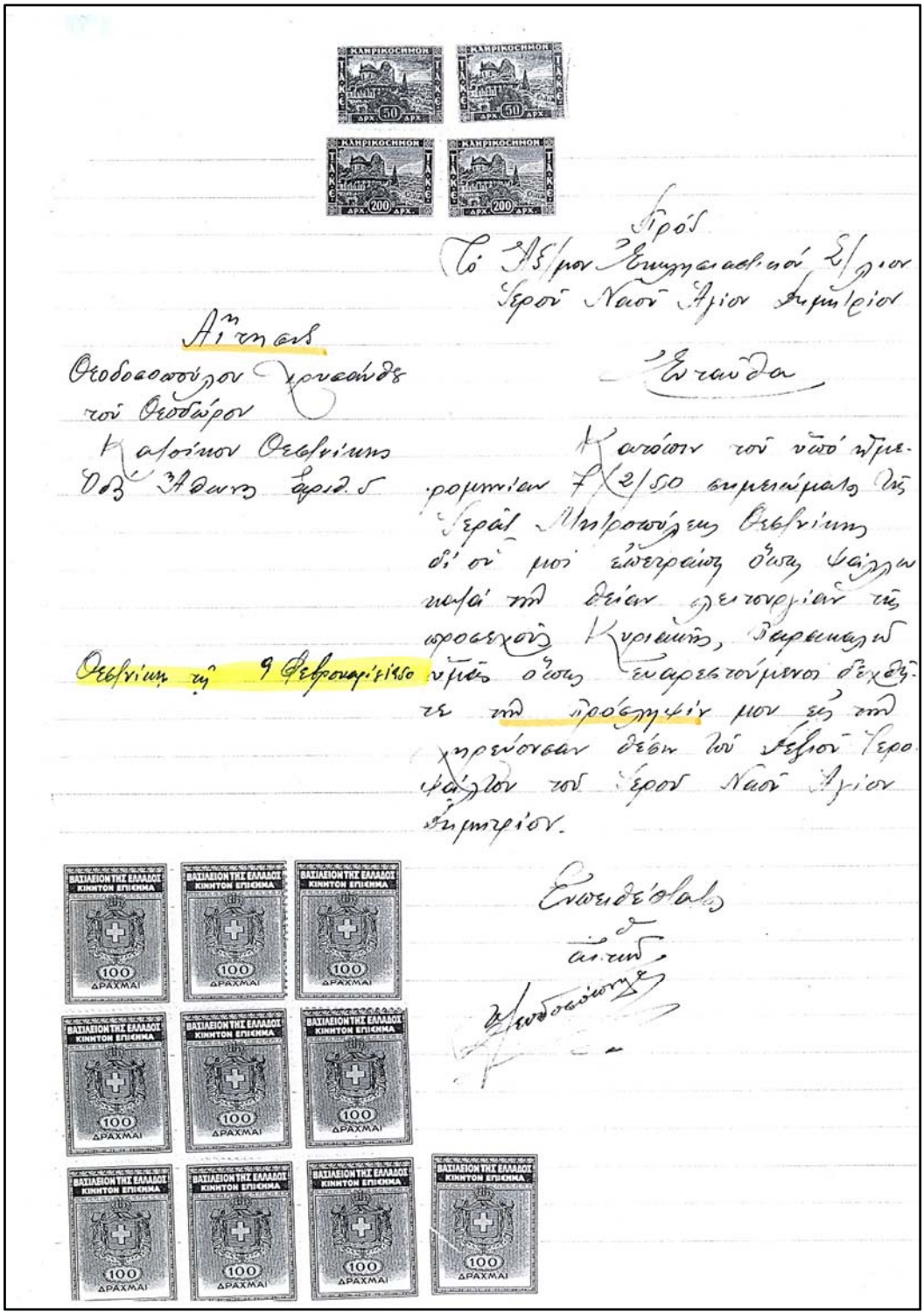

Αρ. 2: Αίτηση προσλήψεως Χρύσανθου στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου, έτος 1950[279].

[279] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1950.

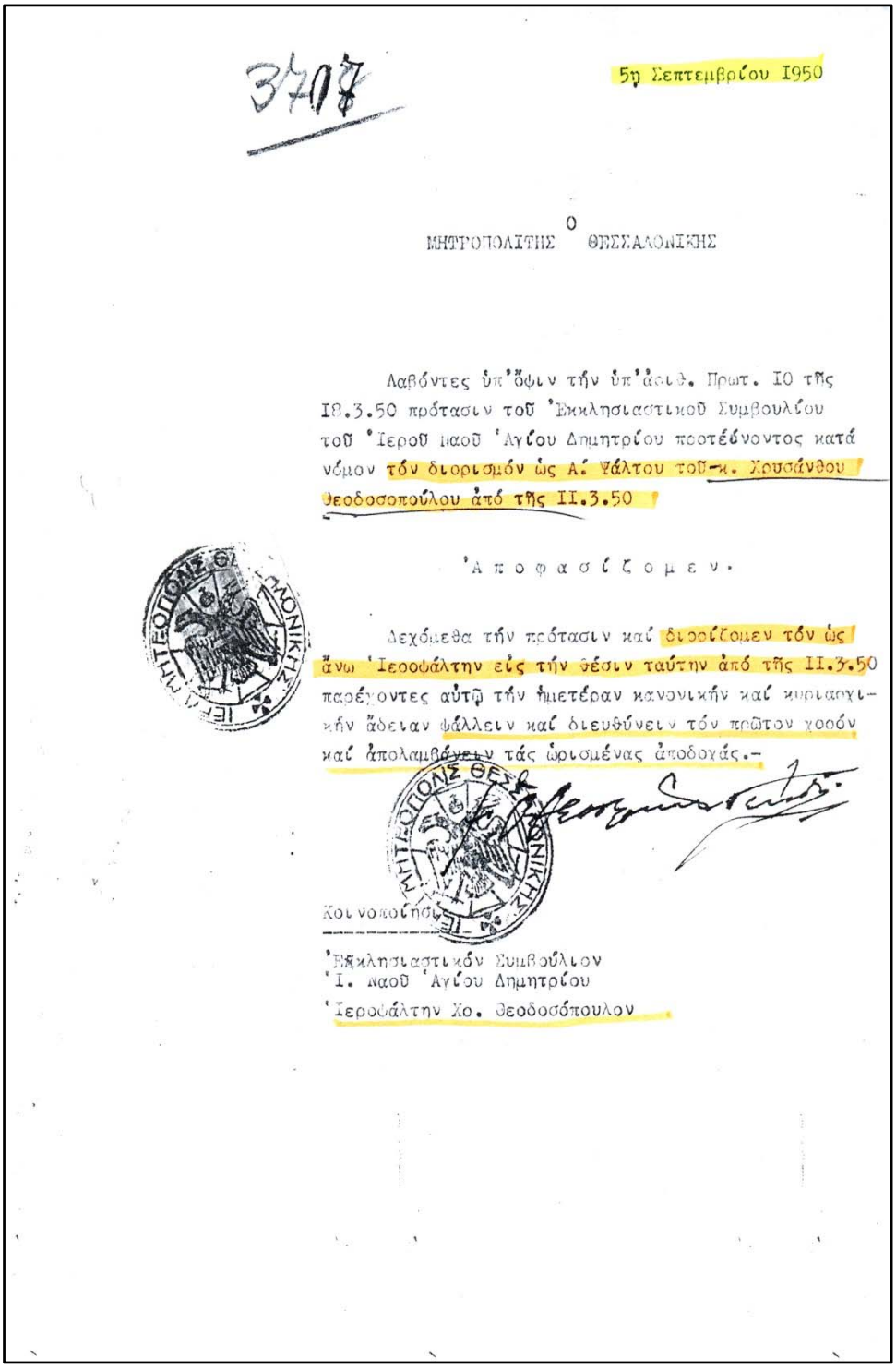

3707

5η Σεπτεμβρίου 1950

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Λαβόντες ὑπ'ὄψιν τήν ὑπ'ἀριθ. Πρωτ. 10 τῆς 18.3.50 πρότασιν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου προτείνοντος κατά νόμον τόν διορισμόν ὡς Α. Ψάλτου τοῦ κ. Χρυσάνθου Θεοδοσοπούλου ἀπό τῆς 11.3.50

Ἀποφασίζομεν.

Δεχόμεθα τήν πρότασιν καί διορίζομεν τόν ὡς ἄνω Ἱεροψάλτην εἰς τήν θέσιν ταύτην ἀπό τῆς 11.3.50 παρέχοντες αὐτῷ τήν ἡμετέραν κανονικήν καί κυριαρχικήν ἄδειαν ψάλλειν καί διευθύνειν τόν πρῶτον χορόν καί ἀπολαμβάνειν τάς ὡρισμένας ἀποδοχάς.-

Κοινοποίησις

Ἐκκλησιαστικόν Συμβούλιον
Ἱ. Ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου
Ἱεροψάλτην Χρ. Θεοδοσόπουλον

Αρ.3: Διορισμός του Χρυσάνθου στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, έτος 1950[280].

[280] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1950.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΩΔΕΙΟΝ

1919

ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΩΔΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ (1899 - 1918)

Χρυσανθος Θ. Θεοδοσοπουλος

ΥΠΟΣΤΑΣ ΤΑΣ ΝΕΝΟΜΙΣΜΕΝΑΣ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑ

ΜΟΥΣΙΚΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΞΗΣ ΒΑΘΜΟΥΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ ΑΡΙΣΤΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ ΑΡΙΣΤΑ

Η ΚΑΤΑ ΜΑΘΗΜΑ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΧΕΙ ΩΣ ΑΚΟΛΟΥΘΩΣ :

ΤΥΠΙΚΟΝ	ΑΡΙΣΤΑ
ΥΜΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΡΙΣΤΑ
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ	ΑΡΙΣΤΑ
ΑΠΑΓΓΕΛΙΑ	ΑΡΙΣΤΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΒΥΖ. ΜΟΥΣΙΚΗΣ	ΑΡΙΣΤΑ
ΑΡΜΟΝΙΑ	ΑΡΙΣΤΑ
ΣΟΛΦΕΖ	ΑΡΙΣΤΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΥΡΩΠ. ΜΟΥΣΙΚΗΣ	ΑΡΙΣΤΑ
ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ	ΑΡΙΣΤΑ
ΠΙΑΝΟ	ΑΡΙΣΤΑ

ΑΘΗΝΑΙ, ΙΟΥΝΙΟΣ 1958
ΑΡΙΘ. 328

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ Α. ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ — Π. Κοτσιρίδης

ΟΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΙ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΙ — Α. Εὐαγγελάτος — Μ. Βάρβογλης

Ο ΕΙΔΙΚΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ — Θ. Χατζηθεοδώρου

ΕΛΛΗ ΝΙΚΟΝ ΩΔΕΙΟΝ

Αρ. 4: Δίπλωμα Μουσικοδιδασκάλου Βυζαντινής Μουσικής Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου[281]

[281] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

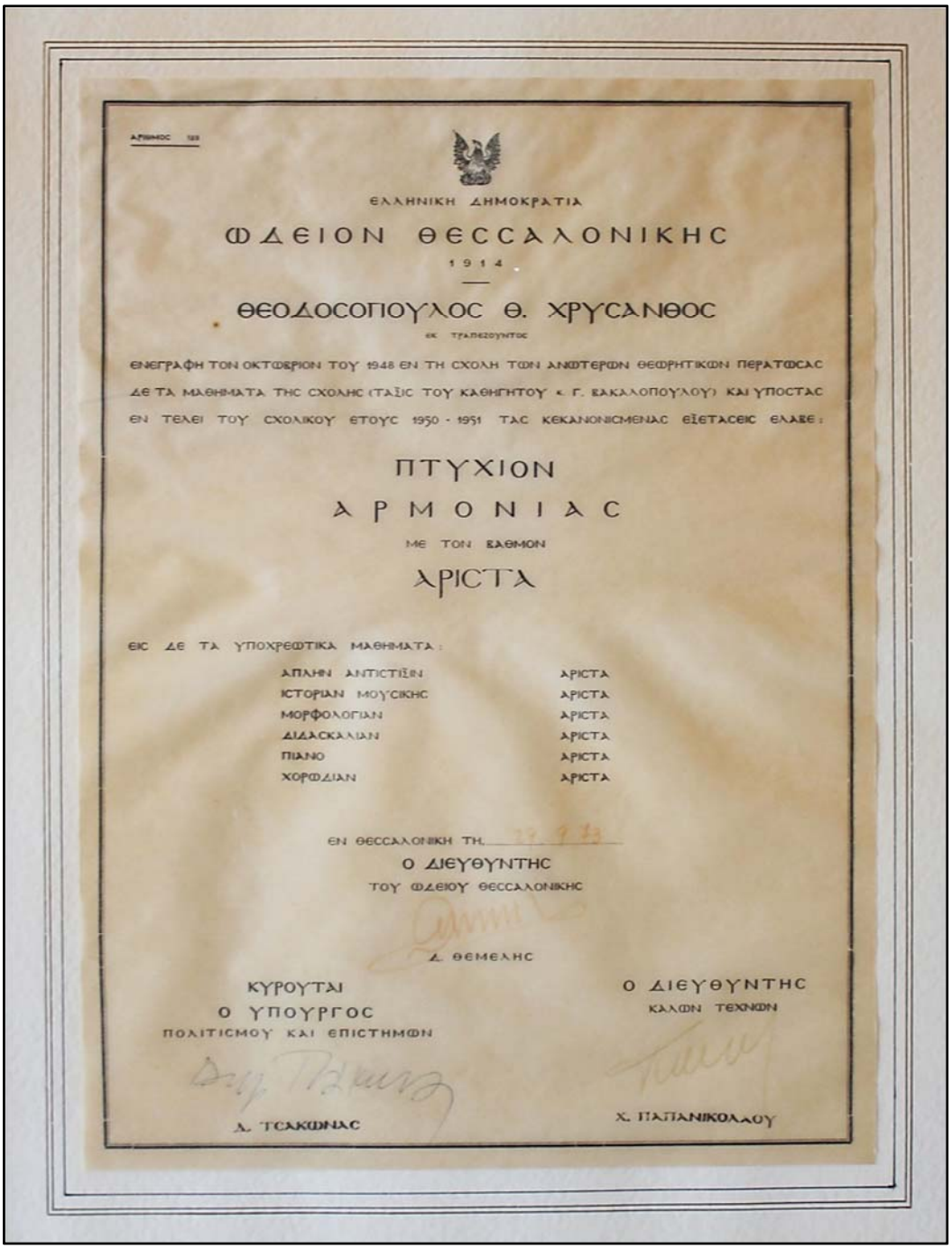

ΑΡΙΘΜΟΣ 183

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΩΔΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

1914

ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Θ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ

ΕΚ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

ΕΝΕΓΡΑΦΗ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟΝ ΤΟΥ 1948 ΕΝ ΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΑΝΩΤΕΡΩΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΠΕΡΑΤΩΣΑΣ ΔΕ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (ΤΑΞΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ κ. Γ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ) ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΑΣ ΕΝ ΤΕΛΕΙ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ 1950 - 1951 ΤΑΣ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΑΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΕΛΑΒΕ:

ΠΤΥΧΙΟΝ

ΑΡΜΟΝΙΑΣ

ΜΕ ΤΟΝ ΒΑΘΜΟΝ

ΑΡΙΣΤΑ

ΕΙΣ ΔΕ ΤΑ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ:

ΑΠΛΗΝ ΑΝΤΙΣΤΙΞΙΝ	ΑΡΙΣΤΑ
ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΜΟΥΣΙΚΗΣ	ΑΡΙΣΤΑ
ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΝ	ΑΡΙΣΤΑ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ	ΑΡΙΣΤΑ
ΠΙΑΝΟ	ΑΡΙΣΤΑ
ΧΟΡΩΔΙΑΝ	ΑΡΙΣΤΑ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΗ 27 9 43

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Δ. ΘΕΜΕΛΗΣ

ΚΥΡΟΥΤΑΙ

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Δ. ΤΣΑΚΩΝΑΣ

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

Χ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Αρ. 5: Πτυχίον, Αρμονίας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου [282]

[282] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

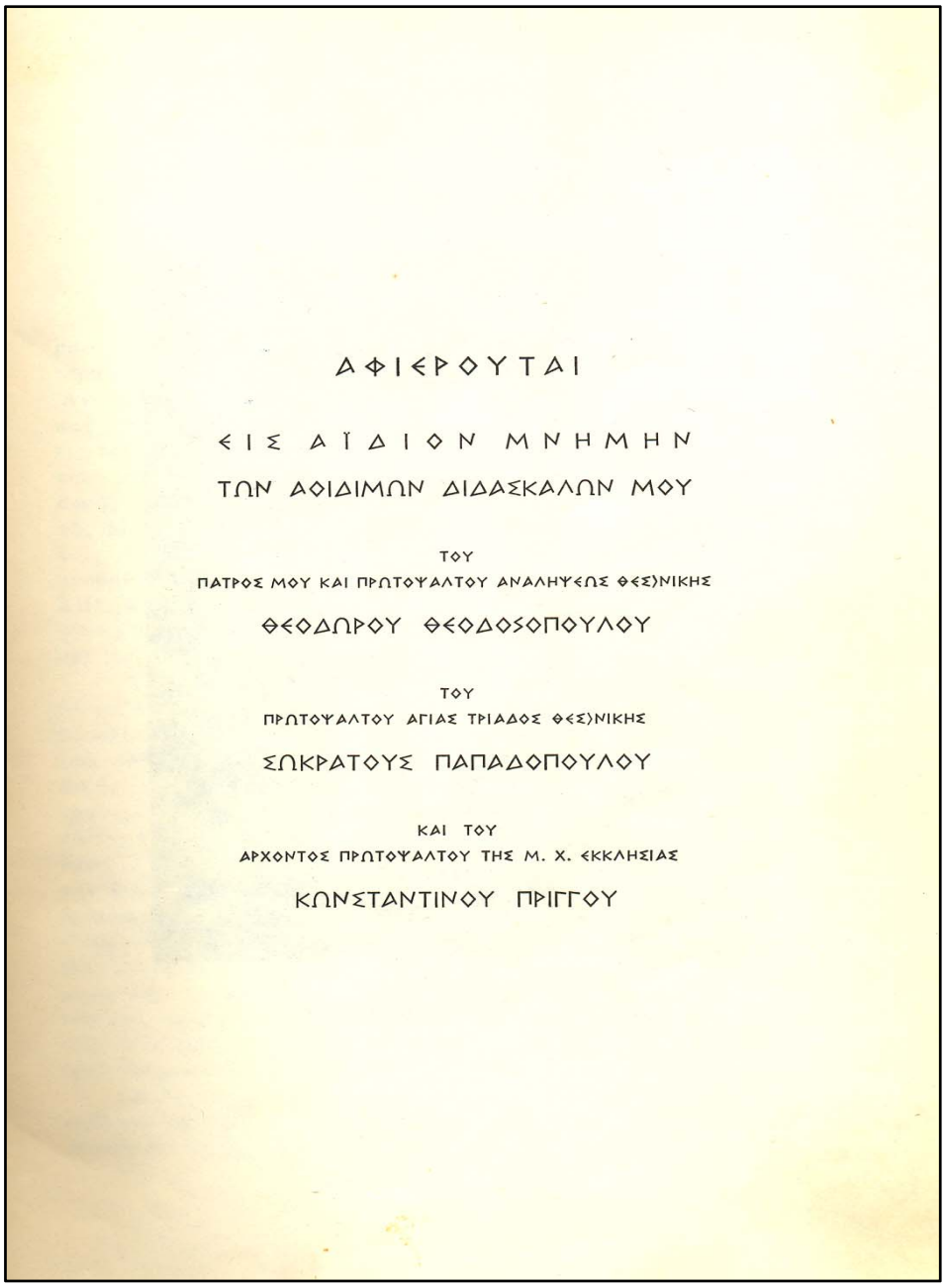
ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

ΕΙΣ ΑΪΔΙΟΝ ΜΝΗΜΗΝ

ΤΩΝ ΑΟΙΔΙΜΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ ΜΟΥ

ΤΟΥ

ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ ΘΕΣ)ΝΙΚΗΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟΥ

ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΘΕΣ)ΝΙΚΗΣ

ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΙ ΤΟΥ

ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ ΤΗΣ Μ. Χ. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΙΓΓΟΥ

Αρ. 6: Αφιέρωση του Α΄ τόμου της *Επτατόμου Μουσικής Κυψέλης* στον πατέρα του και στους διδασκάλους του[283].

[283] Θεοδοσοπούλος, *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη*, Α΄, Τριώδιον, Θεσ/νίκη 1972.

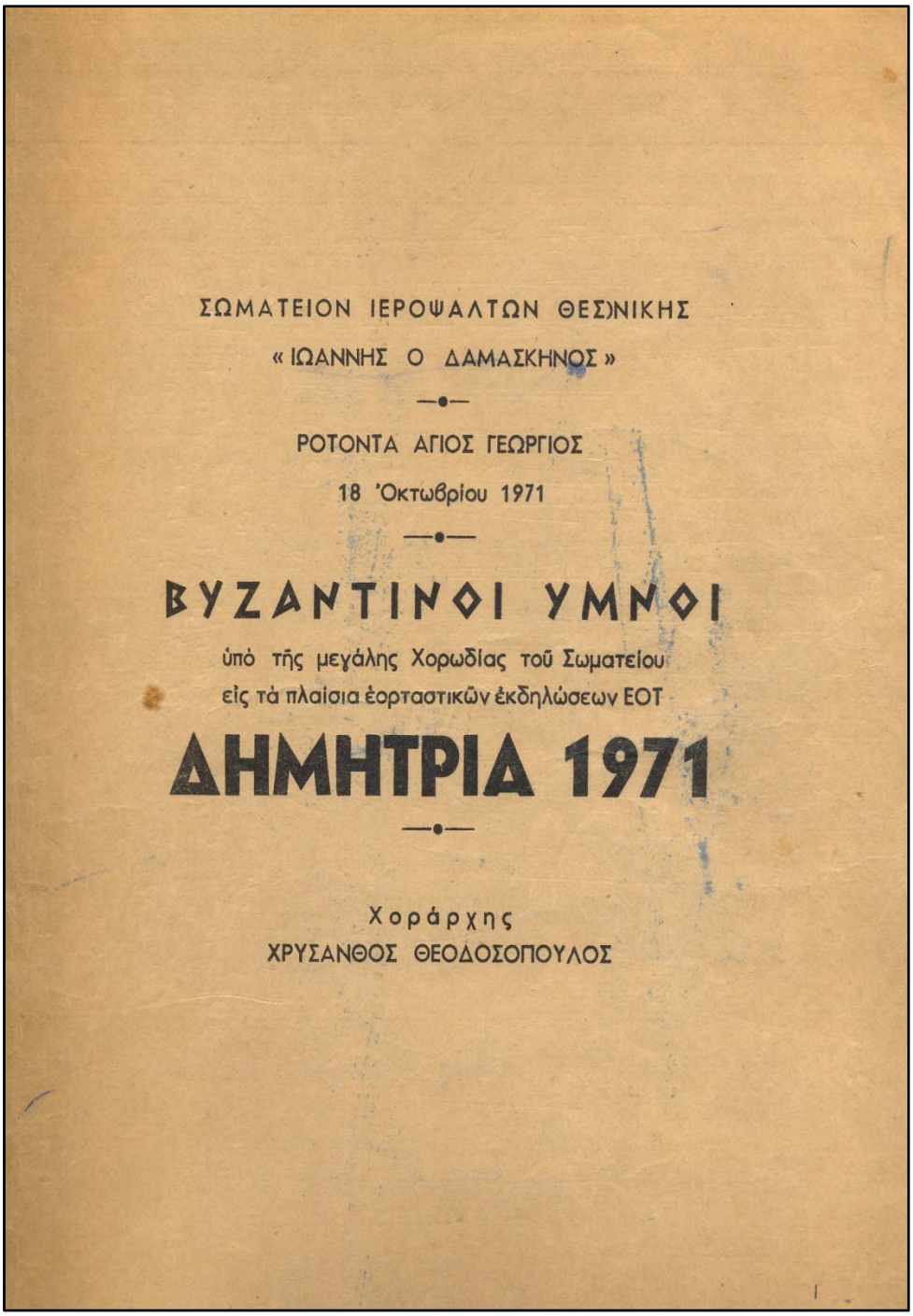

Αρ. 7: Εξώφυλλο από πρόγραμμα συναυλίας *Δημητρίων*, έτος 1971[284].

[284] Αρχείο Μιχαήλ Ελευθεριάδη.

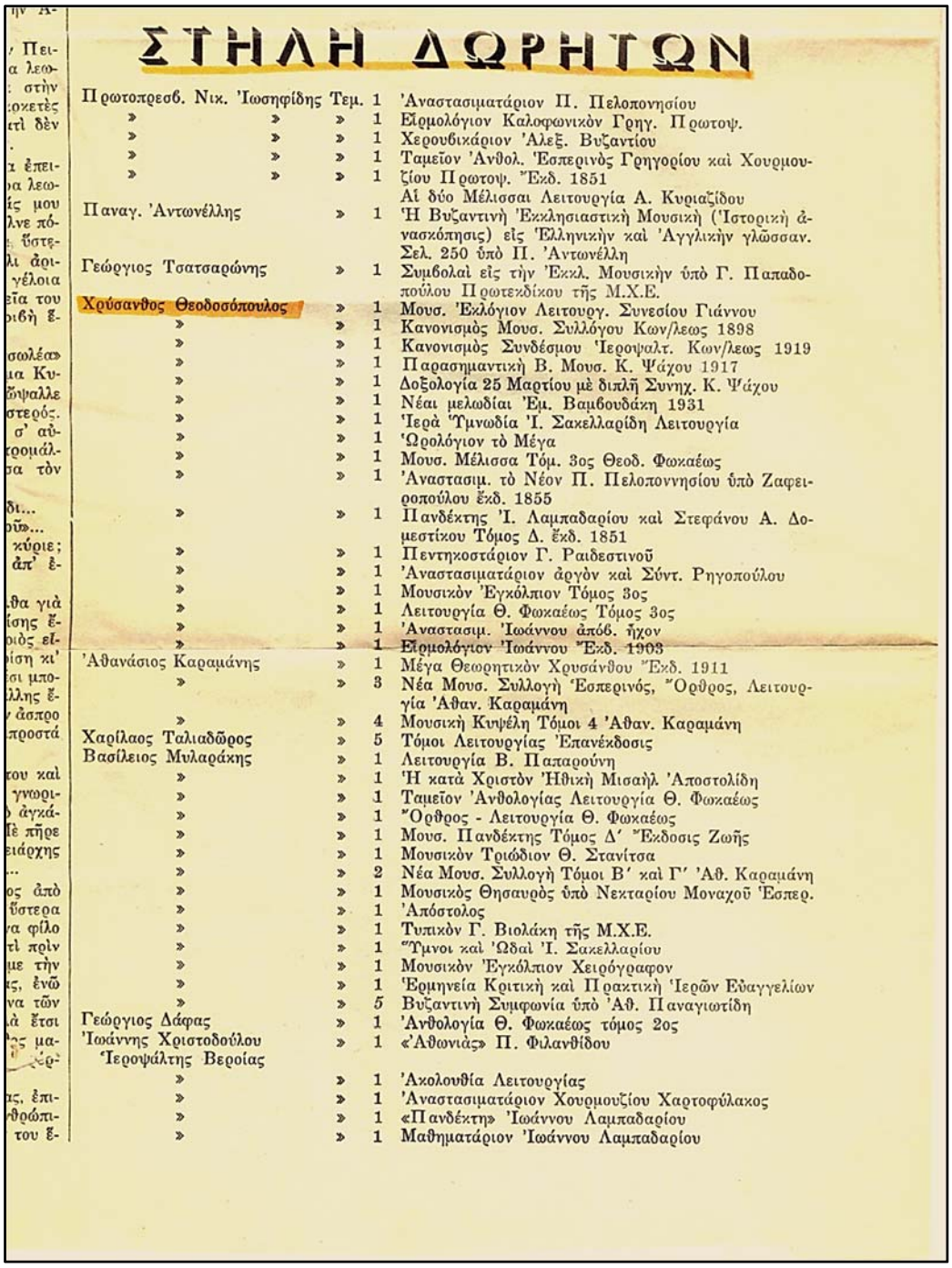

ΣΤΗΛΗ ΔΩΡΗΤΩΝ

Πρωτοπρεσβ. Νικ. Ἰωσηφίδης	Τεμ.	1	Ἀναστασιματάριον Π. Πελοποννησίου
»	»	1	Εἱρμολόγιον Καλοφωνικὸν Γρηγ. Πρωτοψ.
»	»	1	Χερουβικάριον Ἀλεξ. Βυζαντίου
»	»	1	Ταμεῖον Ἀνθολ. Ἑσπερινὸς Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου Πρωτοψ. Ἔκδ. 1851
»	»	1	Αἱ δύο Μέλισσαι Λειτουργία Α. Κυριαζίδου
Παναγ. Ἀντωνέλλης	»	1	Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ (Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις) εἰς Ἑλληνικὴν καὶ Ἀγγλικὴν γλῶσσαν. Σελ. 250 ὑπὸ Π. Ἀντωνέλλη
Γεώργιος Τσατσαρώνης	»	1	Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλ. Μουσικὴν ὑπὸ Γ. Παπαδοπούλου Πρωτεκδίκου τῆς Μ.Χ.Ε.
Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος	»	1	Μουσ. Ἐκλόγιον Λειτουργ. Συνεσίου Γιάννου
»	»	1	Κανονισμὸς Μουσ. Συλλόγου Κων/λεως 1898
»	»	1	Κανονισμὸς Συνδέσμου Ἱεροψαλτ. Κων/λεως 1919
»	»	1	Παρασημαντικὴ Β. Μουσ. Κ. Ψάχου 1917
»	»	1	Δοξολογία 25 Μαρτίου μὲ διπλῆ Συνηχ. Κ. Ψάχου
»	»	1	Νέαι μελωδίαι Ἐμ. Βαμβουδάκη 1931
»	»	1	Ἱερὰ Ὑμνωδία Ἰ. Σακελλαρίδη Λειτουργία
»	»	1	Ὡρολόγιον τὸ Μέγα
»	»	1	Μουσ. Μέλισσα Τόμ. 3ος Θεοδ. Φωκαέως
»	»	1	Ἀναστασιμ. τὸ Νέον Π. Πελοποννησίου ὑπὸ Ζαφειροπούλου ἔκδ. 1855
»	»	1	Πανδέκτης Ἰ. Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α. Δομεστίκου Τόμος Δ. ἔκδ. 1851
»	»	1	Πεντηκοστάριον Γ. Ραιδεστινοῦ
»	»	1	Ἀναστασιματάριον ἀργὸν καὶ Σύντ. Ρηγοπούλου
»	»	1	Μουσικὸν Ἐγκόλπιον Τόμος 3ος
»	»	1	Λειτουργία Θ. Φωκαέως Τόμος 3ος
»	»	1	Ἀναστασιμ. Ἰωάννου ἀπόθ. ἦχον
»	»	1	Εἱρμολόγιον Ἰωάννου Ἔκδ. 1903
Ἀθανάσιος Καραμάνης	»	1	Μέγα Θεωρητικὸν Χρυσάνθου Ἔκδ. 1911
»	»	3	Νέα Μουσ. Συλλογὴ Ἑσπερινός, Ὄρθρος, Λειτουργία Ἀθαν. Καραμάνη
»	»	4	Μουσικὴ Κιψέλη Τόμοι 4 Ἀθαν. Καραμάνη
Χαρίλαος Ταλιαδῶρος	»	5	Τόμοι Λειτουργίας Ἐπανέκδοσις
Βασίλειος Μυλαράκης	»	1	Λειτουργία Β. Παπαρούνη
»	»	1	Ἡ κατὰ Χριστὸν Ἠθικὴ Μισαὴλ Ἀποστολίδη
»	»	1	Ταμεῖον Ἀνθολογίας Λειτουργία Θ. Φωκαέως
»	»	1	Ὄρθρος - Λειτουργία Θ. Φωκαέως
»	»	1	Μουσ. Πανδέκτης Τόμος Δ΄ Ἔκδοσις Ζωῆς
»	»	1	Μουσικὸν Τριῴδιον Θ. Στανίτσα
»	»	2	Νέα Μουσ. Συλλογὴ Τόμοι Β΄ καὶ Γ΄ Ἀθ. Καραμάνη
»	»	1	Μουσικὸς Θησαυρὸς ὑπὸ Νεκταρίου Μοναχοῦ Ἑσπερ.
»	»	1	Ἀπόστολος
»	»	1	Τυπικὸν Γ. Βιολάκη τῆς Μ.Χ.Ε.
»	»	1	Ὕμνοι καὶ Ὠδαὶ Ἰ. Σακελλαρίου
»	»	1	Μουσικὸν Ἐγκόλπιον Χειρόγραφον
»	»	1	Ἑρμηνεία Κριτικὴ καὶ Πρακτικὴ Ἱερῶν Εὐαγγελίων
»	»	5	Βυζαντινὴ Συμφωνία ὑπὸ Ἀθ. Παναγιωτίδη
Γεώργιος Δάφας	»	1	Ἀνθολογία Θ. Φωκαέως τόμος 2ος
Ἰωάννης Χριστοδούλου Ἱεροψάλτης Βεροίας	»	1	«Ἀθωνιὰς» Π. Φιλανθίδου
»	»	1	Ἀκολουθία Λειτουργίας
»	»	1	Ἀναστασιματάριον Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος
»	»	1	«Πανδέκτη» Ἰωάννου Λαμπαδαρίου
»	»	1	Μαθηματάριον Ἰωάννου Λαμπαδαρίου

Αρ. 8: Αποσπάσιμα από την εφημερίδα *Ηχώ του Βυζαντίου*

Δημιουργία βιβλιοθήκης στο *Σωματείο Ιεροψαλτών* από δωρεές[285].

[285] Εφημερίδα, *Ηχώ του Βυζαντίου*, έτος Ζ΄, αρ. φύλ., 77-78, σελ. 2.

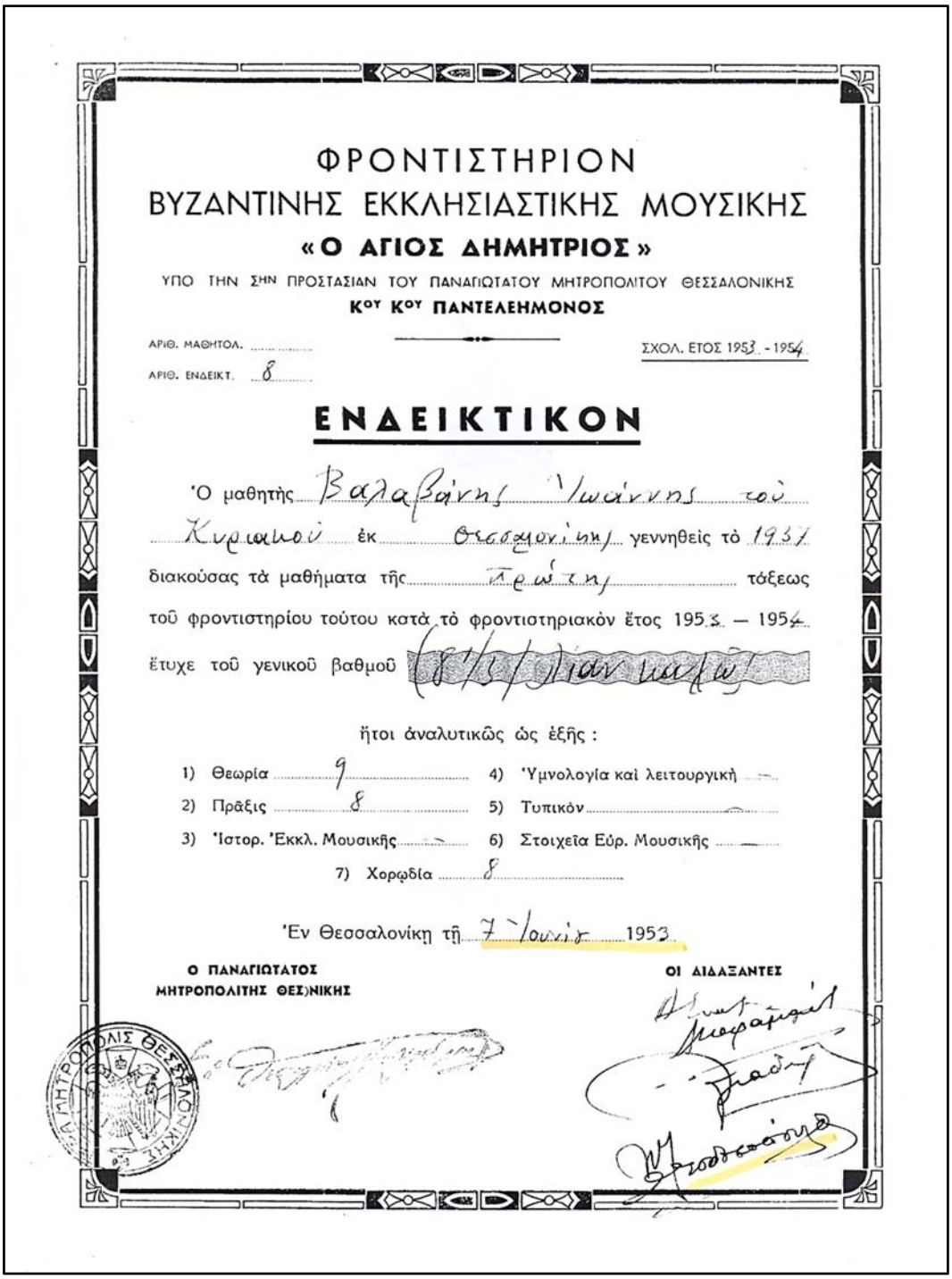

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΝ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ
«Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ»
ΥΠΟ ΤΗΝ ΣΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΝ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΟΥ ΚΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

ΑΡΙΘ. ΜΑΘΗΤΟΛ. .....
ΑΡΙΘ. ΕΝΔΕΙΚΤ. 8

ΣΧΟΛ. ΕΤΟΣ 1953 - 1954

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ὁ μαθητὴς Βαλαβάνης Ἰωάννης τοῦ Κυριακοῦ ἐκ Θεσσαλονίκης γεννηθεὶς τὸ 1937 διακούσας τὰ μαθήματα τῆς πρώτης τάξεως τοῦ φροντιστηρίου τούτου κατὰ τὸ φροντιστηριακὸν ἔτος 1953 — 1954 ἔτυχε τοῦ γενικοῦ βαθμοῦ (8 1/3) λίαν καλῶς

ἤτοι ἀναλυτικῶς ὡς ἑξῆς :

1) Θεωρία 9
2) Πρᾶξις 8
3) Ἱστορ. Ἐκκλ. Μουσικῆς —
4) Ὑμνολογία καὶ λειτουργική —
5) Τυπικόν —
6) Στοιχεῖα Εὐρ. Μουσικῆς —
7) Χορῳδία 8

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 7 Ἰουνίου 1953

Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΘΕΣ)ΝΙΚΗΣ

ΟΙ ΔΙΔΑΞΑΝΤΕΣ

Αρ. 9: Ενδεικτικό μαθητή Ιωάννη Βαλαβάνη από το Φροντιστήριο Βυζαντινής Μουσικής, *"Ο Άγιος Δημήτριος"*, έτος 1953[286].

[286] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1953.

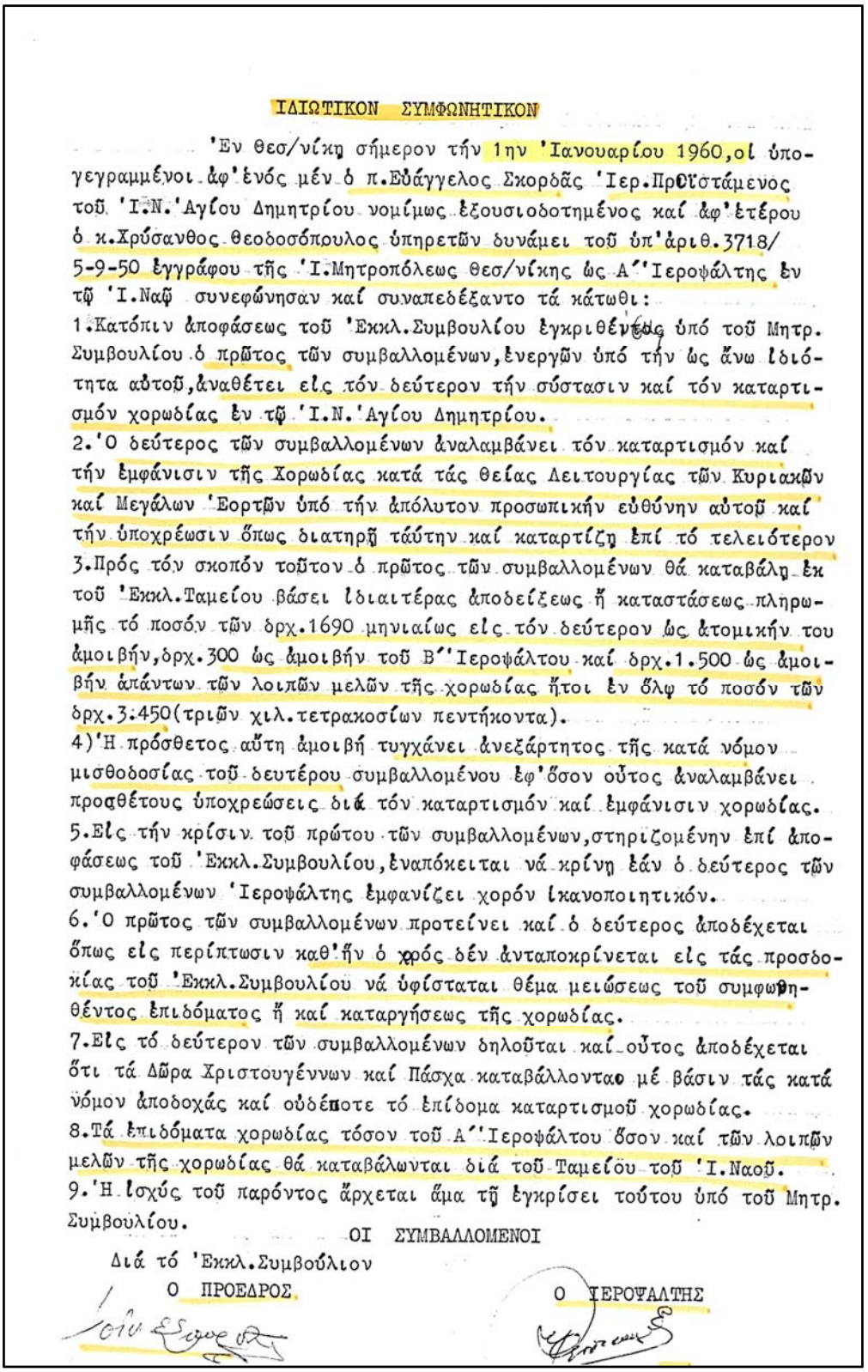

ΙΔΙΩΤΙΚΟΝ ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟΝ

'Εν Θεσ/νίκη σήμερον τήν 1ην 'Ιανουαρίου 1960,οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀφ'ἑνός μέν ὁ π.Εὐάγγελος Σκορδᾶς 'Ιερ.Προϊστάμενος τοῦ 'Ι.Ν.'Αγίου Δημητρίου νομίμως ἐξουσιοδοτημένος καί ἀφ'ἑτέρου ὁ κ.Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος ὑπηρετῶν δυνάμει τοῦ ὑπ'ἀριθ.3718/5-9-50 ἐγγράφου τῆς 'Ι.Μητροπόλεως Θεσ/νίκης ὡς Α΄'Ιεροψάλτης ἐν τῷ 'Ι.Ναῷ συνεφώνησαν καί συναπεδέξαντο τά κάτωθι:

1.Κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ 'Εκκλ.Συμβουλίου ἐγκριθείσης ὑπό τοῦ Μητρ. Συμβουλίου ὁ πρῶτος τῶν συμβαλλομένων,ἐνεργῶν ὑπό τήν ὡς ἄνω ἰδιότητα αὐτοῦ,ἀναθέτει εἰς τόν δεύτερον τήν σύστασιν καί τόν καταρτισμόν χορῳδίας ἐν τῷ 'Ι.Ν.'Αγίου Δημητρίου.

2.'Ο δεύτερος τῶν συμβαλλομένων ἀναλαμβάνει τόν καταρτισμόν καί τήν ἐμφάνισιν τῆς Χορῳδίας κατά τάς θείας Λειτουργίας τῶν Κυριακῶν καί Μεγάλων 'Εορτῶν ὑπό τήν ἀπόλυτον προσωπικήν εὐθύνην αὐτοῦ καί τήν ὑποχρέωσιν ὅπως διατηρῇ ταύτην καί καταρτίζῃ ἐπί τό τελειότερον

3.Πρός τόν σκοπόν τοῦτον ὁ πρῶτος τῶν συμβαλλομένων θά καταβάλῃ ἐκ τοῦ 'Εκκλ.Ταμείου βάσει ἰδιαιτέρας ἀποδείξεως ἤ καταστάσεως πληρωμῆς τό ποσόν τῶν δρχ.1690 μηνιαίως εἰς τόν δεύτερον ὡς ἀτομικήν του ἀμοιβήν,δρχ.300 ὡς ἀμοιβήν τοῦ Β΄'Ιεροψάλτου καί δρχ.1.500 ὡς ἀμοιβήν ἁπάντων τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς χορῳδίας ἤτοι ἐν ὅλῳ τό ποσόν τῶν δρχ.3.450(τριῶν χιλ.τετρακοσίων πεντήκοντα).

4)'Η πρόσθετος αὕτη ἀμοιβή τυγχάνει ἀνεξάρτητος τῆς κατά νόμον μισθοδοσίας τοῦ δευτέρου συμβαλλομένου ἐφ'ὅσον οὗτος ἀναλαμβάνει προσθέτους ὑποχρεώσεις διά τόν καταρτισμόν καί ἐμφάνισιν χορῳδίας.

5.Εἰς τήν κρίσιν τοῦ πρώτου τῶν συμβαλλομένων,στηριζομένην ἐπί ἀποφάσεως τοῦ 'Εκκλ.Συμβουλίου,ἐναπόκειται νά κρίνῃ ἐάν ὁ δεύτερος τῶν συμβαλλομένων 'Ιεροψάλτης ἐμφανίζει χορόν ἱκανοποιητικόν.

6.'Ο πρῶτος τῶν συμβαλλομένων προτείνει καί ὁ δεύτερος ἀποδέχεται ὅπως εἰς περίπτωσιν καθ'ἥν ὁ χορός δέν ἀνταποκρίνεται εἰς τάς προσδοκίας τοῦ 'Εκκλ.Συμβουλίου νά ὑφίσταται θέμα μειώσεως τοῦ συμφωνηθέντος ἐπιδόματος ἤ καί καταργήσεως τῆς χορῳδίας.

7.Εἰς τό δεύτερον τῶν συμβαλλομένων δηλοῦται καί οὗτος ἀποδέχεται ὅτι τά Δῶρα Χριστουγέννων καί Πάσχα καταβάλλονται μέ βάσιν τάς κατά νόμον ἀποδοχάς καί οὐδέποτε τό ἐπίδομα καταρτισμοῦ χορῳδίας.

8.Τά ἐπιδόματα χορῳδίας τόσον τοῦ Α΄'Ιεροψάλτου ὅσον καί τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς χορῳδίας θά καταβάλωνται διά τοῦ Ταμείου τοῦ 'Ι.Ναοῦ.

9.'Η ἰσχύς τοῦ παρόντος ἄρχεται ἅμα τῇ ἐγκρίσει τούτου ὑπό τοῦ Μητρ. Συμβουλίου.

ΟΙ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΙ

Διά τό 'Εκκλ.Συμβούλιον
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΙΕΡΟΨΑΛΤΗΣ

Αρ. 10: Ιδιωτικό Συμφωνητικό δημιουργίας Βυζαντινής Χορωδίας, έτος 1960[287].

[287] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1960.

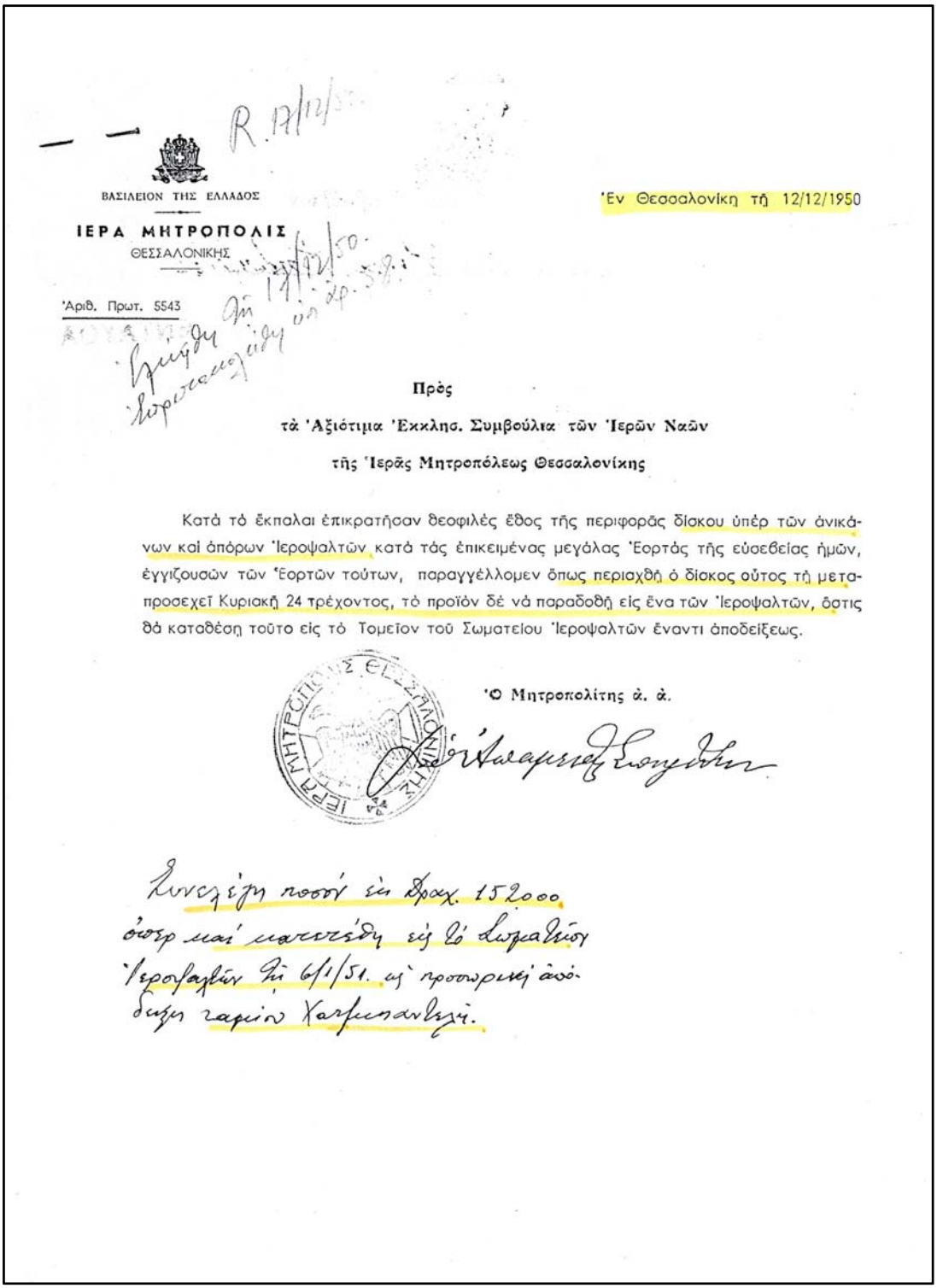

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἀριθ. Πρωτ. 5543

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 12/12/1950

Πρὸς

τὰ Ἀξιότιμα Ἐκκλησ. Συμβούλια τῶν Ἱερῶν Ναῶν

τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης

Κατὰ τὸ ἔκπαλαι ἐπικρατῆσαν θεοφιλὲς ἔθος τῆς περιφορᾶς δίσκου ὑπὲρ τῶν ἀνικάνων καὶ ἀπόρων Ἱεροψαλτῶν κατὰ τὰς ἐπικειμένας μεγάλας Ἑορτὰς τῆς εὐσεβείας ἡμῶν, ἐγγιζουσῶν τῶν Ἑορτῶν τούτων, παραγγέλλομεν ὅπως περιαχθῇ ὁ δίσκος οὗτος τῇ μεταπροσεχεῖ Κυριακῇ 24 τρέχοντος, τὸ προϊὸν δὲ νὰ παραδοθῇ εἰς ἕνα τῶν Ἱεροψαλτῶν, ὅστις θὰ καταθέσῃ τοῦτο εἰς τὸ Τομεῖον τοῦ Σωματείου Ἱεροψαλτῶν ἔναντι ἀποδείξεως.

Ὁ Μητροπολίτης ἀ. ἀ.

Αρ. 11: Εγκύκλιος για την περιαγωγή δίσκου υπερ απόρων Ιεροψαλτών της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, έτος 1950[288].

[288] Α.Ι.Ν.Α.Δ., έτος 1950.

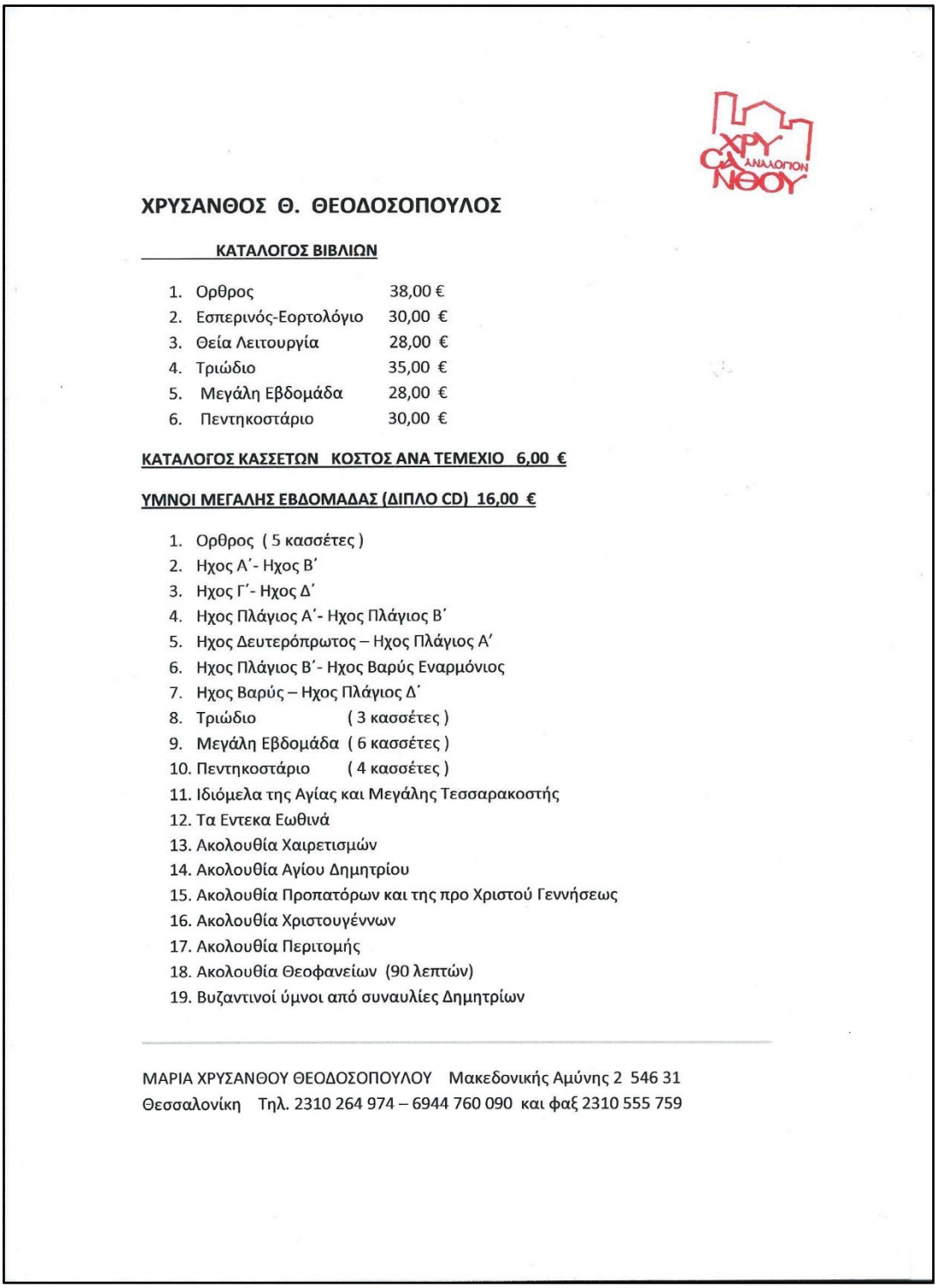

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ Θ. ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

1. Ορθρος 38,00 €
2. Εσπερινός-Εορτολόγιο 30,00 €
3. Θεία Λειτουργία 28,00 €
4. Τριώδιο 35,00 €
5. Μεγάλη Εβδομάδα 28,00 €
6. Πεντηκοστάριο 30,00 €

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΣΣΕΤΩΝ ΚΟΣΤΟΣ ΑΝΑ ΤΕΜΕΧΙΟ 6,00 €

ΥΜΝΟΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΑΣ (ΔΙΠΛΟ CD) 16,00 €

1. Ορθρος (5 κασσέτες)
2. Ηχος Α΄- Ηχος Β΄
3. Ηχος Γ΄- Ηχος Δ΄
4. Ηχος Πλάγιος Α΄- Ηχος Πλάγιος Β΄
5. Ηχος Δευτερόπρωτος – Ηχος Πλάγιος Α΄
6. Ηχος Πλάγιος Β΄- Ηχος Βαρύς Εναρμόνιος
7. Ηχος Βαρύς – Ηχος Πλάγιος Δ΄
8. Τριώδιο (3 κασσέτες)
9. Μεγάλη Εβδομάδα (6 κασσέτες)
10. Πεντηκοστάριο (4 κασσέτες)
11. Ιδιόμελα της Αγίας και Μεγάλης Τεσσαρακοστής
12. Τα Εντεκα Εωθινά
13. Ακολουθία Χαιρετισμών
14. Ακολουθία Αγίου Δημητρίου
15. Ακολουθία Προπατόρων και της προ Χριστού Γεννήσεως
16. Ακολουθία Χριστουγέννων
17. Ακολουθία Περιτομής
18. Ακολουθία Θεοφανείων (90 λεπτών)
19. Βυζαντινοί ύμνοι από συναυλίες Δημητρίων

ΜΑΡΙΑ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ Μακεδονικής Αμύνης 2 546 31
Θεσσαλονίκη Τηλ. 2310 264 974 – 6944 760 090 και φαξ 2310 555 759

Αρ. 12: Αναλυτικός κατάλογος εκδόσεων, *"Χρυσάνθου Αναλόγιον"*

ΤΙΜΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ

1. Έγγραφα

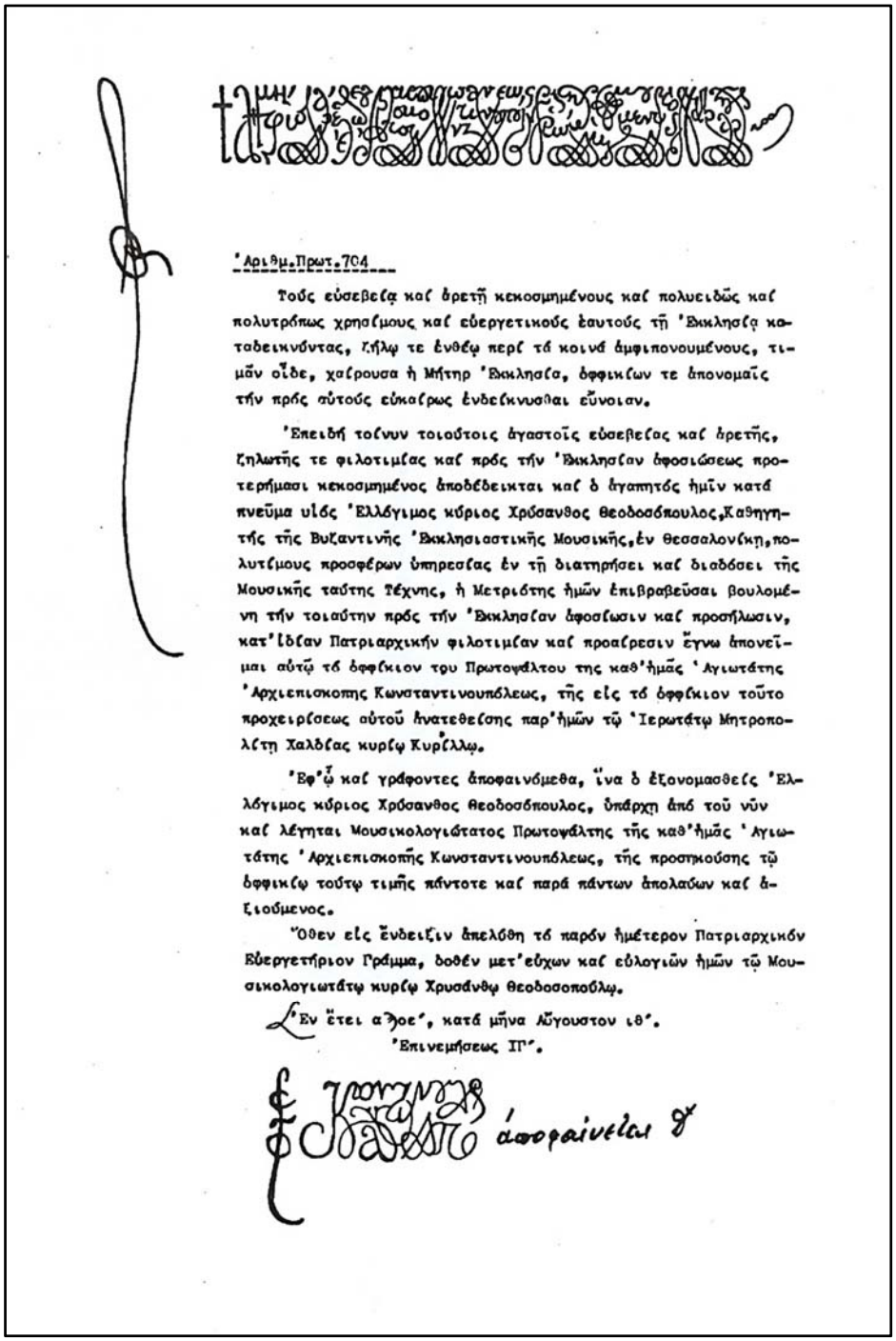

Ἀριθμ.Πρωτ.704

Τοὺς εὐσεβείᾳ καί ἀρετῇ κεκοσμημένους καί πολυειδῶς καί πολυτρόπως χρησίμους καί εὐεργετικούς ἑαυτούς τῇ Ἐκκλησίᾳ καταδεικνύντας, ζήλῳ τε ἐνθέῳ περί τά κοινά ἀμφιπονουμένους, τιμᾶν οἶδε, χαίρουσα ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία, ὀφφικίων τε ἀπονομαῖς τήν πρός αὐτούς εὐκαίρως ἐνδείκνυσθαι εὔνοιαν.

Ἐπειδή τοίνυν τοιούτοις ἀγαστοῖς εὐσεβείας καί ἀρετῆς, ζηλωτῆς τε φιλοτιμίας καί πρός τήν Ἐκκλησίαν ἀφοσιώσεως προτερήμασι κεκοσμημένος ἀποδέδεικται καί ὁ ἀγαπητός ἡμῖν κατά πνεῦμα υἱός Ἐλλόγιμος κύριος Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, Καθηγητής τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἐν Θεσσαλονίκῃ, πολυτίμους προσφέρων ὑπηρεσίας ἐν τῇ διατηρήσει καί διαδόσει τῆς Μουσικῆς ταύτης Τέχνης, ἡ Μετριότης ἡμῶν ἐπιβραβεῦσαι βουλομένη τήν τοιαύτην πρός τήν Ἐκκλησίαν ἀφοσίωσιν καί προσήλωσιν, κατ' ἰδίαν Πατριαρχικήν φιλοτιμίαν καί προαίρεσιν ἔγνω ἀπονεῖμαι αὐτῷ τό ὀφφίκιον του Πρωτοψάλτου της καθ' ἡμᾶς Ἁγιωτάτης Ἀρχιεπισκοπης Κωνσταντινουπόλεως, τῆς εἰς τό ὀφφίκιον τοῦτο προχειρίσεως αὐτοῦ ἀνατεθείσης παρ' ἡμῶν τῷ Ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Χαλδίας κυρίῳ Κυρίλλῳ.

Ἐφ' ᾧ καί γράφοντες ἀποφαινόμεθα, ἵνα ὁ ἐξονομασθείς Ἐλλόγιμος κύριος Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, ὑπάρχῃ ἀπό τοῦ νῦν καί λέγηται Μουσικολογιώτατος Πρωτοψάλτης τῆς καθ' ἡμᾶς Ἁγιωτάτης Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς προσηκούσης τῷ ὀφφικίῳ τούτῳ τιμῆς πάντοτε καί παρά πάντων ἀπολαύων καί ἀξιούμενος.

Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν ἀπελύθη τό παρόν ἡμέτερον Πατριαρχικόν Εὐεργετήριον Γράμμα, δοθέν μετ' εὐχων καί εὐλογιῶν ἡμῶν τῷ Μουσικολογιωτάτῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ Θεοδοσοπούλῳ.

Ἐν ἔτει αϡοε', κατά μῆνα Αὔγουστον ιθ'.

Ἐπινεμήσεως ΙΓ'.

ἀποφαίνεται δ'

Αρ. 1: Οφφίκιον τιμής της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, έτος 1975[289].

[289] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

2. Αναμνηστικά Διπλώματα

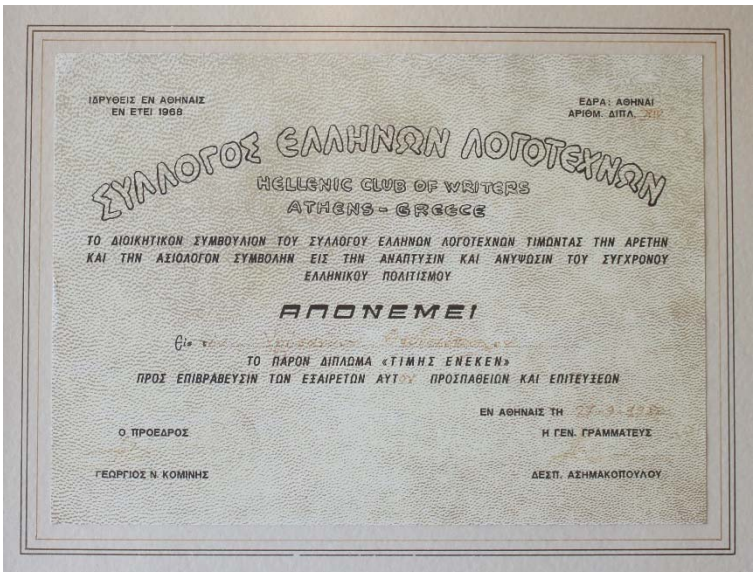

ΙΔΡΥΘΕΙΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΝ ΕΤΕΙ 1968

ΕΔΡΑ: ΑΘΗΝΑΙ
ΑΡΙΘΜ. ΔΙΠΛ. [illegible]

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ

HELLENIC CLUB OF WRITERS
ATHENS - GREECE

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΕΛΛΗΝΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ ΤΙΜΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΡΕΤΗΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΞΙΟΛΟΓΟΝ ΣΥΜΒΟΛΗΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΙΝ ΚΑΙ ΑΝΥΨΩΣΙΝ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΠΟΝΕΜΕΙ

Εἰς τὸν [illegible]

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΔΙΠΛΩΜΑ «ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ»
ΠΡΟΣ ΕΠΙΒΡΑΒΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΕΞΑΙΡΕΤΩΝ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΤΕΥΞΕΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΤΗ [illegible]

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΚΟΜΙΝΗΣ

Η ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ
ΔΕΣΠ. ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Αρ. 1. : Τιμητικό Δίπλωμα από το Σύλλογο Ελλήνων Λογοτεχνών, έτος 1980[290].

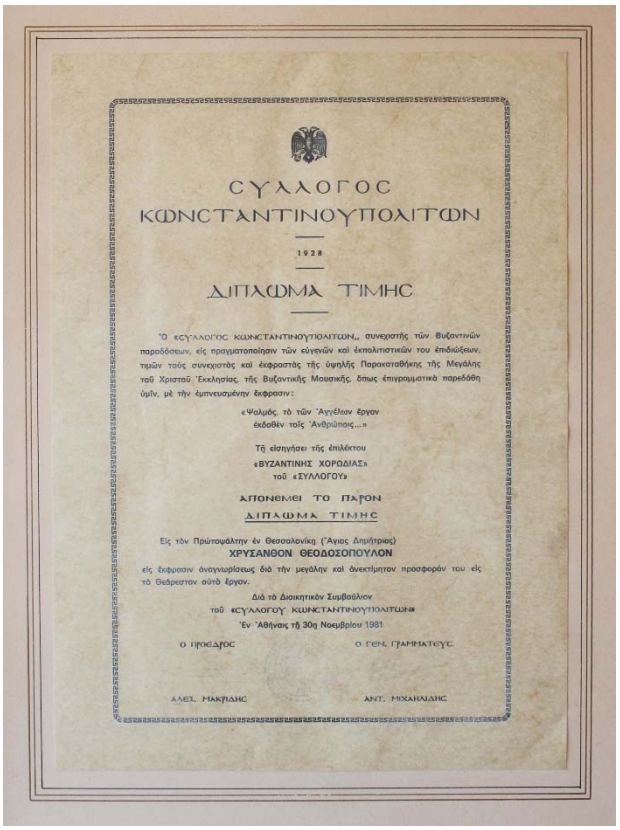

ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΩΝ

1928

ΔΙΠΛΩΜΑ ΤΙΜΗΣ

Ὁ «ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΩΝ», συνεχιστὴς τῶν Βυζαντινῶν παραδόσεων, εἰς πραγματοποίησιν τῶν εὐγενῶν καὶ ἐκπολιτιστικῶν του ἐπιδιώξεων, τιμῶν τοὺς συνεχιστὰς καὶ ἐκφραστὰς τῆς ὑψηλῆς Παρακαταθήκης τῆς Μεγάλης ταῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ὅπως ἐπίγραμματικὰ παρεδόθη ὑμῖν, μὲ τὴν ἐμπνευσμένην ἔκφρασιν:

«Ψαλμὸς τὸ τῶν Ἀγγέλων ἔργον
ἐκδοθὲν τοῖς Ἀνθρώποις...»

Τῇ εἰσηγήσει τῆς ἐπιλέκτου
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ»
τοῦ «ΣΥΛΛΟΓΟΥ»

ΑΠΟΝΕΜΕΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ
ΔΙΠΛΩΜΑ ΤΙΜΗΣ

Εἰς τὸν Πρωτοψάλτην ἐν Θεσσαλονίκῃ (Ἅγιος Δημήτριος)
ΧΡΥΣΑΝΘΟΝ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΝ
εἰς ἔκφρασιν ἀναγνωρίσεως διὰ τὴν μεγάλην καὶ ἀνεκτίμητον προσφορὰν του εἰς τὸ Θεάρεστον αὐτὸ ἔργον.

Διὰ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον
τοῦ «ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΩΝ»
Ἐν Ἀθήναις τῇ 30ῇ Νοεμβρίου 1981

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΑΛΕΞ. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ
ΑΝΤ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Αρ. 2. : Τιμητικό Δίπλωμα από το Σύλλογο Κωνσταντινοπολιτών, έτος 1981[291].

[290] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[291] *ό.π.*

ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΜΗΜΑΤΑ: ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ • ΔΗΜ. ΜΟΥΣΙΚΗΣ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ • ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ • ΘΕΑΤΡΟΥ

Η
ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΑΠΟΝΕΜΕΙ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΝ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΝ

ΧΡΥΣΟΥΝ ΒΡΑΒΕΙΟΝ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΓΑΛΗΝ ΣΥΜΒΟΛΗΝ ΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗΝ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 18 Δεκεμβρίου 1982

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Αρ. 3. : Χρυσό Βραβείο από τη Μουσική Εταιρεία Βορείου Ελλάδος, έτος 1982[292].

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΠΟΝΕΜΕΙ

ΤΟ ΤΙΜΗΤΙΚΟ ΑΥΤΟ ΔΙΠΛΩΜΑ
ΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΟ ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟ

ΣΕ ΕΝΔΕΙΞΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ ΤΟΥ
ΣΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΗΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΨΑΛΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 13 ΜΑΪΟΥ 1984

Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ
ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΜΑΝΑΒΗΣ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΙΜΟΥΡΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

Αρ. 4. : Τιμητικό Δίπλωμα από το Δήμο Θεσσαλονίκης, έτος 1984[293].

[292] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[293] *ό.π.*

ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΙΕΡΟΨΑΛΤΩΝ ΝΟΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

"ΑΝΔΡΕΑΣ Ο ΚΡΗΤΗΣ"

ΑΝΔΡΕΑΣ Ο ΚΡΗΤΗΣ

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ ΙΕΡΟΨΑΛΤΩΝ ΝΟΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ "ΑΝΔΡΕΑΣ Ο ΚΡΗΤΗΣ"

ΤΙΜΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΛΥΕΤΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑΝ ΕΙΣ ΤΟ ΙΕΡΟΨΑΛΤΙΚΟΝ ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ

ΑΠΟΝΕΜΕΙ

ΕΙΣ ΤΟΝ Χρύσανθον Θεοδοσόπουλον

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΔΙΠΛΩΜΑ "ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ"

ΠΡΟΣ ΕΠΙΒΡΑΒΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΠΟΛΥΤΙΜΩΝ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣΦΟΡΩΝ.

ΕΝ ΗΡΑΚΛΕΙΩ ΤΗ 8 ΙΟΥΛΙΟΥ 1984

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ — ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ — Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΚΟΥΝΔΑΛΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΠΑΡΑΓΥΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΑΚΗΣ — ΕΠΙΤΡΟΠΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ — ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ

ΜΕΪΚΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Αρ. 5. : Τιμητικό Δίπλωμα από το Σωματείο Ιεροψαλτών νομού Ηρακλείου *"Ανδρέας ο Κρήτης"*, έτος 1984[294].

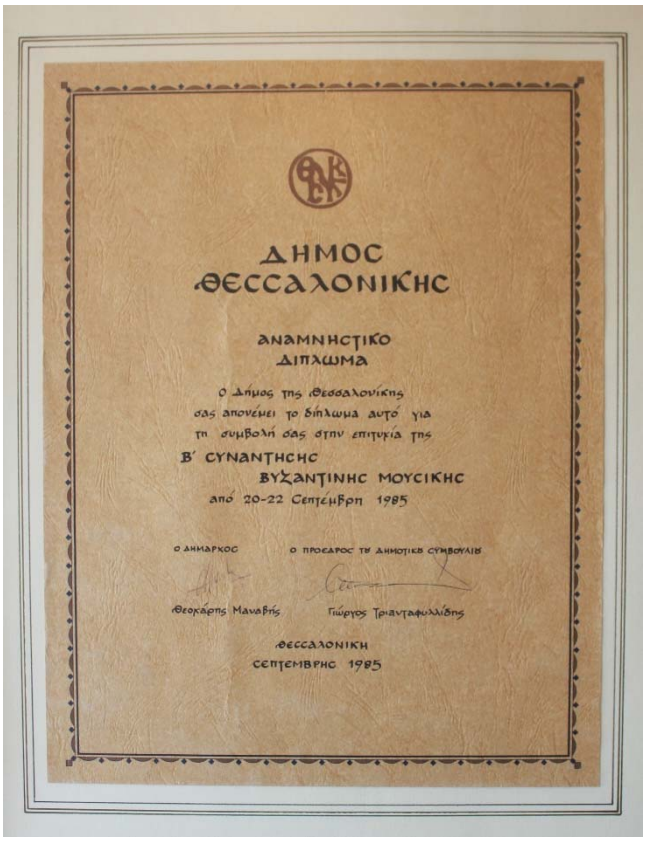
ΔΗΜΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΟ
ΔΙΠΛΩΜΑ

Ο Δήμος της Θεσσαλονίκης
σας απονέμει το δίπλωμα αυτό για
τη συμβολή σας στην επιτυχία της
Β' ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ
από 20-22 Σεπτέμβρη 1985

Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ — Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Θεοχάρης Μανάβης — Γιώργος Τριανταφυλλίδης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 1985

Αρ. 6. : Αναμνηστικό Δίπλωμα από το Δήμο Θεσσαλονίκης, έτος 1985[295].

[294] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[295] *ό.π.*

Αρ. 7. : Ευεργετήριον Γράμμα Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, έτος 2006[296].

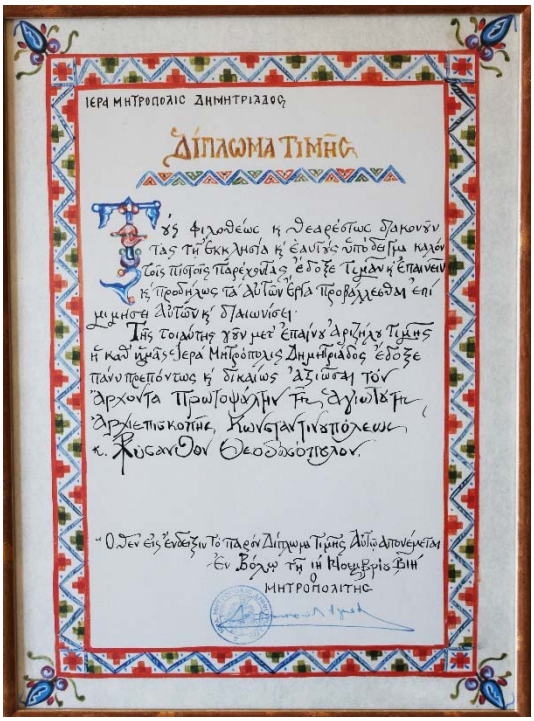

Αρ. 8. : Δίπλωμα από τον Σύνδεσμο Ιεροψαλτών Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος, Αλμυρού και Βόλου, *"Οσιος Ιωάννης ο Κουκουζέλης"*, έτος 2018[297].

[296] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[297] *ό.π.*

3. Μετάλλια - Πλακέτες

Αρ. 1.: Μετάλλιο Ανδρέα του Πρωτοκλήτου από την Αποστολική Μητρόπολη Πατρών, έτος 1971[298].

Αρ. 2.: Αργυρό Μετάλλιο από την Αποστολική Εκκλησία Θεσσαλονίκης, έτος 1980[299].

[298] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[299] *ό.π.*

Αρ. 3.: Χρυσό Μετάλλιο από την Αποστολική Εκκλησία Θεσσαλονίκης, έτος 1986[300].

Αρ. 4.: Τιμητικό Μετάλλιο από το Σύλλογο Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης *"Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός",* έτος 1993 [301].

[300] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[301] *ό.π.*

Αρ. 5.: Τιμητική Πλακέτα από το Δημοτικό Ωδείο Δράμας και τη Βυζαντινή Δημοτική Χορωδία *"Οι Δομέστιχοι της Δράμας"*, έτος 2002[302].

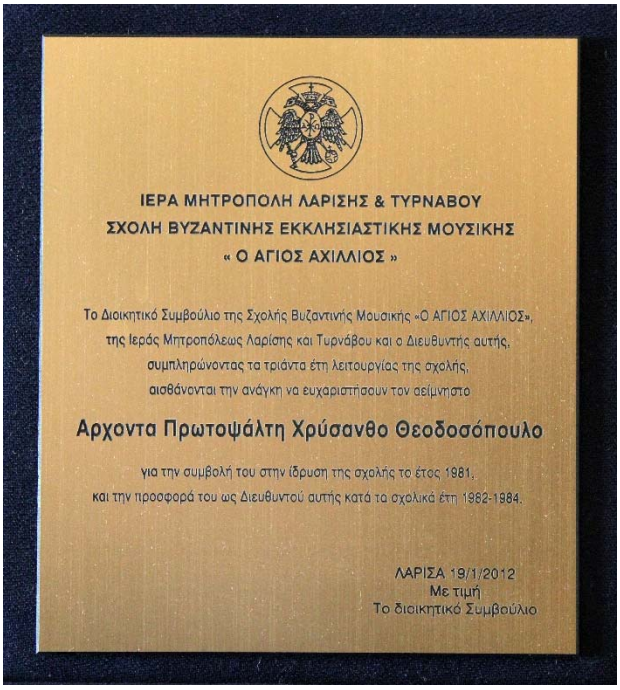

Αρ. 6.: Τιμητική Πλακέτα από την Ιερά Μητρόπολη Λαρίσης και Τυρνάβου, έτος 2012[303].

[302] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[303] *ό.π.*

ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Χειρόγραφα - Κώδικες

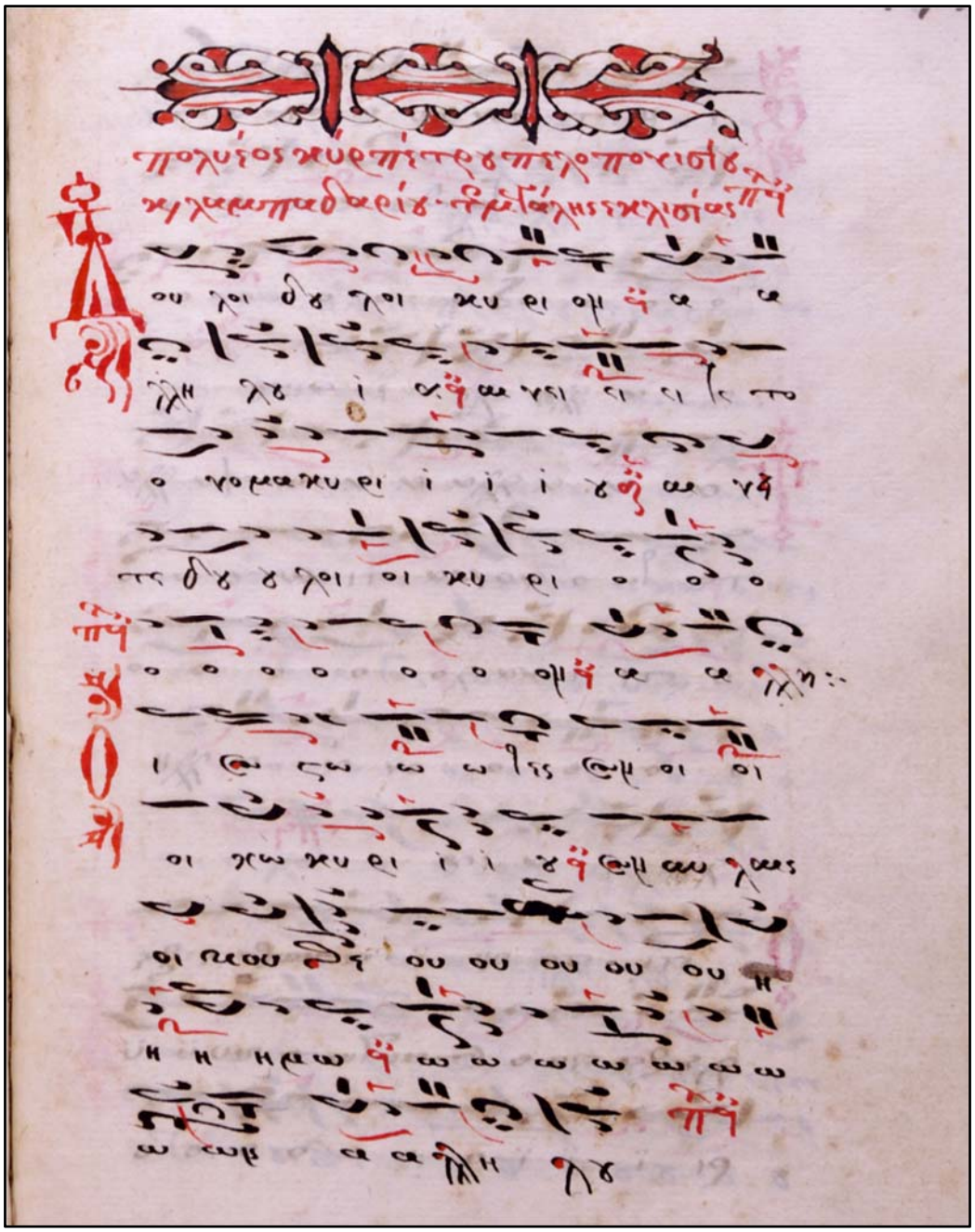

Ι.Μ. Κουτλουμουσίου, αρ. χφ 422, 18ος αιώνας, φ. 172r έως 186v .

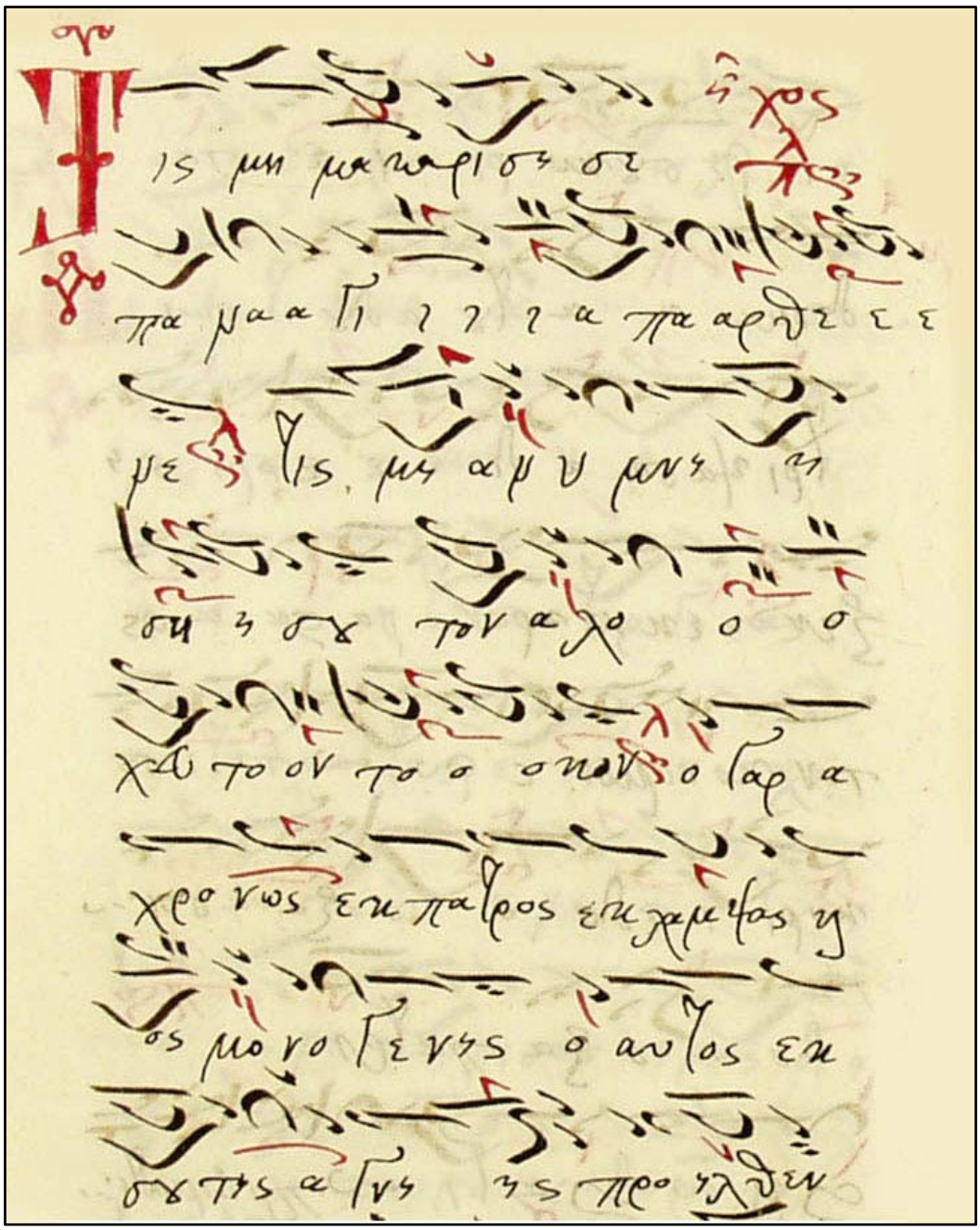

Ι.Μ.Μ. Βατοπαιδίου, αρ. χφ 1256, γραφέας Αθανάσιος Δομέστικος της Μ.τ.Χ.Ε, έτους 1784, φ. 70r έως 71r.

2. Έντυπα βιβλία

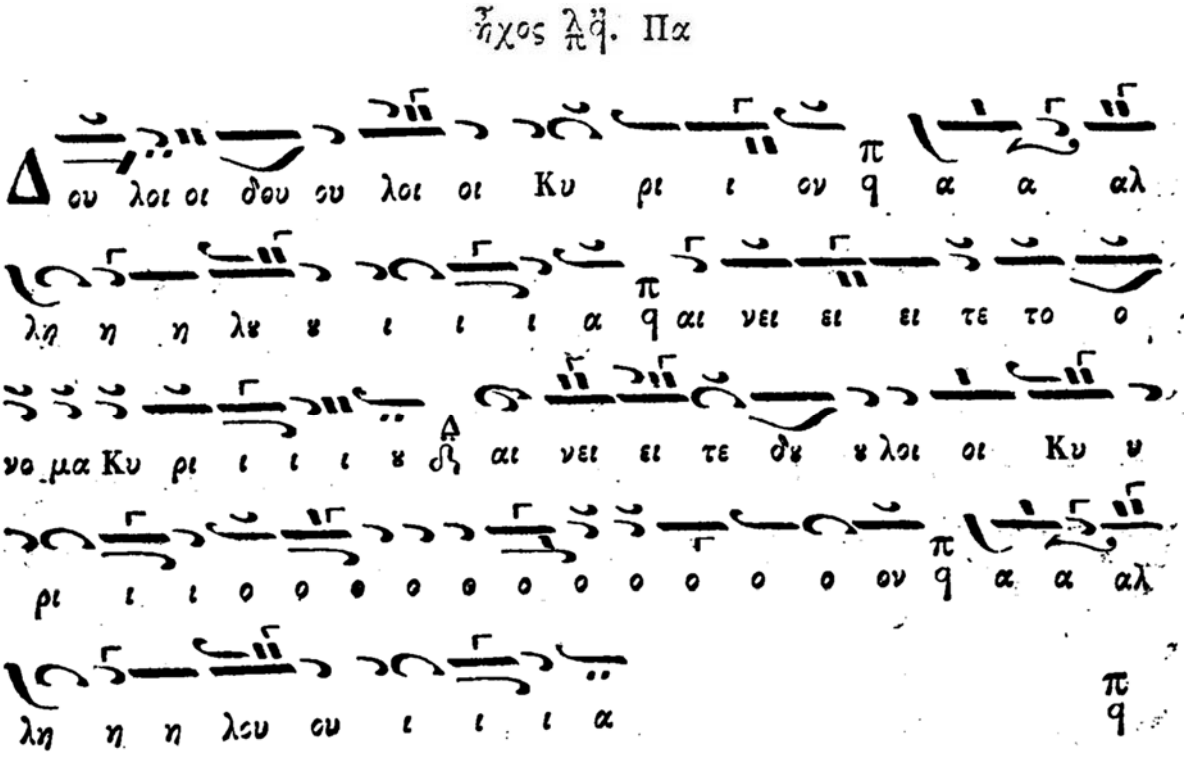

Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, *Ταμείον Ανθολογίας*, Κωνσταντινούπολις, 1834, σ. 224.

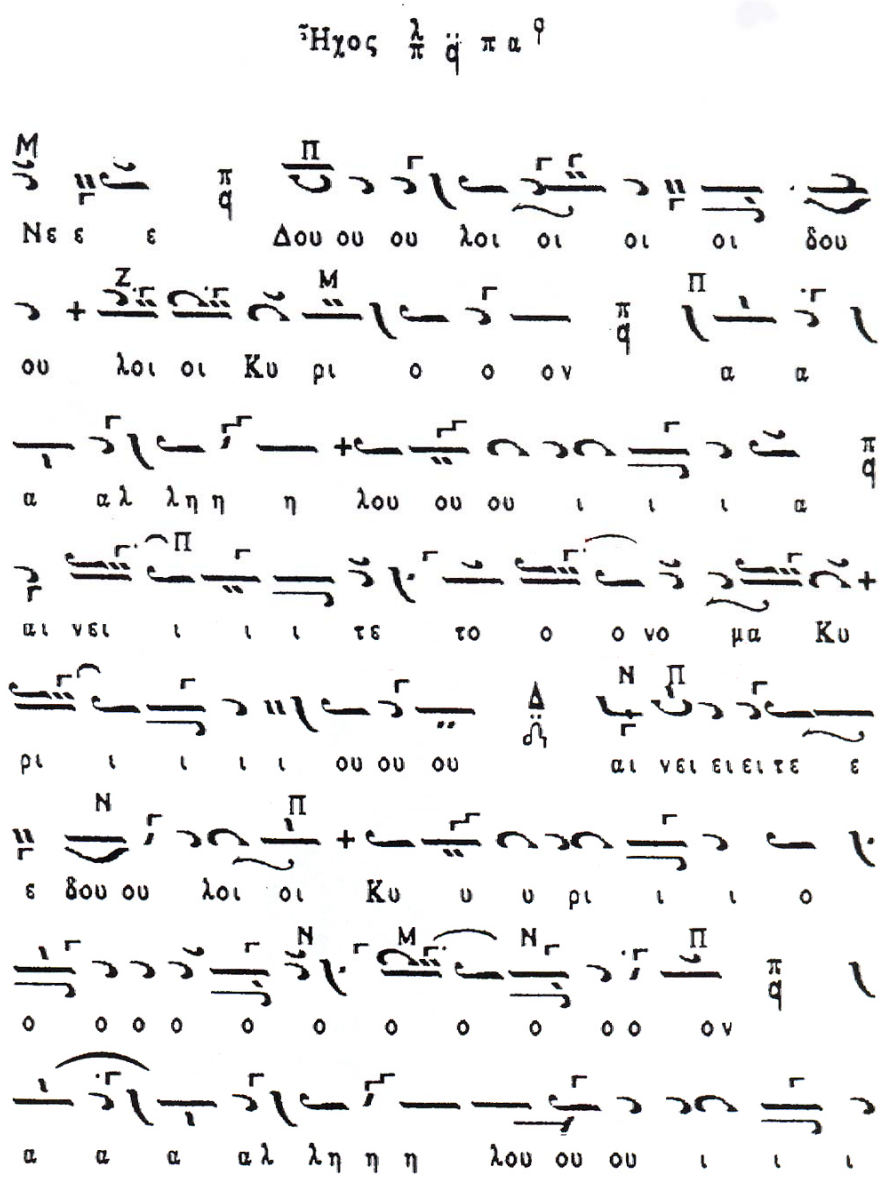

Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, *Ε.Μ.Κ.*, τόμος Στ΄, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 19.

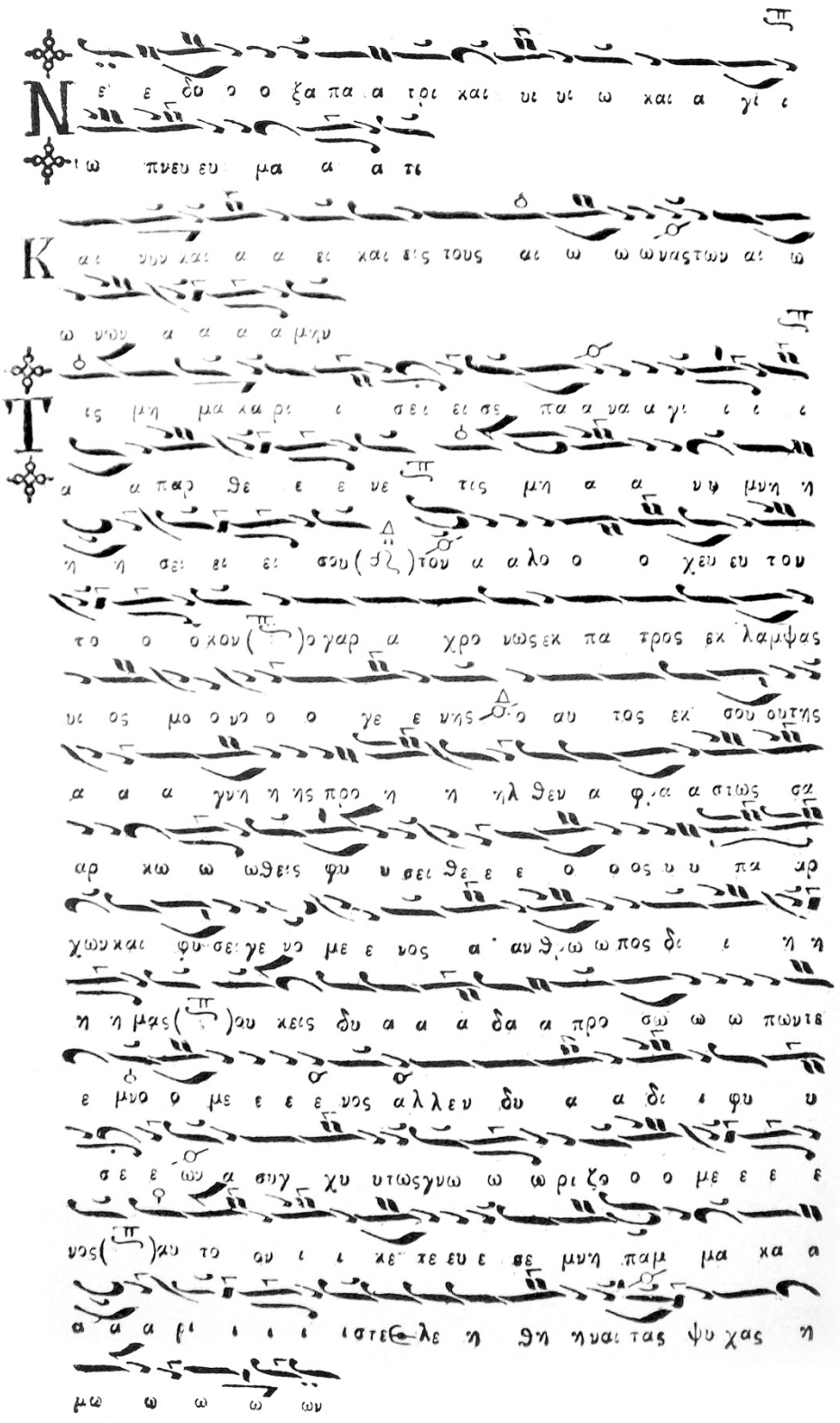

Πέτρου Εφέσιου, *Αναστασιματάριον*, Βουκουρέστι 1820, σσ. 161-163.

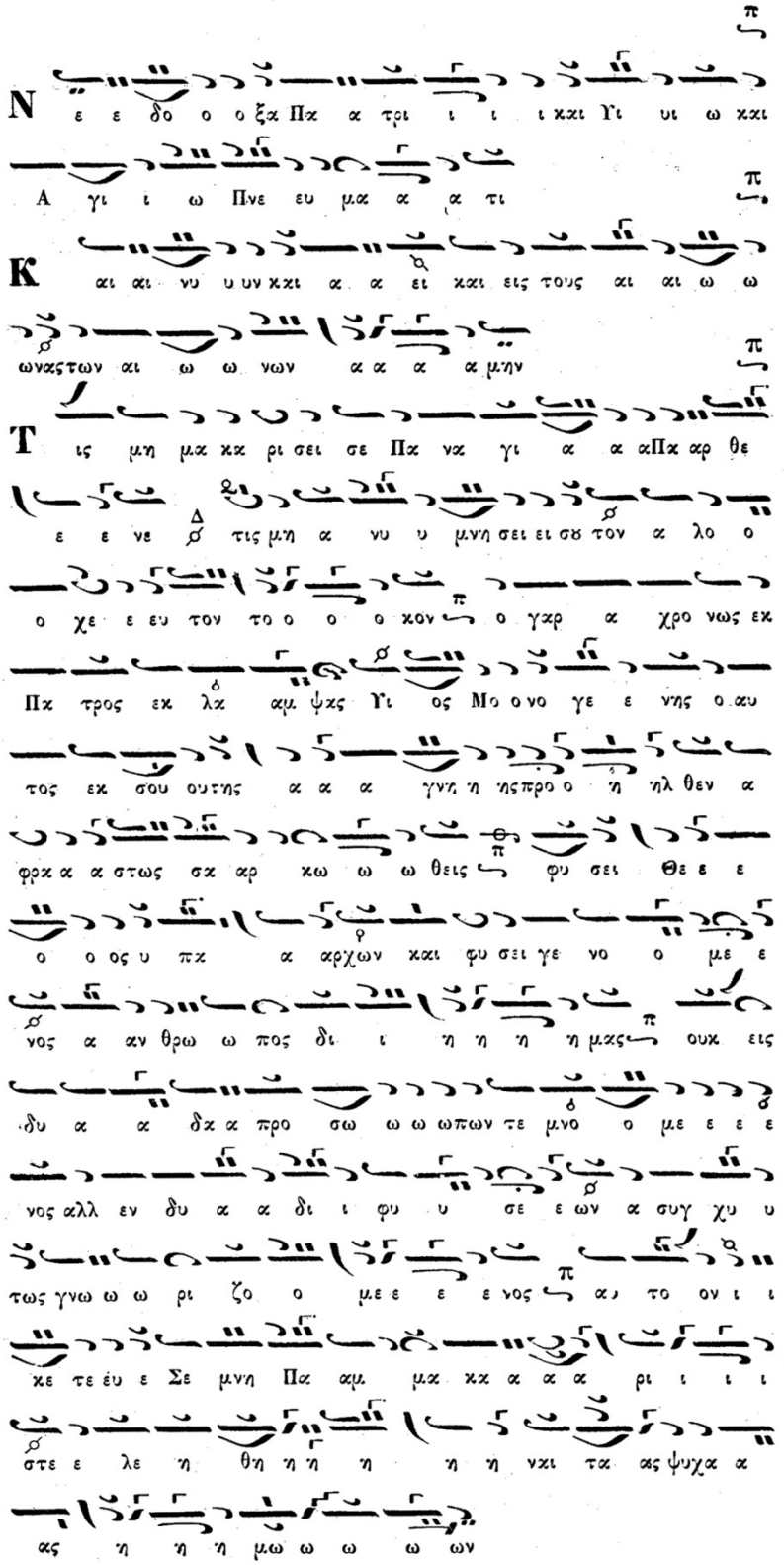

Ιωάννου Πρωτοψάλτου, *Αναστασιματάριον*, Αθήναι 1961, σσ. 271-272.

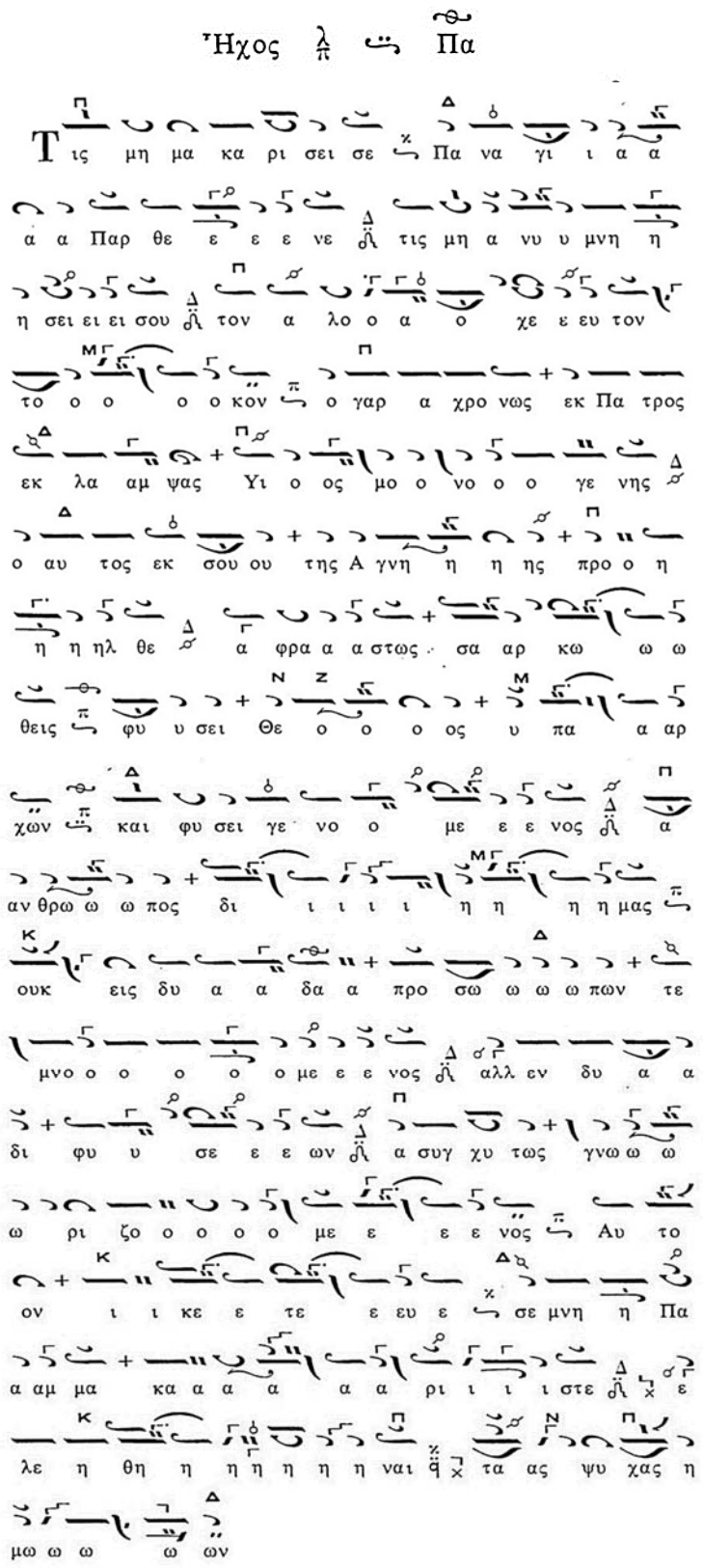

Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου, *Ε.Μ.Κ.*, τόμος Γ΄, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 69-70.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Εικ.1: Οι γονείς του Χρύσανθου, Θεόδωρος και Σοφία[304].

Εικ.2: Ο Χρύσανθος με τα αδέλφια του, Γεώργιο, Γεώργια, Γαλάτεια και τα δύο εξαδέλφια του, έτος 1929[305].

[304] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[305] *ό.π.*

Εικ.3: Ο Θεόδωρος Θεοδοσόπουλος με τους ιερείς και το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ιερού Ναού Θείας Αναλήψεως Θεσσαλονίκης, έτος 1930[306].

Εικ.4: Ιεροψάλτες Θεσσαλονίκης, *"Σωματείο Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*, έτος 1930[307].

[306] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[307] *ό.π.*

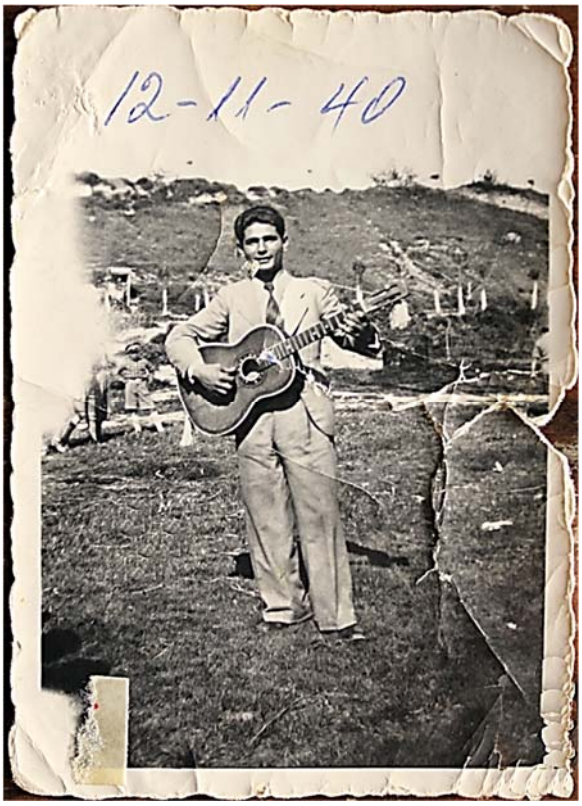

Εικ.5: Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, έτος 1940[308].

Εικ.6: Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, Μακρόνησος, έτος 1947[309].

[308] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[309] *ό.π.*

Εικ. 7: Φροντιστήριο Βυζαντινής Μουσικής, *"Ο Άγιος Δημήτριος"* έτος 1955[310].

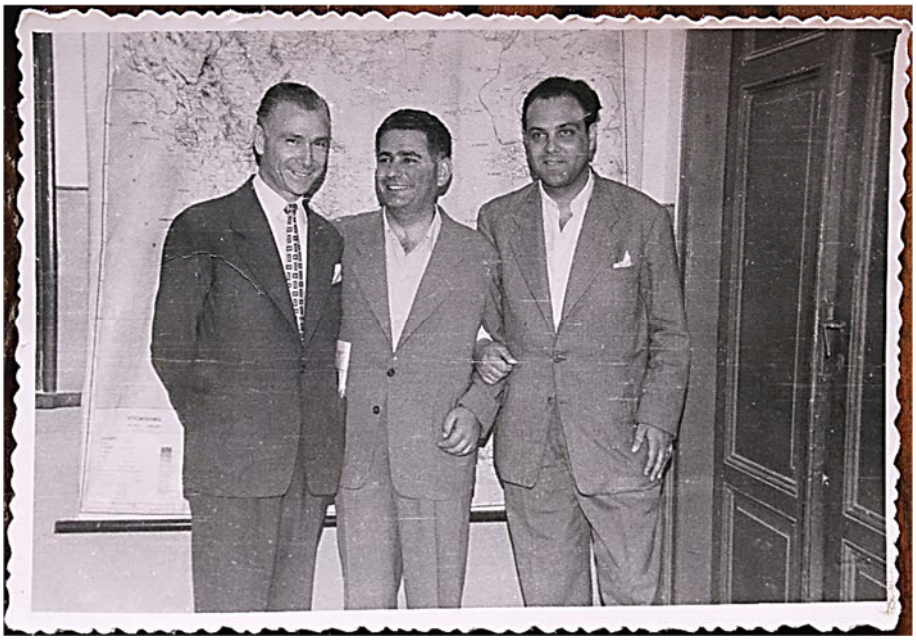

Εικ. 8: Αθανάσιος Καραμάνης, Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, Χαρίλαος Ταλιαδώρος, έτος 1955[311].

[310] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[311] *ό.π.*

Εικ. 9: Στον αυλόγυρο του Μητροπολιτικού Ναού Αγίου Γρηγορίου Παλαμά Θεσσαλονίκης, Ιούλιος 1954[312].

Εικ. 10: Ο Χρύσανθος στην πλατεία Αγίας Σοφίας με τις κόρες του Δαρεία και Θεοδώρα, έτος 1960[313].

[312] Αρχείο Ζαχαρία Πασχαλίδη.

[313] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

Εικ. 11: Εξετάσεις μαθητών σχολής Βυζαντινής Μουσικής, Ιούνιος 1971[314].

Εικ. 12: Μέγαρο Αρχιεπισκοπής Αθηνών, 7/6/1971[315].

[314] Αρχείο Ζαχαρία Πασχαλίδη.

[315] *ό.π.*

Εικ. 13: Χειροθεσία απονομής Οφφικίου στο Νεοχώρι Κωνσταντινούπολης, Αύγουστος 1975[316].

Εικ. 14: Χειροθεσία απονομής Οφφικίου στο Νεοχώρι Κωνσταντινούπολης, Αύγουστος 1975[317].

[316] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[317] *ό.π.*

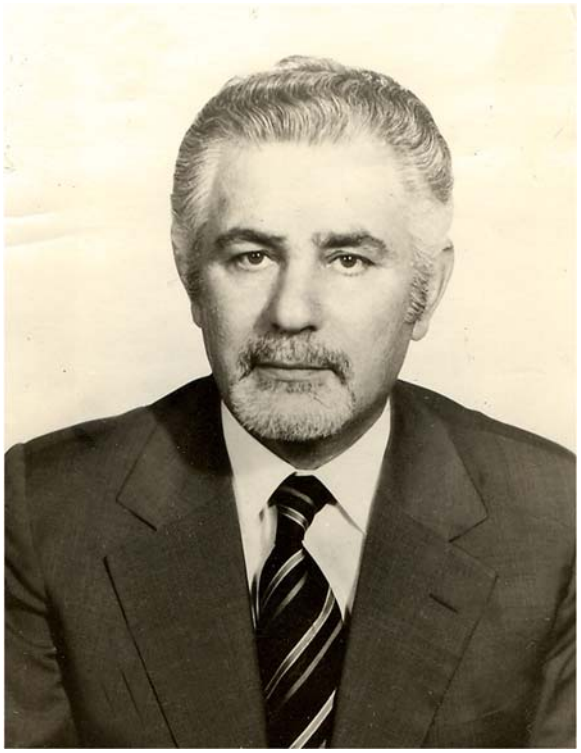

Εικ. 15: Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, έτος 1975[318].

Εικ. 16: *Δημήτρια*, 16/10/77[319].

[318] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[319] Αρχείο Μιχαήλ Ελευθεριάδη.

Εικ. 17: *Δημήτρια*, 16/10/77[320].

Εικ. 18: Συναυλία, 19/10/77[321].

[320] Αρχείο Μιχαήλ Ελευθεριάδη.

[321] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

Εικ. 19: Λιτανεία Ιεράς Εικόνας Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, 25/10/1978[322].

Εικ. 20: Απονομή αργυρού Μεταλλίου από την Αποστολική Εκκλησία Θεσσαλονίκης, 31-10-1980[323].

[322] Αρχείο Πρωτ. Δημητρίου Βακάρου.

[323] *ό.π.*

Εικ. 21: Απονομή χρυσού Μεταλλίου Αγίου Δημητρίου, έτος 1986[324].

Εικ.22: Χρύσανθος Θεοδοσόπουλος, έτος 1988[325].

[324] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[325] *ό.π.*

Εικ.23: Από την εκδήλωση για τον αείμνηστο Χρύσανθο
από το Σωματείο Ιεροψαλτών *"Ιωάννης ο Δαμασκηνός"*, έτος 1993[326].

Εικ.24: Η σύζυγος του Χρύσανθου, Μαρία και η κόρη τους Δαρεία, έτος 2019[327].

[326] Αρχείο οικογένειας Χρύσανθου Θεοδοσόπουλου.

[327] Αρχείο Βασιλείου Αποστολίδη (Πρωτ.).

… καί τῷ Θεῷ δόξα